

MÜDRİKLİK ZİRVƏSİ

Əli İldırımoğlu ömrünün müdrilik zirvəsindən ötən illərə boylanır, ağı-qaralı, sevincli-qəhərli, uğurlu-uğursuz günlərini, aylarını xatırlayır, dünyada onun üçün ən əziz, ən munis olan adamlar bircə-bircə gözlərinin qarşısından keçir. Əli İldırımoğlu kövrəlir - ötən illərin soyuğu, sazağı üşüdür onu.

Əli İldırımoğlu qubarlanır - tutiyə bildiyi Qubadlı torpağı (o torpaqda uyuyan doğmalarının məzarları da) indi yad əsarətində inləyir. O torpaqdakı küləklər, sərin meh, dağ çayları, diş göynədən bulaqlar, otlar, güllər, çiçəklər Əli İldırımoğlunu və bizi haraylayır.

Əli İldırımoğlu ötən illəri yad etdikcə köksündən bir fərəh dalğası da yüksəlir. Ən başlıcası, ona görə ki, ömür-gün yetmiş il təkə özünə mənsub olmayıb. Əli İldırımoğlunun ömrü ömürlərə qarışıb, dostlarının, övladlarının, onu bir insan kimi sevənlərin ömürlərinə... Bu ömür mənalı söz, duyğu şəklində kitablara çevrilib. Bu ömür Azərbaycan torpağının az qala hər qarışına səpələnib, onun jurnalist-publisist, yazıçı sənətinin əzabına, sevincinə, uğurlarına qarışıb.

Bir sözlə, ömrün yetmişindən, yetkinliyindən, müdrilik zirvəsindən geriye baxmağa, boylanmağa dəyər!

"Közəran sətirlər" yazıçı-publisist Əli İldırımoğlunun sənədlərlə, faktlarla zəngin və maraqlı məlumatlarla oxuculara təqdim etdiyi xatirə romandır. Mən bu əsəri sənədli roman da adlandıra bilərdim. Ancaq sənədli romanda adından göründüyü kimi sənəd, fakt,

mənbə aparıcı rol oynayır. Əli müəllimin əsərində isə bu lazım olan cəhətlərlə yanaşı, bəlkə daha artıq canlı, isti xatirələr diqqəti cəlb edir. Təbii ki, o xatirələrin özü də dəqiq ayı, günü, ili əks etdirən zamanları əhatə edir. Ancaq bu xatirələr - insan anımları, duyğular, hisslər o qədər kövrək (bəzən çılğın) və həzindir ki, o qədər emosionaldır ki, onlar sənəd-fakt həqiqətini üstələyir, bu dairəyə sığmır.

Ona görə də "Közərən sətirlər" xatirə-roman kimi daha maraqlıdır.

Heç bir memuar, o cümlədən, xatirə roman BİR İNSANIN sadəcə tərcümeyi-halı olmayıb, BİR İNSANIN dünyasıdır. Təbii ki, tam bütöv, panoram dünyası yox, bədii dünyası, yəni sözdə, bu sözlərin yaratdığı lövhələrdə, gözəl təsvirlərdə canlanan dünyası... Əli müəllim "Közərən sətirlər" də öz dünyasını yaradıb. Və mən, bir oxucu və söz adamı kimi Əli İldırım- oğlu dünyasını seyr etdikdən sonra öncə onun insani portretini gözlərim önündə canlandırıdım: Əli İldırım- oğlu - azərbaycanlı, Qubadlıda doğulub, Qaçaq Nəbi- nin, Həcərin, İgid Əmrahın, "Kişi Tavat"ın, Sultan bəyin yerlisi...

O cəngavər torpaqdan boy atan, o torpağın suyu- nu, havasını ruhuna hopduran Əli İldırım- oğlu bu gün o torpağın, o diyarın belə mərd insanlarıyla fəxr edirsə, ... halal olsun yaşadığı ömür... (Bu gün torpaq- larımızın iyirmi faizi, o cümlədən, Əli müəllimin doğulduğu Qubadlı da yad tapdığındadır. Və bu gün "iti bazarında atından baha" məmləkətimizdə keçmişə baxıb bugünümüzü öymək yadımıza düşür. Anlaya

bilsəydik ki, Nəbi kimdi, Həcər kimdi, Tavat kimdi ... o zaman qeyrət damarımızda təkəcə qan yox, qəzəb, kin, nifrət dalğalanırdı.)

Əli İldırım- oğlu - torpağını, yurdunu, ocağını sevən bir insan ... Ömrünün yetmişində o gərək Laçında, Şu- şada, Qubadlıda, Kəlbəcərdə - o dağlar qoynunda yaşayırdı. Şüvəlandakı bir qarı tut ağacının kölgəsinə sığınmayırdı.

Amma bu tut ağacı da Vətəndə bitib və o tut ağacı deyilmi qocaman həmkarımı xatirələrə dalmağa səsləyən?

"On ildi, yüz ildi bax, beləcə gün-güzaran keçirir bu tut ağacı.

...İndi, indi qarıyıb, qartıyıb qocalıb, qəddi-qamə- tindən əsər-ələmət qalmayıb.

Bir vaxtlar o da cavan ting olub, bağbanı onu hə- vəslə əkib-becərib, böyür-başı alağ otlarından təmizlə- nib, vaxtlı-vaxtında dibi boşaldılıb, suyu verilib, qol- qanad atıb pöhrələndikcə, sahibi fərəhlənib. İndi isə... Məşəqqətli anlarını yaşayır..."

Bax, Əli müəllimin o tut ağacına sevgisi mənə köv- rəldir.

Bilmirəm, Əli müəllim o tut ağacına daha hansı gö- rümdən baxır - amma mən o tut ağacı ilə Azərbaycanı- mızın taleyini qoşa görürəm.

"Közərən sətirlər"də Əli İldırım- oğlunun yurd sevgisini hər cümləsində hiss edirəm. Yox, o, bizim çoxu- muz kimi Vətən məhəbbətini təkəcə doğulduğu torpaq- la, bölgəylə məhdudlaşdırmır. Ancaq o da məlumdur ki, BÖYÜK AZƏRBAYCAN SEVGİSİ Əli İldırım-

oğlu üçün kiçik Əliquluuşağı sevgisindən başlanır. Və bu sevgini "Közərən sətirlər"də yetərincə hiss elədim.

Əli İldırımoğlunun insani portretini gözlərim qarşısında canlandıranda bir də mənim özümün də yaşadığım (qeyd edim ki, Əli müəllim elə mənim atam yaşındadır) sovet dövrünü xatırladım.

Bəli, Əli müəllim kimi mən də o dövrün övladıyam, o dövrdə pioner, komsomolçu, kommunist olmuşam. O dövrün tərbiyyəsi ilə böyümüşəm, o dövrün təbliğatı ilə dahi rəhbərləri sevmişəm.

Amma indi çoxları kimi o dövrün üstündən qara bir xətt çəkməyə əlim gəlmir. İnsan keçib gəldiyi yola, yaşadığı tarixə də heç tüpürərmimi?! Atam yaşında olan Əli müəllim də əsərlərindən göründüyü kimi, o dövrə tüpürüb eləmir. Çünki məhz o dövr kəsib kəndli babası Əli İldırımoğlunu tanıyan, seçilən ziyalılar cərgəsinə qatdı. Çünki o dövr Əli İldırımoğlunun yazıçı və publisist kimi ucalmasında böyük rol oynadı.

İnsan, xüsusilə sənət adamı dövrünün qulu da ola bilər, daxilən, ruhən o dövrlə heç barışmaya da bilər. Əli müəllim bu ikincilərdən olub. "Közərən sətirlər"i oxuduqca hiss elədim ki, Əli İldırımoğlu Azərbaycan Kommunist Partiyasının orqanı olan "Kommunist" qəzetinin bölgə müxbiri işləyəndə (bir neçə rayonda) ağa ağ, qaraya qara deyib, vəzifəli şəxslər və Ali Məqamlar qarşısında titrəməyib, həqiqəti yazdığına görə dəfələrlə yuxarı instansiyalarda məsələsi müzakirə edilib və qalib gəlib. Çünki həqiqət onun tərəfində olub. (Mən bir neçə dəfə Naxçıvanda olmuşam. 60-cı illərdə burada "Kommunist"ın xüsusi müxbiri kimi

onun necə həqiqət carçısı olduğuna dair çox gözəl rəylər eşitmişəm).

Əli İldırımoğlu zəngin məlumata, geniş biliyə malik olan talantlı bir jurnalistdir. "Közərən sətirlər" də mən bunun yenidən əyani şahidi oldum. Jurnalistin ən böyük məziyyəti mənə bu məlumat, informasiya, dünyanın-dünyada, ölkədə baş verən hadisələrin cikinə-bikinə bələdliyindədir. Onsuz heç nə hasilə gəlməz. Jurnalist həyatı, gerçəkliyi, insanlararası münasibətləri əks etdirən gözəl yazılar yazır. Amma biliksiz, məlumatsız müəllif o yazıda lal bir gözəli xatırladır.

"Közərən sətirlər"də mən deyirdim ki, Azərbaycan xalqının minillik tarixi, xüsusilə, XX əsrin ictimai-siyasi mənzərələri məhz bu hərtərəfli dünyagörüşünün gözəl bəhrəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Əli İldırımoğlunun çox sadə, hər kəsin anlayacağı tərzdə bir üslubu var. Yurdun çobanı da, akademiki də onu eyni dərəcədə (əlbəttə, çoban çoban kimi, akademik akademik kimi) sevəcək... Və sevib... Amma bu sadə jurnalist-yazıçı manerasında daha dərin çoxçalarlılıq var, sən düşünürsən, fikirləşirsən, qaşların çatılır, hətta hirsələnirsən də... Bax bədii cazibə budur.

Nəhayət, son söz yerinə: Əli İldırımoğlu Azərbaycanın üzdə olan 5-6 yetmişyaşlılar nəslindəndir ki, bu gün onlar mənəviyyatla yaşayırlar, möhtəviyyatla yox. Belə adamlar sözün əsiridirlər, bazarın, biznesin, dolların yox. Belə adamlar Azərbaycançı, Turançı, Qarabağçılardır. Belə adamlar heyf ki, sıralarımızı tərk etməkdədirlər. Mən isə deyirəm: ömrün uzun olsun,

Əli İldırımoğlu! Ey köhnə kişilərdən biri!

Vaqif Yusifli,
filologiya elmləri namizədi

BAYAQDAN BƏRİ ƏLLƏŞDİYİM KAĞIZ-
KUĞUZU KƏNARA QOYUB, QARŞIM-
DAKI YAZI MASASININ ÜZƏRİNƏ
ƏYİLMİŞ QƏDDİMİ DÜZƏLTDİM. Uzunsov
dəhlizdə baş-başa qoyulmuş, dədə-baba qaydasında
əldəqayırma taxtın üstündə əyləşib xəyallandım. Mənimlə
üzbəüz olan qarımış tut ağacının saralmış yarpaqları
payızın soyumaqda olan mehi ilə axırınıcı dəfə pıçılşaıb,
vidalaşıb, müvəqqəti qərar tutduğu budaqlardan iki-bir,
üç-bir qopur və yer üzünün bütün yaranmışları kimi
torpaq adlı məkanda əbədiyyətə qovuşurdu. Görəsən,
neçə yaşı var ortasına örkən dolanmayan bu tut
ağacının?! Qəlbimdə baş qaldıran bu cavabsız sual məni
hələ də təhdid edirdi. Yaşı doxsanı haqlayan yaxın
qonşum bir dəfə dedi ki, gözümü açandan bu tut ağacını
elə belə görmüşəm. Bir sözlə, səhih xəbər verən yoxdur tut
ağacının yaşından. On ildi, yüz ildi bu qarı tut baharın nə-
fəsi duyulanda təbəssümlənir, yaşıl dona bürünür, ətrafına
qalın kölgə salır, sərinlik yayır, torpağın dərin-dərin
qatlarından çəkib gətirdiyi şirin-şəkər barını-bəhrəsini
sahibinə ərməğan edir. Qışın sorağı gələndə avazıyır,
yarpaqlarını tökür, çılpqlaşır, çillə yuxusuna gedir,
tablaşır sərt küləklərə, şaxtalı rüzgara. Baharın ilıq nəfəsi
duyulanda, yenə də... Yenə də oyanır, sevinir, yaşıl libasa
bürünür, bir dünya yaraşıq olur. On ildi, yüz ildi bax,

beləcə gün-güzəran keçirir bu tut ağacı. Kölgəsində neçə-neçə süfrələr açılıb, toy-düyünlər olub, qız-gəlin karxana tutub, tiyanlar dolub-boşalıb, dinclik tapıb insanlar. İndi...indi qarıyıb, qartılıb, qocalıb, gücdən-taqətdən düşüb. Əvvəlki, qəddi-qamətindən əsər-ələmət qalmayıb.

Bir vaxtlar o da cavan ting olub, bağbanı onu həvəslə əkib-becərib, böyür-başı alağ otlarından təmizlənilib, vaxtlı-vaxtında dibi boşaldılıb, suyu verilib, qol-qanad atıb pöhrələndikcə sahibi fərəhlənib. İndi isə... Məşəqqətli anlarını yaşayır. Günbəgün, ilbəlil geri gedir. Gözdən-nəzərdən düşür. Barsız-bəhrəsiz olmaq, kölgəsizləşmək, gərəksizləşmək, qurumaq, ən nəhayət, dəhrəyə, baltaya tuş olmaq, buğum-buğum doğranmaq, ocaqlara qalanıb qara tüstü, bir ovuc kül olmaq dərdi.

BİR AXŞAM QULAĞIMA TÜKÜRPƏRDİCİ SƏS GƏLDİ. Hövlnak yerimdən qalxıb həyəətə çıxdım. Payızın sərt küləyinə tablaşmayan qarımış tut dibindən qopub yanı üstə əyilmişdi. Ancaq dərinliklərə işləyən kökləri torpaqdan üzülməmişdi. Bəs nə idi müdhiş səs?! Ağacların dilini bilməsəm də ağıma gəldi ki, qarı tut onu əkib becərən, xeyrini-bəhrini görənlərini imdada çağırır. Səhərisi tuta dayaq düzəltdim, qoymadım kökündən üzülsün, yıxılsın, həyatla birdəfəlik üzülüşsün. On ildən çoxdur yaşayır, yaşadıram bu qarı tutu. İnsafən, o da itirmir haqqı-sayımı. Bu çağında da əsirgəmir barın-bəhrəsini. Dözür nəvələrimin hər cür şiltaqlığına... Bəzi ağzıgöyçəklər hərdən deyirlər: kəs getsin, qol-qanadı çox yer tutur, həm də qarıyıb-qartıyıb, əyilib, dəhlizin qabağını kəsib.

Bu sözləri eşitdikcə kəndimizdəki ərdən, övladdan yarımayıb tənha həyat sürən İsmət qarının, onun həyətdəki gilə, gilənar ağaclarının qol-qanadını şil-küt eləyib meyvəsini acgözlüklə ağına təpən ərköyün şəhərli gədəsinə dediyi sözlər qulağımda səslənir:

Səni qınamıram ey, a bala!
Göynən gedən göycə quşlar,
Gölün qədrin nə bilər?!
Arı tutub şan kəsməyən,
Balın qədrin nə bilər?!

İsmət qarı demişkən, əlinə bel alıb, qan-tərə batıb, ağac əkib, bağ salmıyan yüzillik tutun qədrini nə bilər?! - Kəs! Kəsməyə nə var ki?! Hünər odur ki, bitirəsən. Odur ki, qoca tutun barəsindəki "namərd" hökm-ləri qulaqardına vururam. Bir də ki, axı, taleyimizdə bir oxşarlıq var bu qərinələr yola salmış qarı tutla. Hərdən qabaq-qənşər dayanıb dərdləşməyimiz də olur. Bir-birimizi başa düşürük. Budur, qələmi kənara qoyub şirin-şirin, bəzən də nisgilli, lal-dinməz danışırıq. Başımızın üstünü kəsən payızın amansız tufanları barədə dərdləşirik... Neçə ildi, bax, belədir. Elə indi də. Bu gün sözüm nədir qarşımda canlı məxluq kimi məlul-müşkül dayanan qarıyıb, qocalmış tuta? Əsrin sonuna nə qalıb ki? Cəmi iki il. Sənin yaşın bilinmir, ey tut! Mən isə, bax, bu payızda, qışın astanasında yetmiş haqladım. Dünyaya göz açdığım doğma Əliquluuşağında, müəllimlik etdiyim Qubadlı el-obasında, qələm əhli kimi dolaşdığım Naxçıvan, Qarabağ, Mil-Muğan,

Quba-Qusar diyarında başa vurduğum yetmiş bahar, yetmiş qəhər! Acısı şirinindən çox olan illərim... Ən nəhayət, ömrün qürub çağı həyatın gözlənilməz, amansız tufanlarının tuş etdiyi Şüvəlan qəsəbəsindəki, yönü Xəzərə olan sakit, səsdən-səmirdən uzaq, bağlı-bağatlı birmərtəbəli ev! Mənnən həmdərd olan qocaman tut! Taleyimin ağlagəlməz qərribə hökmü! Göydən nə yağıb ki, yer onu qəbul etməsin?! Arzumca olmasa da, razılaşmalıyam həyatımın bu hökmüylə!

BU NİSGİLLİ SƏTİRLƏRİN ARXASINDAKI MƏNANIN DƏRİNLİYİNƏ BAŞ VURMAQ FƏHMİNDƏN XALİ OXUCU MƏNİ QINAYA DA BİLƏR. Məgər yaşamaq üçün Şüvəlan namünasib yerdir?! Yox, əsla! Azəri övladı kimi bu torpağın hər qarışı mənə doğmadır. Şüvəlan da ki, ömür sürmək üçün çoxlarının həsəd apardığı dilbər guşədir. Zəfəran kimi nadir neməti yetirən bu barlı-bəhrəli diyarın ab-havası harada var?! Ancaq o da bir həqiqətdir ki, ömür dəftərimin ilk vərəqlərində sətirlənən Qubadlının, Əliquluuşağının yerini vermir. Dünyaya göz açdığım kəndimin, qüdrətdən səngərli qalalı kəndimin! Balaban təpə, şiş qayalıq, qiblə daşı, Çay bağı, Həsənalı gölü, Aynaqlı dərəsi, Gəlin kahası, Yazı düzü, Qaraçı yurdu, Dəvədamı, Alçalı dərə, Qala boynu... Uşaqlıq, gənclik izlərim qalan neçə-neçə dağlar, dərələr. At səyirtdiyim, ov etdiyim, göbələk, dombalan, mərəvcə, çaşır yığdığım doğma gədiklər, dərələr, aşırımlar, yallar-yamaclar... Mənə məhrəm olan bu yerləri xatırladıqca qəlbimin telləri ehtizaza gəlir, bəzən kövrəlirəm, qəhərlənirəm. Bahar buludu kimi doluram... Özüm-

dən asılı olmayaraq, ahıllığın cığır saldığı avazımış çöhrəm duzlu leysana qərq olur. Səssiz-səmirsiz tükülən göz yaşları nə dəhşətli olurmuş, ilahi!!

EY OXUCU! Rica edirəm, bunu yetmiş yaşlı müəllifin əsəbi, qəlbi yuxa qüsuru, dəyanətsizliyi, dəyməduşərliyi ilə yox, yuva həsrətli, yurd yangılı insanın nisgili kimi anlayasınız. Uşaq ac və ya ağırlı-acılı olanda, bir də ki, anasından ayrı düşəndə ağlayır. Yetmişə tamamlasam da, min illik yaşı olan Əliquluuşağı yanında nəyəm ki?! Uşaqdan da uşağam! Göylərə baş çəkən o uludan ulu dağların həsrətinə dözmək necə də çətinmiş! Erməni əsirliyində əzab çəkən bakirə dağların! SİNƏSİNDƏ DÜNYAYA GÖZ AÇDIĞIM DAĞLARIN! Onun əlimi didib-qanadan qaratıkan, gəvən kolları də mənə doğmadır.

* * *

HƏRDƏN KÖNÜL TƏRLANIM İNTƏHASIZ SƏMADA ÖMRÜMÜN FİRTINALI DÖNÜM-DÖNGƏLƏRİNİ DOLAŞIR, neçə-neçə aşırımlar qət edib, sonra da yazı masamın üzərində yorğun-yorğun mürgü vuran kağız-qələməmdə sətirlənir.

BİR GÜN... Bir gün qələmimi on il sınağa çəkən və mənə neçə-neçə unudulmaz, etibarlı dost-tanış qazandıran Naxçıvan torpağına güzər salmalı oldum. İsti yay səhəri Ağdamda maşına əyləşdim. Martuni, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarından keçib, Qubadlının axar-baxarındakı dolaylara çatanda, Bərgüşad və Həkərli çaylarının dəli bir həsrətlə Araza qovuşduğu əsrarəngiz yerlər görünür. Qənşərdə maşını saxlatdırıb, bu

çayların necə dil tapdığına diqqət yetirdim. Çünki ermənilərin şeytan xislətli cızmaqaraçası Zori Balayanın milli ədavət toxumundan başqa bir mənə kəsb etməyən "Ocaq" kitabındakı təsvirə görə, Araz yalnız erməni dilində danışır. Zori Balayanın acı istehza doğuran təbirincə, Bərgüşad və Həkərli çayları da kürd, Azərbaycan dillərində danışmalıdır. Elə isə bu üç çay bir məcraya necə sığsın, necə xoş ünsiyyət tapsın? Ancaq Araz, Bərgüşad, Həkərli əl-ələ, qol-qola verib təbiətin dilində həzin bir səslə nəgmə deyirdilər. Özü də erməni dığasının yox, bütün insanların başa düşə bildiyi ana təbiətin dilində. Və mənə elə gəlirdi ki, zorilərin, balayanların iftirasından bezib, Mehri qayalıqlarının darısqallığında sıxılmaqdan rəncidə olan Araz böyük bir sevinclə Milin, Muğanın genişliyinə yayılıb, min bir nemət yetirən ucsuz-bucaqsız torpaqlara bin-bərəkət bəxş etməyə tələsirdi...

HƏKƏRLİNİN SOL SAHİLİ BOYUNCA ÜZÜ DAĞLARA TƏRƏF YÖNƏLDİK.

Xanlıq kəndini yarıya bölən avtomaşın yolunun kənarında üç-dörd nəfər yaşlı kişi çöməltmə oturmuşdu, qabaqlarında da xeyli yemiş. Olub-keçənlərdən, gələcəkdən, görüb-görəcəklərindən şirin-şirin söhbət edirdilər. Onlarla salamlaşdım, əhvallarımı xəbər aldım, lakin kimliyimi isnad vermədim və sonra soruşdum:

- Bu yemişlər satlıqdırımı?
- Bəli.
- Beş-on kilo...

Yemiş sahibi üzümə baxıb xəfifcə gülümsündü:

- Sizə məsləhət deyil.

- Nə üçün? - təəccüblə soruşdum.

Satıcının abırlı çöhrəsinə qızartı yayıldı və:

- Görürəm, buraların adamına oxşamırsan, qonaqsan - dedi. - Hamısı sizə peşkəşdir. Amma necə olsa, müsəlmançılıqdır, dayna. Verərəm, sonra yeyəndə mənə söyersən. Elə, sən deyən dadı-tamı yoxdur. Sizə veriləsi deyil.

- Bu yemişləri harada əkib-becərirsiniz?

Satıcı üzünü yana çevirib, coşğun çağlayan Həkərli çayının qamışlı sahillərindəki açıq talaları göstərdi:

- Bax, orda əkib-becəririk.

Üç-dörd kiloqram ağırlığında olan yemişin birini götürüb diqqətlə nəzərdən keçirdim. Necə də xoş ətir saçır, ilahi! - düşündüm. Üzərində qeybindən neçə-neçə cizgilər, çalın-çarpaz xətlər... Xəyallandım, mənə elə gəldi ki, bu, adi cizgilər yox, vaxtilə müəllim, qəzet redaktoru kimi gəzib-dolaşdığım çaylar, çəmənlər, meşələr, dağlar diyarının hələ dərk edə bilmədiyimiz hərf-lərlə yazılmış salnaməsidir. Bəlkə də Qaçaq Nəbinin, Əmrahın, Qaçaq Qabilin, Xəncərli Tavatın, Abdalanlı Cəbrayılın, İbadullanın, hələ tədqiq olunub qələmə alınmamış igidlik tarixidir bu cizgilər. Bir anlığa fikrim yüz yerə çözüldü. Satıcıya üzümü tutub yarızafat:

- Əmi, - dedim, - Qubadlının günəşi, Həkərlinin suyu, Xanlığın torpağı yetirən nemət heç vaxt dadsız-tamsız olmaz. O yemişlərdən beş-altısını...

Satıcı:

- Ə, bacioğlu, vallah, bazburutundan, danışığından

buraların adamına oxşuyursan, məni agah elə görüm kimlərdənsən?

Xanlıq camaatına yaxşı bələdəm. Özümü isnad versəydim, "sövdamız" baş tutmazdı. Yemiş sahibinin boynuna diri ilan da salsan, məndən pul götürməzdi. Elə ona görə də aralığa söz qatıb özümü isnad verməkdən birtəhər yayındım. Aldığım yemişlərdən birini elə ayaq üstəcə dilimlədim. Vətən neməti necə tamlı olumuş! Yemiş bal dadırdı! Aldığım yemişlərin birini kənardə dayanıb, maddım-maddım bizə baxan yeddisekkiz yaşlı nimdaş geyimli, məsum baxışlı oğlana verib qalanlarını da maşına qoyub yolumuza rəvan olduq.

* * *

XANLIQ KƏNDİNİ YARIYA BÖLƏN HƏKƏRLİ ÇAYININ ÜZƏRİNDƏ SALINMIŞ BERTON KÖRPÜDƏN ADLAYIB TOZLU-TORPAQLI, NARAHAAT YOXUŞLARLA YAZI DÜZÜNƏ TƏRƏF DİKƏLDİK. Su üzünə həsrət qalan bu geniş düzlərdə iyirmidən artıq kənd dəmyə taxıl əkir. Törpaq güclü olduğundan əkib-becərənləri naümid qoymur.

Balahəsənli kəndinə sallanan dərənin başından keçəndə kövşən ətirli ilıq meh uşaqlıq-gənclik illərimin solub-saralmış dəftərini vərəqlədi. Keçmişin gözdən itən üfüqləri nəzərlərimdə canlandı. On-on beş evli Balahəsənli kəndindən çıxan Möhbalı Əmiraslanovu xatırladım. Balaca kəndin böyük ürəkli, saf insanların hənirtisini dinlədim. Əllinci illərdə Moskvanın nüma-

yəndəsi Pasbelovun iştirakı ilə Azərbaycanın başçısı, Mircəfər Bağirovun taleyini həll edən yığıncaq gözlərimin önünə gəldi. Kremlin fironu Nikita Sergeyeviç Xruşşov artıq Bağirov barədə öz qərəzli, intiqam hökmünü vermişdi. Onun məsələsinin Bakıdakı müzakirəsi formal bir xarakter daşıyırdı. Yuxarıların xoşuna gəlmək üçün yığılanımıza balta vurmaqda da ki, bir canıq! Bağirovun çörək verib, yüksək kürsülərə qaldırıldığı yaxın-uzaq əsabələri bir andaca buqələmunsağa rənglərini dəyişib, iyirmi-otuz il qarşısında büt kimi diz çöküb, itaət etdikləri rəhbərlərini Kremlin ruhunda ittiham etməyə başladılar... Həmin dar məqamda Respublika Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Möhbalı Əmiraslanov vicdanının hökmü ilə öz sözünü dedi:

- Yoldaş Pasbelov, burada səslənən bir çox qeyri-obyektiv, həqiqətə uyğun olmayan fikirlərlə razılaşa bilmərəm: - Bağirov bizi gözümçixdiya salmışdı. İşləməyə imkan vermirdi. Mənnən arası yoxudu və sair... Bunlar tamamilə boş sözlərdir. Əlbəttə, mən demədim ki, Mircəfər Bağirovun haradasa müəyyən səhvləri yoxdur. Lakin biz Mircəfər Bağirovun rəhbərliyi altında yetişib, yetkinləşib bu mərtəbəyə yüksəlmişik. Onun dediklərini partiyanın, Moskvanın rəyi kimi qəbul edib, sözsüz də yerinə yetirmişik. Və burada deyilən günahlar hamımıza aiddir. Təqsir varsa, buna bir nəfər yox, respublikanın rəhbərləri kimi hamımız cavabdehik...

Əmiraslanov xitabət kürsüsündən enəndə, zalda səksəkəli pıçılıtlar başlandı, adamlar bir-birinin qula-

ğına əyilib xısın-xısın: - Əsl düzünü o danışdı, - deyirdilər.

Əmiraslanovun bu çıxışı bütün respublikada əks-səda doğurdu. Eşidib bilənlər: - Kişi adammış, - dedilər.

Möhbəlinin bərk ayaqda dediyi haqq söz, ona sinədəki orden-medallardan çox-çox qiymətli olan kişilik, cəsarət, dəyanət vəsiqəsi oldu. Bakıda ucaldılan bir çox binaların cəfakeşi Möhbəli Əmiraslanov! Yalçın qayaların arasındakı on-on beş evli bu kiçik Balahəsənli kəndində dünyaya göz açan Möhbəli Əmiraslanov!

ZÜRYƏTİ OLMURDU MÖHBALININ. Çox adam dəlil-dələlət elədi ki, arvadı boşa. Bir doğanın al. Ya da ki, bir başqasıynan... Qoy yurdun kor qalmasın. Möhbəli da dedi ki, iki dünya bir olsa da, uşaqdan ötrü neçə il bir yastığa baş qoyduğum ömür-gün yoldaşımı ata bilmərəm. Möhbəli öz vəfalı yarıynan ömrünü başa vurdu. Ad-sanını züryətdən uca tutdu Möhbəli. Möhbəli deyirdi ki, bir adamnan bir kərə çörək kəsdin, gərək qırx il ona salam verəsən. İkinci dünya müharibəsinin qanlı-qadalı illərində səsi-sədası Mozdok ətrafındakı döyüşlərdən gəlirdi. 402-ci diviziyanın komissarı kimi bir çox qələbələr onun dərin-dərin dərrakə sahibi olması ilə bağlı idi.

BABAM MƏŞƏDİ PAŞANIN DEDİKLƏRİNDƏN:

- Niqalayın taxtı əyilmişdi. Qarışıq zamanaydı. Güclü-gücsüz əyyamıydı. Qayalı kəndindən bir neçə adam dəstə bağlayıb gecə Balahəsənliyə basqın elədi.

Atışma düşdü. Çox adam yaralandı. Qayalıdan bir nəfər həlak oldu. Həmin gündən Qayalı camaatıynan Balahəsənliyə arasında qanlıqılıq yarandı. Girəvə düşən kimi, hər iki kəndin adamları xəlvəti bir-birini qətlə yetirirdi. Bu qan ədavəti neçə il davam elədi. Bir gün bizim bu Balahəsənli Hacı Firidun on-on iki yaşlı oğlu Möhbəlini atın tərkinə alıb Qayalıya getdi. Atı düz ilk atışmada oğlu öldürülən Qaraxan bəyin qapısına sürdü. Onun düşmən hesab etdikləri kənddən günün günorta çağı, bu cür cürət eləyib Qayalıya, özü də bir-başə qanlı qapısına gəlməsi yerli camaatı təəccübləndirir. Hacı Firidun əvvəlcə Qayalı camaatına, sonra isə sinəsi oğul dağlı Qaraxan bəyə üz tutub deyir: - Ey Qayalı camaatı! Təvəqqe eləyirəm! Lənət şeytana deyin! Bu, bir qəzeyi-qədərdir, iki kəndin başına gəlib! Bizimkilərin əlində güllə açılıb Qaraxanın balasına dəyib! Onun dərdi, elə bizim dərdimizdir. İndi neçə ildi bu qan davası qurtarmır. Sizdən də ölənlər var, bizdən də. Bu qanı yatırmaq üçün oğlum Möhbəlini özüm öz əlimlə qapınıza gətirmişəm. İndi qoy Qaraxan bəy də mənim oğlumu öldürsün! Təki bu qanlıqılıq biryolluq aradan götürülsün! Ata-bala sizin hüzzurunuzdayıq! O tufəng, bu da mənim oğlum!...

Hazıraraq dayanan cahıl-cuhul silaha əl atmaq istəyəndə Qaraxan kişi: - Ay uşaqlar, dayanın! - deyir. Arvadı başındakı ləçəyini açıb ortalığa sərir. Hamı sakitləşir. Qaraxan ucadan deyir ki, qanı qanla yumazlar! Qapıya gələn qanlıya da silah qaldırmaq kişilikdən deyil. Balahəsənlinin ağsaqqalı Hacı Firidun ki, gəlib, bu gündən ədavətimiz də qurtardı, düşmənçilik də!

Hamınız fəs-farağat qayının gedin ev-eşiyinizə. Hacı Firidun da, onun yanına salıb gətirdiyi oğlu Möhbalı da əziz qonağımdı...

Qaraxan bəy erkək kəsir, Qayalının sayılıb-seçilən ağsaqqalları məclis qurub, duz-çörəyə əl basırlar. Bununla da iki kənd arasındakı qan ədavətinə son qoyulur.

QUBADLI TORPAĞININ MƏRDLƏRİ XATIRLANANDA Möhbalının da, atası Firidun kişinin də adları hörmətlə, ehtiramla xatırlanır. Və mənə elə gəlirdi ki, burada dikələn saysız-hesabsız yalçın qayalar Balahəsənlinin Hacı Firidun, Möhbalı timsallı mərd kişilərinin daşlaşmış heykəlləridir. Baş əydim, diz çökdüm bu donub qranitləşmiş kişilərin önündə. Və mənim dünyamda Balahəsənlidən böyük kənd təsəvvür etmirəm. Bir də ona görə ki, nəvazişini duymadığım, haqq-sayıdan çıxmadığım, oğulluq borcunu vermədiyim, həmdərd, həmsöhbət olmadığım, dünyadan nakam gedən anam Firəngiz bu torpaqda uyuyur. Ana vətənim olan Balahəsənlidə.

* * *

Üzüaşağı Balahəsənliyə uzanıb gedən dərin dərələrin başındakı taplardan keçəndə buradakı daş kitabələrdə, bakirə çöllərdə donub qalmış bu kövrək, nisgilli yazıları dəli həsrətlə oxuyurdum. Bir də ki, bu çöl-biyabanda keçirdiyim o vaxtkı məqamları. Babam deyirdi ki, bizim bu Balahəsənli camaatı vaxtı ilə İraqdan köçüb gəlmiş şiə kürdləridir. Nəslən Babalı kürdüyük. Balahəsənlilər qədim köçəri adətlərindən qal-

mırdılar. Yay gələndə bütün kənd ellikcə yaxın dağlara çəkilirdi. Kənddə bağ-bostana baxmaq, evlərə həyan olmaq üçün dörd-beş nəfər arançı qalırdı.

GİLƏS TƏZƏCƏ DƏNZƏRƏNDƏ HAMI KÖÇ TƏDARÜKÜ GÖRÜRDÜ. Sacdan çıxan yuxa çörək yumşaq qalsın deyə, dörd-dörd bükülüb dağarcıqlara yığılırdı. Qatığın uyuşanı qaratikan kötüyünən boyanmış tuluqlara, hələ qəzili getməmiş cılgılara doldurulub ağzı motal ipiynən bərk-bərk bağlanırdı. Vaxtında qalaylanmış qulplu mis sərnicləri, biş-düş qazanlarını, sənəkləri, qab-qacağı tər-təmiz yuyub ayrıca qabqarırdılar. Yol azuqəsini bürüb-büküb əldə toxunmuş tərək xurcunlarına, heybələrə yığırdılar. Əvvəlcə mal-qara tərənirdi. Sonra çubuq, keçə, fərməş, kilim, palaz, gəbə yüklü at, eşşək, qatır, öküzlər bir-birinə pəl vura-vura, tozhatozla yola çıxırdı. Arvad-uşağın, ahılcahılın mindiyi at, qatır köçün ardınca gedirdi. Evin əziz xələfi kimi məni qoşa fərməş yüklü boz madyana mindirirdilər. Gövhər nənə səhərdən-axşamədək nazımı çəkirdi. Deyirdi, Firəngizin bircəsidi, yadigardı. Tay-tuşlarını çilin-çılpaq at-eşşəkləri, xam sıpaları bəndə salıb mindikləri halda, mən döşəkcə sərilməş qoşa fərməşlərin üstündə gen-bol ayağımı uzadıb ulduzlara baxa-baxa gah mürgü vurur, gah da hay-haraya səksənib, qalxıb yan üstə çevrilirdim. Köç kənddən üzülüb, daşlı-qayalı sərt yoxuşları ağır-ağır qalxıb düzə çıxandan sonra bu taplara yayılır və bir qədər dincəldikdən sonra sübhə yaxın yenə də yola düzəlirdi. Neçə gün, neçə gecə yol gedib axır ki, Ermənistanın Gorus şəhərinin yaxınlığından keçib, Üçtəpə dağlarını

aşıb, yorğun-argın yurd yerimiz olan Qanlıca yaylağına çatırdıq. Gorus rayonunun Goru, Muğancıq kəndlərinin fermaları da bizim yurdda düşürdü. Alaçıqlarımız bir-birinə söykənirdi. Eynimizə heç bir ayrı seçkilik gəlmirdi. Ermənilərin çoban-çoluğu ilə bizimkilər qaynayıb-qarıxmışdı. Siftə günlər yalnız itlər yola getmir, bir-birini didib dağıdırdılar. Balahəsənli Həsənin hündür ala iti hamısına dab gəlirdi. Ancaq itlərin boğuşması sahibləri arasında giley-güzar yaratmırdı. Deyirdilər ki, gərək itlə uşağın arasına girməyəsən. Bu gün dalaşırlar, sabah da bir yerdə oynayırlar. Bu qalmaqal da çox çəkmirdi. Bir neçə gündən sonra itlər də dil tapıb həvirləşirdilər. Hərdən yal üstündə bir-birinə mırıldanırdılar, ancaq boğuşmurdular. İnkələr, düyələr cöngələr də əvvəl-əvvəl buynuzlaşır, sonra bir-birinə yovuşub yalaşırdılar. Yaxşı deyiblər ki, insan dilləşə-dilləşə, heyvan iyləşə-iyləşə...

Bax, beləcə Balahəsənlinin, Gorunun, Muğancığın nəinki çoban-çoluğu, heyvanları arasında da xoş ünsiyyət yaranmışdı.

HARADASA OXUMUŞAM Kİ, ŞƏHƏRLƏR QANIÇƏN İNSANLAR YARADIR. Şəhər mühiti insanların əxlaqını pozur. Dağlar, meşələr isə insanları vəhşiləşdirsə də, insanpərvərliyini əlindən almır. Bu sözlər məşhur bir yazıçının dilindən çıxsada, mənə o qədər də çatmırdı. Ancaq uşaq ikən təmasda olduğum Azərbaycan-erməni çobanlarının insaniyyəti ilə Xocalı faciəsinin səbəbkarları olan sivilizasiyalı gur şəhərlərdə ədəb almış erməni ziyalılarının əxlaqsızlığını müqayisə edəndə yazıçının sözlərindəki həqiqəti anladım.

Bax, beləcə uşaqlıq, gənclik illərimin yay günləri başından qar əskik olmayan bu dumanlı-çişkinli dağlarda keçib. Dayım, nənəm mənə həmişə özləri ilə aparırdılar. Deyirdilər, aranda qalsan, qızdırarsan. Bircə babam aranda qalırdı. Deyirdi bağ-bağatı, ev-eşiyi sahibsiz qoymaq olmaz. Bir də onu deyirdi ki, tay mənə arana öyrəşmişəm, canım bərkiyib, dağa getməsəm də olar. Bizi yola salıb özü aranda qalırdı.

DÖRD-BEŞ İLDƏN BİR YURD YERİMİZİ DƏYİŞİRDİK. Tağ yurd yaylağında da çox olmuşuq. Hamısından yaxını Üçtəpə, Qanlıca yaylaqları idi. Naxçıvana gedəndə yurd yerlərimiz uzaqdan da olsa görünür. Ondan xeyli yuxarı Şırşır bulağıydı. Bəri tərəfdəki təpənin üstündəki qənşərdə dikələn Yəhər daşını o qədər çulluyub minmişəm ki... Bir dəfə Yəhər daşını minib Gorudan Sisyanaya, Naxçıvana gedən avtomaşın yolundakı qaraltılara baxırdım. Toz qalxanda bilirdim ki, maşındı. Ağıma yüz cürə fikir gəlirdi. Bəzən düşünürdüm ki, yəqin arandan gələn var, bizə mer-meyvə gətirir. Öz-özümə sevinirdim. Sonra göürdüm, yoox, həmin qaraltı ötüb keçdi. Və uzaqlaşib gözdən itdi. Sevinməyim özümə qalırdı.

BİR GÜN YENƏ... Yenə yəhər daşını alıqlayıb mindim. Aşağıdakı dərələrə qoyun-quzu sürüsü yayılmışdı. Duman-çən yox idi. Hər yan apaçıq görünürdü. Elə bil səssiz kinolara tamaşa eləyirdim. Alaçıqlarımız olan tərəfdən mənə harayladılar. Yüyürə-yüyürə getdim, dayım alaçığın yanında ayaq üstə dayanmışdı. Əlində də qəzil sicim. Dedi ki, məndən yüngülsən, qaça-qaça get madyanımızı balasıynan qabağına qat

gətir. Təpənin o üzündə otduyur. Bu gün dayı boğmalarıq, xam gözdiyi bəsdı. Artıq anasından yekə olub, üçün içindədim. İndi onun minilib, yük götürən vaxtıdı.

XAM ATLARIN NECƏ ƏZABLA BOĞULDUĞUNU GÖZÜMLƏ GÖRMÜŞDÜM. Yadıma salanda ayağı səkil, qaşqa daya yazığım gəldi. Bir göz qırpmında təpəni aşıb madyanı balasıynan qabağıma qatıb gətirdim. Əvvəlcə ana-bala ikisini də yöndəmsiz hörgüsü olan hündür daş hasara saldılar. Cahıl-cuhul yığışib qaşqa daya kəmənd atdılar. Qəzil sicim dayın boğazına keçdi. Qaşqa day nə qədər atılıb düşdü, kəmənddən qurtara bilmədi. Yerə yıxıb dörd ayağından bərk-bərk bağladılar. Əvvəlcə dayın burun pərələrini iti ülgüclə çərdilər. Sonra qıyıqın ucunu çərtilmiş yerdə, vermişel kimi ağaran barmaqdan da nazik gəmirçəyə keçirib yuxarı dardılar və ülgüclə kəsib çıxartdılar. Köhnə kişilər deyirdilər ki, atın ki, gəmirçəyi vaxtında kəsilmədi, heç! Bərk çapanda və ya yoxuş çıxanda tənתיیب tənگənəfəs olur. Boğulmanın ilk əməliyyatı başa çatandan sonra qaşqa dayın ayağını açdılar. Belinə palan basıb, üstünə ter saldılar. Terin hər iki gözünü daşla doldurdular. Xam day 150-200 kiloqram yükün ağırlığına güclə tab gətirirdi. Tay əvvəlki kimi xamlıq eləyib atılıb-düşmürdü. Dayın başına keçirilmiş noxtadan tutub bir neçə saat ora-bura gəzdirdilər. Artıq dayda o hal qalmamışdı. Getdikcə yavaş-yavaş ipə-sapa yatırdı. Səhərisi qaşqa dayı miniyə öyrətməyə başladılar... Beləliklə, qaşqa day artıq quzuya dönmüşdü. Daha fironluq eləmədi. Tünd də

yorğası vardı. Ağıllı-başlı da yük götürürdü. Deyirdilər, yorğa getməkdə anasına çəkib. Özünə əsla qamçı vurdurmazdı. Yola ki çıxdı, bir at ondan irəli addım ata bilməzdi. Dayımın da xoşuna gəlmişdi, deyirdi ki, cins at çıxıb. Arana qayıdan kimi gərək madyanı dəyər-dəyməzinə verim çıxıb getsin, balası bəsdır. Onsuz da hökumət iki ata icazə vermir.

Bu yerlərin xəyali seyrinə daldıqca, dağların-daşların görünməzliyində tilsimlənilib qalan gənclik anlarım, yetmişinci payızımın nisgilində közərib, Şüvəlan ünvanlı komamın sakit tənhalığında hərf-hərf, cümlə-cümlə sətirlənirdi.

* * *

DEYƏSƏN, YOLUMUZ ƏRİŞ-ARĞAC KİMİ ÇOX UZANDI AXI. Əlbəttə əsrə yaxın ömrün arxasında qalan, gözdən uzaq, könüldən, belə düşünənlər də olur. Ancaq ... qıraq anlarımı zərrə-zərrə qələmə gətirmək... Bunun üçün keçdiyim fırtınalı döngələrdə, əzablı cığırlarda gərək dizin-dizin sürünəsən, əks təqdirdə... Dənin dayazda qalar, kökü dərinə işləməz, barı bada gedər, əlin boşa çıxar, qələm qənirdən düşər. Yaddaşımda yadlaşan yazı-pozumu üstünü çən alar.

BİR VAXTLAR alıxlayıb mindiyim yəhər daşdan boylanıb baxdığım Üçtəpənin ətkələrindəki yollardan indi özüm maşınla tozha-tozla keçirdim. Sinəsindəki aynalı göllərdən aləmə güzgü tutan Batabat dağlarını aşıb, meşələrlə örtülmüş Şahbuz dərələrinin dolanbac yollarını keçəndən sonra Xalxal meşəsi ilə üzleşdik.

Burada qoyub getdiyim izlərimi arayıb-axtardım. İslam Səfərli, Adil Babayev, Əlağa Kürçaylı ilə birlikdə kölgəsində süfrə açıb, çay içib, çörək kəsdiyimiz çinar ağacı ilə salamlaşdım. Fikrim çözlənib məni neçə il bundan əvvələ apardı. "Kommunist" qəzetinin Naxçıvan üzrə müxbiri işlədiyim gənclik illərinə. Xəyalımın aşırımlarında, dolaylarında, enişlərində, yoxuşlarında o günlərimi axtardım. Ancaq tapa bilmədim! İslamın təzəcə yazdığı, hələ heç yerdə dərc olunmamış və burada ehtirasla oxuduğu "Batabat" şeiri yadıma düşdü. Xəyalımın burulğanında bir anlığa islamın yox hənirtisini dinlədim. Uca, əzəməti ilə çərxi-fələləyin cürbəcür məşəqqətlərinə sinə gərən çinar da keçirdiyim hissələri duyubmuş kimi lal-dinməz sükuta dalmışdı. Əsla tərənəmirdi. Elə bil mənnən həmdərd olub, cavan getmiş şairlərimizin ruhunu ehtiramla yad edirdi. İslam, Adil, Əlağa. Necə də yapışıqlı, iddiaları istedadlarından çox-çox aşağıda dayanan sadə insanlardı. Hər-dən bir ALBOMUMU VƏRƏQLƏYƏNDƏ ONLARLA BURADA bir yerdə çəkdiyimiz şəkillərlə üzləşirəm. Baxışırıq, danışa bilmirik. Onlar yoxdur, mənə hələlik yaşayıram. Bu da bir qismət.

BU ÇINAR MƏNƏ HƏM DƏ NAXÇIVANDAKI SÜLEYMANLI GÜNLƏRİMİ XATIRLADI. Unudulmaz Səmədin dili ilə desək, nəsrimizin uzaq vuran ağır artilleriyasını. İsti yay günlərinin birində... Süleyman Rəhimov və bu eldən olan yazıçı Hüseyn İbrahimovla bahəm Cəlil Məmmədquluzadənin qızı Münəvvər xanıma baş çəkmək üçün Nehrəmə gəldik. Süleyman Nehrəmin pambıq plantasiya-

larının ortasındakı tarla düşərgəsinə döndü. Onun adını eşidib-bilən kolxozçular belini, kətməni yerə qoyub, traktorunu dayandıraraq, dibindən gur su axan söyüd ağacının sərinliyində ağsaqqal yazıçını dövrəyə aldılar. Süleyman kəndin əzvayışı, gün-güzəranı ilə maraqlandı. Cəlil Məmmədquluzadənin adı çəkiləndə, səksənə yaxın yaşı olan Əli kişi şəhadət barmağını qaldıraraq söz istədi. Süleyman ona ehtiramla:

- Buyurun, - dedi.

Əli kişi əlini bəyaz saqqalında gəzdirərək:

- Yoldaş Rəhimov, - dedi. - Buyurmağım odur ki, əvvəla, bizim bu Nehrəmə xoş gəlib, səfa gətirmisən! Gözümüz üstə yerin var! Amma incisən də, inciməsən də, burda sözümü deməliyəm. Bizim bu camaat Allah şahididir. Əgər bircə kəlmə alt-üst vursam, desinlər:

- Əli kişi, yalan danışsən! O vaxt erməni-müsürman davasında, o gorbagor Andronikin qoşunu Şərurdan bəri nə ki kənd, şəhər varıydı, hamısını qavayıb aldı əlinə. Andronik bizim bu Nehrəmin üstünə yeriyəndə, kənddəki qız-gəlinin hamısını Kalba Muxtarın dörd dirəkli damına doldurub, ağzına da iri bir qıfıl vurduq. Gədələrin də bir-ikisinin əlinə spıçka, neft dolu butulka verdik. Dedik ki, ay uşaqlar! Andronik qoşunuyan üstümüzə gəlir, ölüm-dirim günüdür! Hamımız qocalı-cavanlı düşmənlə vuruşa çıxırıq. Gavırın burnunu əzib geri qaytardıq, heç! Yoox, gördük ki, bacarmırıq, düşmənlə bizə dab gəlir, onda dama od vurun, qoy qız-gəlinlərimiz ermənilərin əlinə keçməsin! Namusu itə atıblar, it yeməyib. Hər cürə zülmə dözsək də, ermənilərin qadınlarımızı ələ salmasına dözə bilmərik. Bizə o

dünyada da yer verməzlər. Yoldaş Rəhimov, başınızı ağrıtmayım. O vaxt biz nehrəmlilər sinəmizi qabağa verdik, gavırın qoşununu sındırıb geri qaytardıq. Bunu bütün Naxçıvan əhli yaxşı bilir ki, nehrəmlilər Andronikin burnunu ovub, qoşununu al qana boyadı. Deməyim odur ki, bizim bu Nehrəm nərlər, igidlər kəndidir. Amma di gəl ki, Cəlil Məmmədquluzadə öz içimizdən ola-ola, boynumuzdan basıb, bizə zülm eləyib! Adımızı Danabaş qoyub! Bunu heç o göydəki Allah da götürməz! Yoldaş Rəhimov, indi, bax, bu camaat adından, bax elə öz adımdan təvəqqəm odur ki, Bakıya qayıdanda, ya o kitabı biryolluq yığıdırıb yandırın, ya da ki, heç olmasa o kitabın adını dəyişdirin! Tay biz hər yanda adı beddam olmuşuq. O kitabın adı gələn yerdə başımızı yuxarı qaldıra bilmirik...

Süleyman Rəhimov çıxılmaz vəziyyətə düşdü. Bir çox misallarla izah etməyə çalışdı ki, Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları" kitabı təkcə Nehrəmə aid deyil, bu, bütün Şərqlə cəhalətinə qarşı yazılmış çox dəyərli bir əsərdir. Camaat yazığının fikri ilə razılaşmadı ki, razılaşmadı. Bayaقدan ayaq üstə dayanan Əli kişini fikrindən döndərmək mümkün olmadı. Kənarda belin sapına dirsəklənən bir nəfər kinayə ilə:

- Əli əmi, otur aşağı, - deyib, Süleyman Rəhimovla razılaşmamaq mənasında başını buladı və ikrahla üzünü o tərəfə tutub getdi.

Kənarda kətməninin ağacını qoltuğuna dayayıb yanpörtü duran orta yaşlı kişi öz-özünə deyilərək:

- Əşşi, biz də bilirik ey, Cəlil Məmmədquluzadə bö-

yük adamdı! Kim deyir ki, böyük adam deyil. Allah ta artıq eləsin. Sözüümüz odur ki, nətəər oldu ki, Xudayar bəyi, Məmmədhasəni gördü, amma o erməni cəlladı Andronikin burnunu ovub geri qaytaranlarımızı görmədi?! Yaxşıya göz yumub, pisi də üfürüb, şişirdib fil boyda eləmək insafdan deyil axı. Onda əsl böyük olardı ki, Andronikin qabağına çıxan igidlərimizə də qələm çəkəydi.

Əyləşənlərin arasında bu cür giley-güzarlı, incikli pıçıltılar qaynamağa başladı. Süleyman Rəhimov gördü ki, söz-söhbət qəlzləşir, ayağa qalxdı... Artıq mübahisə etməyin mənası yoxuydu...

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN QIZINA BAŞ ÇƏKDİK. Çiy kərpicdən tikilmiş birmərtəbəli ev. Kiçik həyətdə qədim mis aftafadan başqa heç nə gözə dəymirdi. İçəridən içəriyə, otaqların arasında açılıb-örtüldükcə cırıldayan taxta qapı. Gur bəyaz saçları geriyə daranmış Münəvvər xanım nikbin əhval-ruhiyyə ilə bizi qarşıladı. Süleyman müəllim miskin komada tənha həyat sürən Cəlil yadigarının əhvalını soruşanda Münəvvər xanım:

- Heç nədən korluğum yoxdur,-dedi. - Elə hərdən ki, buralara yolunuz düşəndə atamın yurdunu yad eləyirsiniz, bu, mənə bəsdir. Çox sağ olun! Atamın da ki, arzuları yerini alır. Sputniklərimiz göyləri gəzir, aya-ulduza yol açılır. Atamın yazdıqları ilə, indi gördüklərimin arasında yerlə-göy qədər fərq var...

HƏMİN GÜNÜN SƏHƏRİSİ SÜLEYMAN MÜƏLLİMLƏ BƏZİ RƏSMİ MƏRASİMLƏRDƏN SONRA ONUN ARZUSU İLƏ BİR QƏDƏR

ASUDƏLİYƏ ÇƏKİLİB İSTİRAHƏT ETMƏK ÜÇÜN XALXAL MEŞƏSİNƏ YOLLANDIQ. Onda üzüm təzəcə dənzərirdi. Həmin bu çinarın kölgəsində xudmani süfrə açıldı... Naxçıvanın adət-ənənəsi, qonaqpərvərliyi böyük yazıçının dilindən düşmürdü. Kəlməbaşı üzünü mənə tutub deyirdi ki, ellim, yaxşı yerə düşməsən. Düzdür, buranın çörəyi daşdan çıxır, ancaq çox istiqanlı, sözü üzə şax deyən, ağı qaradan, düzü əyridən, yaxşını pisdən doğru-dürüst ayırd edən camaatı var. Belə adamlarla işləməyə nə var ki... Sən də ki, görürəm, buranın çəmini yaxşı tapmışan, adamlarla qaynayıb qovuşmusan. Bircə çalış ki, dor-dolaşlıq işə qol qoymuyasan, yazı-pozuların qərəzli olmasın...

Neçə-neçə xoş görüşlərin şahidi olan çinar ağacının sakit pıçılısında Süleymanın həmin müdrik kəlamlarını dinləyirdim.

...Məclisin axırında Süleyman müəllim çinardan beş-on metr aralanıb meşənin seyrəkliyində qədd-qəmətinə uyğun məğrur görkəm aldı. Üzünü günəşlə vıdalaşmaqda olan Şahbuz dağlarına tərəf tutdu. Onun müdrik baxışlarında bir nisgil dolaşdı. Nə fikirləşdisə, özü-özü ilə danışmış kimi:

- Gündü də, gəlib-gedir, - dedi. Və bizə tərəf yönələrək: - Ömürə etibar yoxdur, kim bilir, bir də buralara ayağım düşsə, düşməyə... Etiraz etməsəydiniz, axşam düşsə də, gəlmişkən, Şahbuza da dəyərdik. Yoxsa bu yerlər məndən inciyər. O vaxt mən işləyəndə Şahbuz qəsəbəsi ilə Kəndşahbuz arasındakı çaylaqdan bir bulaq çıxırdı. İçməli də suyu var. Baxaq, gərək, bəzi dostlar kimi itib-batıb, yoxsa yerindədir. Şahbuzda katib

işləyəndə ordan tez-tez su gətizdirərdim. Yaxşı da çayı olur. Amma getdiyimizi gərək oralarda bilən olmasın. Şahbuzluların qonaqpərvərliyinə yaxşı bələdəm, eşidib bilsələr, bizi buraxmazlar.

Getdik. Bulaq yerindəydi. Və axırncı müsafirlərini yola salırdı. Çiyində su dolu səhəng olan iki nəfər gəlin söhbətləşsə-söhbətləşsə gözdən itəndən sonra bulağa yaxınlaşdıq. Süleyman əyilib sudan doyunca içdi və bir-iki ovuc da üzünə vurub əzəmətli qəddini düzəltdi:

- Bizim Əyinin bulaqlarına oxşayır, - dedi. - Çox saf suyu var.

Bulağı dövrəyə aldığımız. Özümüzlə gətirdiyimiz yarım şüşə konyak, bir qalın çay stəkanı, bir salxım da gilləri tam qaralmayan turşməzə üzüm. Ayaqüstü "açdığımız" şam süfrəmiz kasıb olsa da, bizdə unudulmaz xatirəyə çevrildi. Süleyman müəllim dedi ki, Naxçıvanda olduğum bu beş gün ərzində mənə neçə-neçə təmtəraqlı qonaqlıqlar verilib, ziyafətlər təşkil olunub. Lakin mənim üçün ən unudulmazı bu qərrib axşamda ziyarət etdiyim Şahbuz bulağının başındakı ayaqüstü, kasıb süfrədir...

Bax, bu da xatirə dəftərimin Xalxal səhifəsindən bir neçə sətir... Naxçıvanın yaşıl inciləri arasında əmanət qoyub getdiyim Süleymanlı, İslamlı, Əliağalı, Adilli anlarım...

* * *

NAXÇIVANDA QALDIĞIM GÜNÜN SƏHƏRİ EŞİTDİM XEYİR İŞ VAR. Əməkdar həkim, deputat, məşhur cərrah qızını hörmətli bir nazirin oğluna ərə

verir. Hər ikisi ilə yaxından haqq-salamım vardı. Naxçıvana gəlişimi bilib köhnə dost kimi məni də məclislərinə dəvət elədilər. Getdim, həyat bağında yığcam toy məclisi qurulmuşdu. Toyda müxtəlif səviyyəli adamlar əyləşmişdi. Bu toy-düyündə jurnalist marağı məni başqa səmtə apardı. Cehiz söz-söhbətinə. Geniş imkana malik olan həkim, qızına hələ tam formalaşmamış iki nəfərlik ailə üçün zəruru olan kiçik, çox kiçik cehiz payı verib. Həkimin qızına verdiyi cehizi aparmaq üçün heç maşın-zad da lazım olmayıb. Elə bir-iki nəfər yaxınları əlindəcə... Ancaq heç kəs bunu qız atasının qıymamazlığı, mala, pula qızırğalanması və ya övladını ucuz tutması kimi yozmurdu. Həkimin təbirincə, qıza verilən cehiz birinci ədəb, ikinci savad diplomlarından ibarət olmalıdır. Ən sonra bəzi zəruri ev, məişət əşyaları. Ədəb diplomu!.. Mən buna gəlinliyin zirvə tacı da deyərdim və tərəddüdsüz əlavə edərdim ki, təzə uyuşan ailəni bir çox cəhətdən mənəvi ucalığa aparan kamillik cığırı bu tacın nuru ilə işıqlanır.

...TƏSADÜF ELƏ GƏTİRDİ Kİ, VAXTİLƏ TOY MƏCLİSİNDƏ İŞTİRAK ETDİYİM HƏMİN NAZİR DOSTUMUN EVİNDƏ OLDUM. - Gör aradan neçə il keçir e?! - Öz-özümə düşündüm, düz otuz il! Necə deyərlər, bir igidin ömrü! Görəsən, ədəb diplomunun kəsb etdiyi mənanın dərinliyindəki mətləb nədən ibarətdi?! Çoxdan qəlbimdə baş qaldıran bu sualın cavabını axır ki, gəlinin qaynataya olan səmimi, dərin ehtiramında, həyat yoldaşı ilə nəzakətli rəftarında, övladlarına qarşı ülvi məhəbbətində tapdım. Artıq təqaüdə çıxıb ömrünün ixtiyar çağlarını yaşayan köh-

nə dostum, qaynata gəlinindən necə razılıq edirdi. O, iftixarla:

- Bizə qaynata, qaynana yox, doğma valideynləri kimi baxır, - dedi. - Hələ bu çağacan elə bir yersiz hərəkət etməyib ki, ondan mən, yoldaşım və ya gəlib-gedən qohum-əqrəbam, dost-tanışım incik düşsünlər. Düzdür, gor əzabsız olmaz, ev söz-söhbətsiz - deyiblər. Lakin Allah üzümüzə baxıb. Gəlininin oğluma, nə də ki, bizə qarşı kiçik də olsa, hər hansı xoşagəlməz davranışı olmayıb. Bütün nəslimiz başına and içir. Özü qazanıb. Çünki hər şeyi satın almaq olar, hörməti yox. Bir də ki, gəlinin ailədəki hörməti abırdan, həyadan, ismətdən, nəzakətdən, həssaslıqdan, incəlikdən, ədəbdən, sadəlikdən, ağıldan, kamaldan yoğrulur... Onu dükən-bazarda satmırlar.

Köhnə dostum yeri gəldikcə bir damın altında yaşadığı oğlundan, "ədəb diplomlu" gəlinindən ağız dolusu danışdı. Bu heyndə telefon zəng çaldı. Gəlin yan otağa keçib dəstəyi qaldırdı. Onun dediklərini eşidirdim:

- Hələ sənin tələbə vaxtıdır. Lak tuflini neynirsən?! Çalış ki, məktəbdə, ayağındakı tufliynən yox, başındakı biliknən fərqlənəsən...

Danışığından mənə bəlli oldu ki, həmsöhbətimin Moskvada təhsil alan nəvəsi özünə Yuqoslaviya istehsalı olan təzə modda bahalı lak tuflı almaq həvəsinə düşüb və bu barədə zəng vurub valideynlərindən pul və razılıq istəyir. Gəlin isə buna etiraz edir. Və oğluna məsləhət görür ki, tələbə əyin-başı ilə yox, savadı, dərəkəsi, ağılı, kamalı ilə öyünməyə çalışmalıdır.

ŞÜBHƏ ETMİRƏM Kİ, QARŞILIQLI EHTİRAMIN, SADƏLİYİN, SƏMİMİYYƏTİN HAKİM KƏSİLDİYİ BU CÜR AİLƏ AB-HAVASINDA ƏRSƏYƏ YETƏN ÖVLAD HƏKİM VƏ HAKİMLƏRDƏN ÇOX-ÇOX UZAQ OLAR. Gəzib-dolaşdığım el-oba da, üzleşdiyim əhvalatlar da məndə belə bir qənaət yaradıb. Bu mühitdə baş qaldıran cücartilərin kökü dərinliklərə işləyər, başı göylərə ucalar. Cehizinə "ədəb diplomu" nəsb olan qızların özləri də, gəlin gətirdiyi ailə də xoşbəxtlərin xoşbəxtidirlər.

ELƏ BURADACA YENİ QURULAN AİLƏ BARƏDƏ ŞAHİDİ OLDUĞUM BAŞQA BİR ƏHVALATI XATIRLADIM: Qarabağda işləyərkən evimdən çıxıb adətincə fikirli-fikirli idarəyə gəldim. Dörd mərtəbəli binanın ikinci mərtəbəsində iki nəfər qadın yanaşı, balkonda qulaq-qulağa verib, iki gün bundan qabaqkı haylı-küylü, təmtəraqlı toy barədə həsədlə söhbət edirdi. Yaşlı qadın cavana:

- Aaazz, bilirsən oğlan harada işləyir?!

- Harda? - cavan qadın dərin maraqla soruşdu.

- Milisdə! Əli də gətirir, ayağı da. Deyirlər, "Volqa"sı da var.

Cavan qadın təəccüblə əndamını yırğalayaraq:

- Qız da varlı-hallı yerdəndir, - dedi. - Qardaşım olan evnən divar-divaradırlar. Özcə gözlərimlə görmüşəm. Cehizini üç "Zil" maşını çəkib apara bilmirdi. On dəst yorğan-döşək, üç komplekt xarici mebel, nələr, nələr...hələ desən yağın içində olan bir "Moskviç"in açarı.

Yaşlı qadın:

- Bəxtəvərin baxtı varmı, dayna! Allah-taala yağ-yağ üstə tökür, yarmanı da yavan qoyur, - deyib, toy sahiblərinə bəxtəvərçilik verdi.

- Qıza kiloyunan daş-qaş, mirvari boyunbağı, bahalı-bahalı atrezlər, norka paltolar, - cavan qadın əlavə etdi.

Hamının həsəd aparıb, qibtə etdiyi təmtəraqlı toydan cəmi bir il keçməmiş qızın anasından belə bir məktub aldım: "Boy-buxununa, vəzifəsinə, çiyindəki paqonlarına aldanıb ona gül kimi qız verdim. Kaş həmin günə daş yağaydı. Yağ içində böyrək kimi qız böyüt, o da gedib vicdansızın, nanəcibin birinə qismət olsun! Qızım ərə gedəndən bəri günün göy əskiyə düyüblər! Qızıcığız dərd çəkməkdən əriyib, iynələrə saplanmalı olub. Bu zülmü heç göydəki Allah da götürməz. Axırda da boynunda uşaq, qovub ötürüblər üstümə. Qızım bədbəxt olub. Bu barədə hara yazıram, əməlli-başlı baxmırlar. Milis də, prokuror da, rayon başçıları da, hamı, hamı onların tərəfini saxlayır. Çünki onun qırmızı papağı, dolu cibi var... Odur ki, məcbur olub dərdimi sizə yazıram ki, o əclafı qəzetdə biabır eləyirsiniz..."

Məsələ ilə maraqlandım ...Artıq ailə konfliktini böyüyüb məhkəməyə gedib çıxmışdı. İşə baxılanda mən özüm də prosesdə iştirak etməli oldum. Qızın anası oğlanı redaksiyamıza göndərdiyi məktubunda yazdıqlarından da birə-beş qat artıq ittiham etdi...

Cehizi dildən-dilə düşən və boyun-boğazı ləl-cəvahirlə bəzənən savadlı gəlin anasından da betər haray-qışqırıq qopardı:

- Sən də adını kişi qoymusan?! Dönə-dönə qabağında diz çöküb yalvarırdın! Yadından çıxıb?!

- Qələt eləmişəm, ayıbdır qışqırma! - oğlan dilləndi. Gəlin səsini bir az da qaldırdı:

- İndi məndən xoşun gəlmir?! O çiyindəki paqonu açdırmasam, başımdakı ləçək maa haram olsun!!

Qız tərəfi məhkəmə qarşısında ürəyini boşaldandan sonra oğlan başladı:

- Düzü, danışmağa xəcalət çəkirəm. Ancaq iş o yerə gəlib çatıb ki, hər şeyi açıb tökməliyəm. Başqa çarəm də yoxdur. Mən hüquqşünas olsam da, ədəbiyyata çox meyliyəm. Hərdən yazı-pozum da olur. Belə bir el məsəli var: "Elini ürək, ağsağından tut". Mən də fikirləşdim ki, el-oba adamıdır, ali təhsilli müəllimədi, kənarından baxanda oturuşu-duruşu, vid fasonu da pis təsir bağışlamırdı. Onunla evlənmək fikrinə düşdüm. Atam-anam buna etiraz etmədi. Dedilər ki, könül sevən göycək olar. QİSMƏT İLAHİYYNƏNDİR. Ürəyin tutub, al, Allah xeyir versin ...AXIR Kİ, HƏYAT QURDUQ. Biz beş qardaş, iki bacıyıq. Ən kiçiyi mənəm. Ata-anamla bir yerdə yaşayırdım, toyumuzdan bir həftə keçməmiş yoldaşım dirəndi ki, mən təkliyi xoşluyuram, ata-anandan ayrıl, onlardan irgənirəm, sərbəst olmaq istəyirəm. Əvvəl razı olmadım. Dedim ki, ata-anamı atsam, el məni qınayar, xeyir tapmaram. Bunu dediyimi gördüm. Tirtap uzandı yerə. Baş gözünü ora-bura çırpdı. Hikkəsindən ağzı köpükləndi. Tez skorı-pomoş çağırdım, iynə vurdular, dava-dərman verdilər. Həkimlər dedi ki, elə bir qorxulu şey yoxdur. Prosto əsəbləşib. Keçib gedər, narahat olmağa dəy-

məz. Gözlərini də bərk-bərk yummuşdu. Elə bil yüz ilin ölüsüydü. Yoldaşım birdən yerindən qalxıb barmağını mənə silkələyə-silkələyə: - Bir demişəm, bir də deyirəm! Bu evdə ya ata-anan, ya da ki, mən! - Bunu deyib, servantdakı qab-qacağı bir-bir götürüb çırpdı yerə, pəncərələrin şüşəsini vurub qırdı, sonra da paltar ipini boğazına saldı ki, özümü öldürəcəyəm. Birtəhər sakitləşdirdim. Təzədən girdi yorğan-döşəyə. Neçə gün özünü xəstəliyə vurub yataq otağından çıxmadı. Yeyib-içdiyimiz irin-qan oldu. Atam ağır, ağayana adamdır. Vəziyyəti başa düşüb bizi ayırdı. Dedi ki, mən dağdan aşmış gün kimiyəm, bizimki bu gün sabahlıqdı. Onsuz da əcəlimiz yaxınlaşıb. Təki siz yaxşı olun, mehriban dolanın, bizdən ötrü ailəni dağıtmayın. Arvad papaq deyil ki, hər xırda şeydən ötrü gündə birini dəyişəsən...

Qızla anası ağız-ağıza verib oğlanın sözünü kəsmək istədilər. Hakim ayağa qalxıb onları birtəhər sakitləşdirdi. Oğlan ifadəsinə davam etdi:

- Ata-anamdan ayrılmağımın faydası olmadı. Həkimdən xəstəlik kağızı alıb on günlərlə məktəbə getmir. Uzun bir sumkası var. Çiyinə salıb səhərdən-axşamacan dükan-bazarları ayaqdan vurub başdan çıxır. Deyirəm, belə olmaz axı, sənə nə lazımdı, de, alım gətirim, və yaxud da bir yerdə gedək. Söz ağzımdan çıxan kimi evdə tufan qopur: - Mənim işimə qarışır-san?! Yəni dükana da getməyə ixtiyarım yoxdur?! - deyib özünü yerə çırpır. Ürəkgetməsi başlayır, "xəstəliyi" qalxır, yorğan-döşəyə girir. Yalvarıb-yumsaldıb birtəhər yola gətirirəm. Fikirləşirəm ki, dost-düşmən var,

ata-anamdan, bacı-qardaşımdan ayıbdır, ailəmi dağıtmayım. Evdə bir salamat pəncərə qalmayıb. Hamısının şüşəsi qırıq-qırıqdı. Hirs ki, tutdu, qab-qacaq havada oynayır. Bunun sifətini görməmək üçün atanam, bacı-qardaşım, qohum-əqrəbamın biri də qapımı açmır. Bu gün geyindiği paltarını sabah əyninə almır. Deyir, onu görüblər, təzəsini al. Mən də çatdırıb bilmirəm. Kiçik bir məsləhətim, iradəm həftələrlə davadalaşa çevrilir... Çay qoymur, xörək bişirmir. Deyir ki, əlimdən iy gələr. Gedək restoranlarda yeyək-icək. Adicə kartofu belə soyub qızarda bilmir. Çünki ana ona evdarlıq öyrətməyib.

...Məhkəmə prosesi başa çatdı. Ailə dağıldı... Qohum olmuş iki nəsil arasında düşmənçiliyə çevrilən ədavət hələ də davam edirdi.

EH! BU CÜR CEHİZİ ÇOX , ƏDƏBİ YOX QIZ GƏLİN BİR OLSAYDI, BEŞ OLSAYDI, NƏ DƏRDİYDİ, BELƏLƏRİNİ QƏLƏMƏ GƏTİRMƏYƏ DƏYMƏZDİ. TƏƏSSÜF Kİ... Qırxdan artıq yaşı olan böyük idarənin rəisi ilə söhbət edirdim. Arvadını, üç uşağını atıb getdiyinə görə ondan şikayət məktubu almışdım. Rəisin əlləri əsirdi. O, tez-tez alnında puçurlanan xəcalət tərini silə-silə:

- Əsəblərim pozulub. Təsəvvür edin ki, dava-dərmanla yatıb-dururam. Faşistlərlə müharibədə gecələr qarda-boranda kəşfiyyata gedirdim. Ölümümdən qorxmurdum. Neçə düşmən oğurluyub gətirmişəm. İndi otaqda tək-tənha qalanda eymənirəm. Qara məni basır. Günüm müalicələrdə keçir. - Rəis bunu deyib cibindən cürbəcür dərmanlar çıxartdı. - Seduksin, Bel-

loid, Tazepam, Menropomad, Elenium ... Bax, ovuc-ovuc əsəb dərmanı içirəm. Hansı nevropatoloqun yanına gedirəm, mənə ilk sualı bu olur ki, həyat yoldaşınla münasibətin necədir? Deyingən deyil ki? Arvadınla tez-tez qanqaraldıcı söz-söhbətin olmur ki? Mən də xəcalətimdən cavab verirəm ki, yox. Həyat yoldaşınla mehribanam. Axırda gördüm əldən gedirəm, dəli vəziyyətinə düşmüşəm. Həkimə dərdimi açdım... Nə gizlədim, elə gün olmurdu ki, həyat yoldaşım bir bəhanə tapıb əsəblərimi yerindən oynatmasın. - Evə niyə gec gəldin? - Filan qadın zəng eləmişdi?! - Bu paltarını bəyənmirəm, mənə filankəs geyən şubadan al! - Qonşunun arvadı niyə məndən yaxşı geyinsin? - Filan sanatoriyaya getməliyəm! - Niyə sən yaxşı geyinirsən? Yəqin kiminsə xoşuna getmək istəyirsən?! - Ata-ananı məndən çox istəyirsən?! Çox şeyi də deməyə utanıram. İndi iki yolum qalır: - Ya həyatımı ev-əşiyyə, uşaqlara qurban verib dəlixanalara düşməliyəm, ya da ki, hər şeyə tüpürüb ailəmdən uzaqlaşmalıyam. Nəhayət, ikinci yollu seçmişəm. Bir dəst əyin paltarımı, bir də dar-dokumentlərimi götürüb evdən çıxmışam. Bir ilə yaxındır ayrı yaşayıyıq. Görürəm, indi-indi özümə gəlirəm. Ancaq hələ də dava-dərmansız keçinə bilmirəm. Mən kefindən yox, canımın dərdindən ailəmi tərk etməli olmuşam.

Rəis cibindən bir əsəb dərmanı çıxarıb atdıqdan sonra: - Məni qınasanız da deməliyəm, qadın hikkəsi, hiyləsi, iddiası, deyingənliyi kişi ömrünün qənimidir. Eləsinin qarnından çıxan nə olar? Heç nə! Nə Spartak, nə Koroğlu, nə də ki, Nəbi.

BARMAQLARINDAN DAŞ-QAŞ SÜZÜLƏN, CEHİZLİ-MEHİZLİ GƏLİNLƏ, ƏRİNİ DƏLİ VƏZİYYƏTİNƏ GƏTİRİB, HƏKİMLƏRİN QAPISINA SALAN RƏİS ARVADININ MACƏRASI MƏNƏ XANPƏRİ RƏVAYƏTİNİ XATIRLATDI: Əfsanəyə görə, Əmirqulu ilə arvadı Xanpəri ucuz-bucaqsız bir səhradan keçəndə qabaqlarına dərin quyu çıxır. Ər-arvad maraqlanıb quyuya baxırlar. Kişi fürsətdən istifadə edib onu cana-boğaza yığan Xanpərini itələyib, dibi görünməyən quyuya salır. Bir müddət keçəndən sonra Əmirqulu Xanpərinin sağ qalıb-qalmamasını yoxlamaq üçün həmin səhraya güzər salır və quyuya baş çəkir. O, əlindəki ipi quyuya sallayır. İpi çəkəndə görür ki, çox ağırdı, bir qədər yuxarı dartanda, nə görsə yaxşıdı?! Bədheybət əjdaha! Əmirqulu dəhşətə gəlir. Və istəyir ki, ipi buraxıb qaçsın. Əjdaha ona yalvarıb-yaxarır ki, aman günüdür, ipi buraxma. Məni Xanpərinin əlindən qurtar, səni dünya malından qani eləyərəm, kasıblığın daşını biryolluq atarsan. Belə deyəndə tamah qorxuya güc gəlir. Əmirqulu yumşalıb əjdahanı quyudan dartıb çıxarır. Əjdaha ona razılığını bildirəndən sonra deyir ki, mən gedib filan padşahın sevimli qızının boynuna sarılacağam. Kim gəlsə, qızı buraxan deyiləm. Onda sən işi boynuna götürərsən. Deyərsən ki, mən qızı əjdahadan xilas edə bilərəm. Gələrsən, qızın boğazından açılaram, onda padşah səni dünya malından qani edər.

Belə də olur... Əmirqulu gedən kimi onun bir işarəsi ilə əjdaha qızın boynundan açılır. Sonra əjdaha

Əmirquluya yaxınlaşıb, onun qulağına pıçıldayır ki, verdiyim vədə əməl etdim. Bununla da haqq-hesabımız qurtardı. Bir də arxamca gəlsən, gözümə görünsən, özündən küs. Səni məhv edəcəyəm...

Onlar aralaşandan sonra padşah:

- Məni istəyən Əmirquluya xələt! - deyib qışqırır...

Əmirqulu qırx dəvə yüklü ləl-cəvahirlə evinə dönür.

Bir neçə aydan sonra xəbər yayılır ki, həmin əjdaha başqa bir məmləkətdə padşah qızının boynuna dolanıb. Bu işə əncam çəkən tapılmır. Soraqlaşılıb Əmirqulunu tapırlar. Əmirqulu iki ayağını bir başmağa dirəyib deyir ki, məni öldürsəniz də gedə bilmərəm. Padşahın adamları onu qılınc zoruna qabaqlarına qatıb həmin məmləkətə aparırlar. Əjdaha Əmirqulunu görəndə kimi qıvrılıb, qəzəblənib qızın boğazından açılır və Əmirqulunun üstünə hücum çəkir. Əmirqulunun dili topuq vura-vura əjdahaya birtəhər deyir ki, dədəm qurban, mən padşahın qızından ötrü gəlməmişəm, Xanpəri quyudan çıxıb qarabaqara səni axtarır. Onu xəbər verməyə gəlmişəm. Əjdaha Xanpəri kəlməsini eşidən kimi Əmirquluya təşəkkürünü bildirib üz qoyur qaçmağa...

* * *

ÖMÜR ETDİYİM RAYONLARIN BİRİNDƏ MƏHLƏMİZDƏ BİR XALQ HAKİMİ YAŞAYIRDI. Şəhər o qədər də böyük olmadığından hamı bir-birini tanıyırdı. Hakimin arvadı əyninin paltarından, bər-bəzəyindən tutmuş saçlarının rənginə qədər özünü gündə-günaşırı bir dona salırdı. Ağıl-kamalından da

çox razıydı. Və özünü dünyanın ən çoxbilmiş, dərrakəli qadını hesab edirdi. Ara-bərədə danışdırlar ki, kişinin ipi onun əlindədir. Ailədən başqa idarənin də ixtiyarını öz əlinə alıb. - Filankəsi işə qoy, filankəsi çıxar, - bu sürücü xoşuma gəlmir və s. Ərinin kimdən nə aldığı, kimə nə verdiyi də ovcunun içindəydi. Qəribəsi odur ki, hakim "yağlı" bir işə baxıb, babat rüşvət alan gün arvad qapı-qapı düşüb ondan-bundan borc pul istəyirdi: - Külfətimiz ağırdır, evə gələn maaş ayın axırına çatmır. Bizə iyirmi-otuz manat əlborcu... Bununla da güya o, camaatın diqqətini ərinin əyri yolla qazandıqlarından yayındırırdı. Yəni söz düşəndə borclular orda-burda desinlər ki, halal adamdır. Onun bərəsində deyilənlər tamam yalandır. Rüşvət alan olsa, borc içində boğulmaz. Heç bizdən aldığımı qaytara bilmir. Arvadın bu cür "dərrakə" sahibi olması, kişiye bilirsən necə ləzzət eləyirdi? Hakim yeri düşəndə deyirdi ki, bizim arvaddan olmaz! Ancaq -alaqarğa çoxbilmişdiyəndən duzdağa düşər, - deyiblər. Arvadın bu cür hiyləgər hərəkətlərini, nəhayət, hamı başa düşmüşdü. O, qonum-qonşudan borc pul istəyənin kimi bilirdilər ki, ərinin əlinə rüşvət gəlib. Axır ki, bu söz-söhbət yuxarılara qədər yayıldı. Və çox keçmədi ki, xalq hakiminin dəftər-kitabını qoltuğuna verdilər... Bax, beləcə zavallı hakim "çoxbilmiş" arvadının güdazına düşdü. Özünü gündə bir modaya salan arvad o gündən bu günə daha heç kəsdən borc pul istəmirdi.

BİR DƏFƏ... İstədim bir dəfə üzləşdiyim bir əhvalatdan yan keçim. Özümdən asılı olmayaraq, dodağım pıçıldadı: - Axı, qarın süfrə deyil ki, hər şeyi açıb tökə-

sən. Əliquluuşağının diliylə desək, adam dərya kimi dərin olar. Hər gördüyünü, bildiyini üzə vurmaz. Bəlkə birinin xoşuna gəlmədi, kiminsə dınqırına dəydi. - Elə bil bu sözləri daşa dedim. Nə qələməmdən səs çıxdı, nə də ki, qarşımdakı ağ kağızdan. Düzü, təklənən kimi oldum. Ona görə bu əhvalatı da dilə gətirmək məcburiyyətində qaldım. Bir də ki, söz ki gəldi de. Qoy hər kəs öz payını götürsün.

BİR NEÇƏ DƏFƏ EVİNDƏ OLDUĞUM, ÇÖRƏYİN KƏSDİYİM HÖRMƏTLİ DOSTUMUN SON DƏRƏCƏ ABIRLI, həyalı həyat yoldaşı zəng vurub vacib bir məsələdən ötrü onunla görüşməyimi xahiş etdi. Onun səsində həyəcanlı titrəyiş vardı. Və fikirləşdim ki, yəqin nə işə olub. Ona görə də sözünü sındırmadım. Görüşdük. Rayonda tanınan, yüksək vəzifə sahibi dostum evdə yox idi. Həyat yoldaşı S. xanım, yanında iki nəfər səkkiz-on yaşlı oğlan uşağı olan cavan gəlini mənə işarə edərək kal və boğuc səsle:

- Allahdan yarımamış qızımdı, - dedi. - Bakıda olurlar, dünən gəliblər.

Ana bu sözləri deyib yanıqlı ah çəkdi və xəcalətlə:

- Sən Allah, mənə bağışla, elə ərkim çatdı, sizə əziyyət verdim. Tay utanmazlıqdan-zaddan keçib. Bir dəfə deyil, iki dəfə deyil. İndiyəcən özüm də, qızım da birtəhər dözmüşük. Demişik, ortada uşaq var, bəlkə adam oldu, ağı başına gəldi. Ancaq qozbeli qəbir düzəldər. Baxıb görürəm düzələn deyil, nə var, deməliyəm. Bu qızı on ildən çoxdur ərə vermişəm. Əri də alimdir. Fəlsəfə elmləri namizədi. İndi doxtur olmağa çalışır. Özü

də deyəsən müəllimlikdən başqa, qızın deməsinə görə Mərkəzi Komitə onu hərdənbir ora-bura mühazirə oxumağa da göndərir. A qardaş, bəs belə də alim olar?! Belə də filosof olar?! Vallah, kimə desən inanmaz! Başu batmış o alim, iki cür çay alır. Biri əla sort, biri də ikinci, üçüncü sort. İllaf o bekarasını, üçüncü sortu evə verir. Vışı sortu iri bir sürtülmüş portfeli var, orda gəzdirir. Məktəbdə, idarədə, evdə, harda oldu, o yaxşısından özünə dəmlətdirir. Evdəkilərə də ikinci, üçüncü sort çay içirdir. Bu bir, ikincisi də evləri köhnə stildədi, ona görə də hamamları yoxdu. Qızım hama getmək istəyəndə, deyir ki, tək olmaz. Gözlə, qonşulardan biriynən get, pulun yarısını o versin, yarısını sən. Tək gedəndə xərci çox çıxır.

Ana üzünü mənə tutaraq:

- Mən dəfə səndən üzr istəyirəm, - sözünə davam etdi. - Bu kəlmələri işlədəndə elə bil ölüb yerə girirəm. Qızımın əri deyir ki, iki uşaqdan artıq istəmirəm. Yənə də utanmazlıq eliyirəm. Qızım ki, boylu oldu, o alim başu batmış dirənir ki, rədd elə getsin. Qız da neynəsin?! Deyir ki, yaxşı mən razı. Uşaq istəmirsən, qoy gedim həkimə, qayda-qanunla... Professor ölmüş deyir ki, yoox, həkimə getsən, gərək dövlətə pul keçirəsən. Əlavə də tibb işçilərinə qəpikdən-quruşdan verməlisən. Professor qızımın üstündə özü ginekoloqluq eləməyə başlayır... Qızım ölüb gedir, o dünyanı görür gəlir. Neçə dəfə qanaxması olub, xəstəxanaya düşüb. Mən heç, özünüz deyən, belə də müsibət olar? Elə şeylər də var ki, onu deməyə üzüm gəlmir. Qızım neçə dəfə küsülü gəlib. Yalvarıb, ilan dili çıxarıb ki, mənə bo-

şatdırın, bu ər deyil, görünməmiş dərdədi. Biz də abırımıza bükülmüşük, demişik, ortada iki körpə var. Burundan vurub qaytarmışıq ki, get. O evdən yalnız meyitin çıxı bilər. Bir gün deyil, iki gün deyil. Tay nə qədər dözmək olar?! İndi ondan keçib, sizə əziyyət verməkdə fikrim odur ki, bax, bunların hamısını yaz qəzetə. Qoy elə o da biabır olsun, biz də. Artıq bıçaq sümüyə dirənib, daha dözə bilmirik. Qızım da dərd çəkməkdən əriyib qurtarıb. Son vaxtlar xəstəlik tapıb. Onnan üzülüşməkdən başqa yol qalmayıb.

Qız dillənirdi, başını aşağı dikib lal-dinməz yaş töküdü. Bir cüt oğlu da məlul-müşkül analarına qısılmışdı...

Filosof ər ailə eybəcərliklərinin gedib qəzet səhifələrinə çıxacağını və rüsvayi-cahan olacağını duyub başıalovlu rayona gəldi. Dost-tanışları üstümə saldı... Qızın atası da məsələnin böyüməsinə razı olmadı. - El-obadan, dost-tanışdan ayıbdı - mülahizəsi ilə məsələni qəzet səhifəsinə çıxarmağıma qol qoymadı. Ortalığa ağsaqqal, qarasaqqal düşdü. Xoşagəlməz ailə çəkişməsi birtəhər yoluna qoyuldu.

Filosofun biliyinə söz yoxdu. Hegeldən, Feyerbaxdan, Kantdan, Makarenkodan, Marksdan, Engelsdən, Homerdən elə danışırdı ki... adam heyran qalırdı. Lakin adamlığına, insani keyfiyyətinə gələndə... Bu alimi-biəməlin ömür-gün yoldaşı ilə rəftarı elə təsəvvür yaradırdı ki, o, hər kəs üçün zəruri olan mərifət, nəzakət, ədəb normalarından, insanlıq əlifbasından belə bixəbərdi.

* * *

O CÜR "ƏDƏB DİPLOMUNDAN" XALİ OLAN, ALİ TƏHSİL SAHİBİ, CEHİZLİ-MEHİZLİ QADINLARIN, FİLOSOF ƏRLƏRİN ƏXLAQINI, AİLƏ EYBƏCƏRLİKLƏRİNİ DİLƏ GƏTİRƏNDƏ, YAZI-POZU BİLMƏYƏN ANA BABAM MƏŞƏDİ PAŞANIN VƏ ONUN-QOCAM-DEYƏ MÜRACİƏT ETDİYİM HƏYAT YOLDAŞI GÖVHƏRİN XƏMİRİ MÜQƏDDƏSLİKDƏN YOĞRULMUŞ İNSANİ XALİSLİYİ YADIMA DÜŞDÜ. Və onlardan aldığım dərsi özüm üçün ilahi xoşbəxtliyi hesab edirəm. Babam Məşəddə, Kərbəladada olmuşdu. Ərəb, fars dillərini az-maz bilirdi. Heç vaxt oruc-namazından qalmazdı. Qocam da onun kimi. Dayım Səlim onların yeganə oğluydu. Hamısı bir damın altında yaşayırdı. Dayım evliydi - iki övladı vardı. Evin qazananı tək-cə dayımıdı. Kolkoxda mühasib işləyirdi. Onun qırxdan artıq yaşı olmasına baxmayaraq, babamdan abır-həya eləyir, ondan çəkinirdi. Babam çox tünd adam idi. Hərdən hirsələnəndə dayıma təpirməyi də var idi. Dayım isə başını qaldıraraq onun üzünə baxmağa və ya sözünün qabağına söz deməyə cürət etməzdi. Ailədə mənə qəribə gələn qanun var idi. Dayım ata-anasının yanında uşaqlarını özünə yaxın qoymazdı. Beş-altı yaşlı uşaq atasına yaxınlaşmaq istəyəndə dayım altdan-altdan onlara gözağartması verirdi. Uşaqlar atasının qırımını başa düşüb geri çəkilir və ondan uzaqlaşır dılar. Yalnız təklikdə dayım övladlarının əlindən yapışır, başlarını sığallayır, onları qucağına alıb sevirdi. Valideynlərinin yanında isə... Artıq

uşaqlar da körpəliklərindən anlayırdılar ki, babanın, qocanın yanında ataya yaxınlaşmaq olmaz. O vaxtlar mən buna yaxşı baxmırdım. Ancaq özüm baba olandan sonra dayımın, ata-anasının yanında uşaqları ilə nə üçün o cür rəftar etdiyinin səbəbini anladım. Mənə təəccüblü görünən o cür qaydalar neçə yüz illərin arxasında qalıb və bu gün abır-həya, ismət, ədəb işığı hələ də sönməyən, tək-tük ailələrdə təsadüf olunan bir sirdi. Bu sirdən baş açmaq üçün mərifət, insanlıq fəlsəfəsinin incəliklərini duyub başa düşmək gərəkdir. O da ki, sivilizasiyalı aləmdə, çətin ki, hər adama müyəssər olsun...

QOCAM O YAŞINDA DA OĞLUNDAN HƏYA ELƏYİRDİ. Dayım gələndə qocam yaşmağını yuxarı çəkirdi, oturuşunu dəyişirdi. Dayım ata-anasının yanında heç vaxt həyat yoldaşı ilə danışmazdı, ona yaxın oturmazdı. Babam və qocam gəlinə söz deyirdi. Gəlin qaynatasına, qaynanasına demək istədiyini əl hərəkəti ilə izah edirdi. Tay indiki gəlin-qaynanalar kimi bir-biri ilə qoç döyüşünə çıxmazdılar. Ailə üzvləri arasında abır-həya, hörmət-izzət pərdəsi vardı.

BABAM HAZIR PALTARDAN XOŞLANMAZDI. Qocam qara qoyunun yunundan teşidə sap əyirib, onun üçün yer hanasında keci parça toxuyurdu. Babam ondan ətəyi uzun, qıs-qıvrıq çuxa tikdirirdi. Deyirdi ki, bu yaxşıdır, yayda sərin saxlayır, qışda isti. Uzun, qıvrım saçaqları olan quzu dərisindən papaq qoyurdu.

Babam dünyadan nakam gedən qızının yeganə övladı kimi mənə çox istəyirdi. Mənsiz süfrə açdırmazdı.

Qalaylı mis boşqabda bizə bir pay çəkirdi. Babam yuxa çörəkdən bir loxma kəsib, büküb öz tərəfində boşqabın altına qoyurdu. Boşqabın qırağı mənə tərəf meyllənirdi. Babam bunu ona görə eləyirdi ki, plovun yağı mənə tərəf süzülün. Deyirdi ki, sən hələ cavan-san, yaxşı ye ki, tez yekələsən, canın-başın möhkəmlənsin. Babamın boyun-boğazından, üst-başından mənə doğma olan xüsusi qoxu gəlirdi. Kövşən, ot-ələf, odun-ocaq, bağ-bağat, yəhər, bir də ki, zəhmət, əzab-əziyyət tərini qoxusu. Onun bu xoş rayihəsini əvəz edən ətirə rast gəlməmişəm. Və ağım kəsmir ki, o cür xoş rayihəni istehsal edə biləcək laboratoriya olsun. Nə qədər bahalı ətir desən, tapmaq mümkündür, babamın ətəri isə...

O VAXTLAR KOLXOZÇULUQ İDİ, KASIBÇILIQ İDİ. Tək-tük adam at saxlayırdı. Babam isə atsız keçinə bilmirdi. Həmişə də madyan at saxlayırdı. Deyirdi ki, erkəyin xərci ağırdır. Gərək il boyu bağlamada saxlayasan. Arpa-samanını yetirmək çətindi. Madyana nə var ki, havalar ki, bir balaca xoş keçdi, cilovunu sivistir, burax getsin. Babam hər atı da qapısına qoymazdı. Deyirdi ki, gərək atın bütün nişanələri yer-bəyer ola. Atın qoluna, ayağına, boynundakı düyünlərə, sağrısına, sinəsinə baxan kimi qiymətini verirdi. Ona hər atı bəyəndirmək olmazdı. Kolxoz sədrinin gündə bir pud arpa yeyən atı o qədər havalanmışdı ki, yola çıxanda yerlə-göylə əlləşirdi. Neçə dəfə sədrin oğlu ilə mərcleşib bir xəlvətdə atlarımızı yarışdırmışdı. Sədrin adla deyilən atı babamın madyanının tozuna belə çata bilməzdi. Sədrin oğlu hər dəfə mərcdə udu-

zurdu, xar olurdu. Heç kəndə gələn hökumət adamlarının da özündən deyən atı madyanımızın döşünə çıxma bilməzdi.

Kənddə çox adam atını örüşə buraxanda ayağına buxov vururdu. Bunu ona görə eləyirdilər ki, at göz-dən uzağa getməsin, həm də buxovun cingiltisinə canavar-zad səmt düşməsin. Babam isə heç vaxt atı buxovlamazdı. Arxayın idi ki, onun atının həndəvərinə qurd-quş üzükə bilməz. Bir yaz axşamı at qapıya qayıtmadı. Babam nigaran qaldı. Mal buynuzundan sapı olan iri bıçağını aparıb Nəcəfdə dərs almış savadlı bir mollaya qurdağzı bağlatdı. Səhər açılan kimi də çay-çörəyini yeyib atın ardınca getdi, mən də onun yanına düşdüm. Babam öz-özünə deyirdi ki, atdan qorxum yoxdu, ona bir şey olmaz. Ancaq qarnı balalıydı. Çöldə doğsa, qulununu canavar əlindən ala bilər.

Biz Qarğı dərədən qalxıb tərəninin o üzünə aşdıq. Hər yan gül-çiçək idi. Quşların səsi dərəni-tərəni başına götürmüşdü. Mən hərdən babamdan aralanıb sarı çiçəyi olan tər yemlikdən yıgıb şirin-şirin yeyirdim. Yemliyin ağappaq südü əlimi qaraltmışdı. Bir qədər gedəndən sonra irəlidə qaraltı göründü. At dərənin boğazındakı çalada doğub, qulununu da sinəsinə almışdı. Yalquzaq canavar ana-bala atı hərım-hərım hərələyirdi. At isə bir canavara bac vermirdi. Canavar yaxınlaşmaq istəyəndə at arxasını ona çevirib, qulağını qırpıb, tərpiyini iş salırdı. Babam dedi ki, a bala, mənim dişim yoxdu, sən bir fit çal. Barmağımı dodağıma qoyub gücüm gəldikcə bərkdən fit verdim. Canavar hənirtimizi alan kimi quy-

ruğunu qısıb götürüldü. Və özünü quzey tərəfdəki kol-kosluğa vurub gözdən itdi. Babam dedi ki, küy at olsa, canavar çoxdan onun əhədini kəmişdi. At ki, canavarı görən kimi hürküb götürüldü, heç! Canavar qovub dağdan-daşdan salır. Sonra da çökür canına. Amma sakit olsa, tərənməsə, canavar dəlidi ki, tərəsini aparıb nalın qabağına versin?!

Babamın dediklərinə dərin maraqla qulaq asırdım. At babamı görəndə elə bil ürəkləndi. Boynunu şux tutub kişnədi. Sonra qarşısında titrəyə-titrəyə güclə ayaq üstə duruş gətirən caydaq balasını yalamağa başladı. Babam quluna diqqətlə baxandan sonra əlini saqqalında gəzdirib öz-özünə: -Rəngdə atasına çəkib, qaşqası da var, ayağı da səkildi. Mənim hesabımla cins at olmalıdır.

Babam mənə tərəf yönələrək:

- Sənin qismətindi, - dedi. - Bir az böyüyəndən sonra götürüb apararsan.

Babamın bu sözündən sonra elə sevindim ki! Axı, mənə at bağışlamışdı. O vaxt at baha gedirdi. Bir həftə əvvəl sədrin qardaşı iki altı balalı inək, dörd qoyun verib beşyaşar bir at almışdı. At da ki, elə sən deyən at deyildi. Babamın atı hara, o hara.

Atam bunu biləndə gülümsündü. Sonra bir qədər duruxdu:

- İndi hökumət iki ata icazə vermir, - dedi. - Amma eybi yoxdur, baban verən minik vaxtına çatanda özümünkün dəyər-dəyməzinə verərəm gedər. Mənimki də saz atdı, amma tay vaxtı keçib, qocalıb, yönnü dişizadı da qalmayıb. Arpanı da düz-əməlli kəsə bilmir.

ƏGƏR İNSANLIQ, NƏZAKƏT, ABİR-HƏYA, NAMUS-QEYRƏT...elmlər doktoru, alimlik dərəcələri təsis olunsaydı, bu ada ilk növbədə hərfi belə tanımayan, Hegelin, Feyerbaxın, Marksın kim olduğunu bilməyən babam Məşədi Paşa, qocam Gövhəri layiq görürdilər. - İnsanla insan, ərle arvad arasında qarşılıqlı ehtiram necə olmalıdır?! - Sualımın cavabını onların qarşılıqlı münasibətində tapırdım. Onların bir-birinə qarşı həm də səmimi bacı-qardaş istəyi vardı. Babamla qocamın elə bir hərəkətini görməmişəm, elə bir yerli-yersiz söz-söhbətlərini eşitməmişəm ki, azacıq da olsa, bir-birinin qəlbinə toxunsun, evdə qanqaraçılıq yaransın. Gəldiyim qənaətdən biri də odur ki, doxsan, yüz illik ömür yolunu yükü ədəbdən, sarvanı qanacaqdan olan karvan qət edə bilər.

AĞIR MÜHARİBƏ İLLƏRİ İDİ. Cavanlar cəbhəyə getmişdi. Kəndlər qocaların, qadınların ümidinə idi. Hamı kimi dayım da davada idi. Ona görə də babamla qocama tez-tez baş çəkirdim, çalışırdım ki, darıxmasınlar. İşləri olanda əl atırdım. Soyuq bir payız günündə yenə getdim. Ata kəndim olan Əliquluuşağı ilə ana kəndim Balahəsənlinin arası nə idi ki, beş addımlıq yol idi. Dabanımı bərkidəndə bir saata çatırdım. Babamın evi kəndin qurtaracağındakı tərəninin döşündə idi. Yolağamı açıb həyətdə daxil olanda qapı-bacada heç kəs yox idi. Qocam uzunsov dəhlizin baş tərəfindəki buxarıda tüstülənən ocağın qırağında döşəkçə salıb oturmuşdu. Məni görəndə elə bil çiçəyi çırtladı. Əlində toxuduğu yun corabı kənara qoyub məni sinəsinə sıxdı. Mən də onu qucağımda yuxarı qaldırıb yerə

qoydum. Quş kimi yüngül idi. Nərmənazik, çəlimsiz, incə qadın idi. O yaşında başı çox da ağarmamışdı. Dişlərinin çoxu yerində idi. Bir az anamın nakam getməsi onu əymişdi. Elə xəfif, incə, həyalı danışığı, gülüşü var idi ki! Ancaq dayım cəbhəyə gedəndən sonra eyni açılmırdı. Buxarının qabağında qabaq-qənşər oturduq. Qocam bəzən mənə böyük adamlar kimi ürəyini açıb dərd-sərini danışdı. Ocağa iki odun atıb soruşdum:

- Bəs babam hardadır?

Qocam xeyli dillənmədi, hiss etdim ki, nəşə mənə bildirmək istəmir. Birdən onun nurani sifətindən leysan kimi yaş süzüldü. Sonra həzin, titrək səslə:

- Səhər o dernəyi dağılmış sədr gəlmişdi qapıya, yanında da hökumət adamı. Dirəndilər ki, Məşədi, bu gün hodağa getməlisən. Kişi də sözlərini sındırmadı, getdi. Kotan iki-üç dəfə o baş-bu başa gedəndən sonra kişini qayıq sıxıb, nədisə biixtiyar olub. Kotandan yarımçıq qayıdıb. İçəridə yerini salmışam, yatıb. Kürəyinə stəkan salmaq istədim, qoymadı. Elə təzəcə huşa gedib. - Qocam bunu deyib yumub-tökdü. - A bala, yüz ilin kişisidi, bu çağında onun hodağa gedən vaxtıdır?..

Babamın bir balaca xəstələnməsi, qocama anamdan, dayımdan da betər dərd olmuşdu. Bir neçə gün babamla qocamın yanında qaldım. Mən olanda darıxmırdılar. Babam da sağalıb ayağa qalxmışdı. Gəlin də öz işində idi. Nehrə çalxayırdı, həyət-bacanı silib-süpürürdü, ev-eşiyi yır-yığış eləyirdi. Biş-düş işini isə qocam görürdü. Çünki babam hər adamın bişirdiyini bəyənirdi. Bircə qocamın əlindən çıxan yeməkləri xoşlayırdı.

BABAM, QOCAM ELƏ QAYDA QOYMUŞDULAR Kİ, EVDƏ BÖYÜYÜN BÖYÜK YERİ VAR İDİ, KİÇİYİN KİÇİK. BABAM EVİN ALLAHI İDİ. Evdə gəlinə doğma balaları kimi baxırdılar. Gəlin də onları öz ata-anası kimi istəyirdi. Arada xətir-hörmət, ədəb-ərkan, abır-həya pərdəsi vardı. Babamla qocam namaz qılanda bir kənardə dayanıb onlara heyranlıqla tamaşa eləyirdim. Qocamın səsi çıxmırdı. Yalnız dodaqları pıçıldayırdı. Babam isə namazın sözlərini bərkdən deyirdi. Onu aydınca eşidirdim və kəlamlarını altdan-altdan yığışdırırdım. Babam bunu hiss edib hərdən gözünün quyruğu ilə mənə ötəri nəzəri salıb, gülümsünürdü...

MÜHARİBƏNİN ORTALARINDA QOCAM QƏFLƏTƏN YORĞAN-DÖŞƏYƏ DÜŞDÜ. Heç iki gün xəstə yatmadı, ismətli gözlərini əbədi yumdu... Elə bil bu komada doxsan altı il şölələnib nur saçan bir şam söndü. Qonşu kəndlərə duyucu getdi. Çoxlu adam gəlmişdi.

Dəfn mərasimindən sonra babam içəri girdi. Ev-eşiyə göz gəzdirdi, nə isə axtarırdı, ancaq tapa bilmirdi. Birdən özündən asılı olmayaraq: - Gövhər! Gövhər! - çağırırdı. Heç yerdən səs-səmir çıxmadı. Divarlar da susmuşdu. Qapı-pəncərələr də qəmli görünürdü. Görəsən, babamın axtardığı nə idi?! Gövhər məhəbbəti! Mən bunu özlüyümdə düşündüm. Hiss edirdim ki, məhəbbətsiz dünyada babamın havası çatmır. O, dəhlizə çıxdı. Həyətə enən pilləkənin ortasında dayanıb üzünü hüsr yerinə gələnlərə tutdu:

- Ay camaat, əziyyət çəkib gəlmisiniz! - dedi. - Sağ olun!

Amma sizə bir sözüml var:

Bağçada bar yaxşıdı,
Heyvadan nar yaxşıdı.
Yığışıbdı qohum-qardaş,
Hamısından yar yaxşıdı.

Babam bir də onu dedi:

- Allah-taala bizə iki övlad qismət eləmişdi. Qızım nakam getdi! Dözdüm! Oğlumu qanlı meydana yola saldım. Ona da dözdüm! Amma Gövhərdən sonra dö-zə bilmərəm!

BABAM QOCAMDAN SONRA BİRCƏ HƏF-TƏ YAŞADI. Cəmi bircə həftə! Qocamın ömrü başa çatan həmin gün babam əbədiyyətə qovuşdu.

BU KƏNDƏ İŞIQ, RADİO, TELEFON XƏTTİ, ASFALT YOL GƏLİB ÇIXMAMIŞDI. Ancaq təbiətin canlı və cansız varlığı olduğu kimi görünürdü. Gül-çiçək ətir saçır, balıqlar üzür, quşlar uçur, arılar bal toplayır, qarışqalar yuvalarına dən daşıyırdı. Qurbagalar quruldayır, tay bülbül kimi cəh-cəh vurmurdu. Tülkü vaqqıldayır, şir kimi nərildəmirdi. İt it kimi də hürürdü. Canavar da canavar kimi ulayırdı. Hər biri öz görünüşündən, səsindən aydınca bəlli idi. İnsanlar da Adəmin övladı kimi Allah-taalanın buyurduğu yoldan qırağa çıxmırdı. Qadın qadındı, kişi də kişi. Bö-yüyün böyük, kiçiyin kiçik yeri vardı. Bu bakirə diyar-da adamlar dava-dərmanın nə olduğunu bilmirdi. Ancaq yüz ildən çox ömür sürürdülər.

* * *

AĞAYANA XASİYYƏTİ, MÜDRİK SÖZ-SÖH-BƏTİ, DƏRİN DÜŞÜNCƏSİ OLAN VƏ BÖYÜK BİR RAYONA BAŞÇILIQ EDƏN TANIŞIMLA "İNTURİST"İN ZİRZƏMİSİNDƏKİ BU FETDƏ SƏHƏR ÇAYI İÇİRDİK. Yanaşı stolda üzü o tərəfə əyləşmiş və uzaqdan tanıdığımız kolxoz mühasibi ayağa qalxıb getmək istəyəndə qabaq-qənsər əyləşdiyi gəncə tərəf əyilərək ehtiyatla:

- Bacı qızı, olar bir söz soruşum?

Mühasibin-bacı qızı, - deyə müraciət etdiyi gəncdən səs çıxmadı. Mühasib elə başa düşdü ki, stol yoldaşı onu yaxşı eşitmədi. Və ona görə də səsini bir qədər qaldıraraq eyni sualı təkrar etdi:

- Bacı qızı, Kirov İnstitutu hansı tərəfdədir, deyirəm, bəlkə biləsən? Orda bir xəstəimiz var, baş çəkmək istəyirəm.

Bacı qızı mühasibin sualına cavab vermədən ayağa qalxdı. Və ikrahla ona tərs nəzər salıb pərt halda bufeti tərk etdi. Mühasib ətrafındakıların qımışmasından başa düşəndə ki, onun - bacı qızı - deyə müraciət etdiyi gənc, qız yox, oğlandı, pərt oldu.

Elə bil qabaq-qənsər əyləşdiyim rayon başçısının yaralı yerinə toxundular:

- Uzun saç, qızıl boyunbağı, bahalı üzük, iri gülləri olan ipək köynək... Kənddə işləyən mühasib hardan bilsin ki, bu oğlandı, yoxsa qız?! İndi Koroğlunun, Babəkin qılincını suvarıb-siyirməyə təpəri olan, Qıratın, Bozatın belində duruş gətirə bilən, Soltan bəyin papağını gəzdiren var ki, biləsən ki, oğlan kimdi, qız kim-

di?! Ayda, ildə bir dəfə gur şəhərə ayağı düşən, əkin-biçin, bağ-bağat adamı hardan bilsin ki, dünyanın mi-zan-tərəzisi pozulub, kişilərin xisləti kimi, geyim-ke-çimləri də qadınlaşmış. Avropa eybəcərliklərinə uyub, yarıq yubkalarının altından ağ bədənlərini nümayiş et-dirən qadınlar, axır vaxtlar peyda olan dollar kralları ilə abır-ismət alverlərinə girişiblər. Zavallı mühasib başa düşmür ki, elə zəmanə gəlib ki, dədəsindən xəbəri olmayanların əlində girinc qalmışıq. Saqqallı satqınlar ata-babalarımızın uyuduğu Zəngəzur, Kürdüstan, Qarabağ torpaqlarını hərraca qoyub ucuz, çox ucuz qiymətə - on-on beş kvadratmetr sahəsi, bir stolu, bir stulu olan parketli kabinetlərə satırlar. Belə dövrandə o olmasın, biz olaq. Qızla oğlanı ayırd etmək olur?! - Müsahibim bu sözləri deyib üzümə yoxlayıcı nəzər saldı. Deyəsən, çılpaq danışdığından və əsəbləşib ölçüsüz-biçisiz ifadələr işlətdiyindən daxilən özü-özünü məzəmmət etdi. Lakin özünü o yerdə qoymadı, əlini cibinə salıb kağıza bükülü bir neçə dərman çıxartdı. Və həblərin birini ataraq:

- Əsəbləşdim, nədisə ürəyim sancdı,-dedi.

"İNTURİST" MEHMANXANASININ ÜÇÜN-CÜ MƏRTƏBƏSİNDƏ HƏR CÜR RAHATLIĞI OLAN OTAĞIMIZA QALXDIQ. Axşam televizora tamaşa edirdik. Xaricən xoş təsir bağışlayan, respubli-kada az-çox tanınan orta yaşlı şair təzə yazdığı şeirlərini xüsusi bir ehtirasla oxuyurdu. Şairin hər bir mis-rası insanları mərd, cəsur olmağa, xalq, vətən yolunda canından keçməyə, ailəni müqəddəs tutmağa, ata-ana-nın qədrini bilməyə, övladın qeydinə qalmağa çağırış

kimi səslənirdi. Müsahibim yenə cibini qurdalayıb bir dərman çıxarıb atdı. Və mənə tərəf yönələrək televizor ekranında bülbül kimi ötən şairi işarə etdi:

- Onu tanıyırsan? - soruşdu.

- Bəli, dərindən yox, kitablarını oxumuşam. Pis də yazmır, - cavab verdim.

Müsahibim istehza ilə gülümsündü. Və yenə də su-sub diqqətini televizorun ekranında cəmləşdirdi. Ədə-bi-bədii veriliş qurtarandan sonra dostum təəssüflə:

- Bu şairin olduğu rayonda on ilə yaxın birinci ka-tib işləmişəm, - dedi. - On il ərzində onun ailə konflik-tini həll edə bilmədim. Atası gəlirdi ki, qocalıb əldən düşmüşəm, indi oğlum mənə baxmır. Anası gəlirdi ki, evləndəndən sonra qapısını tanımıram, heç bilmirəm yolaqası hardan açılır. Arvadı ərizəni ərizə üstündən yağdırırdı ki, günümü göy əskiyə düyüb. Məni gündə döyür, söyür. İki-üç gündən bir evə gəlmir. Uşaqların geyməyə paltarını yoxdur. - Bu şairi də raykoma çağıranda deyirdi ki, atam-anam yalan danışır. Nə qazanıram ki, onlara da verim? Həyat yoldaşım da ki, udaçını çıxmayıb, məni saymır.

Müsahibim bir siqaret yandıraraq tüstülətdi və əlavə etdi:

- İndi də eşitdiyimə görə bu televizorda tufan qopa-ran şair ailəsini, uşaqlarını atıb bir imkanlı qadının qoltuğuna qısılib, onunla yaşayır... Namus-qeyrətdən dəm vuran yazılarını oxuyub, çıxışlarını dinləyəndə de-yirsən, ağıllı-başlı yazıçıydı. Amma əməllərinə baxanda, belə şairi olan millətə yazığım gəlir. İnsan gərək ya gö-ründüyü kimi ola, ya da ki, olduğu kimi görünsün...

* * *

QƏLƏMƏ ALDIĞIM BU SƏTİRLƏRƏ YAZIĞIM GƏLİR. Bəzən düşünürəm ki, kim bilir, bunu kim necə yozacaq? Cavan vaxtımda kitab çap etdirmək üçün nəşriyyatların birinə getmişdim. Kitabın redaktoru ilə ilk dəfə tanış olurdum. Onun əvvəl sözü bu oldu ki, mən bir az tələbkar adamam. Filan yazıçının kitabını brak eləyib geri qaytarmışam. Filan yazıçının əsərini təzədən işlətmişəm. Ona görə də xahiş edirəm, məni tələsdirməyin. Əsəri diqqətlə oxumalıyam. Telefon nömrənizi qoyun, lazım olsa, özüm sizə zəng vurub əlaqə saxlayaram.

Özünü çox ciddi, tələbkar göstərən redaktorun bu sözləri əvvəlcə gözümü qorxutdu. Sonra fikirləşdim ki, redaktorun tələbkar, diqqətli olması işin xeyrinədir. Atalar deyib ki, məni güldürən yanına yox, ağladan yanına apar. Qoy diqqətlə oxusun. Nəyə etiraz etsə, zəhmətə qatlaşıb düzəldərəm. Onda nə tənqidçilərə əl yeri qalar, nə də ki, oxucu mənə tənə vurub, ağız büzər.

Redaktor ay yarımından sonra mənə zəng vurdu. Salam-kələmdən sonra:

- Oxudum, - dedi, - pis yazmamısan. - Bu sözü kö-nülsüz dedi. - Ancaq çox yerdə korlamısan. Səhvlər baş alıb gedir, - əlavə etdi.

- Hansı səhvləri deyirsiniz? - soruşdum.

- Telefon söhbəti deyil, gələrsən, danışarıq.

Getdim, redaktor eynəyini taxıb kitabın makina yazısından ibarət olan orijinalını vərəqləməyə başladı:

- Burada bir yerdə yazırsan ki, tora saman təpirdilər. Bir yerdə də göstərirsən ki, dəhrə yaxşı suvarılmadığından ağaca endirəndə ağzı qayıdırdı...

Redaktor bu kimi iradlarını deyib başını qaldırdı. Və eynəyini çıxararaq təəccüblə:

- A yoldaş müəllif, saman nədi, tor nədi?! Torla balıq tuturlar. Dəhrə də ki, maldı, atdı, qoyundu, keçidi, nədi ki, suvarıla?! - əlavə etdi.

ƏVVƏLA, REDAKTORA YAZIĞIM GƏLDİ. İKİNCİSİ DƏ, KİTABIMA. Əlindən neçə-neçə kitab gəlib keçən redaktor kənddə olmayıb, xırman görməyib, vəl üstündə başına gün dəyməyib. Nə bilsin ki, tora saman təpmək, heşan salmaq, şana, kürək götürüb taxıl sovrmaq necə olar. Və ya hər yazını bəyənməyən kitab redaktoru dəmirçixanaya girsəydi, bilərdi ki, körük qarmon kimi necə açılıb-yığılır, əfi ilan kimi necə fısıldayır. Zindanın üstündə döyəclənən qızmar dəhrə, baltanın ağzı bulanıq suya çatanda necə cızha-cız qopur. Alovu dəmirçinin alınına qırmızımtıl şəfəq yayan kürənin istisi redaktorun da sifətini bir balaca qarssaydı, bilərdi ki, poladı muma döndərmək necə olur? Kitabıma da ona görə yazığım gəldi ki, bax, belə bir "tələbkar", "diqqətçil" redaktorun əlinə düşüb.

Vay o kitabın halına ki, nə yazanından yarıyır, nə də ki, yozanından. Belə məqamlarda ədəbi tənqid gərək qolunu çırmayıb atıla ortalığa. Və sinəsini qabağa verib canı-dildən həyəcan təbili çala. O da ki... Kəndimizdə belə bir söz var: "Qonağın ağzına baxıb, atına arpa verərlər". Yəni qonaq zabitəli adamdırsa, mehtər xəlbiri arpa ilə ağzınacan silələyib onun atının qabağı-

na tökəcək. Yox, elə-belə özünü gözə soxmayan, abırlı qonaqdırsa, atı lap göylə getsin, Qıratı da geridə qoy-sun, xeyri yoxdur, mehtər onun qabağına bir ovuc ar-pa atacaq, vəssalam. Yarısı da daş, toz-torpaq. Bəzi-bəzi tənqidçilər də elə o mehtərlər kimidir. Əlinə qələm alıb bir əsəri ədəbi-bədii cəhətdən saf-çürük eləyəndə kitabın mənasını, məzmununu yox, əvvəl-əvvəl müəllifin vəzifəsini, nüfuzunu, mövqeyini, əyləşdiyi stulun yumşaqlığını, yuxarılarla münasibətini nəzərə alır.

ELƏ ŞEİRLƏR VAR Kİ, cin-şeytan, qəbir, ölüm-itim, cəhənnəm, qır qazanı, qəbir daşı kimi ifadələr baş alıb gedir. Və belə şeirləri gecə oxuyanda adamı qara-qura basır, tərki-dünya olursan. Di gəl ki, bəzi-bəzi zirək tənqidçilər ağızlarını açıb, gözlərini yumub, belə mücürred cızmaqaraları zəmanəmizin misilsiz poeziya nümunəsi kimi mədh edib, elə əlçatmaz zirvələrə qaldırır ki, Nizami, Füzuli, Səməd Vurğun kölgədə qalır. Və qalırsan mat-məətəl... Əgər poeziya səmasının tərlanı Mikayıl Müşfiq sağ olsaydı, təkcə hər yerindən qalxıb özünü şair adlandıranlara yox, onların məddahlarına da deyərdi ki, adamın üzündə həya gərəkdir.

Qəşəng qanad-quyruğu, çil-çil boynu olan kəkilli bir toyuğumuz vardı. İki-üç gündən bir yumurtlayırdı, o da ki, tor. Yəni qabıqsız. Di gəl ki, bu toyuq yumurtlayandan sonra o birilərindən fərqli olaraq bir qaqqıltı salırdı ki, gəl görəsən. Qaqqıltısı adamın başına düşürdü. Əgər son vaxtlar peyda olan tənqidçilər bunun şahidi olsaydılar, heç şübhəsiz, vəcdə gəlib yazardılar ki, bu, əsrin möcüzəsidir. Tor yumurtanın qabığı olmur, bişəndə də soymağa ehtiyac qalmır. Qadınlarımız

əzab-əziyyətdən yaxşıca qurtarıblar. Alimlərimiz çalışıb ona nail olmalıdırlar ki, hibridləşdirmə yolu ilə tor yumurtlayan, bu cür nadir kəkilli çil toyuq cinslərinin sayı artırılsın. Belə yumurtalar nəinki Avropa, dünya bazarında bizə şöhrət gətirə bilər. Ancaq qoca nənəm bir gün dedi ki, bu toyuğa dən verməyə dəyməz, kəsin getsin. Yumurtasından cücə çıxan deyil, saxlamaq da olmur. Elə də elədik. Amma kəkilli çil toyuğun çığırması çox ləzzətli idi.

TULUQ KİMİ BOMBOŞ OLAN YUMURTALARA TƏNQİDÇİ MÜNASİBƏTİNİ YAZDIĞIM YERDƏ QULAĞIMA BİR SƏS DƏYDİ. Kağız-qələmə qapıldığımdan əvvəl elə bildim ki, tor yumurtlayan toyuğun taqqıltısıdır. Qəddimi düzəldib diqqətlə qulaq asanda gördüm ki, yox, telefon zəngidir. Aramsız cingildəyir. Tez ayağa qalxıb dəstəyi qaldırdım. Yaxınlığımız olan köhnə həmkarlarımdan biri idi. Son vaxtlar tez-tez görüşə bilməsək də, hərdən zəngləşib bir-birimizdən hal-əhval tuturuq. Məndən soruşdu:

- Nə işlə məşğulsan?

- Vəzifəm var ki, işim də olsun? Vaxtı boş keçirməmək üçün hərdən yazı-pozuynan...

- Nə yazırsan? - Dostumun bu sualında bir balaca istehza duydu.

- Nə bilim, insan, ailə, ata-oğul, ər-arvad, gəlin-qaynana... münasibətlərində məni düşündürən, həm də narahat edən bəzi ağırlı məqamlardan. Toy... cehiz... ədəb diplomu...Ömrün dərəli-təpəli, enişli-yoxuşlu cığırlarında gördüyüm, eşitdiyim, üzləşdiyim və yaşadım qalan əhvalatlardan. - Dostuma telefon vasitə

silə bəzi təfsilatları xırdaladım və - Siz necə baxırsınız?
- Bu barədə onun rəyini bilmək istədim. Çünki vur de-
məklə, vurmaq elə yarıdır.

Köhnə həmkarım tikansız, zərərsiz bir adamdı.
Onda həyat hadisələrinə qarşı qəribə biganəlik var.
Yanında top atılsın, diksinməz. O, xarakterinə xas
olan laqeydliklə:

- Bu basabasda sənə də işin-gücün qurtarıb də,- bu
sözü bir qədər kinayə ilə dedi. - İndi kitab yazmaq vax-
tıdır?! Tutaq ki, yazdın, kimdir onu oxuyan?! - əlavə
etdi. - İndi hamı tərəzi dalınca qaçır. Eşitməmişən ki,
mərifət mənqulə dəyməz, simuzər dövranıdır. Mataha-
nın ağzını açma, xiridar olmayan yerdə. Ona görə də
nə qədər imkanın var, ye, iç, kef elə! Kitab yazmaq nə-
dir?! Tutaq ki, yazdın! Kimdi onu çap eləyən, kimdi
onu alan?! Dünyanın dərdi-səri bizə qalıb? Ədəb dip-
lomu belə getdi, ər arvadı yola vermir, gəlin qaynana-
nın üzünə ağ olur. Professor ailəsinə qarşı nadanlıq
eləyir. Guya ki, yazanda düzələcək?! At getsin belə
şeyləri...

Bu sözdən sonra elə bil qaynamaqda olan qazana
bir parç soyuq su tökdülər. Əl-qolum boşalıb yanıma
düşdü. Qəlbimdə bir ümitsizlik yarandı. Əlləri pulla
oynayan başqa bir dostumla aramızda buna bənzər
söhbət olmuşdu. Onunla evdən çıxanda rastlaşdım.
Qoltuğumdakı iri qovluğa işarə edib soruşdu:

- O nədi?

- Yeni kitabımın əlyazmasıdır, nəşriyyata aparı-
ram.

Dostum gülə-gülə başını buladı və:

- Əh! Sənə də işin-gücün qurtarıb! Nə kitab?! İndi
kitab vaxtıdır? Kitab oxuyan var?! - dedi.

- Bəs neyniyim, mənə də işim-peşəm budur. Çünki
oldun dəyirmançı...

- Bu kağız-kuğuzu at, gəl təşkil eləyim, sənə bir
dükan açaq. Xərci-xürcü də mənə boynuma. Nə qə-
pik-quruş çıxsa, qənimətdir. Ağillı-başlı dolanarsan.
Kitab sənə nə verəcək?! Görünür, yazı-pozuya başın o
qədər qarışıb ki, bazar iqtisadiyyatından xəbərin yox-
dur. İndi gərək qaz vurub qazan doldurasan! Nə kitab
bazarıdı!

Pulu ağılından artıq olanlardan, bundan artıq nə
gözləmək olar?! Dostumun yarızarafat, yarıciddi tək-
lifi mənə toxundu.

- Görünür, qızdırman-zadın var, ya da ki, kefin yu-
xarıdı... Nə danışırsan, bu sinnimdə mən hara, dükan-
bazar hara? - ona dəyintili cavab verdim.

Dostum qızıl dişlərini parıldadıb, əlinin arxası ilə
xudahafiz-işarəsi verib fəxrlə kənardə onu gözləyən
"Mercedec"ində əyləşdi...

Onu qınamıram, çünki həyatın mənasını var-döv-
lətdə, dollarda görür. Ona görə də puldan kalan, dər-
rakədən kasad dostumun çərənləməsinə o qədər də
əhəmiyyət vermədim.

Ancaq qələm əhli olan köhnə həmkarımın o cür da-
nışması... Əhvalım pozuldu, özümdən asılı olmayaraq,
əlimdəki qələmi kənara tulladım. Qələm sürüşüb yazı
masamın altına düşdü.

Fikrim alt-üst oldu. Ayağa qalxıb yazı masamı tərək
etdim.

Xəyalın hüdudları intəhasız olsa da, gəzinti üçün kiçik bir bağça da kifayətədi. Ağacların arasınca sakit-sakit o tərəf-bu tərəfə addımladım. Elə düz deyirlər, indiki zəmanədə canıma qəsd eləyib, gözümün yağını əritməyə dəyərmə?! Gilasdı-bəsdi, həvəsdi-bəsdi! Bu yetmiş ildə nə yazmışam, kifayətədi. Çox işləmək səhhətim üçün də... Zəmanə elə gətirib ki, indi hamı dollar qovalayır. Dollar peyda olandan, ayağı yer tutan tərəzi arxasına can atır. Şəhərlərimizdə yüzillik ağaclar kəsilib yerində Avropa modasında cürbəcür ticarət obyektləri dikəldilir. Küçə-meydançalarda xarici mallar ayaq tutub yeriyir. Uşaqılı-böyükli hamı alverə qurşanıb. Məvacibdən yarımayan alimlər özlərini oda-közə vurub qazanc dalınca qaçmaq məcburiyyətindədir. Bir tərəfə baxanda köhnə həmkarım elə düz deyir, həyata yaşadığın zəmanənin gözü ilə baxmaq lazımdır, - bir anlığa öz-özümə düşündüm.

TƏRƏDDÜDLƏR BURULĞANI MƏNİ MƏNDƏN ALIB BAĞIN KÜNCÜNƏ QISNADI. Burada o qədər də səliqə-sahmanı olmayan yöndəmsiz taxta skamyanın üstündə əyləşdim. Dirsəyimi dizimə dayayıb, əlimi tər basmış üzümə qoydum. Birdən küləyin qovduğu bir vərəq əzilmiş kağız havada ləngər vura-vura, çovuyub qarşıdakı nar kolunun qanadına ilişdi. Yerimdən qalxıb həmin vərəqi nar kolunun arasından çıxartdım. Saralıb-solmuş vərəqin yazıları güclə oxunurdu. Diqqətimi cəmləşdirib bir neçə sətirini nəzərdən keçirdim. Cümlələr mənə tanış gəldi: "Büq Jarqalın" vərəqi idi. Həmin kitabı otuz-qırx il bundan əvvəl oxumuşdum, özü də birnəfəsə. Bu, lap almanın

ağacdən düşməsi ilə, cazibə qanununun kəşf olunmasına bənzədi. Əlbəttə, mən bu qanunu kəşf edən İsaak Nyuton deyiləm. Allah eləməsin belə bir təmənnam olsun. Ancaq əzilib əldən düşmüş bu bir vərəq mənə əsərlərini maraqla oxuduğum Hüqonu xatırlatdı. Nizami, Füzuli, Şekspir, Kuper... kitabları həyat, yaradıcılıq dərsləyən olan və ədəbi yolumda işıq saçan bəşəri yazıçılar gəlib durdu gözümün önündə.

- Bəs onların dövründə firavan yaşayan eys-işrət düşkünləri, var-dövlət, ləl-cəvahirat sahibləri kim olub?! - düşündüm. Bu suala kim cavab verə bilər?! Heç kim! Onların adı-sanı heç "nə..." dəftərində var ki?! Ancaq sətirləri saralıb-solmuş bir kitab vərəqi əsrlərin arxasından baş qaldırır gör onun cəfakeş müəllifindən nələr xəbər verir?! Nələr deyir?! Sən bir vərəqdəki hikmətə bax! Sən demə, qəflə-qatırlar belə onun bir sətirinə dəyməzmiş...

Duman, çiskin çökmüş yolumun səmtini sanki yenedən kəşf etdim. Saralıb solmuş bir kitab vərəqi ilə. Kim bilir, qonum-qonşuda onu hansı nadan cırıb, zibil yeşiyinə tullayıb.

- Yəqin, bu elə mənə kağız-qələmi atıb, kitabı unudub tərəzidən yapışmağı rəva bilən mallı-pullu dostum kimisinin biri olar - düşündüm. Söz yox ki, bu, qəribə təsadüf idi. Dahi Pasteri yerində deyib ki, təsadüf həzirləyən zəkaya kömək edir. Elə bil ayıldım. Öz-özümü danlamağa başladım. Ona görə ki, ən çox qorxduğum özüməm, bir də ki, yeri-göyü xəlvə eləyən. Axı, ruhdan salındığım anlarım az olmayıb. Qəlbimdəki dəftəri vərəqləməyə başladım:

BELƏ BİR ƏHVALAT: Böyük Vətən müharibəsi illərində naxçıvanlı Qurban baş leytenant Veniamin Aleksandroviç Xolinin sürücüsü işləyib. Ağır döyüşlərdə neçə dəfə onlar bir-birinin karına gəliblər. Bir-birini ölümdən qurtarıblar. Tapdıqları bir tikə çörəyi yarı bölürlər... Müharibə qurtarıqdan sonra Qurban el-obasına qayıdıb. Ona bir avtobus veriblər. Qurban bu sınıq-salxaq maşınla ahıl ata-anasını, bir bölük külfətini dolandırmağa başlayıb.

Baş leytenant Xolin isə xidməti vəzifəsinin ardınca neçə-neçə xarici dövlət dolaşır, uzun müddət Çində olur, general-leytenant rütbəsinə yüksəlir. İyirmi ildən sonra qəlbinin nisgilini həyat yoldaşı Antonina İvanovna açır:

- Antonina İvanovna, nə isə Qurbanı heç unuda bilmirəm. Hərdən yuxuma girir. Neçə dəfə məktub yazıb yerini-yurdunu öyrənməyə çalışmışam, alınmayıb. İyirmi ildi ondan xəbər-ətər yoxdur. Kim bilir... Ona görə də bu dəfə məzuniyyətə çıxanda, mütləq Naxçıvana getməliyəm. Özünün başına bir iş gəlsə, ailəsi ilə görüşərəm. Uşaqlarına əl tutaram... bu da mənə bir təsəlli olar.

...General Xolin növbəti məzuniyyətə çıxanda bu mülahizə ilə Naxçıvana yollanır. Moskvadan göstəriş alan Naxçıvandakı hərbi hissənin generalları, zabit heyəti onu elə dəmiryolu vağzalındaca təntənəli surətdə qarşılayırlar... Şofer Qurban da tapılır. General-leytenantın hüsurunda "Çayka", "ZİM" maşınları dayanır. Xolin isə Qurbanın köhnə avtobusunda gəzib-dolanır. General-leytenant onun üçün ayrılmış, hər cür dəbdə-

bəli şəraiti olan xüsusi qonaq otağında qalmaqdan imtina edir. On günə yaxın, elə Qurbanın kasıb komasında qalır. Bu səs bütün Naxçıvana yayılmışdı.

Əlbəttə, bu, maraqlı bir oçerkin, bəlkə də tutarlı bir əsərin mövzusu idi. Qarşıma kağız qoyub bu əhvalatı qələmə almaq istədim. Bu heyndə telefonum zəng çaldı. Dəstəyi qaldırdım, - Bakıya cavab ver, - telefonçu qızın səsi eşidildi. Dəstəyi qulağıma tutdum. Redaktor idi. Onun ilk sualı bu oldu:

- Nə işlə məşğulsan, nə yazırsan?

General və Qurban əhvalatını ona qısaca olaraq çatdırdım. Və bu barədə yazmaq istədiyimi bildirdim. O isə:

- Əh! Sənin də başına mövzu qəhətədi, - dedi. - Müharibə haqqında o qədər qalaq-qalaq kitablar yazıblar ki...Problem məsələlərdən yapışmaq lazımdır. Sənin zonanda dinə meyl güclüdür, pambıq, tütün ləng inkişaf eləyir... Bax, belə şeylərdən yapışmaq lazımdır. Yoxsa ki, nədi, nədi general kiməsə qonaq gəlib! Gəlib gəlib də, noolsun?! Özünə ağıllı-başlı mövzu tap...

Əl-qolum yanıma düşdü. Qarşımdakı kağız-qələm də sanki bir andaca yazıqlaşdı.

- Redaktor niyə belə desin? Axı, gözümün qabağında elə adamlar var ki, vəzifəsi bir balaca yuxarı qalxanda qardaşını belə tanımaq istəmir. İşlədiyim rayonların birində nazir kəndinə gələndə atası kasıb olduğundan gedib sədrin evinə düşürdü. Amma o boyda general aləmi basa-basa, kasıb bir sürücüyə baş çəkməyə gəlib, onun miskin komasında qalır. Bu, etibarın, sədaqətin, sadəliyin, insani xalisliyin bariz nümu-

nəsi deyilmi?! Bəs redaktor belə bir mövzuya niyə etiraz eləsin?! - Öz-özümə düşündüm. İkinci dəfə çevirib fikirlərimi ona xırdalasam, inadkarlıq etsəm, redaktor deyəcək ki, mənə dərs vermə.

Aradan heç bir ay keçməmişdi, bizə təzə redaktor qoydular. Görüşlərimizin birində general Xolinin şofer Qurbanın görüşünə gəlməsi təfəsilatını ona danışdım. Təzə redaktor vəcdlə:

- Nə maraqlı məsələdir, - dedi. - Kakraz bizə bu cür tərbiyəvi, ibrətamiz mövzular lazımdır. Təsərrüfatlardan, uzun-uzadı rəsmi yığıncaqlardan nə qədər yazmaq olar?! Oxucular da qəzetlərdən bezib.

Mövzu onsuz da məni tutmuşdu. "General Xolindən şofer Qurbana" başlığı altında yarım çap vərəqi həcmində oçerk yazıb, birbaşa təzə redaktorun üstünə göndərdim. Oçerk iki gündən sonra qəzetdə dərc olundu. Özü də üç podval. Redaksiyanın qoçaq stenoqrafçısı Ceyran xanıma telefonla material diktə edəndə o:

- Oçerkiniz letuçkada çox tərifləndi, - dedi. - Oxuyanda özümü saxlaya bilmədim, ağladım.

Stenoqrafçını ağladan oçerk, sonra mənə sevinc bəxş etdi. Həmin yazıya görə respublikanın "Qızıl qələm" mükafatı laureatı adına layiq görüldüm.

BİR GÜN DƏ...Onda zona müxbirliyinə cəmi bir il idi başlamışdım. Gənc idim, təcrübəsiz idim, kollektivdə hələ yaxşı tanınmırdım. Məni burunlayanlar da olurdu:

- Rayon qəzetində baş girələməyə nə var ki?!
- Respublika qəzeti sənə halva gəlməsin!

- Gərək bu tezliklə müxbir getməyəydin!

Bəzən bu cür tənəli sözlərə də məruz qalırdım. Mənə yuxarıdan baxanlar da olurdu, dirsəyini qabağımıza verənlər də. Özüm də bilmirdim axırım nə olacaq! Ancaq artıq meydana girmişdim. Geriyə yol yox idi. Ən çox onu düşünürdüm ki, bacarmasam, məndən başqa gözünün dikəcəyi olmayan atam el-oba içində başını yuxarı qaldıra bilməyəcək. Orda-burda deyəcəklər:

- İldırımın oğlu əfəl çıxdı, yarıtmadı. - Ona görə də dinclik nədi, bilmirdim. Gecə-gündüz əlləşib vuruşurdum ki, mətbuat aləmində öz yerimi bərkidə bilim.

Şəhər ticarətindən tənqidi, həm də tapdanmış yolla yox, yeni üslubda tutarlı bir məktub yazıb göndərdim. Bir neçə gündən sonra "Xüsusi müxbirlərin fəaliyyətini tənzimləyən şöbənin müdiri N.C. telefon vasitəsilə mənə dedi:

- "Sovet quruluşu şöbəsi"nin müdiri H.İ. səni axtarır, - dedi. - Ona bir zəng vur. O, ticarət haqdakı məktubundan bərk narazı qalıb. Yəqin ona görədir. Əlaqə saxla, gör nə deyir? Danışanda bir az ehtiyatlı ol, onun xasiyyətini bilirsən də?! Adamın başını böyütməkdə bir candı. Sən də təzə işləyirsən...

"Sovet quruluşu şöbəsi"nin müdiri H.İ. Moskvada qurtarıb. "Vilayət" qəzetinin redaktoru işləyib, yuxarıdan aşağı düşdüynə görə incikli gəzib-dolaşırdı. Bəzən də acığını işçilərin üzərinə töküdü. Ona telefonla zəng vurdum. Səsimi eşidən kimi:

- O nədi yazmısan?! - dedi. - Cümlələrin nə başı var, nə ayağı! Hamısı da darta-partan! Elə əcaib cümlələr

işlətmisən ki, mən anlaya bilmədim, bəs oxucu onu necə başa düşsün?! Məqaləni brak eləyib qaytarmışam geri! Bir də belə başdansovdu iş tutma. Bu, sizə bir dərs olsun!...

- H. müəllim, ola bilsin ki, məktubun harasındasa müəyyən düzəlişə ehtiyac olsun. Və xoşunuza gəlməyən sözlər çıxarılsın. Ancaq məqaləni tamamilə brak eləmək...

Fikrimi tamamlamamış şöbə müdiri:

- Yoldaş məqalə müəllifi, sözümü dedim! Sən dünən ortalığa çıxmısan, mənə başımın tükü mətbuatda ağarıb! Gəl mübahisə açmayaq, - deyib dəstəyi yerinə qoydu.

"Xüsusi müxbirlər şöbəsi" nin müdiri N.C.-ya zəng vurdu. H. ilə söhbətimizin necə keçdiyini ona dedim. N.C.-dan da belə bir cavab aldım:

- Bir məktubdan ötrü mənə H.İ. ilə üz-üzə qoyma. Onunla kəllə-kəlləyə gəlməyi sizə də məsləhət görmürəm. Çünki bunun sabahı da var, brak eləyib, cəhənnəmə eləsin, başqasını yazarsan.

- Etirazım yoxdur, ancaq yenə də fikrimin üstündə qalırım. Məktubun ola bilsin ki, müəyyən düzəlişə ehtiyacı var. Lakin zəhmətimi tamamilə yerə vurmaq... Bu sözü çəkinə-çəkinə dedim.

- Yaxşı, ras belə oldu, məsələni redaktora çatdıraram. Bir-iki saatdan sonra mənə zəng edərsən, nəticəsini deyərəm - N.C. bu sözləri narazı halda, bir qədər də incik dedi.

O, incə eyhamla mənə anlatmaq istəyirdi ki, bir məktubdan ötrü bu cür tərslik etməyə dəyməz. Sonra bunun zərərini çəkə bilərsən.

İki saatdan sonra "Xüsusi müxbirlər şöbəsi"nə telefonla zəng vurdu. Ağzımı açmamış N.C. dedi ki, məqaləni redaktora verdim. Dedim ki, məqaləni şöbə müdiri brak eləyib geri qaytarıb. Müxbir də bundan narazılıq edir, razılaşmaq istəmir. Redaktor dedi ki, bu gün vacib bir iş üçün Moskvaya uçmalıyam. Vaxt tapıb çatdıra bilsəm, məqaləni oxuyub fikrimi deyərəm.

Fikir mənə götürdü: - Məqalə yaxşı olsa da, redaktor o boyda şöbə müdirini qoyub mənə sözümü deməz, nahaq özümü işə saldım. Ən pisi odur ki, şöbə müdiri ilə münasibəti korladım. Gərək dərinə getməyəydim. - Özüm özümü məzəmmət etdim.

Günün axırında "Xüsusi müxbirlər şöbəsi"nin müdiri N.C. mənə zəng vurdu. O, xoş əhval-ruhiyyə ilə:

- Təbrik edirəm, - dedi. - Redaktor məktubu oxuyub, çox da xoşuna gəlib. Üstünü yazıb, növbəti nömrə üçün birbaşa mətbəyə göndərib.

Ticarətlə əlaqədar yazdığım həmin məqalə letuçkada da tərifi olmuşdu. H.İ. pərt olmuşdu. O, bir müddət mənə görəndə burnunu salladı. Ancaq aramızdakı bu gərginlik çox sürmədi...

Eh, insanlar, insanlar! Qəlbləri mənə qaranlığa qərq eləyən, könüllərə nur çiləyən insanlar! Xəmiri xeyirxahlıqdan, bədxahlıqdan yoğrulmuş insanlar! Rəğbətə, nifrətə məhkum insanlar! Ona görə də, gərək ki mən nəyə qadir olduğumu ölçüb-biçmədən, onun yerli-yersiz ibarələrindən tələm-tələsik nəticə çıxarıb, bədbin hisslərə qapılmayasan. Və ya dilxorçuluq yükünü

çiyinlərində gəzdirməyəsən. Bunu mənə sinəmdəki dəftərin silinməz sətirləri diktə edir. Bunu mənə ömrün fırtınalı döngələrində ayağıma dəyən daşlar, kəsəklər, dizlərimi göynədən tikanlı kol-koslar diktə edir.

XATIRLADIĞIM BU ƏHVALATLAR SANKİ MƏNİ DÜMSÜKLƏDİ. Yerimdən qalxıb tərək etdiyim və bir neçə anlıq mənsizləşən yazı masama üz çevirdim. Qələmim yerə düşmüşdü, toza bulaşmışdı, ucu o tərəfə idi. Elə bil küskünləşmişdi. Qəddimi əyib onu yerdən qaldırdım, tozunu sildim. Eynəyimi taxıb, kağızlarda sətirlənmiş yollarımın bələdçisi olan qələmimə diqqətlə nəzər saldım. - "A", "b" hərflərini hecalaya-hecalaya, dilim topuq vura-vura əlifba öyrəndiyim andan bu günə qədər həmdəyim olmusan, ey qələm! - düşündüm. - Əsla dəyişməmişən! Ömrümün gənc, sözümün ötkəm, qolumun bükülməz, canımın sağ, saçlarımın qara, dişlərimin cağbacağ, baxışlarımın iti, əlimin gətirən... vaxtları - getmə gözümdən, gedərəm özümdən - deyib, yolumda özünü fəda edən dostlarım yaman soyuyub, seyrəlib. Tək-tük qalanlar da ayda-ildə məndən dilucu hal-əhval tuta, ya tutmaya. Səma aydın olanda arxamca sürünüb, məndən əl çəkməyən, ahıllıq dumanı başımın üstünü alanda itib-batan, görünməz olan kölgə xislət dostlar! Dönük dostlar! Bir vaxt barmağımı bıçaq cızanda dəstə-dəstə başımın üstünü alan dostlar! İndi on günlərlə yorğan-döşəyə düşməyimdən bixəbər olan dostlar! Telefon nömrəmi belə it-bata salan dostlar! Gərək dostları, çörək dostları, vəzifə dostları... Ancaq ey qələm, sən mənə o sayaq dostlar kimi dönük çıxmamısan. Sətirlər cığırın-

da yoxuşa dirənmişəm. Çəşmişəm, ilişmişəm. Neçə-neçə ağ vərəqi rəngə boyamışam. Lakin məndən üz döndərməmişən. Gəl -gətir vaxtlarımda sinəmə sarılan oğul-uşaqlar da anbaan, günbəgün özgələşir. Mənə olan fanatik məhəbbətlərinin səmti dəyişir, başqalaşır. İnsanın yaşı artdıqca, istək payı necə kəsədləşmiş?! Süd qoxulu isti nəfəsinin hərərəti sifətimi qarşan bəzi övladlarım, gündən-günə mənsizləşdiklərimdən, soyuduqlarımdan bir ağrı-acı, xəcalət duyduqlarını əsla hiss etmirəm. Bu mənhus ağrı-acılar qara duman kimi sürünüb mənim ahıl, kövrək qəlbimə çökür. Özü də, ürəyimin övlad məhəbbəti əmanət saxlanan incə, həssas, pak, bakirə güşəsinə.

QƏDİM ZAMANLARDA ölkəsini gəzib dolaşan padşah ahıl bir kişi ilə rastlaşır. Qoca padşaha yaxınlaşıb ədəb-ərkanla salam verdikdən sonra:

- Ey sahibi ixtiyar! - deyir. - Sizə deyiləsi bir dərdim var.

- Buyur qoca!-Padşah ona ehtiram göstərir.

- Buyurmağım odur ki, beş oğul, üç qız övladım var. O bir Allah şahiddir ki, onları nə zillətlə böyüdüb ərsəyə çatdırmışam. Cütlə yer şumlamışam, daş daşımışam, divar hörmüşəm... Mən bir əzab-əziyyətlə bir loxma çörəyi boğazımdan kəsib onlara yedirtmişəm. Əlimin gətirən vaxtı hamı sözümə müntəzir idi. Məni əlləri üstə gəzdirdirdilər. Başıma hərlənirdilər. Yolumu saxlayırdılar. Hörmətimi gətirirdilər. Qabağımda - yeri, - deyəndə, yüyürüdürlər. Əlləşib-vuruşub hamısını yerbəyer eləmişəm. Oğlanlarım mal-mülk, ev-eşik, vəzifə sahibi olub. Qızlarımı ərə vermişəm. Varımı-

dövlətimi, dizimin taqətini, gözümün nurunu balalarımın yolunda qoymuşam. İndi qarım ilə bir damın altında tək-tənha ömür sürürük. Ahıllıq qapımı kəsib, kəsiblik məni üstələyib. Müsibətlə böyütdüyüm övladlarım isə hərəsi öz keyfindədir. Hənirtlərinə həsrət qalmışam. İllərlə qapılarını tanımıram. Özüm ucuz, sözüm kəsərsiz, cibim boş, təhnəm kəsad...

Qocanın bu nisgilli sözlərindən sonra padşahı fikir götürür. O, öz-özünə xeyli götür-qoy edəndən sonra üzünü vəzirinə tutaraq:

- Qocaya vəzifə, mal-mülk verin, onu ixtiyar sahibi eləyin - deyir.

Qoca günü səhərdən vəzifə köhləninə suvar olur... Ondan sonra hamı qarşısında baş əyir, malı-pulu sel kimi aşır-daşır. Özünə yeni saraylar ucaldır. Bunu eşidib bilən oğul, qız, nəvə-nəticə çoxdan bəri atıb unudurlar ahıl valideyni dövrəyə alırlar. İyirmi-otuz il əvvəl olduğu kimi yaşlanmış atanın başına pərvanə kimi dolanırlar.

EY QƏLƏMİM, o cür övladlardan çox-çox etibarlısan! Gəncliyimdə mənə necə olmusansa, indi də elə sən. Heç dəyişməmişən! Bu günəmdə də pənahım, pasibanımsan. Qoymursan gərəksizləşəm, unudulam, yaddaşlardan silinəm. Hələ də hörmətimin üstünə hörmət gətirirsən. Nəşriyyatlarda, qəzet-jurnallarda car çəkib məni göylərə qaldırırsan. Mənə qanad verib qüruba gedən cığırlarımdan geri döndürürsən. Bir naxələfin sözü ilə səni indicə atdım. Yerə düşdün, ağrıdın, incidin! Bağışla məni! Qarşında günah işlətdim! Axı, ömrünün fırtınalı döngələrində məni neçə-neçə xətalardan

xilas etmişən. Günah işlətməyə qoymamısan. Töhmət-tənələrdən qurtarmısan.

XATİRİNDƏDİMİ, EY QƏLƏM, BİR DƏFƏ REDAKTOR MƏNİ YANINA ÇAĞIRDI VƏ:

- Əlindəki işləri kənara qoy, yuxarıdan ciddi tapşırıq var. Tutarlı bir felyeton yazmalısən - dedi. - Qəzənfər Mamedovu tanıyırsan də? Qabaqlar Mərkəzi Komitənin ideoloji sahəyə baxan katibi işləyib. Ordan çıxandan sonra bir müddət bizim bu "Kommunist" qəzetində redaktor olub. Hazırda Mədəniyyət nazirinin müaviniyədir. Qulağım çalıb ki, ordan da əkmək istəyirlər. Başa düşdün də, nə demək istəyirəm?! Məsələ belədir, - əlavə etdi. - Qəzənfər Mamedov Mədəniyyət nazirinə müavin keçəndən sonra bir pyes yazıb. Həmin pyesi üç min manata Naxçıvan teatrına sırıyıb. Ancaq əsər zəif olduğuna görə səhnəyə qoyulmayıb. Məni Sekaya çağırmışdılar. Bu faktları ordan veriblər.

Redaktor içərisində müxtəlif sənədlər olan nazik qovluğu mənə uzatdı. - Diqqətlə oxu, - dedi. - Naxçıvana qayıdanda ətraflı yoxlayarsan. Teatrın direktoru ilə görüş, aktyorlarla söhbət elə, onlar, əhvalat necə olub, deyirlər. Təcili yaz və birbaşa da mənim üstümə göndər.

Redaktorun bu ciddi tapşırığından sonra yazacağım felyetonun ictimaiyyət tərəfindən necə qarşılanacağı barədə əvvəlcə öz-özümə sual verdim. - Pah atonnan! Müxbirdəki cürətə bax ey! Mərkəzi Komitənin katibi," Kommunist" qəzetinin redaktoru olan nazir müavinini gör nə kökə salıb ey!!! Malades! - heç şübhəsiz ki, burnunun qabağını görməyən, dayaz düşüncəli

oxucular belə deyəcəklər. Bəs babam Məşədi Paşa, atam İldırım nə deyərdi?! - Əli, axı sənə o cür öyüd verməmişik. Adam var, dəvənin dəngiynən yeyir, heç üstünü vuran yoxdur. İndi o, yuxarıdan aşağı düşmüş Qəzənfər Mamedovun ya qəlbinə şeytan dolub, ya da ehtiyacdanmı üzqaralıq eləyib, qəpik-quruş qazanmaq üçün bir qəlp iş tutub. Onu nahaq rüsvayi-cahan eləmişən. Kişi yıxılana balta vurmaz! Özü də nəyin üstdə! Vallah, billah, o Qəzənfər Mamedov Mərkəzi Komitənin katibi işləsəydi, indi o artistlər heç nədən bir konsert düzəldib qoymuşdular ortalığa. O pyes qüsurlyu olsa da belə artistlər onu elə bəzəyib, düzəldib səhnəyə çıxarardılar ki, baxanda deyərdin Şekspir, Cəfər Cabbarlı onun yanında yalandır. Yəqin bu işə pəl vuranlar elə o Mərkəzi Komitənin ab-havasından iy çəkənlərin özləridir. Pyesi üzə çıxarmağa qoymurlar ki, başları ağrıyar. Ay Əli, guya sən bilmirsən ki, taxtından düşənin sözü qızıl olsa da, köpük qədər qiymət vermirlər?! Dünən o Qəzənfər Mamedovun kabinetinə əyilə-əyilə girib, qabağında ləbbeyk deyənlər bu gün onun kölgəsini qılınclayır. İndi də özləri kənarda durub, səni qabağa verirlər. Tikana yaba eləmək istəyirlər. İnsaf da yaxşı şeydir! Bir vaxt redaktor olduğu qəzetdə onun barəsində nə üzlə felyeton vermək istəyirlər?! O cür felyetonun altında imzanı oxuyan ağıllı adamlar səni qınamazlarmı?!

Ey qələmim, o vaxt redaktor, Seka bir tərəfə oldu, sən bir tərəfə. Yuxarıdan aşağı düşən həmin şəxs barəsində bir kəlmə də yazmadın. Vəzifə çinovniklərinin hökmünü qulaqardına verdin. Müdrik ata-babaların,

bir də ki, hər cür qanundan güclü bildiyin vicdanın səsinə eşitdin. Ətəyimdən tutub məni şər yolundan çəkirdin.

BİR DƏFƏ DƏ redaktordan göstəriş gəldi ki, filan rayonun polis rəisi nümunəvi xidmətlərinə görə ölkənin yüksək mükafatına layiq görülüb. Ordenlə təltif olunub. Sekadan deyirlər, onun barəsində geniş oçerk verilməlidir. Ortada də şəkli! Həmin rayona getdim. Rəis barədə kimlə söhbət etdimsə, ikrahla sifətini turşutdu. - Nanəcibin, rüşvətxorun biridir. Tamahı Həzrət Əlinin qılıncından da itidir - dedilər. Çaş qaldım. Deməli, yuxarıların dediyi kimi, oçerk yazsam, rəisi dərinədən tanıyanlar əməkdaşı olduğum qəzeti cırıb, zibil yeşiyinə atacaq və məni də o ki, var lənətləyəcəklər, - düşündüm. Bax, onda da qələmim əlimdən tutdu. Yazmadım. Mən də, qəzet də oxucu tənəsinə məhkum olmaq cəzasından xilas olduq. Düzdür, bu mənə baha başa gəldi... Ancaq çox sonralar bir gün redaktor kefinin duru vaxtı dedi:

- Akazevayetsa, sən haqlıymısan. O polis rəisini öz nazirliklərində yaxşı tanıyanlardan biri dedi ki, yaramazın biridir. Yuxarıdakılardan biri ona dayılıq edir. Ordeni də ona görə... Yaxşı ki, yazmamısan.

Redaktorun etirafı məni xeyli yüngülləşdirdi.

SƏNİ NAHAQ ATDIM, EY QƏLƏM! Onsuz da başın çox qalmaqallar çəkib. Nadan, "kəm jurnalist" redaktorlar, müdirilər, korrektorlar, ədəbi işçilər səni zinhara gətirib. Yazdıqlarının üstündə lazımsız-lüzumsuz düzəliş, ixtisar əməliyyatları aparıblar, əzab-əziyyətə hasilə gətirdiyin cümlələrin qol-qabırğasını eybə-

cər hala salıb, şikəst eləyiblər. Qoymayıblar bürokratların, dilbilməzlərin, müqəvvaların cızığından kənara çıxasan. Ürəyin istəyən kimi yazmaq sənə yasaq olub. Tapdanmış yollardan, boğazdan yuxarı gələn bayağı sözlərdən, quru sitatlardan, standart cümlələrdən rəncidə olmusan! İndi, ey qələm... Vərəqlər üzərində cövlan edən ilham köhlənim! Cilovunu sivirib azad, sərbəst buraxıram. Üzünü hansı səmtə tutsan, arxanca iməkləyə-iməkləyə olsa da, gələcəyəm. Ancaq bir şərtlə ki, oxucunu incikli salmayasan. Çünki səni qiymətləndirən yeganə sərrafın oxucusudur. Çalış ki, aldığı qiymət səni məyus eləməsin. Yaz, ey qələm! Yolçu yolda gərək, mən də ardınca. Əgər ikicə cümlədən bəhrələnən olsa da, qənimətdir. Deyərdim, zəhmətimiz hədər getməyib. Nəinki tökdüklərini yığanların əli boşda qala. Bir mətləb sahibi olmayalar. Onda xəcalət yükünün ağırlığına nə sən tab gətirərsən, nə də ki, bu ahıl çağımızda mən.

Belə yerdə deyiblər ki, söz-sözü gətirir, arşın bezi. Gör naxçıvanlı dostlarımla toy ziyafətindən, cehiz yükünün incisi olan "ədəb diplomu"ndan başladığımız söz ipək kələfi kimi çözlənib haralara gedib çıxdı?! Ey baş alıb gedən ilham köhlənim! Yenə də yarımçıq qalan Naxçıvan söhbətimin üstünə qayıdıram.

Mətləbdən xeyli uzaqlara baş vursaq da, illərdən bəri həllini tapmayan və məni düşündürən ailə probleminin bəzi ağırlı-acılı məqamları barədə yeri gəlmişkən sözümü deməyə bilməzdim.

* * *

GEÇƏDƏN XEYLİ KEÇMİŞ naxçıvanlı dostlarımla iştirakçısı olduğum toy ziyafəti qurtardı. Hərə öz evinə çəkildi. - Dost çox olar, düşərgə bir, - deyiblər. Mən də düşdüyüm evə yollandım. Artıq gecə saat bir olardı. Bizə qonaq kimi otaqların birində təmiz yorğan-döşək saldılar. Pəncərənin qabağındakı çarpayından Naxçıvanın təmiz səması aydın görünürdü. Ömür karvanımın on ili bu diyarda köç eləyib. O vaxtlar Puşkin küçəsindəki binada yaşayırdım. Yuxudan qabaq ulduzlu səmanın əzəmətli mənzərəsi qarşısında fikrə dalmaq mənim üçün bir adət olmuşdu. Bəlkə də ona görə ki, uşaq ikən məni ovundurmaqdan ötrü şirin dilə tutub deyirdilər ki, anan ölməyib, ulduzların yanına gedib. Mən də inanırdım. Gecələr gözümü ulduzlardan çəkmirdim. Deyirdim, bəlkə anamı görə bildim. Bir dəfə göydən parlaq bir ulduz qopdu. Təmiz səmada uzun xətt yarandı. Və bir göz qırpımında da qeyb oldu. Onda elə sevindim ki, dedim, yəqin anamdı, ordan məni görüb, ulduzlardan ayrıldı və yanıma gəlir. Sən demə, göy cismidi, meteoritdi... kəndimizdə ona bəzən quyruqlu ulduz da deyirlər. Bunu biləndə elə bikiyəndim ki, ümidimi biryolluq üzdüm. - Kaş uşaq qalaydım, ağıllanmayaydım, - öz-özümə düşündüm. Yekəlib, yekə kişi olandan sonra başa düşdüm ki, o vaxt məni sakitləşdirmək, göz yaşlarımı qurutmaq üçün yalandan deyirmişlər ki, anan ulduzların yanına gedib. Ondan sonra anamı ulduzların arasında axtarmaqdan əl çəkdim. Ancaq elə o vaxtdan ulduzlarla doğmalaşmışam. İndinin özündə də ulduzları tərk edə

bilmirəm. Naxçıvanda qonaq olarkən həmin gecə yenə ulduzların arasında dolaşmağa başladım. Səmanın ən-ginliyində sayrışan yeddi ulduz neçə il əvvəl Naxçı-vana göndərildiyim o ilk anlarımı xatırlatdı...

RAYON QƏZETİNİN REDAKTORLUĞUN-DA az-çox təcrübə əldə etsəm də, yuxarı mətbuatın tə-ləbləri ilə ayaqlaşmaq bir çox mənada mənim üçün o qədər də asan deyildi. Nədən başlamaq, necə yazmaq?! İlk vaxtlar bərkiyib-püxtələşməmiş qələmim bu sual-lara dürüst cavab verməkdə aciz idi. Şərur /o vaxtkı Noraşen/ rayonuna getmişdim. Partiya Komitəsinin ideoloji sahəyə baxan ikinci katibi Əli Vəliyevin qır-mızı fərş döşənmiş uzunsov kabinetində əyləşib qələmə alacağım mövzu ilə əlaqədar söhbət edirdim. Onun barəsində az-çox eşitmişdim.

Kasıbçılıqla böyüyən bu partiya işçisinin çox sadə, həm də sərt xasiyyəti vardı. Dör-dolaşlıq işlərə qol qo-yan deyildi. Düzlüyü sevən, dünya malında gözü olma-yan raykom katibi vəzifəsindən ötrü heç vaxt onun-bunun qarşısında əsib-əyilməzdi. Bir dəfə vilayətdə ideoloji işin vəziyyətini yoxlamaq üçün Moskvadan və respublikanın Mərkəzi Komitəsindən xüsusi komi-ssiya gəlmişdi. Ab-havadan hiss olunurdu ki, bu yoxla-ma heç də yaxşı şey vəd etmir. İxtiyar sahiblərinin bir çoxu yerini isitmirdi. Noraşen rayonu üzrə yoxlamayı Mərkəzi Komitənin özünü çox ciddi, əlçatmaz şəxs ki-mi göstərən bölmə müdiri aparırdı. O, bilavasitə ideo-loji işə cavabdeh olan ikinci katib Əli Vəliyevin kabi-netində əyləşmişdi. Raykomun işçiləri səksəkə içində idi. Bölmə müdiri müvafiq sənədləri araşdırıb, ayrı-

ayrı işçiləri söhbətə dəvət edir, üzbəüz əyləşdiyi ray-kom katibini sorğu-suala tuturdu.

Bölmə müdiri Bakısız darıxırmış kimi tez-tez ayağa qalxır və uzunsov kabinetində o baş-bu başa var-gəl etməyə başlayır. Onun bu ədalətli hərəkəti Əli Vəliyevi təbdən çıxarır. O, kabinet boyu dövrə vurub hərdən pəncərədən bayıra boylanan komissiya sədrinə:

- Yoldaş filankəsov, - deyir, - bizim Şərur camaatı-nın qonağa böyük hörməti var. Xüsusilə də tabeçiliyin-də olduğumuz nüfuzlu bir orqanın səlahiyyətli nüma-yəndəsinə. Ancaq bu o demək deyildir ki, siz həddinizi aşıb burada istədiyiniz kimi hərəkət edəsiniz.

Bölmə müdiri pul kimi qızarır. Və katibi yerində oturmaq üçün:

- Sizi başa düşmədim. Açıq danışın görüm, bunun-la nə demək istəyirsiniz?!

- Deməyim odur ki, bura raykom katibinin kabi-netidir. Nə dənizkənarı parkdır, nə də Bakının asfalt küçəsi ki, aşağı-yuxarı var gəl edəsiniz. - Əli Vəliyev onun təşəxxüslü sualına kəskin cavab verir.

Yuxarıdan ağziyyəli gələn komissiya sədrinin ağına gəlməzdi ki, rayonda cəsarət eləyib onun üzünə bu cür qırmızıca söz deyən olar. O, yerində quruyub qalır və:

- Sizin kabinetdə əyləşməyimə etiraz edirsinizsə, başqa otağa keçə bilərəm.

- Vəzifəcə məndən çox-çox yüksəkdə duran mötə-bər şəxsə bu barədə məsləhət verməyə çətinlik çəki-rəm. Ona görə də hansı kabinetdə oturub-oturmama-ğınız öz işinizdir.

Təkcə Noraşen rayonuna yox, bütün vilayətə yayılmışdı ki, Əli Vəliyev Sekanın məsul işçisini iki qəpiklik ələyib və kabinetindən qovub. Bu söz-söhbət bomba kimi səsləndi.

İNSAN HƏYATA EYNI CÜR GƏLİR. Və öləndə də torpaq ona qovuşanlara fərq qoymur. Vəzifə və sərvətin yaratdığı fərq isə müvəqqətidir. Ona görə də, insan insanla insan kimi davranmalıdır. Dünyada nəzakət qədər ucuz başa gələn və insanlar tərəfindən onun qədər yüksək qiymətləndirilən şey yoxdur. Gənc raykom katibinə gəldikdə, elə ilk görüşümüzdə onun tündxasiyyət adam olması barədə eşitdiklərimin əksinə olaraq mənə xoş təsir bağışladı. Otuz-otuz beş yaşlı raykom katibi ilə mənim ilk görüşüm idi. Ona görə söhbətimiz çox rəsmi gedirdi. Əlbəttə, o dövrün miqan-tərəzisi baxımından bir-birinə dərinə bələd olmayan partiya işçisi ilə mətbuat nümayəndəsi ayrı cür rəftar edə bilməzdi. Bu heyndə telefon zəng çaldı, katib dəstəyi qaldırdı:

- Eşidirəm!

- Danışan Baş Noraşen kənd sovetinin sədridir. Yoldaş Vəliyev, ağır xəstə var. Bayaقدan bəri təcili yardıma, səhiyyə şöbəsinə neçə dəfə zəng vurmuşam, bir şey çıxmır. Ağzımızı boza verirlər. Xahiş edirik...

Raykom katibi köməkçisi vasitəsilə tez səhiyyə şöbəsinin müdirini tapdırıb, telefonda əvvəlcə onu ağıllıbaşlı məzəmmət etdi və sonra xəstəyə təcili olaraq tibbi yardım göstərilməsi barədə tapşırıq verdi.

O, telefon dəstəyini yerinə qoyub, saatına baxdı və üzünü mənə tutaraq:

- Gedək, - dedi və ayağa qalxdı.

Hər ikimiz maşına əyləşib redaksiyadan verilmiş bir tapşırıqla əlaqədar kəndlərə yollandıq. Yengicə, Dəmirçilər, Sədərək...

Gedib-qayıtmağımız dörd-beş saat çəkdi. Vəliyev kabinetin qapısını aç-aça, üzünü yana çevirib kənar-da müti görkəm alan köməkçidən soruşdu:

- O xəstədən xəbər olmadı? Bilmədin, həkimlər vaxtında...

- Xeyr, gedən olmayıb. Təcili yardım maşını tapılmadı, dedilər guya harasa gedib, - katib köməkçisi dilxor cavab verdi. - Deyəsən, xəstə keçinib - əlavə etdi.

Bu bəd xəbər raykom katibini sarsıtdı. O, həkimlərin qarasına əsib sovurdu. Ancaq gec idi. Katib köməkçisinin danışığından bəlli oldu ki, iş-ışdən keçib...

...Üç gündən sonra "Kommunist" qəzetində "Təcili yardım" başlığı altında felyetonum dərc olundu. Bu, respublika mətbuatında ilk satirik yazım idi. Nə gizlədim, sevincim yerə-göyə sığmırdı. Ancaq kefimə soğan doğrandı. Xətrimi istəyən vilayət rəhbərlərindən biri məni bu yazıya görə təbrik etdikdən sonra, tövrünü dəyişib halıma acıyırmış kimi:

- Yaman xamlıq eləmişən! - dedi. - Vaxtında bilsəydim, qoymazdım, bu işin üstündə başın ağrıyacaq!

- Nə üçün?!

- Felyetonda yazdığım səhiyyə şöbə müdiri bizim pervinin yaxın adamıdır. Təcili yardım stansiyasının baş həkimi də böyüklərdən birinin qohumudur - Müsahibim bunun üstündə başımın bərk ağrıyacağını nəzərə alıb təəssüfləndiyini bildirdi.

...Məsələnin ideoloji sahəyə aid olmasına baxmayaraq, felyetondakı faktların araşdırılması üçün, Vilayət Partiya Komitəsinin sənaye və tikinti şöbəsi müdirinin başçılığı altında komissiya yaradıldı. Yoxlama on gündən çox çəkdi. Ən axırda felyetonun müəllifi kimi mən söhbətə dəvət olundum. Milçəkdən fil düzəltməkdə, ağa qara deməkdə mahir olan və məhz bu keyfiyyətlərinə görə "pervinin" etimadını qazanıb, onun sağ əli sayılan komissiya sədri mənə baxmaq istəmiş kimi başını aşağı salıb qarşısındakı yoxlama sənədlərini vərəqləyə-vərəqləyə partiya işçisinə xas olan təkəbbürlə:

- Yaxşı, siz o faktları hardan götürmüsünüz?! - soruşdu. - Felyetonda yazılanların biri də təsdiq olunmur - əlavə etdi. - Səhiyyə şöbə müdiri tamam boynundan atır ki, belə bir hadisədən xəbəri yoxdur. Təcili yardım stansiyasından arayış verirlər ki, onlara müraciət edən olmayıb. Baş Nuraşen kənd sovetinin sədri izahatında göstərir ki, təcili yardım barədə heç kəsə zəng vurmayıb. Aldığımız arayışlar təsdiq edir ki, Baş Nuraşen kəndində nə xəstələnən olub, nə də ölüb-itən. Siz bu felyetonu necə uydurmusunuz baş açmıram. Pervi də bu yazıya çox pis baxır. Məsələni obkomun bürosuna çıxarmalıyıq. Əgər sizin əlinizdə bir əsas varsa, buyurun, təqdim edin.

Komissiya sədrinin qarşısındakı qalın qırmızı qovluq felyetonu təkzib edən sənəd-sübutla dolu idi. Mənim əlimdə isə bu barədə bir vərəq belə sənəd yox idi. Ona görə də bir qədər sükuta daldıqdan sonra:

- Bəs raykomun ikinci katibi Əli Vəliyev yoldaş bu barədə nə deyir? - soruşdum. - Axı, o, hadisənin içində olub.

Şöbə müdiri qaşqabağını sallayıb sözünü qarşısındakı qovluğa deyirmiş kimi, başını yuxarı qaldırmadan:

- Düzdür, Vəliyevlə söhbətimiz olmayıb, - dedi. - Buna ehtiyac da yoxdur. Artıq hər şey gün kimi aydındır. Görünür, məqalə kiminsə öyrətməsiynən, havadan yazılıb. Onu da nəzərinizə çatdırım ki, felyetonda adı göstərilənlər sizdən teleqram vurub, şikayət ərizəsi göndəriblər. Buna cavab verməli olacaqsınız...

Yeganə tutarqa yerim hadisənin şahidi olan, rayon partiya komitəsinin ikinci katibi idi. Odur ki, komissiya sədrindən xahiş etdim ki, bu əhvalatların canlı şahidi kimi Əli Vəliyevlə söhbət etsin.

Yoxlama komissiyasının sədri, şöbə müdiri tərəddüdlə çiyinlərini qaldıraraq:

- Buna lüzum görmürəm, amma ras ki, təkid edirsiniz, etirazım yoxdur. Vəliyevdən də rəsmi izahat alarıq, - dedi. - Şübhə etmirəm ki, o da eyni sözləri deyəcək. Felyetondakı faktlar başdan-ayağa uydurmadır.

...Əli Vəliyevi əvvəlcə onunla çiyin-çiyinə işləyən və həm də vəzifəcə ondan yuxarıda dayanan raykomun birinci katibi dilə tutur:

- Vilayət partiya komitəsi "Təcili yardım" felyetonu barədə sizdən izahat istəyir. Guya ki, həmin hadisənin içində olmusunuz. Ancaq nəyinə lazımdır, özünü cəncələ salırsan... - "Görməmişəm! Bilmirəm!" - Ondan yaxşısı yoxdur. Sən bir müxbirin naxallığına bax! Ra-

yonumuzu biabır elədiyi bəs deyil, özünü duruluğa çıxarmaq üçün hələ sizi şahid də göstərmək istəyir! Yaz ki, hamısı yalandır, vəssallam! Abkomun da mneniyası odur ki, felyetonda yazılanlar təsdiq olunmasın. Bizim taleyimiz müxbirdən asılıdır, yoxsa abkomdan?! Tembole qabaqdan da partiya seçkiləri gəlir... Bir sekret də sizə açım ki, neçə gün bundan qabaq abkomdaydım. Birinciynən xeyli söhbətimiz oldu. Belə bir fikir var ki, bu seçkilərdə mən yuxarı gedim. Pervı soruşdu ki, gəlsən, yerində kim qalsa yaxşıdı? Dedim ki, Əli Vəliyev, ondan münasibi yoxdu, dastoynu yoldaşdı. Birinci də mənim fikrimə şərək oldu. Tak şto, bunları da nəzərə almalısan. O felyeton məsələsini də elə et ki, yuxarılar razı qalsın. Əks tədqirdə özün öz perspektivini korlaya bilərsən. İndi başa düşdün də nə demək istəyirəm?!

İkinci katib birinci katibi diqqətlə dinlədikdən sonra heç bir söz demədən, sakitcə ayağa qalxıb öz kabinetinə keçir və belə bir izahat yazır: "Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinə. Şifahi tələbinizə əsasən deyə bilərəm ki, "Təcili yardım" başlığı altındakı yazını diqqətlə oxumuşam. Həmin hadisənin canlı şahidiyəm. Müxbir bir kəlmə də olsun, artırıb-əskiltməyib. Tamamilə düz yazılıb. Ancaq az yazılıb"..

İmza: Nəraşen Rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi Əli Vəliyev...

İkinci katibin izahatı yoxlama komissiyasının on günlük əzab-əziyyətini yerə vurdu... Felyetonda qaldırılan məsələ öz obyektiv həllini tapdı...

Yuxarılara yarımaqda mahir olan zəmanə siya-

sətbazları ikinci katibə canıyananlıq edib ona məzəmmət vururdular:

- Sənin qəti siyasətin yoxdur, böyük səhvə yol vermişən. Yetim oğlansan, güclə ortalığa çıxmısan. Vilayət Partiya Komitəsinin interesini qoyub, qəzetin tərəfini saxlamaq sənə baha başa gələcək. Hələ bir dayan!

- Mən nə qəzetin, nə də ki, məqalə müəllifinin yox, həqiqətin tərəfində durmuşam. Nəyinsə xatirinə vicdanımı sata bilmərəm, - Əli Vəliyevin də "uzaqqörən" siyasətbazlara cavabı belə olmuşdur.

İkinci katibin başına ağıl qoyan "çoxbilmişlərin" əksəriyyəti şan-şöhrət, mənəb, vəzifə yarışında büdrəyən yolda qaldılar. Əli Vəliyev isə ispalkom sədri, birinci katib, Muxtar Respublika Ali Sovetinin katibi vəzifələrinə qədər yüksəldi.

Atalar nahaq deməyib ki, dünyada yüz biclik varsa, onun doxsan doqquzu düzlükdür. Və ya, düzə zaval yoxdur.

Ancaq ilk felyetonda üzləşdiyim əhvalatlar mənə bir dərs oldu. Ondan sonra yazdığım yüzdən artıq felyetonun hər birinin arxasında, onun faktlarını təsdiqləyən yığın-yığın, daşdan keçən sənədlər dayanırdı.

* * *

YUXUM ƏRŞƏ ÇƏKİLMİŞDİ. Qonaq qaldığım həmin gecə naxçıvanlı günlərimi tərək edə bilmirdim. Görünür, bu, bir də ona görədir ki, övladlarımdan dördü də bu mərd insanlı diyarda dünyaya göz açıb. Pəncərədən seyr etdiyim ulduzların sayı qədər izim, sözüm, yazım olub bu təmiz ab-havalı, saf insanlı diyarda. Xa-

tırlatdıqlarımı qələmə gətirmək üçün aylar, illər lazımdır. Ancaq bir neçəsini mürəkkəbə çevirib qarşımdakı ağ kağıza çözləməsəm, acılı-şirinli xatirələrim yaddaşından üz döndərər.

Ünsiyyətdə olduğum, yaxınlıq etdiyim adamlar çoxdur. Onların hamısından fərqli olaraq bir nəfərin söz-söhbət həmişə anası barədə idi. Naxçıvanın Nazirlər Sovetinin sədri Rəhim Kərəmoğlunu deyirəm. İki-likdə yol gedib, yoldaşlıq eləyəndə hey anasından danışır. Özü də urək yangısı ilə:

- Atamı vaxtsız itirmişəm - deyirdi. - Anam adı kimi tərlan qadın idi. Mənə həm ata olub, həm ana. Bir-çək ağardıb, odlar ayaqlayıb yolumda, biçərə anam. Bir dəfə... - Bu sözü deyəndə tutuldu. Hiss etdim ki, kövrəldi. Ancaq mən hiss etməyim deyə qəhərini birtəhər boğdu və özünü ələ alıb təkmlə sözünə davam etdi: - Onda dördü oxuyurdum. Kəndimizin qırağındakı çəmənlikdə tay-tuşlarımla oynayırdım. Özümdən dörd-beş yaş böyük olan bir nəfər dəcəlxatayla sözü-müz çəpləşdi... O, mənə dab gəldi ağladım. - Yetimin biri yetim, - dedi. - Əlbəttə, atam olsaydı, təkmləməzdim. Heç kəsin cürəti çatıb mənə əl qaldırmazdı - öz-özümə düşündüm. Bu dəmdə anam özünü yetirdi. Əlində də ağac:

- Köpək oğlu, onu dədəsiz görmüsən?! - deyib məni döyəni ağacın altına saldı. Elə sevindim ki, elə bil dünyanı mənə verdilər. Bütün ağrımı-acımı unutdum. Anamı belə hünərli görəndə ürəyim dağa döndü, ürək-ləndim. - Daha heç kəs mənə bata bilməz, - düşündüm. - Məktəbdə dədəlilərdən yaxşı geyinirdim. Anam indi

ahıllaşdı, - Rəhim müəllim bunu deyib kədərli ah çəkdi. - Ha çalışıram yanıma aparım, getmir. Deyir, dədə ocağından aralana bilmərəm. Anam bütün ömrünü mənə həsr edib. Gündə-günaşırı iki daşın arasında olsa da, ona baş çəkməsəm olmaz. Görməyəndə elə bil nəyisə itirmişəm, dünya başıma dar gəlir. - Rəhim müəllim anası barədə nə qədər hadisələr danışırdı mənə, hiss edirdim ki, mənən anası ilə yaşayır. Görünür, müsahibimin ucalıq, şan-şöhrət, xoşbəxtlik yolunu işıqlandıran ana məhəbbətinin nurudur - öz-özümə düşündüm. Yüksək vəzifələr, oğul-uşaq, xoş gün-güzəran... Ana ehtiramı üzərində bərqərar olan ilahi xoşbəxtliyi....

* * *

HƏYATDA ANA-OĞUL MƏHƏBBƏTİNDƏN doğan işıqla yanaşı, bəzən təəssüf doğuran qaranlıq, mənhus mənzərə ilə üzləşirəm. Məhəlləmizdə bir ailə var. Ağbirçək ana, pəhləvan cüssəli bığıburma oğlu, gözəgəlimli gəlini, iki nəvəsi. Bir gün ana rastıma çıxdı. Ana dərli idi, ürəyi sözlə doluydu. Gözlərində bir yalvarış, amansız bir üsyan, etiraz duyurdum. O da uzaqdan-uzuğa olsa da, məni tanıyırdı. Ona səmtiyib halını soruşdum, könlünü aldım. Ana başındakı nimdaş yaylığın ucu ilə əldən düşmüş koftasının cırığını örtərək xəcalət çəkə-çəkə mənə dedi:

- Səndən nə gizlədim, gəlin məni yola vermir, oğlum da onun sözünü deyir. O tifil nəvələrim də onlara baxıb üstümə ayaq alır. Evin girəcəyindəki koridorda raskladuşka qoyub birtəhər gecələyirəm. Əlacım nə-

dir, dözüürəm! Məni adam yerinə qoyan kimdir?! Üzüm ayağının altına, utanmazlıq da eləyirəm, indikilərdə abır-həya qalmayıb. Gədə gözümün qabağında arvadıynan min oyundan çıxır. Canıyanmış gəlin də gədəyə deyir ki, sənnən nəfəs alıram, getmə gözümdən, gedərəm özümdən! Sən olmasan, bir gün də yaşaya bilmərəm. Elə həmin gün özümü boğub öldürürəm. Utanmazlıq da eləyirəm, doğan, bəliyə mən, nə zülmən böyüdüb ərsə yetirən mən, hazırım naziri də böyürdən çıxma yad qızı. Cəfasın mən çəkmişəm, səfasın ləçərin biri görür. Maa deyirlər, geri çəkil, sən "pıxısan", üstbaşından bozbaş iyi gəlir. Qulağım eşidə-eşidə gözələcəsinə deyir ki, atam da sənsən, anam da...

Ana bunları deyib, - İndi səndən bir təvəqqəm var, - əlavə etdi. - Bilirəm necə olsa sözün keçir. Əyər mümkün eləyə bilsən, bu idarələrin birində süpürgəçidən-zaddan, nə bilim qabyuyan yeri də olsa... beş-on manat çörək pulu çıxartsam, heç o cür oğulla gəlin tərəfə üz çevirmərəm. Bax, o evi tikən də, fəhləliyini eləyən də rəhmətlik kişiyən mən olmuşam. İndi di gəl ki, gəlinlə oğul içində kef eləyir, mən də qalmışam qıraqdan baxa-baxa. Saa da başağrısı verirəm, bir iş düzəldə bilsən, elə orda işləyib, orda da qalaram. İt yuvası da olsa, maa qəbuldur. Təki o gədəylə gəlinin üzünə qayıtmayım.

Anaya toxtaqlıq verdim, mümkün köməyimi əsirgəmədim... Ay ötdü, il dolandı. Oğlu yeyinti üstündə tutuldu, beş il də iş kəsdilər. Bir vaxt - getmə gözümdən, gedərəm özümdən - deyən gəlin - onu gözləməyə halım yoxdur, - deyib evi tərk etdi və uydu bir başqa-

sına... Qayıdıb o evin tüstüsünü çıxardı, çırağını yandıran, əlinə düşəndən bürüb-büküb, oğul üçün türmələrə bağlama daşıyan yenə də həmin anaydı. Hərdən güzərim o tərəflərə düşəndə suyu sovulmuş dəyirmanı xatırladan həmin evdən qulağıma həzin ağı səsi gəlirdi... Adamın ürəyinin başına od düşürdü... Anadan başqa kim olar? Heç kim! Ananın haqq-sayı itirilən evlərdən nif-nalədən başqa nə səs eşitmək olar?! İllər keçdi, oğul həbs müddətini başa vurdu. Evdə onun yolunu gözləyən anaydı. Arvad isə... artıq özünə daha münasib, çiyini paqonlu bir ər tapmışdı...

Xoşbəxtlik ananın ayaqları altındadır - deyənlər yanılmırlar. Onun önündə qəddini əyib, dizini bükməyən oğul-qız xeyir-bərəkət tapa bilməz. Anaya yaxın olan, qada-baladan uzaq olar - deyiblər.

RƏHİM KƏRƏMOĞLUNUN vəzifəsi böyüdükcə anasının qarşısında kiçilirdi. Məni ona bağlayan qırılmaz tel ana istəyi idi. Hər dəfə mənimlə görüşəndə söhbəti ən çox anasından olardı, bir də ki, Muxtar Respublikanın dərd-sərindən.

BİR SƏHƏR Rəhim müəllim telefonla mənə zəng çaldı. Salam-kəlamdan sonra:

- İrəvana gedirəm, gəl, səni də aparım, - dedi. - Çox gileylənirsən ki, İrəvanı görməmişəm. Orada mənim cəmi bir-iki saatlıq işim var, onu görüb, sonra şəhərlə tanış olub qayıdırıq.

Getdim, kabinetində məni gözləyirdi. Ardımca sürücü içəri daxil oldu və:

- Maşın hazırdır, - dedi.

- Hansı maşını gətirmisən?

- "Pobeda"nı - sürücü cavab verdi .
- Get "ZİM"i gətir. Sən bu jurnalistlərin incə məxluq olduğunu bilmirsən. Üzümüzə deməsə də, daxilində fikirləşəcək ki, yəqin "ZİM"-ə qıymırıq - Rəhim müəllim incə zarafatla sürücünü başa saldı.

..."ZİM" məşını o qədər də rahat olmayan Naxçıvan-İrəvan yolunda bizi atıb-tutmadan, həm də yüksək sürətlə şütüyürdü. Nazirlər Soveti başçısının əhval-ruhiyyəsi həmişəkindən fərqli olaraq bu gün çox yüksək idi. O, mənə tərəf yönəlib, ərkəyana:

- Yoldaş jurnalist, heç soruşmursan ki, Moskvaya niyə getmişdin? - Söhbətə başladı.

- Deyərsiniz, bilərəm.

Müsahibimin baxışları qayğılı ifadə aldı:

- Qırx ildir sovet hökuməti qurulub, ancaq Naxçıvan hələ də elektrik işığından korluq çəkir. Orda-burda mazutla işləyən beş-altı elektrik stansiyamız tüstülənir. Onnan da kar aşmır. Çox əlləşib-vuruşandan sonra Naxçıvana çerez İrəvan yüksək gərginlikli elektrik xəttinin çəkilməsini bu ilin planına daxil etdirmişik. Di gəl ki, layihədə klimatik şərait nəzərə alınmayıb. Xəttin dəmir-beton dayaqqlarla yox, ağac dirəklərlə çəkilməsi nəzərdə tutulub. Bu da bizə əl vermir. Nədi, bir neçə ton metala, beş-on manat da pula qənaət edilsin. Ancaq ağac dayaqqlar Araratın rütubətli, yağmurlu ətləklərində nə qədər ömür eləyə bilər? Beş-on ildən sonra hamısı çürüyüb tökülməlidir. Bu da, nə Azərbaycanlıq, nə də ki, Naxçıvanlıq məsələdir. Bunu yalnız Moskva həll edə bilər. Ona görə də heç kəs dərisini kola verib, bu işə girişmək istəmir. Məcbur olub

özüm düşdüm ortalığa, düz Kremləcən getdim. Bu boyda vəzifəm ola-ola, böyük bir çətinliklə Malinkovun qəbuluna düşə bildim. Muxtar Respublikanın iki xarici dövlətlə sərhəd olmasından, bu qədim diyarın coğrafi şəraitindən, iqtisadi çətinliklərindən, xüsusilə elektrik enerjisinin qıtlığından, kəndlərdə hələ də adamların neft lampalarından istifadə etməsindən... ətraflı danışdım. Məni diqqətlə dinlədi. Sonra elə həmin dəqiqə göstəriş verdi ki, İrəvan-Naxçıvan yüksək gərginlikli elektrik xətti ağac yox, dəmir dayaqqlarla çəkilməlidir. Bununla da məsələ qurtardı. Mənə qərribə gələn o oldu ki, Mərkəzi Komitənin Baş katibi, Nazirlər Sovetinin sədri vəzifələrindən azad olunub, yalnız ölkənin elektrifikasiyası sahəsinə baxan bu adam məni dinlədi, göstəriş verdi, vəssalam! Malinkov mənimlə bircə kəlmə başqa söz danışmadı. Elə bil sözümlə dəşə deyib, ondan cavab alıb, çıxdım. Onun sifətinin ifadəsində, baxışlarında da heç bir ifadə hiss etmədim. - İndi bu məsələ ilə əlaqədar İrəvanlıq yüngül bir iş qalıb, onu da bu gün mütləq həll etməliyik, - müsahibim əlavə etdi.

Rəhim Kərəmoğlunun xoş əhval-ruhiyyədə olmasının səbəbini anladım. Sən demə, Naxçıvana yüksək gərginlikli elektrik xəttinin çəkilişi probleminin həllini yoluna qoyub. Bu münasibətlə onun qanadı olsaydı uçardı. Doğulub boya-başa çatdığı el-obaya nur bəxş edəsən! Bundan böyük xeyirxahlıq nə ola bilər?!

Rəhim müəllim nikbin söz-söhbətinə fasilə verib ani fikrə getdi. Nə düşündü, təəssüf və təəccüb mənasında başını buladı:

- Bundan qabaq Moskvada olarkən, Mərkəzi Komitə aparatının məsul işçiləri ilə aramızda qəribə söhbətlər keçdi. - Rəhim müəllim bu sözləri deyib, bir qədər duruxdu və yenə də sözünə davam etdi:

- Düzü, deməyə çətinlik çəkirəm, - dedi. - Bu, onlarla mənim aramda olan sekret söhbətdi. Bunu heç kimə danışmaq olmaz. Amma sizə etibar edirəm. Bilirəm ağzından çıxmaz. Məndən dərin maraqla soruşdular ki, Rusiyadan Naxçıvana neçə nəfər müəllimə göndərilib. Dedim, bizdə rus dili müəlliməsi çoxdur. Ancaq neçə nəfər olduğunu dəqiq bilmirəm. Sonra soruşdu ki, onlardan neçə nəfəri ərə gedib, özünə ailə həyatı qurub? Bu suala da dürüst cavab verə bilmədim. Onlar cavablarımdan narazı qaldılar və bunu mənə bərk irad tutdular. Söz verdim ki, geri dönəndə sizi maraqlandıran bu məsələlərlə ətraflı məşğul olaram. Axır sözləri də o oldu ki, innən sonra bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlayın və çalışın ki, ora göndərilən rus dili müəllimələri vaxtında ərə getsinlər, ailə qursunlar, əks-təqdirdə geri qayıda bilərlər. Ona imkan verməyin...

Nazirlər Sovetinin başçısı yenə də dərin fikrə getdi, sonra sükutu pozaraq:

- Əlbəttə, onların bu yöndə olan sorğu-sualı məni açmadı. Çünki hər kəlmələrindən böyük millətçilik iyi gəlirdi. Bu cür siyasət bizi yaxşı sonluğa aparmır - dedi. - Vaxtilə Lenin deyirdi ki, böyük millətçilik iddiası yarananda, xırda millətçilik əhval-ruhiyyəsi mütləq baş qaldırmaqdır.

* * *

RƏHİM MÜƏLLİM İrəvan-Naxçıvan elektrik xətti çəkilişinin Ermənistanla əlaqədar düşünlərini çətinliklə olsa da, birtəhər açıb işi çəminə qoymuşdu. Odur ki, əhvalı yaxşıydı. İrəvanın bəzi görməli yerlərinə ötəri baş vurub geri döndük. Gedəndə olduğu kimi, qayıdanda da Vədi el-obasına çatar-çatmaz sürücü maşının radiosunu söndürdü. "ZİM" in sürəti azaldı. Rəhim müəllimin bayaqkı xoş əhval-ruhiyyəsi də qeybə çəkildi. Mənə elə gəldi ki, Araz da bu yerlərdən keçəndə sifəti bazarmışdı, tutqun göründü. O taydakı Ağrı dağı da hüznü kimi idi. Ətrafa sanki qəbir sükutu çökmüşdü. Hərdən qulağıma tükürpərdici səslər də gəlirdi. Ancaq bu, canlı varlıqların səsinə bənzəmirdi. Elə bil doğmalarını itirmiş torpağın sızıltısı idi. Haradasa eşitmişdim ki, Ağrı dağı həmişəki kimi vüqarlı deyil, qəddi-qaməti bir az miskinləşən kimi olub. Sən demə, Ağrı dağın ağırlı dərdləri varmış. İrəvandan tutmuş Təbriz ellərinəcən Arazboyu o tay-bu tay olan, tikə-tikə, parça-parça pay-puş edilən, didim-didim didilən, yaralanmış Azərbaycan torpaqlarının dərdiymiş, Ağrı dağa ağır dərd olub, onun belini bükən. Qələm əhli kimi bütün bunları duyduqca, bu nisgil mənim də yuxa qəlbimə sirayət etdi. Heç birimiz dillənmirdik. Yolumuza duman, çiskin çökübmiş kimi maşınımız çətin irəliləyirdi. Bəlkə də ona görə ki, torpaq incikliydə, iniltilydi, giley-güzarlıydı. Altımızdakı maşın da bunu duyubmuş kimi ağır gedirdi.

Rəhim müəllim yana çönüb avtomaşının kabinə-

sindən görünən yaxın-uzaq kəndləri, baş daşları sındırılmış müsəlman qəbiristanlıqlarına işarə edib:

- Buralar ta qədimdən Azərbaycan məskənləridir, - dedi.

Ölənələr ölüb, qalanlarını da ermənilər sıxışdırıb çıxarıblar. İndi ucqarlarda tək-tük azərbaycanlı qalıb. Yəqin onların da bu gün sabahlıqdır. Ona görə də hər dəfə buralardan keçəndə əhvalım pozulur, özümə gələ bilmirəm.

Müsahibim sükuta daldı. Və sonra yenə üzünü mənə çevirərək:

- Daşnak millətçiliyi vəbadan qorxulu xəstəlikdi, - dedi. - Taleyimiz elə gətirib ki, onun fəsadlarından xilas ola bilmirik. - Müsahibim belə deyəndə mənim ağıma ayrı şey gəldi. Və bir anlığa düşündüm: Uşaq anadan olandan sonra bəzi qorxulu xəstəliklərə qarşı onu əvvəlcədən peyvənd edirlər. Qatı millətçilik xəstəliyi əleyhinə də belə bir peyvənd mümkün olsaydı... onda erməni millətçiləri də belə bir virusdan xilas edilərdi. Və onların qonşuları da öz yurd-yuvasında dinclik tapardılar.

Müsahibim isə söhbətinə ara vermədən danışdı:

-Heç uzağa getməyə, dünənəcən, tarixi dəqiqliklə desək, ötən əsrin əvvəllərindən İrəvanın müstəqil hakimi Məhəmməd xan idi. Və o, ən mühüm məsələlərin həllində Naxçıvan hakimi Kalbalı xanın dedikləri ilə oturub-dururdu. Rus qoşunlarının komandanı Sisyanov İrəvana təşrif gətirəndə, bu yerlərin hakimi kimi yalnız Məhəmməd xanla hesablaşır, onunla danışıqlar aparırdı. İndi ermənilər yaxalarını yırtıb deyirlər: bu

torpaqlar dədə-babadan bizimkidir. Harda da xaç nişanı olan bir alban kilsəsi görürlər, şivən qoparıb yüz cür saxta dəlil-sübutlarla əsaslandırmağa çalışırlar ki, bunun bünövrə daşını qoyan erməni əcdadlarımızdır. Utanmasan oynamağa nə var ki?! Belə yerdə deyiblər ki, yersiz gəldi, yerli qaç. Bu bədxah ermənilər sonradan-sonraya qonşuluğumuzda peyda olandan hər cür hiyləyə əl atır, sadələvh azərbaycanlıları dədə-baba yurdlarından didərgin salırlar.

RƏHİMOV BU SÖZLƏRİ ÜRƏK YANĞISI İLƏ DANIŞIRDI:

- Jurnalist kimi sizin üçün də maraqlı olar - söhbətinə davam etdi. - Bir dəfə qatarla Moskvaya gedirdim. Təsadüf elə gətirdi ki, vaxtı ilə Mircəfər Bağirovla bir yerdə Mərkəzi Komitənin katibi işləmiş S. ilə eyni kupeyə düşdük. Onu çoxdan tanıyırdım. O, isə mənə ilk dəfə görürdü. Söhbətimiz tutdu. Mənə belə bir qəribə əhvalat danışdı: - Aparatda ikinci şəxs sayılırdım. Bağirov bəzi məsələlərdə mənimlə hesablaşırdı. Bir gün mənə yanına dəvət etdi. Getdim, adəti üzrə əlində bir neçə karandaş kabinet boyu o tərəf bu tərəfə var-gəl eləyirdi. Onun xasiyyətinə bələd idim. Hiss etdim ki, qanı qaradır. Bərk əsəbiləşib. Ancaq bu barədə ondan heç nə soruşmadım. Sən demə Mikoyan Beriyanın qılığına girib onunla birlikdə Stalini başdan çıxarıblar. Stalinə izah ediblər ki, artıq müharibə qurtarıb, müxtəlif xarici ölkələrdə yaşayan ermənilər öz dindaşlarının yanına qayıtmaq istəyir. Lakin Ermənistanın ərazisi darısqal olduğundan onların yerləşdirilməsi çətinlik törədir. Bunun üçün bir çıxış yolu var. Azərbay-

canda Mingəçevir su hövzəsinin tikintisi başa çatıb. Mil-Muğan zonasında min hektarlarla xam torpaq su ilə təmin olunub. Bu geniş torpaqları əkib-becərmək üçün böyük işçi qüvvəsi lazımdır, ona görə də yaxşı olardı ki, Ermənistanda əkinçilik üçün imkanları onsuzda məhdud olan Azərbaycan rayonlarının əhalisi Mingəçevirin sututarlarına köçürülüb, orada məskunlaşdırılsınlar. Onların da yerində xaricdən gələn ermənilər yerləşdirilsinlər.

Mikoyanla Beriyanın bu mülahizəsi Stalinin ağına batır. Lakin soruşur:

- Bu barədə Bağırovla danışmışınız mı?
- Xeyr - Mikoyan və Beriya cavab verirlər.
- Mən etiraz etmirəm. Ancaq Mircəfər Bağırovun da bu barədə rəyini öyrənmək lazımdır.

Mikoyanın hiyləsi ilə Beriya Bağırova zəng vurub məsələni ona çatdırır və Bağırovu inandırır ki, güya bu Stalinin fikridir. Və artıq o, öz razılığını verib.

Bağırov çıxılmaz vəziyyətdə qalır. Və Beriyyaya belə bir cavab verir:

- Bir halda ki, Stalinin sözü qətidir və bu barədə razılıq verib, mən daha nə deyə bilərəm?!

Mikoyanla Beriya da elə Bağırovun bu sözüə bənd idi. Stalinə tez çatdırırlar ki, Mircəfər etiraz etmir, razıdır.

Bu barədə hazırlanmış məktubun üstünə Stalin göy karandaşla belə bir dərkənar qoyur: "Na suqubo dobrovolnıx naçalax" ("sırf könüllülük əsasında").

Stalinin könüllülük prinsipi Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən bəşər tarixində görünməmiş vəhşi bir zora-

kılıqla həyata keçirilir. Köçürülən azərbaycanlıların da bir qismi Milin, Muğanın istisinə tablaşmadıqlarından qırılıb məhv oldular.

Müsahibim söhbətinin istiqamətini dəyişib soruşdu:

- Stalinin İrəvanın üst tərəfindəki meşələrin əhatəsində olan nəhəng heykəlini görmüsünüz?

- Bəli, bir dəfə ötəri...

- Mikoyanın ideyası ilə ucaldılan həmin heykəlin sənətkarlıq baxımından və əzəmətinə görə ölkədə misli-bərabəri yox idi. Bəs necə, Mikoyan öz həmyerlisi üçün canından keçməyə hazır idi. Stalin də onu elə bu cür başa düşür və Mikoyanın sədaqətinə əsla şübhə etmirdi. Ona necə də inanırdı! Ancaq çox təəssüf! İyirminci əsrin siyasət nəhəngləri olan Çörçilin, Ruzveltin aldada bilmədiyi Stalini Mikoyan asanlıqla aldadıb yoldan çıxarır və ondan sui-istifadə edirdi. Axırı nə oldu? Stalinin tabutuna balta endirib, onun ruhunu təhqir etməkdə, Mikoyan Xruşşovdan az canfəşanlıq göstərmirdi. - Stalinin "SSRİ-də sosializmin iqtisadi problemləri" əsəri çətin ki, tələblərimizə cavab versin - bu söz ilk dəfə Mikoyanın dilindən çıxdı. Stalinin İrəvanın başı üzərində ucaldılan nəhəng heykəlinin uçurulmasında da Mikoyan İrəvanı başa saldı ki, birinciliyi əldən vermək olmaz. Bu həm də Mikoyanın Xruşşova olan səmimiyyətinin nümayişi demək idi. Axı, indi də ona Xruşşovun qılığına girmək lazım olmuşdu.

MÜSAHİBİMİN QIRX İL BUNDAN ƏVVƏLKİ SÖZLƏRİNİ QƏLƏMƏ ALANDA BU BARƏDƏ YADIMA BAŞQA ƏHVALAT DÜŞDÜ. Ölkə-

nin hər yerində Stalinin heykəllərini ləğv etmək kompaniyası başlananda Ağdamdakı Əli Bayramov adına soxvozun fəhlə və qulluqçuları ayağa qalxdılar. Sinələrini irəli verib Stalinin sovxoz idarəsinin qarşısındakı iri heykəlini uçurmağa qoymadılar. Respublika, rayon başçıları bu işə qarışmalı oldular. Lakin kənd adamları geri çəkilmədi. Axırda da heykəli bir müddət ot tayasında gizlədib, sora yenə də açdılar. Heç şübhəsiz ki, onların arasında Stalinin sadıq silahdaşı Mikoyanın hiyləsilə Ermənistan torpaqlarından zorla deportasiya edilən azərbaycanlılar da az deyildi.

Ağdamda işlədiyim altmışıncı illərin əvvəllərində görkəmli ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovla şair Abram Plavnik yolüstü bizə dönmüşdülər. Bir gecə qonağım oldular. Söhbət əsnasında həmin əhvalatı onlara danışdım. İnanmadılar. Səhər maşına əyləşib Əli Bayramov adına sovxozu getdik. Abram Plavnik idarənin önündə Stalinin heykəlini görəndə qəhərləndi. Şair özünü ələ alıb:

- Məni Xruşşovun bu asıb-kəsən vaxtı, Stalinə qoyulmuş heykəlin qorunub-saxlanması yox, sizin bu millətin etibarını, dəyanətini kövrəltdi. Sən bir müsəlman millətinin sədaqətinə bax!!

Həmin anda Stalin qeybindən dünyaya göz açmağa bil-səydi, şübhə etmirəm ki, ali irqə mənsub olmaq iddiasına düşən ermənilərin başbiləni Mikoyanlara dönə-dönə - lənət sizə! - deyib nifrət edər, onun fitvasıyanan türk dünyasına yad nəzərlə baxmasından xəcalət çəkər və Ermənistandakı dədə-baba torpaqlarından insafsızcasına qovulub burada qərar tutmuş azərbaycanlıların

qarşısında diz çöküb onlardan dönə-dönə üzr istəyər-di: - Ah, gör necə də inanıb aldanmışam, ilahi! - deyər-di.

* * *

ARTIQ VEDİBASAR ARXADA QALMIŞDI. Naxçıvanın ucqar guşəsi Sədərək düzləri görünürdü. Geri qanrılıb Ağrı dağa vida nəzəri saldım. Dağın bir parça açıq talasını günəşin şəfəqləri işıqlandırmışdı. Ona ümid işığı kimi baxardım. Və mənə elə gəlirdi ki, bu işıq getdikcə güclənəcək. Bu yerlərdən didərgin düşənlər öz doğma yurd-yuvalarına dönəcəklər. Mən Ağrı dağla belə bir qəti ümidlə vidalaşdım.

Bu ümid işığı ilə yanaşı, səksəkədə yaşamaq əzabından xilas ola bilmirəm. Bu, ötən əsrdən bəri azəri türklərinin bəlalı başı üzərində dolaşmaqda olan daşnak kabusunun törətdiyi və bundan sonra da törədə biləcəyi faciələrə tarixin pəncərəsindən baxıb, diksinmək fəhmindən xali olmağımızdır. Sabir bəlkə elə buna görə ürək yanğısı ilə car çəkib deyirdi ki:

Dindirir əsr bizi dinməyirik,
Atılan toplara diksinməyirik.

Böyük şairin bu milli qüsurlarımıza görə bizə vurduğu töhmət, tənələrdən ağıllı bir nəticə çıxara bilməmişikmi?! Əliquluuşağı nənələrinin dili ilə desək, tobalər olsun yox!!

Burada heç də əsrlərin dərinliklərinə baş vurub tarixi əsər yazmaq niyyətində deyiləm. Ancaq sadəcə

olaraq yeri gəldikcə qələmimin üzləşdiyi bəzi məqamlardan yan keçə bilmirəm. Və atılan top-tüfənglərin ayılda bilmədiklərini bu sətirlərimin lal harayları diksindirib ayılda biləcəyinə də az əminəm.

28 NOYABR 1945-Cİ İL TARİXDƏ, QALIN QARLA ÖRTÜLMÜŞ KREMLDƏN MALENKOVUN DƏST-XƏTTİ İLƏ MİRCƏFƏR BAĞİROVA ÜNVANLANAN BUZ NƏFƏSLİ BİR MƏKTUB QANADLANDI. Bu, Ermənistanın başçısı Arutyunovun Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi iddiası ilə Kremlin qarşısında qaldırdığı təkliflərlə əlaqədar idi. Arutyunov böyük bir iştahla Kremlin qarşısında şivən qoparırdı ki, Dağlıq Qarabağ vilayəti 1923-cü ildə Azərbaycanın tərkibinə daxil olub. Bu vilayətdə yaşayan 153 min əhalinin 137 min nəfəri ermənilərdir... Onların Ermənistanla birləşməsi kənd təsərrüfatının, elmin, mədəniyyətin, təhsilin inkişafına təkan verərdi. Dağlıq Qarabağın və onun keçmiş mərkəzi olan Şuşa şəhərinin bərpası təmin olardı. Və s. və i.a...

Malenkov da məktubunda, Arutyunovun ittifaq hökumətində müzakirəsi nəzərdə tutulan bu təklifi bərdə Bağirovun fikrini bilmək istəyirdi.

Bağirov Malenkovun məktubunda Mikoyanın barmağı olduğunu yaxşı başa düşür. Və ondan daşnak qoxusu gəldiyini duyurdu. Və anlayırdı ki, Arutyunovun Kremlə dümsükləməsi onun Dağlıq Qarabağda yaşayan dindəşlərinə canıyananlıq yox, torpaq təmənnasından, nə yolla olursa-olsun Ermənistan ərazisini genişləndirmək xülyasından irəli gələn növbəti firil-

daqdır. Ona görə də Bağirov bu məsələdə Vəzirovsa-yağı, Ələsgərin sazından, sözündən bixəbər, aqambekyanların, şahnazarovların gıtarasını dinqıldatmaqda mahir olan Arkadi Volski kimi daşnakpərəstlərə üz tutmadı. Özü Kremlin əsas simalarından olan Malenkova mərd-mərdənə belə bir cavab məktubu yazdı:

"... Dağlıq Qarabağın ərazisi qədim zamanlardan Qarabağ xanlığının tərkibində olub. 1747-ci ildə bu xanlığın mərkəzi Pənahabad şəhəri idi. Həmin şəhər Qarabağ xanı Pənah xan tərəfindən bir qala kimi tikilmişdi. Və onun adı ilə də adlandırılırdı.

1826-cı ildə Qarabağ çar Rusiyasına birləşdirildi. Bunun nəticəsində Dağlıq Qarabağın əraziləri Yelizavetpol quberniyasının Şuşa, Cavanşir, Karyagin, Qubadlı qəzalarının tərkibinə daxil edildi.

1918-1920-ci illərdə müsavətçilər Azərbaycanda və daşnaklar Ermənistanda hakimiyyətə gəldilər. Həmin dövrdə mərkəzi Şuşa (keçmiş Pənahabad) olan Qarabağ Baş qubernatorluğu yaradıldı.

1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ilk vaxtlar bütün Qarabağın iqtisadi-siyasi həyatına rəhbərlik vahid Vilayət İnkilab Komitəsi tərəfindən həyata keçirilirdi.

1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ əhalisinin əksəriyyəti ermənilərdən ibarət olduğuna görə həmin ərazinin Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsi məsələsi qaldırıldı. Lakin bu ərazinin Ermənistanla heç bir sərhəd əlaqəsi olmadığı, arada əhalisi azərbaycanlılardan ibarət Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər, Dəstəfur rayonlarının mövcudluğu nəzərə alınaraq Dağlıq Qarabağın Ermə-

nistana birləşdirilməsi mümkün hesab edilmədi. Ona görə də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1923-cü il 7 iyul tarixli dekreti ilə Mərkəzi Xankənd (indiki Stepanakert) olmaqla Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı.

Beləliklə, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazi etibarı ilə Ermənistanla heç vaxt birləşməyib və birləşdirilə də bilməz.

Sovet hakimiyyəti illərində Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində siyasi-iqtisadi cəhətdən xeyli inkişaf etdirilmişdir. Burada tikinti-abadlıq, sosial sahələrdə böyük işlər görülmüşdü. Vilayətin mərkəzi olan Stepanakert ölkənin abad, mədəni şəhərlərindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın ali və orta ixtisas məktəblərində təhsil alan tələbələrin 20,5 faizi ermənilərdir ki, onların əksəriyyəti Dağlıq Qarabağ vilayətindəndirlər. Respublikanın partiya, sovet orqanlarında çalışan rəhbər işçilər arasında Dağlıq Qarabağdan olan ermənilər çoxdur.

Bununla belə, biz Dağlıq Qarabağ Muxtar Respublikasının Ermənistanla verilməsi məsələsini müzakirəsinə etiraz etmirik. Lakin əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan Şuşa rayonunun Dağlıq Qarabağ vilayətinin tərkibində olmasına baxmayaraq, onun Ermənistanla verilməsinə razı ola bilmərik. Çünki Şuşa şəhəri yarandığı gündən nəinki Qarabağın inzibati-siyasi və mədəni mərkəzi olmuş, Azərbaycan xalqının öz müstəqillikləri uğrunda xarici işğalçılara qarşı mübarizəsində də müstəsna rol oynamışdır.

Burada ən qaniçən cəllad Ağa Məhəmməd şah Qacar öldürülmüşdür. Bu şəhərdə Azərbaycan xalqının zəngin musiqi mədəniyyəti formalaşmışdır. Görkəmli siyasi, mədəniyyət xadimləri olan İbrahim xan, Vaqif, Natəvan və başqalarının adı bu şəhərlə bağlıdır.

Eyni zamanda Ümumittifaq Kommunist Bolşeviklər Partiyası Mərkəzi Komitəsinin nəzərinə onu da çatdırmağı zəruri hesab edirik: Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsi məsələsi müzakirə edilərsə, Əzizbəyov, Vedi, Qarabağlar rayonlarının Azərbaycanın tərkibinə daxil edilməsi zərurəti də həllini tapmalıdır. Çünki Ermənistanın tərkibində olan həmin rayonlar Azərbaycan əhalisindən ibarətdir. Və ərazicə respublikamıza bitişikdir. Həmin rayonlar iqtisadi-mədəni cəhətdən son dərəcə geridə qalması baxımından da Azərbaycana birləşdirilməsi zəruridir.

Başqa qonşu respublikaların... tərkibində əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan, ərazicə Azərbaycana qovuşan bir çox rayonlar vardır. Hətta həmin rayonlardan bəziləri vaxtı ilə Bakı quberniyasının tərkibində idi. Həmin rayonların da, Azərbaycan SSR-in tərkibinə qatılmasının vacibliyi də müzakirədən kənar qalmamalıdır.

Qaldırılan bütün bu məsələlər üzrə təkliflər hazırlamaq üçün maraqlı respublikalardan nümayəndələr daxil etmək şərti ilə Ümumittifaq Kommunist Bolşeviklər Partiyası tərəfindən komissiya yaradılmasını məqsəduyğun saydıq. (10 dekabr 1945-ci il, №330, Bakı şəhəri)".

SAG ƏLİ ERMƏNİLƏRİN ÜSTÜNDƏ OLAN KREML LİDERLƏRİ BAĞİROVUN MƏKTUBUNA NƏZƏR SALANDA MOSKVANIN ŞAXTASI VURUBMUŞ KİMİ DONUB QALDILAR. Arutyunovun daşnaklara xas olan bayağı iddiası ilə Bağirovun tarixi dəlil-sübutlarla əsaslandırılmış məktubunu mizan-tərəziyə vuranda ayılıb anladılar ki, əsl həqiqətə qalsa ermənilər alacaq yox, verəcəklidirlər. Və Ermənistanın başbilənləri nahaq yerə dəridən-dırnaqdan çıxıb köhnə palan içi tökürlər. Dağlıq Qarabağ məsələsini qurdalamaq heç də Yerevanın xeyrinə deyil. Ona görə də bir daş altdan, bir daş üstən. Məsələ o yatan oldu, yatdı.

BƏLİ, YATDI, LAKİN ÖLMƏDİ!! Böyük Ermənistan yaratmaq xülyasına düşən daşnaklar qınlarına çənilib bir müddət fəs-fərağat yerlərində otursalar da, zaman keçdikcə fürsət düşəndə qurcalanır, orda-burda baş qaldırır, bəd əməllərindən, qan qoxulu söz-söhbətlərindən əl çəkmirdilər. Şöhrətli yazıçı Avetik İsaakyan ölüm ayağında belə azaylana-azaylana onun nəbzini yoxlayan həkiminə deyirdi ki, əzizim, özünüzi əziyyətə salmayan, nə qədər ki, Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan Ermənistan torpağına qovuşmayıb mənim ürəyim sakit vura bilməz.

Şairə qadın Silva Kaputikyan Andranikin xaricdəki heykəli önündə dayanıb onun qanlı qılıncını zühur edib, yenə də türk dünyasının başı üzərində parlağa çağırırdı. Akademik Aqambekyan Fransada Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qopardılıb Ermənistanın tərkibinə daxil edilməsinin vacibliyi barədə müsahibələr verməkdən usanmırdı. Zori Balayan

müəllifi olduğu "Ocaq" kitabını qoltuğuna vurub Ermənistanın, Dağlıq Qarabağın şəhər və kəndlərində gecə-gündüz vurnuxub Milli ədavət toxumu səpirdi. Azərbaycanın çörəyini yeyib İrəvan millətçilərinə xidmət edən bəzi Stepanakert ziyalıları qapı-qapı düşüb Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinə dair imzalar toplayırdılar. Biz isə...Hələ ləngi-ləng idik. Bütün bu daşnak fitnə-fəsadlarından nə diksinirdik, nə də ayılmaq bilirdik. Çillə yuxusundaydıq. Ay bərə-kallah! Bax, biz beləcə canlarıq! Bəs indi necə, ayılıb özümüze gəlmişikmi?! Əsla yox! Gündə bir partiya yaratmaq, qəzet çıxartmaq, vəzifə tutmaq uğrunda didişmədən, çəkişmədən başımız açılır ki?!!

ƏN NƏHAYƏT... Azərbaycanın yeganə sözükeçəni, kölgə salanı Heydər Əliyev, onun yanında çox cılız görünən, təsadüfi ölkə başçısı Qorbaçov tərəfindən Kremlin siyasi səhnəsindən uzaqlaşdırıldı. Həmin məqamlarda ağıllı yol göstərənimiz olmadı. Azərbaycan onun dilini bilməyən, dinindən bixəbər olan, dayaz düşüncəli, yüngül təbiətli, təsadüfi başçıların əlində girinc qaldı. Elə o gündən də Ermənistanda, Dağlıq Qarabağda və onun ətraf rayonlarında yaşayan azərbaycanlıların faciəli günləri başladı...

Hər dəfə müğənnilərin dilindən düşməyən Arpa çayının üzərindən keçəndə onun xəfif nəğməsində çətin başa düşülən bir fəryad da duyurdum. Sən demə, Arpa çayın qulağı çalıb ki, ermənilər onun başını kəsmək qəsdinə durublar. Ona görə də öz nəğməsində haray çəkib təəssübkeşi olan Şərur elini haraya çağırır. Lakin Arpa çayının da vaxtında dadına yetən olmadı.

olaraq "Bizim Nikita Sergeyeviç" filminin Muxtar Respublikada necə nümayiş etdirildiyi və tamaşaçılar tərəfindən necə rəğbətlə qarşılandığı barədə telefon vasitəsilə Bakıya məlumat verirdi: "Şəhərin yay kino-teatrında stulların sayından iki dəfə çox adam iştirak edirdi. Yer çatışmadığından yüzlərlə tamaşaçı ayaq üstə dayanıb, ətrafdakı ağaclara dırmanıb, filmə böyük həvəslə baxırdılar. Adamlar bizə yanaşdı, filmə təkrar-təkrar baxmaq istədiklərini bildirdilər. Bu barədə Vilayət Partiya Komitəsinə yüzlərlə tamaşaçı məktubu daxil olub"...

Söz yox ki, ötən axşamkı mənzərə Mərkəzi Komitəyə olduğu kimi çatdırılıbsaydı, bu vilayət rəhbərlərinə baş ağrısı gətirə bilərdi. Eyni saxtakarlıqla Bakı Moskvanı məlumatlandırırırdı...

* * *

VİLAYƏT PARTİYA KOMİTƏSİNİN İDEOLOJİ SAHƏYƏ BAXAN KATİBİ İLƏ NORAŞEN RAYONUNA GETMİŞDİK. Aralıq kənd orta məktəbinin şagirdləri Stalinin sındırılıb anbarın qabağında atılmış büstünü gecə oğurlayıb, bərpa edib, Arpa çayının kənarında, dalda bir yerdə qoymuşdular. Və məktəblilər hər bazar günü gizlicə büstü ziyarət edib, önünə gül-çiçək düzürdülər. Vilayətin başçısı yol verilmiş bu cür xətalərin üstündə raykom katiblərinin və büro üzvlərinin ağıllı-başlı dərslərini verib, onlara ciddi xəbərdarlıq etdi...

Geri dönəndə Vilayət Partiya Komitəsinin ikinci katibi yorğun-yorğun öz-özünə azaylandı ki, dərd bir-

dir, ikidir?! Gərək yolüstü Qarabağlar kəndinə də dönək. Ordan bir nəfər mexanizator Xruşsova ağzına gələn yazıb. Həmin cəfəngiyyat məktub Moskvada xüsusi nəzarətə götürülüb və yoxlamaq üçün bizə göndərilib. Həmin məktubu alıb maşın gedə-gedə oxumağa başladım: "Yoldaş Xruşsov! Sənə yoldaş deməyə də dilim gəlmir. Sən o vəzifəyə layiq adam deyilsən. Bu boyda ölkənin rəhbərinə yaraşarmı gedib Hindistanda fil minsin, əcnəbiləri özünə güldürsün? Dövləti idarə eləyə bilmirsən, sən başçı olandan sonra ölkə gündən-günə geriləyir. Nizam-intizam, qayda-qanun pozulub. Partiya, hökumət hörmətdən düşüb. Haqsızlıq başdan aşır, mən bir kolxozçu kimi buna dözə bilmirəm. Bağrım çatlayır. Bəlkə ətrafındakılar sənə buraxdığın səhvləri deməyə cəsarət etmirlər. Xahiş edirəm, məni qəbul eləyin. Yazdıqlarımı sübut eləyə bilməsəm, boynumu vurdurun.."

Məktubu axıracan oxuyub qurtardıqdan sonra qayıtdım. Katib dedi ki, belə bir adam ola bilməz. Yəqin kimsə onun adından uydurub. Mən özüm də katiblə həmfikir oldum. Qarabağlar kəndinə döndük. Kolxozun idarəsində əyləşib məsələni araşdırmağa başladıq. Həmin mexanizator tapıldı. Onun təxminən otuz yaşı oldadı. Katib əvvəlcə onu al dilə tutdu:

- Haqqında çox eşitmişəm, - dedi. - Qoçaq oğlan-san. Kəndin qabaqcıl zəhmət adamı kimi orden, medal da almısan. Sədr də, partkom da sənə barəndə yüksək fikirdədirlər. Ancaq kimsə sənə adından Xruşsova axmaq bir məktub göndərüb. Amma mən

inanmıram ki, sənin kimi zəhmətkeş, qoçaq əmək adamı bu cür nalayiq hərəkət etsin. Görünür, kimsə dələduzun biri... ona görə də götür bir izahat yaz. Yaz ki, mən Xruşşovun adına heç vaxt, heç bir məktub göndərməmişəm...

Mexanizator təmkinini pozmadan katibə:

- Məktubu mənə göstərin görüm, - dilləndi.

Katib qarşısındakı qovluğu açıb, məktubu ona uzatdı:

- Buyur-dedi.

Mexanizator məktuba gözücu baxıb qeyzlə:

- Xahiş edirəm, ora-bura yozmayın! - dedi. - Xətt mənimdir! Məktubu da özüm yazmışam! Dediklərimin də üstündə dururam...

Kolxozun sədri söhbətə qarışıb, mexanizatoru fikrindən döndərməyə çalışdı. Partkom məktub müəllifinə öyüd-nəsihət verməyə başladı. Vilayət Partiya Komitəsinin katibi onun başına ağıl qoymaq istədi. Lakin bütün bunların faydası olmadı. Mexanizator iki ayağını bir başmağa dirəyib:

- Mən yazmışam! Sözümün üstündə dururam! - dedi. - Xruşşov qəbul eləsin. Yazdıqlarımı sübuta yetirməsəm, elə ordaca boynumu vurdursun.

Ordenli mexanizator inadından dönmədi ki, dönmədi. Katib hövsələdən çıxdı:

- Stalinin vaxtı olsaydı, bu məktubun üstündə sənə əlli-ayaqlı itirərdilər.

- Stalin kişi idi, ona bu cür məktub yazmazdım.

- Stalin kişi yox, cəllad idi, günahsız adamları Sibirdə çürüdüdü. Heç bilirsən təkcə bu Noraşen rayo-

nundan neçə günahsız adam güdaza gedib?! - Katib Moskvanın dili ilə danışmağa başladı.

- Düz demirsən, yoldaş katib, Stalin gündoğanla günbatanın arasının rəhbəri idi. O deyirdi ki, əl-ayağa dolaşan nadürüst adamları aradan götürün ki, xalq dinc nəfəs alsın. Sizin kimilər də yerlərdə xoşu gəlməyən günahsızları günahlıların gözüne qatıb, badi-fə-naya verirdilər. Ad da olurdu ki, Stalin eləyib. Gəl insafla danışaq. Stalin Noraşeni hardan tanıyırdı?! Stalin mənim əmim oğlu deyil, dayım oğlu deyil. Amma ağıl dəryası idi. Ölkədə qayda-qanun yaratmışdı, qurd quzuynan otlu yurdu. Xruşşov kimi... Gedib Amerikada, Millətlər Təşkilatının iclasında ayaqqabısını çıxardıb stola döyür. Eşidəndə ölüb yerə girdim. Öz-özümə dedim ki, kül bizim başımıza, gör nə günə qalmışdır ee! Rəhbərimizə bax ee! Elə yaxşı deyiblər ki, ağası gülüm olanın, başına külüm olar. Bizim başımıza onda daş düşüb ki, Xruşşov başçı seçilib. - Mexanizatorun vilayətin katibinə cavabı bu oldu.

- Yaxşı, yaxşı, başın bədəninə ağırlıq eləməsin. Yazmısan, yazmısan, baxarıq. Xruşşovun hər gədə-güdəni qəbul eləməyə vaxtı yoxdur. Bu da yazdığın məktubun cavabı. İndi gədə bilərsən, -katib daha da əsəbiləşdi.

Kolxozun sədri mexanizatorun ağzını birtəhər yumub idarədən çıxartdı. Sədrə partkomun imzası ilə belə bir arayış tərtib olundu ki, Qarabağlar kəndində bu ad, familiyada adam yoxdur.

* * *

...BİR NEÇƏ GÜNDƏN SONRA redaksiyadan tapşırıq aldım ki, tanınmış, nüfuzlu adamlardan birinin imzası ilə şəxsiyyətə pərəstişə dair geniş həcmdə məqalə hazırlayım. Vilayətin rəhbər işçiləri bu barədə müxtəlif mətbuat səhifələrində öz sözlərini demişdilər. Stalin yaramaz adam olub, yüzlərlə günahsız adamı qırıb, xalqımız Xruşşovun timsalında Lenin tipli rəhbərini indi tapıb və s...

HƏRB ELMİNİ VƏ ONUN TARİXİNİ DƏRİNDƏN BİLƏN, BU SAHƏDƏ BİR NEÇƏ MƏKTƏB BİTİRƏN VƏ İSTEFAYA ÇIXANDAN SONRA BÖYÜK BİR SƏNAYE MÜƏSSİSƏSİNƏ BAŞÇILIQ EDƏN POLKOVNİK NEMƏT KƏRİMOV-LA GÖRÜŞDÜM. Marşal Tolbuxin Böyük Vətən müharibəsindəki döyüşlərdə onun sərkərdəlik məharətinə heyran qaldığını etiraf edirdi. Fyodor İvanoviç Tolbuxin deyirdi ki, Nemət Kərimov kimi sərkərdəsi olan ordu heç vaxt basılmaz. Elinə, obasına başucalığı gətirən polkovnik demək olar ki, ömrünü hərbi sahəyə sərf etmişdi və Naxçıvan camaatı bu sadə, mərd, əyilməz insanı necə də sevirdi! Görüşümün səbəbini ona izah etdim, dedim ki, görkəmli hərbiçisi kimi Stalinin əleyhinə olan əhatəli bir məqalə ilə çıxış etməlisən. Şəxsiyyətə pərəstişin orduda verdiyi zərərləri açıb göstərməlisən.

Qartal baxışları, məntiqli danışığı olan polkovnik müşkül məsələ ilə üzləşibmiş kimi, əlini alına sökəyib xeyli fikrə getdi və sonra:

- Bu barədə əvvəlcə gəl dövlət adamı kimi yox, adi ziyalı kimi, insan kimi danışaq - dedi. - Özü də qeyri-rəsmi, daha doğrusu, ikimiz üçün. Söhbətimiz də buradan kənara çıxmamalıdır. Təcrübəm sizdən çoxdur. Mühəribənin odunu, alovunu ayaqlamışam. Mənim şəxsi fikrimi bilmək istəyirsinizsə, dahiləri danlamaq axmaqlıqdır. Bu, günəşin yoxluğunu sübut etmək üçün onun qarşısına qara yaylıq tutmağa bənzəyir. Stalinin haradasa müəyyən səhvlərə yol verdiyini istisna etmirəm. Lakin çoxu subyektiv müddəalardan ibarət olan yanlış fikirlər onun tarixi şəxsiyyət olduğunu danmaq üçün az əsas verir. Vaxt gələcək tarixi gerçəkliklər arxivlərdən baş qaldırıb göyərəcək. Və bugünkü hərəkətimizin düzgün qiyməti onda veriləcək. Gələcək nəslin bizi təqdir edəcəyini və ya əksinə lənətləyə biləcəyini göz önünə gətirib atdığımız hər bir addımı tarixin, bir də ki, vicdanımızın meyarı ilə ölçüb biçməliyik. Stalin hazırda mövcud olan dövlət quruluşunun təməl daşı idi. Xruşşov etdiyi hərəkətlərin verəcəyi nəticəni dərk etmədən bu daşı burnuynan eşib çıxartdı. Bununla da dövlətin maddi və mənəvi dayağını dəhşətli sürətdə laxlatdı və mənəcə tez-gec bu quruluşun süquta uğrayacağı şəksizdir. Çox güman ki, biz həmin anların şahidi ola biləcəyik. Siz bir baxın, Stalin oğlunu bir nəfər feldmarşala dəyişmədi. Xruşşov isə oğlunun qisasını almaq naminə nəhəng bir dövləti güdaza verir.

NEMƏT KƏRİMOV ƏYLƏŞDİYİ STULU MƏNƏ TƏRƏF YAXINLAŞDIRARAQ:

- Məsələnin kökündən hali olan bir nəfər general dostum bu barədə mənə ətraflı danışdı. Onun demə-

sinə görə Nikita Xruşşovun böyük oğlu Leonid, Stalinin oğlu Vasili, Frunzenin oğlu Timur müharibədən əvvəl hərbi təyyarəçilik məktəbində oxuyurmuş. Yüksək vəzifəli valideynlərin uşaqları özlərini pis aparırmış. Bunu bilən Stalin bir dəfə oğlunu Kremlə çağırır və Vasilinin pis hərəkətlərinə görə əməlli-başlı dərslərini verir və hətta qayıqla döyür. Atanın bu cür rəftarı Vasilini xoşagəlməz hərəkətlərindən çəkindirir. Xruşşov isə Mirzə Ələkbər Sabir demişkən - dəymə ufaqdır uşağım - təfəkkürü ilə Leonidi özbaşına buraxır. Leonid avara həyat sürməkdə davam edir. Stalinin, Frunzenin oğlanları təyyarəçilik məktəbini bitirəndə leytenant rütbəsi alırlar. Xruşşovun Leonidi isə baş leytenant rütbəsi "qoparı". Böyük Vətən müharibəsi başlananda gecə hücumlarının birində Frunzenin oğlu Timur faşistlərin dörd təyyarəsini vurduqdan sonra özü də həlak olur. Vasili Stalin də alman təyyarələri üzərində bir neçə qələbə qazanır. Leonid Xruşşov isə 1941-ci ilin bir payız günündə möhkəmcə vurub, hədsiz dərəcədə sərxoş olur. Və bir nəfər əsgəri tovluyub onun başına qoyduğu stəkana tapançadan atəş açır. Leonid Xruşşov stəkan əvəzinə zavallı gəncin düz alnından vurur. Nikita Sergeyevic Xruşşov bu əhvalatı eşidən kimi bərk əl-ayağa düşür və kömək üçün Stalinin yanına qaçır:

- İosif Vissarionoviç, sizin yanımıza dövlət rəhbəri kimi yox, ata atanın yanına gələn kimi təşrif gətirmişəm, - deyir və məsələni ona açır.

Stalin cavab verir ki, sizin Leonid heç də yaxşı iş görməyib. Ancaq gəl bu barədə müdrik qərar qəbul

edək. Siz bilirsinizmi ki, oğlunuzun öldürdüyü gənc kimdir?

- Xeyr maraqlanmamışam - Xruşşov cavab verir.

- Bu daha pis. Leonidin öldürdüyü əsgərin atası Fin müharibəsində həlak olub. Təkcə anası qalıb. Nə edəcəyimizi gəl ondan soruşaq. Leonid sənin üçün əziz olan kimi, ona da öz oğlu əzizdir. Ana desə ki, oğlumun qatilini bağışlayıram, onda bir çıxış yolu fikirləşərik.

Əlbəttə, ana yeganə oğlunun qatilini heç vəchlə bağışlamazdı... Beləliklə, Leonid tribunala verilir, sırası əsgər rütbəsinə endirilir və cərimə batalyonuna göndərilir.

Döyüşlərin birində Leonid əsir düşür. Leonid əsir düşən kimi ona imtiyazlı şərait yaradılması şərtilə alman hərbiçilərinə istədikləri kimi xidmət edəcəyinə söz verir. Dərhal Leonidə komfortabelni şərait yaradılır. Leonid Xruşşov da alman zabitlərinin xəcalətindən çıxmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir... Alman zabitlərinin buyruğu ilə xüsusi səs gücləndirici avtomasında əyləşib cəbhə xətti boyunca qışqırır ki, mən hərbi sovetin, siyasi büronun üzvü Nikita Sergeyevic Xruşşovun oğluyam. Hər şeyi dəqiq bilirəm. Müharibəni artıq uduzmuşuq. Həmvətənlərim olan bütün rusiyalı döyüşçülərə məsləhət görürəm ki, təcili təslim olsunlar. İnad edib qırğına getməyin mənası yoxdur. Nə qədər gec deyil, mənim kimi hərəkət edin. Almanların tərəfinə keçmək lazımdır...

Polkovnikin baxışları ciddiləşdi:

- Əlbəttə, - dedi, - müharibənin başlanğıcında bu

əks təbliğat əsgərlərimizin əhval-ruhiyyəsini pozur və döyüşçülərimizə baha başa gəlirdi...

ƏRKÖYÜN BÖYÜMÜŞ Leonidin bu satqın hərə-kəti barədə Stalinə dərhal məlumat verilir. O vaxt Belorusiyada partizan dəstələri geniş fəaliyyət göstərirdi. Meşələrlə əhatə olunmuş elə rayonlar vardı ki, ora faşist ayağı dəyməmişdi və partizanlar tərəfindən etibarla qorunurdu. Həmin rayonlarda sovet hökumətinin qayda-qanunları olduğu kimi də qalırdı. Partizan dəstələrinin birinə rəhbərlik edən Dmitri Matveyeviç Korkin Stalinə göstəriş alır ki, Leonid Xruşşov nə vasitə ilə olur-olsun, faşistlərdən oğurlanmalı və onun ziyanımıza olan bağırtısı susdurulmalıdır...

Partizanlar həmişə yağ yeyib yaxada gəzən və belə bir məqamda satqınlıq yoluna düşən Leonidi böyük çətinliklə oğurlaya bilirlər. Və Stalinə məlumat verilir ki, tapşırıq yerinə yetirilib. Radioqramma Stalinə çatdırılanda Siyasi Büronun iclası gedirmiş. Stalin mətnə baxıb, onu bürodakılara oxuyur. Siyası Büronun üzvləri yekdilliklə qərara gəlirlər ki, Leonidin məsələsinə hərbi səhra məhkəməsində baxılsın. Və qanunun tələb etdiyi kimi cəzalandırılsın. Partizan dəstəsinin komandiri Korkin aldığı göstərişin yerinə yetirilməsini təşkil edir. Məhkəmə Leonid Xruşşovu vətən xaini kimi ölüm cəzasına məhkum edir. Leonid özü də təqsirini inkar etmir. Beləliklə, Leonid Xruşşov elə oradaca güllələnir.

Nemət Kərimov sözünü tamamlayıb:

- Bax, Xruşşovun Stalinə nüfuzdan salmaq, ona tarixin ləkəli səhifələrindən kəfən biçib, bihörmət et-

mək üçün yağdırdığı iftiraların mənbəyi buradan başlanılır, - dedi. - Yaxınlıq etdiyim həmin general dostum təkzibolunmaz dəlil-sübutlarla məni inandırdı ki, həmin hadisədən sonra Xruşşovun özü bir sıra cəbhə əməliyyatlarında xəyanətlərə əl atıb. Hərbi Şuranın üzvü olması səlahiyyətindən istifadə edərək Vatyutin Xarkovun müdafiəsi ilə əlaqədar planını pozub.

Xarkovun təslimi də məhz Xruşşovun əllaməliyinin nəticəsidir.

(Mən polkovnikin dediyi eyni sözlərə "Raboçaua Tribuna" qəzetinin 20 sentyabr 1995-ci tarixli, 166 (1293) nömrəsində, professor Roman Hovoseletskinin məktubunda rast gəldim.)

Kərimov sözünü yekunlaşdıraraq:

- Ona görə də Xruşşovun və onun ləbbeyk deyənlərinin fitvasıyan Stalin barədə fikir yürütmək mənim üçün çətinidir, - dedi. - Bu gün deyilməsi mümkün olmayan elə faktlar var ki, o tez-gec tarixin hökmü ilə üzə çıxacaq. Ona görə də bu gün kiminsə, nəyinsə xatirinə emosional hisslərin əsirinə çevrilib, çərənləyənlər başa düşməlidirlər ki, sabah onlarn özləri və ya övladları ağır tənqid və tənələmə məruz qala bilərlər. Bir də ki, - o, əlavə etdi - həyatda mütləq yaxşı və pis adam yoxdur. Biz özümüz də yarı zülmət qaranlıq, yarı parlaq gündüzlü təbiətin varlığından xəlq olmuşuq. Hər bir insanda naqislik də var, nəciblik də. Onun yalnız yaxşı cəhətlərini seçib göylərə qaldırmaq və ya buraxdığı bəzi səhvlərini şişirdib hörmətdən salmaq olar. Lakin bu cür birtərəfli, subyektiv mövqe tutanların özləri tez-gec rüsvayçılıq çirkabına yuvarlanmalı-

dırlar. Məncə, hər kəsin dürüst qiymətini vermək üçün onun yaxşı və pis əməllərini tərəzinin gözünə qoymaq lazımdır. Onda hansının ağır gəldiyi düzgün bəyan olar, yoxsa... Mən Stalinin özündən asılı olaraq və olmayaraq, bilərəkdən və bilməyərəkdən hansısa səhvlərə yol verdiyini istisna etmirəm. Lakin gəldiyim qənaət budur ki, Stalinin səhvləri onun xidmətləri ilə müqayisədə dəryada damlaya bənzəyir. Və deyərdim ki, Rusiyanın tarixində, Rusiyanı, - bəli, məhz Rusiyanı - polkovnik təkrar etdi, - Stalin qədər formalaşdırıb dünyanın super dövlətləri zirvəsinə qaldıran olmayıb. Bunu danmaq və ya dərk etməmək axmaqlıqdır. Vaxt gələcək bunun acısını ən çox rusların özləri dadacaqlar.

* * *

BURADA BİR ƏHVALAT YADIMA DÜŞDÜ, yeri gəlmişkən qoy deyim, - polkovnik söhbətinə davam etdi. - Mark Krass Spartakla görüşlərinin birində bu əfsanəvi qəhrəmana heyranlıqla nəzər salır və deyir: - Necə də məğrur sərkərdəsiniz. Amma təəssüf ki, Frakiyalısınız! Kaş ananız sizi italyan kimi doğaydı. - Kərimov gülümsündü. - Stalin neynəsin ki, anası onu gürcü kimi doğub. Ona görə də bu gün, qafqazlı balasının ruhundan da əl çəkmirlər...

İstefada olan polkovnikin hara vurduğunu başa düşürdüm. Beləliklə, o, Stalinin əleyhinə məqalə yazmaqdan boyun qaçırdı. Artıq onunla mübahisə açmaq əbəs idi. Söhbətimiz bununla da bitdi.

* * *

Seyr etdiyim saysız-hesabsız ulduz karvanları səmanın ənginliklərində sayrışdıqca Asəbikəf ziyarət-gahlı qədim torpaqda qoyub getdiyim xatirələr bir-bir közərir. Hərdən qeybdən qulağıma doğma sədalar gəlirdi. Bu səs Əcəmi yurdunda dünyaya göz açan övladlarımların mənim üçün xoşbəxtlik simfoniyası olan ilk qığıltıları idi. Bu körpə hənirtləri məni xatirələr aləmindən ayıraraq şirin rüyalara qərq etdi. Lakin xatirələrim çimər eləməyə aman vermir və tez-tez səksənib gözlərimi açırdım. Artıq bayaqdan bəri təmasda olduğum ulduzlar getdikcə seyrəlir, bədirlənmiş ayın bənizi avazıydı. Bu el-obaya həyan olan İlan dağının zirvəsindəki bir parça ağ, seyrək bulud gecənin qaranlığına qoşulub hiss olunmadan çözlənib harasa çəkilib gəldirdi. Uzun bir yol qət edəcəyimizi nəzərə alıb, yumşaq, rahat yorğan-döşəyimdən qalxıb qıs-qıvraq geyindim. Səhər çayını gözləmədiyim üçün bərayi-ehtiyat yolumuza çörək, yağ-yavanlıq, mer-meyvə qoydular.

Yuxudan kal qalxan sürücü gözlərini ovuşdura-ovuşdura "Volqa" maşınının sükanı arxasına keçdi...

Puşkin küçəsindən dolaylanıb, İrəvanın çəhrayı rəngli tuf daşından tikilmiş doxsan iki nömrəli binanın qənşərində bir anlığa dayandıq. Gəncliyimin on ilini yaşadığım üçmərtəbəli binanın... O balaca balkondan, o geniş işıqlı pəncərədən neçə-neçə dostla, tanışla baxışlarımız rastlaşıb, təbəssümlərimiz salamlayıb. Bəziləri ilə də oğrun-oğrun...Məktəbə gedən əliçantalı övladlarıma əl etmişəm o pəncərədən. Neçə-neçə oçerk, felyetona, irili-xırdalı yazılara imza qoymuşam o üç-

mərtəbəli evin pəncərələri İlan dağına baxan otağında. Əlvida, qarşısında on il qəddimi əyib, dizimi büküb, gözümü qıydığım yazı masam qoyulan xudmani otaq! Hərdən gecənin xəlvətində sehrlı qanadlarını gərib, neçə-neçə dağları, dərələri aşıb şirin yuxularıma qovuşan unudulmaz komam!

EY KOMAM, səni gördüm Naxçıvanlı günlərimin birində üzləşdiyim əhvalat yenə qəlbimin isti kürəsində közərib alovlanmağa başladı.

EY MƏNSİZLƏŞMİŞ KOMAM! Oxunu atıb, kamənini gizlətmək istəmirəm. Onda oxucu da məni bağışlamaz. Düşünər ki, görəsən o nə əhvalatmış?! Bu şübhə dolu nigarançılığı yox etmək üçün sətirlərimin dili ilə qoy onu da nəql edim:

Qarşımdakı yazını birtəhər tamamlamışdım. Artıq qələmim də yorulub yoxuşa dirənmişdi. Saata baxdım. İş vaxtı çoxdan qurtarmışdı. Yaşadığım bu binanın üçüncü mərtəbəsindəki mənzilimin balkonuna çıxdım. Qonşu otaqdan süzülüb gələn musiqinin həzin sədasi məni sehrinə aldı. Bülbülün səsiydi. Bəstəkar dostum Süleyman Ələsgərovun "Göy-göl" mahnısını oxuyurdu. Yalnız özünü düşünən, özü üçün çalışan adam görkəmli alim, filosof, mütəfəkkir, bəstəkar ola bilər, lakin əsl, kamil insan ola bilməz. Süleyman bərk ayaqda dostun, yoldaşın karına gələn, qohum-əqrəbasına kölgə salan adamdı. Onun "Göy-göl" musiqisi məni qanadına alıb uzaqlara, lap uzaqlara aparmışdı. Naxçıvan düzlərinin qurtaracağında Əbrəqunisin, Bənən-yarın alçaqlı, qəlbili təpələri güclə görünürdü, bir də ki, zirvəsi buludlara dirənən İlan dağının əzəməti. Yor-

ğun nəzərlərim bu ulu diyarı dolaşdıqca özümdə bir rahatlıq, dinclik duyurdum.

Yazı masamın üstünə yapıxmış ağ, yastı telefonun cingiltisini eşitdim. Ah! Yaxınlardan-uzaqlardan bu otağa xoş müjdələr, bəd xəbərlər gətirən telefonum! Xoş ovqat yaradan, dilxor edən telefonum! Dəstəyi qaldırdım:

- SALAM! NECƏSƏN ELLİ?! Yəqin yenə də yazıb-pozursan - yaxınlığı olan Mərkəzi Komitənin mühazirəçilər qrupunun rəhbəri Əsəd Əsədovuydu. - Vaxtın varsa parka tərəf çıx, görüşüb söhbət edək. Sizə deyəcəyəm bir-iki vacib sözüm var - əlavə etdi.

Paltarımı dəyişib şəhərin mərkəzinə tərəf yönəldim. Əsəd müəllimlə şəhər parkının girəcəyində rastlaşdıq. Salam-kəlamdan sonra mühasibim:

- Bakıdan iki gündü gəlmişəm, - dedi, - bəzi işlərimiz var, ideoloji işlərin gedişilə əlaqədar Moskvaya arayış hazırlamalıyıq. Bu gün səhərdən axşamcaq kabinetdə olmuşam, bir az təmiz hava almaq istəyirəm. Qatara bilet aldirmişəm, bu gecə Bakıya qayıtmalıyam - əlavə etdi, - vacib işin yoxdursa hələ vaxtım var, bir az hərlənək...

ƏSƏD MÜƏLLİM sadə, səmimi, təəssübkeş alimdi və həm də el-oba adamı kimi mənə rəğbəti vardı. Yeri gələndə yaxşımı deyərdi. Bəzi rəhbər partiya işçilərinə xas olan təkəbbürlü, əlçatmaz iddialar onun xarakterinə yad idi. Söhbət edə-edə parkın kənarındakı sakitliyə çəkildik. Buradan Ediləğa gölünün titrək aynası, Naxçıvanla İran arasındakı düzlərdə qırılmış sim kimi qıvrılıb çözələnən Arazın suları görü-

nürdü. Müsahibim bu mənzərənin seyrinə dalır və söhbət əsnasında mənə arabir müəmmalı suallar verirdi. O, birdən ayaq saxlayıb üzümə baxdı, ərk və məzəmmətlə:

- Yaxşı, o köhnə əhvalatlardan sonra nujeli özünə nəticə çıxarmamısan?! - Məni dostcasına məzəmmət etdi. - Yenə bu nə həngamədi açmısan?!

Əsəd Əsədov neçə il əvvəl başıma gələnlərdən xəbərdar idi və həmin əhvalatlara işarə vururdu. Onda iyirmi beş yaşım olardı. Qubadlıda nəşr edilən "Avanqard" qəzetinin redaktoru işləyirdim. Mətbuat sahəsində o qədər də təcrübəm yox idi. Əlimə qələm alanda heç də düşünüb-daşınmırdım ki, bu məqalə yuxarılarda kiminsə xoşuna gəlməz və onun ağrısına, acısına tuş olaram və ya rayonun balaca padşahının qəzəbinə gələrəm. Bircə onu fikirləşirdim ki, yazdıqlarım doğru-dürüst olsun, bir də ki, oxucuların qəlbinə yol tapsın, vəssalam! O da çox vaxt mənə baha başa gəlirdi... Axırda da raykomun birinci katibi ayağını cütləyib bir başmağa dirədi ki, iki qoçun başı bir qazanda qaynağa bilməz, bu rayonda ya sən, ya da ki, mən!! Redaktorluqdan azad olunmağım barədə qərar qəbul olundu... Məsələ böyüyüb əndazədən çıxanda respublikanın Mərkəzi Komitəsi işə qarışdı. Haqlı olduğumdan, Mərkəzi Komitə raykomun qərarını ləğv edib, məni yerimə qaytardı...

EH! MÜBARİZƏLƏR, LAZIMSIZ-LÜZUMSUZ ÇƏKİŞMƏLƏR, İNSAN ÖMRÜNÜ PUÇ ELƏYƏN YERLİ-YERSİZ DİDİŞMƏLƏR... Yenidən redaktorluğa qayıtmağım raykom katiblərinə çö-

çün gəldi. Orda-burda söz-söhbət gəzdi ki, ağzından süd iyi gələn cavan bir redaktor o boyda raykomu yerə vurdu... Ehtiraslar yenidən qızıqırdı... Qılınc-qalxanlar işə düşdü... Mərkəzi Komitə gördü ki, dil tapa bilmirik, gəncliyimi, haqlı olduğumu nəzərə alıb, məni "Kommunist" qəzetinə göndərdi. Oradan da Naxçıvana yollanmalı oldum...

Əsəd müəllim bütün bunlardan haliydi. - "Niyə o əhvalatlardan sonra özünə nəticə çıxarmamısan?" - deməklə, başıma gələn həmin qeylü-qala işarə vururdu. Mənə canıyananlıq edib demək istəyirdi ki, Qubadlı hadisələrindən sonra niyə qələmin fas-farağat durmur öz yerində. Palaza bürün, elnən sürün. Başqa müxbirlər necə, sən də elə. İstəyirsən başın salamat olsun, başçılardan dediyi ilə otur-dur. Nə cür çalsalar, o cür oyna. Yəni bu dünyanın dərdi-səri elə tək sənə qalıb?!

Əsəd müəllim: "Yenə bu nə həngamədi çıxartmısan?" - deyəndə çaşdım, bilmədim müsahibim bununla nə demək istəyir. Fikrim müxtəlif yerlərə şaxələndi. Bir anlığa susdum, onun sözünün müqabilində nə deyəcəyimi bilmədim.

MÜSAHİBİM MƏNƏ QAYGILI NƏZƏR SALARAQ:

- Bilirsiniz, - dedi, - məsul işçiyəm, hər halda mənə belə demək yaraşmaz. Düzdür ey, biz özümüz də mətbuat azadlığı, söz azadlığı deyirik, ancaq bəd ayaqda heç kəs adamın arxasında durmur. O da bir iş idi, redaktor olanda səni vəziyyətdən çıxartdılar. Bir də ki, rayona baxma, bura vilayətdir. Mərkəzi Komitədə də

o cür şəxsiyyətlər qalmayıb, indi adamlar getdikcə cırılacaq. Xüsusilə də bizim partiya aparatında. İndi heç kəs, heç kəsin ərizəsini oxumur. İlişsən, çətin qurtararsan. Gəmidə oturub, gəmiçiyə tutuşmaq olmaz. Gərək bunlarla birtəhər dil tapasan. Sonra səni ləkələyə bilərlər. Görürəm cavansan, həyat təcrübən azdır, çox şey bilmirsən. Mənim başım çəkib, görmüşəm də... Səni istədiyimdən deyirəm. Yazılarında bir az ehtiyatlı ol.

Yaşca məndən çox böyük olan dostum mütəəssir görkəm aldı:

- Eşitdiyimə görə bu yaxınlarda Vilayət Partiya Komitəsinin bürosunda yenə də sizin barənizdə xoşagəlməz söhbətlər gedib. Bu, doğrudurmu?! - soruşdu.

- Bəli, düz eşitmişiniz. Belə bir məsələ olub, - deyə cavab verdim və onun marağını nəzərə alıb əhvalatı təfəsilatı ilə danışdım: Mərkəzi Komitənin katibi Əli Əmirovun iştirakı ilə büro iclası keçirilirdi. Kənd təsərrüfatı sahəsində yaranmış gərginlik müzakirə edilirdi. Nazirlər, raykom katibləri və başqa rəhbər işçilər də buraya dəvət olunmuşdular. Müzakirələrin gedişində rayon partiya komitəsinin katiblərindən biri söz aldı. O, ümumi vəziyyətdən, görülən və görülməyəcək işlərdən qısaca danışdıqdan sonra iş heyətində əyləşən Mərkəzi Komitənin katibinə müraciətlə:

- Əli Cabbaroviç, - dedi: - Mərkəzi Komitənin katibi kimi burada olmağınızdan istifadə edib bir vacib məsələyə də toxunmaq istəyirəm. "Kommunist" qəzeti Naxçıvanda Mərkəzi Komitənin yox, Əli İldırımoglu öz orqanı sayılır, heç kəslə hesablaşmır. İstədi-

yini tənqid edir! Özü də mən deyərdim ki, tənqid yox, adamları təhqir edir!! Bura bürodur, açıq danışmalıyam! Bu yaxınlarda bizim rayonu yenə də tənqid atəşinə tutub. Çoxu da yalan, uydurma! Şəxsən mənim ünvanıma elə cümlələr işlədib ki, düzü, xəcalətimdən üç-dörd gün camaat arasına çıxma bilməmişəm. Konso-konso mən birinci katibəm, deputatam, vilayət partiya komitəsinin büro üzvüyəm!... Sizdən artıq dərəcədə xahiş edirəm! Mətbuat işçisinin bu cür özbaşına hərəkətlərinə son qoyulsun!!!

Hamıdan yaşlı olan və qulaqları bir qədər ağır eşidən Ali Sovet Rəyasət Heyətinin sədri:

- Pravilno! Pravilno! - Yerindən dillənib çıxış edənin sözüne qüvvət verdi.

Vilayət partiya komitəsi bürosunun üzvü olan başqa bir natiq də eyni sözləri təkrar edib tənqidi yazılarına qarşı etirazını bildirdi. Mərkəzi Komitə katibindən bu məsələyə qarışmasını və haqqımda qəti tədbirlər görülməsini təkidlə tələb etdi.

FASİLƏ ELAN OLUNDU. On beş dəqiqədən sonra büro öz işinə başladı. Bayaq mənimlə bir cərgədə oturan respublika prokrorunun, ədliyyə nazirinin və arxa tərəfimdə əyləşən bəzi rəhbər işçilərin əyləşdikləri stullar boş idi... Bütün bu hücumlardan sonra mənə üz verə biləcək xəta-bələdan uzaq olmaq mülahizəsilə "ayıq-sayıq" tərpenən "zəmanə" adamları yerlərini dəyişmişdilər... İclasın əvvəlində qulaq-qulağa oturduğum və həmişə canbər qəlbə olduğum, respublika mətbuatında işləyən qələm "dostum" mənə: - başım bərk ağrıyır, özümü pis hiss edirəm, getdim -

sifarişini göndərib aradan çıxmışdı. Bir neçə dəqiqə bundan qabaqki mehriban baxışlar da yadlaşmışdı...

YENİDƏN MÜZAKİRƏLƏR BAŞLANDI. Mərkəzi Komitə katibinin burada iştirakını nəzərə alıb, çıxış edəcək məhrəm natiqlərə əvvəlcədən ölçülüb-biçilmiş siyahı üzrə söz verilirdi. Yerli sənaye nazirinin adı həmin siyahıda yox idi. Bir neçə dəfə əl qaldırılıb, təkid etdikdən sonra ona da söz verildi. Nazir yerindən qalxıb tələsmədən, ağır addımlarla xitabət kürsüsünə tərəf irəliləyəndə, iş heyətində əyləşənlər arasında narahatçılıq hiss olunurdu. Büro üzvləri isə bir-birinə nigaran nəzər salır və daxilən düşünürdülər - "bu" hardan peyda oldu! Yenə tikanlı bir söz deyib ovqatımızı korlayacaq!

Bu narahatçılığın yeganə bir səbəbi var idi. Hamı bilirdi ki, bu nazir ab-havanı nəzərə alıb, böyüklərin nəbzini tutub, onların ürəyindən ola biləcək basmaqalib danışan adam deyil. Özü necə düşünsə, o cür də danışmalıdır. Ona görə də yuxarılar üçün sərfəli adam deyildi. Başqa vaxt olsa, eybi yoxdur. Qoy nə danışır, danışsın. Axı, indi burada Mərkəzi Komitənin katibi əyləşib.

Nazir isə kimin nə düşündüyünü eyninə alıb, ağına belə gətirmişdi. O, ümumi vəziyyətdən danışdı. Bəzi mülahizələrini bildirdi və çıxışının sonunda:

- Əli Cabbaroviç, bir məsələyə münasibətimi bildirmək istəyirəm - dedi, - təsərrüfat işlərinin gedişilə əlaqədar olaraq vilayət komitəsi tərəfindən rayonlara təhkim edilənlərdən biri də mənəm. Bu mənada xüsusi müxbirin bu günlərdə gedən tənqidi məktubları mənim

özümə aiddir. Lakin bu, o demək deyildir ki, müxbiri gözədən salmaq üçün fürsətdən istifadə edib qeyri-obyektiv danışam. Bayaقدan bəri bu tribunadan qəzeti, onun əməkdaşını ittiham edən yoldaşlardan soruşuram: - onun yazılarında hansı düz deyil?!

O, ortalığa atdığı suala cavab almaq üçün nitqinə fasilə verib zala göz gəzdirdi. Heç kimdən səs-səmir çıxmadı. Nazir başını yırğaladı:

- Məncə, nöqsanlarımızı dərk edib, kəm-kəsirimizi düzəltmək əvəzinə, qəzet və onun əməkdaşı barədə yanlış rəy yaratmağa cəhd göstərmək, bizim üçün azı eyibdi - dedi.

Nazirin qəzet və onun əməkdaşı barədə canfəşanlıqla narazılıqlarını bildirənlərin ağzından bu cür vurması iş heyətində əyləşənləri əsla açmadı. Üzünü yana çevirib, sifətini turşudanlar da oldu.

...AXIRDA VİLAYƏT PARTİYA KOMİTƏSİNİN BİRİNCİ KATİBİ MÜZAKİRƏLƏRƏ YEKUN VURDU. O, məqaləmə qarşı irəli sürülən ittihamları bəzi rəhbər işçilərin tənqiddən düzgün nəticə çıxara bilməməsi kimi mənalandırırdı...

- Yaxşı, onda Əli Cabbaroviçin həmin məsələyə münasibəti necə olmuşdu? - Əsədov soruşdu.

- EŞİTDİYİMƏ GÖRƏ qəzetin tənqidinə qarşı o cür hücumlara yol verilməsini Vilayət Partiya Komitəsinin katiblərinə irad tutub. Və hətta fasilədə deyib ki, mən başa düşə bilmirəm, siz Mərkəzi Komitəni narahat edən nöqsanlarınızı müzakirə edirsiniz, yoxsa səhvlərinizi açıb göstərən qəzeti?! Və ya onun müxbirinin fəaliyyətini?!

- SİZ ƏLİ ƏMİROVU YAXINDAN TANIYIR-SİNİZ? - Əsədov soruşdu.

- Xeyr, kənardan-kənara, Mərkəzi Komitənin katibi kimi. Onunla elə bir ünsiyyətə olmuyub - cavab verdim.

- Ancaq Əli Cabbaroviçin sizin barənizdə müəyyən təsəvvürü var - müsahibim bildirdi. - Onun buradakı qohumlarına pisliyiniz keçib. Bilərəkdənmi, bilməyə-rəkdənmi, onun rayon katibi işləyən yaxın qohumundan felyeton yazmışsan, bu düzdümü?

- Düzdür, belə bir şey olub. Siz bunları haradan bilirsiniz? - müsahibimdən soruşdum. - Ancaq onların qohumluğunu bilmirəm.

ƏSƏDOV:

- Əli Əmirovla bir binada yaşayırıq, - dedi, - qapı-bir qonşuyuq. "Novı Yevropa" mehmanxanasından bir az aşağıda, dənizə tərəfi qədim binada. Get-gəlimiz də var, çox sadə, səmimi, obyektiv adamdı, qonşuluğuna da söz yoxdu. Bir axşam onlarda oturub, çay içib söhbət edirdik. Haqqında felyeton yazdığınız həmin katib qohumu həyat yoldaşı ilə birlikdə içəri daxil oldular. Əli Cabbaroviç onları hörmətlə qarşıladı. Bir qədər oturandan sonra Əli Cabbaroviç qonaqlarından - gecənin bu vədəsində gəlməkdə xeyr ola?! - soruşdu. - Bəlkə bir sözlünüz, ehtiyacımız...

Tənqid etdiyiniz katib əvvəlcə sizin adınızı çəkdi. Dedi ki, "Komminist" in xüsusi müxbiri kiminsə fitvasıyan məndən felyeton yazıb. Başdan ayağa da yalan, böhtan. Ona görə də indi o felyetona görə məni ləkələmək istəyirlər. Gəldik ki, bizə bir kömək...

Əsəd Əsədov bir siqaret yandırıb, təəccüblə:

- Əli Cabbaroviçi heç belə bilməzdim, - dedi. - O sadəlikdə adam birdən-birə təbdən çıxdı. Qohumlarının üzünə qırmızıca:

- Görünür, yolu səhv salmışınız, - dedi. - Bura Mərkəzi Komitə yox, mənim şəxsi evimdir və süfrəmin başında bu cür dövlət məsələləri həll olunmur. Qəzet Mərkəzi Komitənin fikrini ifadə edən mətbu orqanıdır və sizin o cür səhvlərinizi açıb ortalığa qoyubsa, onun əməkdaşına - sağ ol - demək lazımdır. O ki qaldı, deyirsiniz nahaqdan yazıblar, bu, sizin şəxsi fikrinizdir. Əgər doğrudan da özünüzü haqlı hesab edirsinizsə və buna qəti əminsənizsə, onu yoxlamanın gedişində sübut edərsiniz. Bir də ki, istər siz, istərsə də başqa yaxın-uzaq qohumlarını Mərkəzi Komitənin katibi kimi mənə güvənib, belə-belə ozbaşnalıqlara yol verirsə, bu, ilk növbədə mənə hörmətsizlikdi. Mənə hörmət etmək istəyən qohum-əqrəbalarım öz hərəkətlərində daha nəzakətli, sadə olmalı, qanun-qaydalarımıza başqalarından çox riayət etməlidirlər...

ƏLİ CABBAROVİÇİN ONLARA AXIR SÖZÜ
BU OLDU Kİ, qohum kimi evimə xoş gəlmisiniz, ancaq bu cür dövləti məsələlərə məni qatmayın... Etdiyin qəbahətlərə görə gedib özün də cavab verərsən!

Müsahibim bir addım mənə yaxınlaşıb:

- Bax, həmin söhbətlərdən bilirəm ki, Əli Əmirovun Sizin barənizdə təsəvvürü var, - dedi. - Sizin o yazınızdan sonra həmin raykom katibi vəzifədən də, partiyadan da xaric edildi. Görünür, bu, Əli Əmirovda sizə qarşı heç bir kin-küdurət yaratmayıb. Təəssüf ki,

o cür ucada dayanıb, şəxsi hisslərinin əsiri olmayan rəhbər işçilər çox azdı. Əks təqdirdə, iştirak etdiyi elə həmin büronun, sizə qarşı yönəlməsinə rəvac verərdi. Və bununla da kitabınız birdəfəlik bağlanardı. Ancaq siz ondakı alicənablığa baxın də!

Müsaibim bunları deyib qolumdan yapışdı və:

- Ayaq üstə dayanmaqdan yoruldu, - dedi. - Keçək kənardakı təmiz stullardan birində əyləşək. Həyatda belə şeylər çox olur.

MÜSAHİBİM MƏNNƏN XEYLİ SÖHBƏT ET-DİKDƏN SONRA:

- Qanınızı qaraltmaq istəməzdim, - dedi. - Vəziyyətiniz yenə yaxşı deyil. Sizin barənizdə yuxarılarda məsələ qaldırıblar. Amma bu söhbət aramızda qalmalıdır. Xəbəriniz varmı, sabah redaktorunuz sizin məsələdən ötrü bura gəlməlidir.

- Xeyr, bilmirəm, - dedim.

- Neujeli, sizə redaksiyadan və ya Vilayət Partiya Komitəsindən bu barədə bir söz deyən olmayıb?!

Daxilən sarsıldım:

- Yəqin görəcəkləri tədbirin xeyrimə olmayacağını nəzərə alıb məsləni məndən gizli saxlayırlar - cavab verdim.

- Bu təzə redaktorunuzla aran necədir? Ağababa Rzayevlə - müsaibim soruşdu.

- Onu cəmi bir neçə aydır bizə redaktor göndəriblər - cavab verdim. - Gələndən bəri də müxbirləri görüşünə çağırmaıb. Ancaq elə-belə, kənardan-kənara tanıyıram.

- Mən də onu tanıyıram. Ancaq daxilən necə adam

olduğunu bilmirəm. Deyilənə görə, o qardaşlarda mərdlik var. Bildiyimə görə Rzayev mətbuat işinə mətbəədə kuryerlikdən, korrektorluqdan başlayıb. Onun barəsində Moskva mətbuatında da, hardasa bir məqaləyə rast gəlmişəm. "Pravda"nın şöbə müdiri İlya Şotunovski yazmışdı. Onun yazdığına görə Rzayev Böyük Vətən müharibəsinin fəal iştirakçısı olub. Berlinin alınmasında iştirak edib. Reystaın sütun daşlarında avtoqrafı var.

MÜSAHİBİM DİLXOR OLDUĞUMU HİSS EDİB:

- Həyatda belə şeylər az olmur, əzizim, - əlavə etdi. - Əsəbləşməyin mənası yoxdur. Kişinin başı qalda gərək. - Onun dodaqları qaçdı və gülümsünərək - yoxsa sən tənqid edib, felyeton yazdıqlarından mükafat gözləyirsən?! Ay-hay! Bu, tamamilə yanlış mövqedir. Axşam Vilayət Partiya Komitəsinin ikinci katibi Belovla qonaq otağında bir yerdəydik. O, sizinlə olan tanışlığımızı bilmir. Söhbət elə gətirdi ki, sabah redaktorunuzun gəlişi ilə əlaqədar olan əhvalatların bəzilərini mənə danışdı. Bir halda ki, söz açıldı, qoy deyim, məsələdən hali ol və qabaqcadan öz işini bil. Ancaq yenə də deyirəm. Bizim bu söhbətimiz ikimizin arasında qalmalıdır. Bir az ayıq ol, bunlar böyük bir dəstədir. Hamısı da bir-birinə bağlıdır. Səni də qəti istəmirlər. Çünki onlara qaynayıb-qarıxmırsan, həmişə kənar gəzirsən. Yeri gələndə də sancırısan. Ona görə də səndən gözləri su içmir. Əlləşib-vuruşduqları odur ki, haqq-nahaq üstünə bir ad qoyub başlarından eləsinlər. Bəxtin onda gətirib ki, əlləri bir şeyə ilişmir. Tutarlı

fakt tapa bilmirlər. Belovun boş damarından tutdum, nə olubsa, hamısını açıb tökdü. Sən demə, bir ay bundan qabaq sizin haqqınızda Mərkəzi Komitəyə anonim məktub yazılıb.

Müsaibimin qaşları düyünləndi:

- **ÖZÜ DƏ BU, ÇOX QƏRİBƏDİR**, məktub ideoloji şöbəyə yox, partiya orqanları şöbəsinə daxil olub, dedi. - Görünür, burada da nə isə başqa bir əmma var. Partiya orqanları şöbəsinin müdiri də məktubu birbaşa Mərkəzi Komitənin ikinci katibi Yelistratova çatdırıb. Yelistratov da məktubun üstünü partiya orqanları şöbəsinin inspektoruna yazıb. Bunun özü də müəmmalı məsələdir. Adamda şübhə yaranır. Nə üçün müxbir haqqında yazılan məktub ideoloji şöbəyə və ya redaktorun üstünə yazılmasın?! Sekanın aparatında olduğum üçün bəzi şeylərdən az-çox xəbərim var. Partiya orqanları şöbəsinin bütün işçiləri bunların əlindədir. Başda da şöbənin müdiri olmaqla. Xülasə, inspektor buradakı "dostları" ilə telefon əlaqəsi saxlayıb. Siz başqa rayona gedəndə o, Bakıdan gəlib. Görünür, fikirləşiblər ki, burada olsan, yoxlamaya maneçilik törəmə bilərsən. İnspektor anonim məktubda göstərilən faktları sübuta yetirmək üçün bütün vasitələrə əl atıb. Lap dəridən-dırnaqdan çıxıb. Lakin əsaslı bir şey tapa bilməyib.

İNSPEKTORUN ƏLİ HƏR YERDƏN ÜZÜLƏNDƏN SONRA bu dəfə Mərkəzi Komitəyə bildirib ki, guya anonim məktubda qeyd olunan faktlar əslində düzdür, lakin müxbirin yerlərdəki nüfuzu onu sübuta yetirməyə imkan vermir. Partiya orqanları şöbə-

sinin müdiri və inspektor beləliklə də, haqqında yazılanların doğru olduğu barədə Yelistratovda inam yaradıblar. Yelistratov da sizin bu təzə redaktor Ağababa Rzayevi yanına çağıraraq və tapşırıb ki, təcili olaraq Naxçıvana yollanmalısən. Oradakı müxbiriniz haqqında yaxşı söz-söhbət getmir. Vilayət Partiya Komitəsində də ondan narazılıq var. Bu məsələyə birdəfəlik son qoymaq lazımdır. Müxbirinizi ya başqa zonaya dəyişin, ya da çıxarıb atın bayıra. Belov dedi ki, mən özüm də şəxsən Yelistratovun yanında olmuşam. Məsələni qəti qoymuşuq. Müxbir burdan getməlidir, vəssalam! Belovun deməsindən belə çıxdı ki, burada yerinizə adam da seçiblər. "Şərq qapısı" qəzetinin redaktor müavini artıq söhbətdən keçib. Onu yerinizə müxbir qoymaq istəyirlər.

HƏMSÖHBƏTİM SÖZÜNÜ YEKUNLAŞDIRIB:

- İndi bildin də məsələ nə yerdədir və redaktor sabah nədən ötrü gəlir? - dedi və əlavə etdi. - Əslində bunları sizə deməməliyəm. Tutduğum vəzifə də buna yol vermir. Lakin bir el-obanın adamıyıq, həm də baxıb görürəm ki, sizi təkləyiblər. Ona görə də vicdan borcumu yerinə yetirib istəyirəm ki, hər şeydən xəbərdar olasınız...

ƏHVALIM KORLANDI. Yerimdəcə quruyub qaldım, xeyli dillənmədim. Sonra özümü ələ aldım. Mənə qarşı müəyyən narazılıqlar olduğunu hiss edirdim. Lakin məsələnin belə bir mərtəbəyə qaldırıldığını bilmirdim. İndi mənim üçün hər şey aydın oldu.

Öz-özümə düşündüm: - Sabah mənimlə əlaqədar

məsələ həll olunur. Amma bundan xəbərim yoxdur?! Bəs redaktorun gəlişini necə başa düşüm?! Bəlkə xidmət etdiyim rayonların birinə gedəydim! Onda necə?! Bir neçə ay əvvəl redaksiya divar qəzetində haqqımda yoldaşlıq şərhi verilmişdi və redaksiyamızın əməkdaşı, satirik qələmi olan Zakir Süleymanovun şərjin altında belə bir şeri də dərc edilmişdir.

CAVAN BİR MÜXBİRƏM, ADIMDIR ƏLİ,
GAH CİDDİ YAZIRAM, GAH DA GÜLMƏLİ.

Budur, indi ciddi yazılarımın altını çəkirəm. Əsl gülməli isə redaksiyadan və vilayət komitəsindən bu haqda mənə bir söz deyilməməsidir.

Qəlbimdə müxtəlif şübhələr baş qaldırdı. Redaksiyamızın bir nəfər işçisinə telefonla zəng vurub redaktorun sabah gəlib-gəlməyəcəyini dəqiqləşdirdim...

* * *

BAKI-YEREVAN QATARI təxminən səhər saat dörd-beş radələrində Naxçıvan dəmiryol vağzalına çatdı. Etika normalarını nəzərə alıb nazir dostlarımdan birinin maşınında redaktoru qarşılamağa getdim. Vilayət Partiya Komitəsinin təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri və onun müavini Armenak Saahakyan qonağı qarşılamaq üçün dəmiryol vağzalına məndən qabaq getmişdilər. Hər ikisi sabah məni nə gözlədiyindən hali idi. Odur ki, mart səhərinin sazağı kimi onlarla görüşümüz sərən keçdi. Bu, məni əsla təəccübləndirmədi də. Daxilən təəssüfləndim. Bir də ki, adamların vəzifə mövqeyinə görə sayılıb-seçildiyi dünyamızda bu gün-sabah vəzifədən qovulub, xoruzu qoltuğuna veriləcək şəxsə qarşı bundan artıq nə münasibət

ola bilərdi?! Armenak Saahakyan sübhün alaqranlılığında çox nikbin görünürdü. Sanki uçmağa qanadı yox idi. O, mənə tərəf iki addım irəli yeriyib könülsüz:

- Redaktorunuz beşinci vəqonda olmalıdır - dedi. - Ancaq onu üzdən tanımırıq. Yaxşı ki, gəldiniz, bizə göstərsiniz.

- Bəs onda nə üçün mənə deməmisiniz, birlikdə gələrdik... Şöbə müdirinin müavini ona bəlli olan sirri açmaqda aciz imiş kimi çiyinlərini qaldırıb boynunu yana əydi. Onu başa düşmək çətin deyildi. Bildirmək istəyirdi ki, axı, biz kimik?! Yuxarılardakıların məsləhəti belədir.

Qatar dəmir relslər üzərində sürünə-sürünə perrona yan aldı. Hər üçümüz beşinci vəqonun qarşısında dayanıb qatardan düşən sənişinləri diqqətlə nəzərdən keçirirdik. Ağababa Rzayev əynində bozuntul plaş, qoltuğunda qovluq, çevik hərəkətlə vəqonun pilləkənlərindən aşağı endi. Ona yaxınlaşıb salamlaşdıq. Redaktoru Vilayət Partiya Komitəsinin məsul işçiləri ilə tanış etdim. Birlikdə vağzal meydanına tərəf yönəldik. Avtomaşın dayanacağına çatanda ayaq saxladım və üzümü redaktora tutub rəsmi qaydada:

- Yoldaş Rzayev, - dedim, - biz bir-birimizdən xəbərsiz olduğumuz üçün ayrı-ayrı maşınlarda gəlmişik. O soldakı təzə qara "Volqa" Vilayət Partiya Komitəsinindir, bu yoldaşlar o maşında gəliblər. Sağda dayanan, mavi rəngli maşınla mən gəlmişəm. Tanışlarımdan birinin "Volqa"sıdır. İndi, siz hansını məsləhət bilirsinizsə, əyləşin gedək.

Redaktor soruşdu:

- Sizin gəldiyiniz maşın hansıdır?

Sağda dayanan mavi rəngli "Volqa"nı göstərdim. Ağababa Rzayev onu qarşılamağa gələn rəsmi şəxslərə tərəf dönüb, şobə müdirinə və onun müavininə əl verib, dil-ağız etdi:

- Sağ olun, əziyyət çəkmişiniz. Gedin, işinizlə məşğul olun. Mən Əli müəllimlə gedərəm, - deyib qolumdan yüngülcə yapışdı.

Onlardan aralanıb məni gətirən maşına əyləşdik.

DAN YERİ YENİCƏ SÖKÜLÜRDÜ. Naxçıvanın küçələrində tək-tək adam gözə dəyirdi. Heç birimiz dillənmirdik. Sürücü lal-dinməz diqqətini yoldan ayırmadan, sükanı sağa-sola bururdu. Şəhərin mərkəzi küçəsinə çatanda maşının kabinəsinə çəkən ağır süku-tu pozub eyni rəsmiyyətlə:

- Yoldaş Rzayev, - dedim. - Vilayət Partiya Komitəsinin qonaq evində sizin üçün xüsusi otaq ayrılıb. Ancaq orada başqa adamlar da qalır, həm də orta taxta fin evidir və siz deyən şəraiti də yoxdur. Bunu nəzərə alıq yeni tikilmiş şəhər mehmanxanasında bəreyi ehtiyat sizin üçün yer saxlatdırmışam. İndi hansı məsləhətdirsə?..

- Siz harda qalmağımı nəzərdə tutmusunuzsa, ora gedək, - redaktor cavab verdi .

Redaktor Vilayət Partiya Komitəsi tərəfindən onun üçün ayrılmış xüsusi qonaq otağında yox, şəhərin istirahət parkı ilə üzbəüz olan təzə mehmanxanada qalmalı oldu...

- Gecəniz xeyrə qalsın! - deyib onunla xudahafizləşdim.

...SƏHƏR AÇILANDA yenə şəhər mehmanxanasına qayıtdım. İkinci mərtəbəyə qalxıb qonağın qaldığı otağın qapısını döydüm və içəri daxil oldum. Dib otaqdan başqa bir yad səs də gəlirdi. Redaktor kiminləsə danışırdı. Təəccübləndim, axı, onu bir neçə saat bundan qabaq mehmanxanada tək-tənha qoyub getmişdim. Yan tərəfdəki iri aynada, üzü o tərəfə dayanan yad adamın başı göründü. Boynunun ardından tanıdım. Mərkəzi Komitənin həmişə mənə qarşı bəd niyyətdə olan inspektoru idi. Onlar ayaq üstə üz-üzə dayanıb nə barədəsə danışırdılar. Bəzi sözlərindən, söhbətin nədən getdiyini başa düşmək olurdu. İnspektor fürsətdən istifadə edib redaktorun qulağını doldururdu:

- Ağababa Səmədoviç, özüm işin içindəyəm də, bilirəm. Keçən dəfə də onun haqqındakı həmin o anonim məktubu mən yoxlamışam. And olsun kommunist vicdanıma, faktların əksəriyyəti düzdür. Ancaq siz bilirsiniz, burada ondan necə çəkinirlər! Ona görə də heç kəs düzünü deyib, özünü pis kişi eləmək istəmir. Bir də ki, faktlar təsdiq olundu-olunmadı, bunun mətləbə dəxli yoxdur. Bu məsələdə Vilayət Partiya Komitəsinin mneniyasını nəzərə almaq lazımdır. Seka da onun haqqında yaxşı fikirdə deyil. Canım, nəyinə lazımdır! Gedib yaxanı Pyotr Matveyeviçin və ya Belovun əlinə verəsən! Siz ki, ağıllı adamsınız! Ras təkid edirlər, ya zonasını dəyiş, ya da biryolluq çıxart at getsin. Bu söz-söhbətə də birdəfəlik son qoyulsun... Guya ki, müxbir qəhətliyidi. Burda bir nəfəri seçmişik, dostoyını yoldaşdı. "Şərq qapısı" qəzetində müavin

işləyir. Obkom onun üzərində dayanıb. Yaxşı olardı ki, elə əmrini buradaca ver, işləsin...

Ağababa Rzayev ayaq üstə gümüşü saçlarını dara-ya-daraya onu dinləyirdi. O, Mərkəzi Komitə işçisinin sözünü ağızında yarımçıq qoyub, mən dayandığım isti-rahət otağına keçdi, inspektor da onun arxasınca. İnspektor məni görəndə diksindi və bənizi qaçan kimi oldu. Lakin özünü o yerə qoymadı və hi...hi...gülərək mənə yaxınlaşıb üzünü üzümə söykədi və qoluma girdi:

- Xoş gördük! Xoş gördük! Siz də burdasınız?! - deyib əlavə etdi. - Ağababa Səmədoviç, mənim bu ki-şinin qələminə də, özünə də böyük hörmətim var. Özü də nə qədər desən, incə adamdır. Məqalələrini diqqətlə izləyirəm. Çox da xoşuma gəlir, həm də kəsərli yazır. Bax, elə də lazımdır. Əsl müxbir gərək heç şeydən qorxub çəkinməsin... Malades! Malades! Mərkəzi Ko-mitənin xəttini çox düzgün tutmusan. Düzdü, burada ondan bəzi narazı adamlar var. Ancaq qələt eləyirlər, sən işində ol! Aydın məsələdir ki, tənqidi heç kəs sevmir.

Redaktor bir siqaret yandırdı və onun dediyini eşitmirmiş kimi, əyilib yazı masasının üstündəki qov-luğuğundan nə işə götürdü, sonra qəddini düzəldib:

- Bir çay olsaydı, içərdik, - dedi.

- Yoldaş Rzayev, restoran saat ondan sonra işləyir. Bufet də hələ açılmayıb, - dedim və tərəddüdlə əlavə etdim: - Düzü, məlum səbəbə görə sizi evimə dəvət edə bilmirəm. Etiraz etməsəydiniz, çay-çörək hazırlatdırıb bura gətirərdim.

Redaktor üzümə baxıb təəccüblə:

- Ev sahibinin qonaqla bu cür müəmmalı danışma-sını birinci dəfədir eşidirəm, - dedi. - Əslində biz özü-müz də sizə əziyyət vermək istəməzdik. Lakin bir hal-da ki, mehmanxanada şərait yoxdur, onda nə üçün si-zin bir stəkan çayınızı içməyək?

İnspektor bu sözün səmimiyyətlə deyildiyini görüb tövrünü dəyişdi və arxasını mənə, üzünü redaktora tə-rəf çevirib rus dilində pıçıltı ilə:

- Ağababa Səmədoviç, belə bir situasiyada, nə on-lara getməyimiz, nə də onun bizə çay-çörək gətirməsi məqsədə müvafiq deyil. Bilirsiniz də...Sonra bunu da bir söz eləyərlər! Yaxşısı odur ki, gedək obkoma, ora-da bir şey taparıq.

Ağababa Rzayev onun dediklərinə münasibətini bildirmədən əlində tüstülənən siqareti stolun üstündəki külqabında söndürüb, asılıqana tərəf yönəldi və boz rəngli plaşını əyninə alıb düymələrini bağlaya-bağlaya inspektora:

- SİZ GEDİN VİLAYƏT KOMİTƏSİNDƏ GÖZLƏYİN, - dedi. - Mən Əli müəllimgildə bir stə-kan çay içib gəlirəm.

Bu söz inspektor üçün gözlənilməz oldu və onun ovqatı korlandı. İnspektor udqundu və nə demək istə-yirdisə, sözünün rəbitəsi pozuldu. Redaktor dilxor hal-da qapını bərkədən çırpıb otaqdan çıxdı və öz-özünə:

- Sənin Belovun da, Yelistratovun da... sən də... Səhərdən bəri lap beynimi...

Mehmanxananın həyətidə bizi maşın gözləyirdi. Ağababa Rzayev soruşdu:

- Burdan sizin evə nə qədər olar?

- Üç-dörd yüz metr.
- Onda maşın lazım deyil, elə piyada gedək, təmiz hava ala-ala.

VİLAYƏT PROKURORLUĞUNUN qarşısından keçəndə, yolun əks tərəfində ucaboylu, gənc bir oğlan dayanıb, maddım-maddım bizə tərəf boylanırdı. Onun duruşu, nigaran baxışları əziz xələfi edam ayağına gedən, lakin ona kömək əli uzatmaq iqtidarında olmayan adamı xatırladırdı. Redaktor onun kimliyini soruşdu.

- Fətəliyevdir, - dedim. - Köhnə KQB işçisidir, indi prokurorluqda işləyir.

- Yaxınsınız?

- Bəli, - dedim.

YOL BOYU BUNDAN BAŞQA HEÇ BİR SÖZ-SÖHBƏTİMİZ OLMADI. Redaktor nə məqsədlə gəldiyi barədə bir kəlmə də kəsmədi. Mən isə ondan heç nə soruşmadım. Puşkin küçəsindəki doxsan iki nömrəli binanın üçüncü mərtəbəsinə qalxdıq. Həyat yoldaşım səhər süfrəsi açmışdı. Nahar eləyib ayağa durduq.

O biri otağa keçib, həyat yoldaşıma ehtiyat üçün günortaya yemək hazırlığı görməsini bildirdim.

Əlini əlinin üstünə qoyub, dünəndən bəri məndən də betər narahatçılıq keçirən həyat yoldaşım məlulmüşkül:

- Sizin redaktor budur?! - soruşdu.

- Bəli, bizim təzə redaktor Ağababa Rzayev budur, - dedim. - Necə?

- Heç, deyirəm, nə yaman sadə adamdı.

KİŞİYƏ ÇƏTİNLİK ÜZ VERƏNDƏ, ONUN ƏZABINI ƏN ÇOX ÜRƏYİ ÇƏKİR, BİR DƏ Kİ, ONA VƏFALI OLAN QADINI.

* * *

Piyada Vilayət Partiya Komitəsinə tərəf yollandıq. Bir qədər gedəndən sonra redaktor:

- Nədən ötrü gəldiyimi yəqin ki, bilməmiş deyilsən?!

- Bu barədə mənə rəsmən söz deyən olmayıb. Lakin gəlişinizin səbəbini bəzi yoldaşlardan səthi də olsa eşitmişəm, - cavab verdim.

- İlk görüşümüz olsa da, kollektivimizin, yaradıcı ailənin üzvü kimi sizinlə açıq danışmalıyam. Sekada da, Vilayət Partiya Komitəsində də sizdən narazılıq vardır, haqqınızda düz, qeyri-düz, cürbəcür xoşagəlməz söz-söhbətlər gedir. Lakin bunların nə dərəcədə doğru olub-olmadığını hələlik deyə bilmərəm. Ancaq o haqda, buradakı yoldaşlarla ətraflı söhbətimiz olacaq. Hər şeyi əvvəlcədən bilməliyəm ki, onların sözünün qabağında pis vəziyyətdə qalmayaq. Ona görə də mənə düzünü de, nə əngəlləriniz var?! Onlar sizə qarşı nələri irad tuturlar? Əllərinin tutalqası nədir?! Özü də xahiş edirəm, məndən heç nəyi gizlətməyin. Onsuz da hər şey aydın olacaq...

- Ağababa Səmədoviç, - dedim, - mənim bu cavabım başqa cür də səslənə bilər. Odur ki, əvvəlcədən sizdən üzr istəyirəm. Uşaqlıq çağlarım arxada qalıb. Məktəbli skamyasıynan da çoxdan vidalaşmışam. Həyatda da özümü az-çox idarə etməyi bacarıram. Jur-

nalist kimi də vəzifəmin incəliklərini, çətinliklərini az-
çox başa düşürəm. Cavan olsam da, başı daşdan-daşa
dəymiş adamam. Büdrədiyim də olub, lakin yıxılma-
mışam. Ən nəhayət, hələlik ehtirasım ağıma hakim
deyil. Haqqımda ehtimallar, boş-boş danışqlar, uy-
durma fərziyyələr ola bilər, lakin jurnalist adına yaraş-
mayan hər hansı bir hərəkət etdiyimi ağılnıza belə
gətirməyin.

- Elə isə bu nağıl-həkət nədir?! Mərkəzi Komitənin
katibi Yelistratov, partiya orqanları şöbəsinin müdiri,
otvet orqanizator, Vilayət Partiya Komitəsinin katibi
Belov sizə qarşı pis fikirdədirlər. Onlara qalsa, parti-
yadan da, vəzifədən də getməlisiniz.

- Yaxşı olar ki, bu sualı redaksiya ilə Mərkəzi Ko-
mitə arasında anlaşılmazlıq yaradanların özlərinə ve-
rəsiniz - cavab verdim.

Redaktor fikrə getdi:

- Qəribədir, - dedi və əlavə etdi: -Hər halda sizə qar-
şı yaranan bütün bu narazılığın səbəbi var. Yanmasa
tüstüsü çıxmaz...

- Ola bilər.

- Bax, mən də idarə başçısı kimi bütün bunların kö-
künü bilmək istərdim.

- Bunu izah etməkdə çətinlik çəkirəm, - dedim. -
Çünki mövcud problemlərin həlli bir fərd kimi mənim
imkanımın xaricindədir. Məsələ ondadır ki, qəbul edi-
lən və müqəddəs bildiyimiz nizamnaməmizin, kons-
titusiyamızın təsir gücü rəflərdə saralıb toz basmış ki-
tabların arasından kənara çıxma bilmir və onu respubli-
kamıza, vilayətə, rayonlara, idarələrə başçılıq edən

səlahiyyət sahiblərinin düşüncə tərzini əvəz edir. Və
məndən soruşsalar ki, yaşadığımız ölkədə neçə qanun
var?! Tərəddüd etmədən cavab verərdim ki, vəzifəli-
lərin sayı qədər. Qısa desək, bizim cəmiyyətdə qanun-
lar şahlıq etmir, şahların hər biri özü üçün bir qanun-
dur. Belə bir mühitə uyğunlaşmaq, onların hər birinin
ayrı-ayrılıqda qoyduğu qaydalarla hesablaşmaq mə-
nim üçün çətin, özü də çox çətin. Bax, ixtilaflar
burdan törənir. Sizin bilmək istədiyiniz səbəbin kökü
də budur.

Redaktor gülümsündü:

- Görürəm, həyəcanlanmışsınız, çox da dərinə get-
mək lazım deyil.

O, gözlərini qıyıb xəyallandı və:

- Ancaq dediklərinizdə müəyyən həqiqət də var, -
deyib başını buladı.

- İnsanların xarici bənzəyişi kimi, daxili aləmləri də
müxtəlifdir, - dedim. - Hər kəsin öz əqidə cığırı var.
Axı, mən kimə isə oxşaya, kölgə tək kiminsə arxasınca
sürünə bilmərəm. Başqaları öz hərəkətlərini düz hesab
edir, mənim də özümə məxsus əqidə qanunlarım var.
Kim haqlıdır? Bunu ictimaiyyətin eynəyi ilə baxıb
ayırd etmək lazımdır. Çünki ən dəqiq meyar bir neçə
nəfərin yox, çoxluğun rəyidir. Vilayət və rayon baş-
çıllarının bir çoxu məndən narazı qala bilərlər. Mən də
onların iş üslubunu yanlış hesab edirəm. İnamla deyər-
dim ki, ictimaiyyət onların timsalında, elin dərd-sərinə
qalan qayğıkeşlərini yox, mərkəzdə əyləşənlərlə əlbir
olan dəstənin ləbbeyk dəyənlərini görür. Bax, yolumuz
buradaca haçalanır. Nöqtəyi-nəzərlərimiz müxtəlif-

ləşir. Əlində səlahiyyət olan bu dəstəyə qoşulmaq, yoxsa onlara qarşı mübarizə mövqeyində dayanmaq?! Vicdanımın hökmü məni ikinci yola təhrik edir. Birinci yolun yolçuları müvəqqəti olaraq bir ovuc azlığın rəğbətini qazansalar da, çoxluğun əbədi nifrətinə məhkumdurlar.

REDAKTOR GÜLÜMSÜNDÜ:

- Yaxşı, yaxşı, - dedi. - Görürəm əsəbləşirsən. Bu sözləri burada dedin, başqa yerdə danışma.

O, yenə soruşdu:

- Müxtəsəri bilmək istəyirəm ki, əllərinizdə sizə qarşı tutarlı dəlil-sübut yoxdur ki?!

- Əlbəttə, həyatda səhvsiz adam təsəvvür etmirəm. Bu mənada mənim də hardasa qəbahətlərim olmamış deyildir. Dahilərin səhvi olur. Hərçənd ki, özümü dahi hesab etmirəm. Lakin onların uydurduğu kimi elə bir xoşagəlməz hərəkət etməyəm ki, o bu gün mənim kiminsə qarşısında diz çəkməyimə və idarəmizin başçısının çıxılmaz vəziyyətə düşməsinə əsas versin. Bir də ki, haqlı olaraq bunu mənim qeyri-təvazökarlığım kimi mənalandırırsanız da, bildirməliyəm ki, Allahdan sonra üzərimdə qəddar, əzazil bir nəzarətçi də vardır. O, addım başı məni izləyir, insan, övlad, valideyn, jurnalist kimi hər gün, hər an sorğu-suala tutur. Qəbahətlərimə görə məni məşhər ayağına çəkir, amansızcasına tənbeh edir. Beş il, on il, iyirmi il bundan əvvəl yol verdiyim səhvləri, törətdiyim xətalara da əfv etmir. Onu bu gün də dönə-dönə üzümə vurub, əzabımı artırır.

Redaktor təəccüblə:

- O kimdir? - heyrətlə soruşdu.

- Mən özüməm, - dedim. - Bəli, ən çox ehtiyat etdiyim özüməm. Hər hansı bir hərəkət etmək istəyəndə vicdanım dönə-dönə diktə edir ki, yaxşı-yaxşı fikirləş, əməlin bir Allaha, bir də ki, onun yaratdıqlarına xoş gedərmə?!

Ağababa Rzayev fikrə getdi, sonra:

- Hissiyata qapılmırsız ki?! Sizi uzaqdan-uzağa olsa da tanıyıram, - dedi. - Redaksiyada bir-iki yoldaşdan da soruşmuşam, deyəsən bunlar artıq oldu. Bir də ki, bayaqdan bəri həyəcanla dediyiniz sözlər bu gün bizi gözləyən mübahisə və müzakirələrdə təsdiqini tapsaydı, buna şad olardım...

Redaktorla yol boyu söhbət etdikcə, bəlkə də hissiyata qapılır, əndazəni aşır və tabeçiliyində işlədiyim adama təbiətimə uymayan sərt cavablar verirdim. Yoox! Bunları özüm demirdim, həyat yolumun döngələrində məni haqlayıb zinhara gətirən şər yuvasının mələk qişafəsinə bürünmüş bədxahları dedirdirdi...

* * *

VİLAYƏT PARTİYA KOMİTƏSİNİN BİNASINA ÇATDIQ. Növbədə dayanan tökmə bədənli, eşmə bıçlı və dolu sifətli milis işçisinə salam verib yuxarı qalxdıq. Birinci katib İbrahimov papiros tüstüsü ilə dumanlanmış geniş, uzunsov kabinetin baş tərəfindəki göy mahud örtüklü stolun arxasında əyləşmişdi. Bizi görəndə ayağa qalxıb qabağımıza yeridi və xoş əhval-ruhiyyə ilə görüşüb hər ikimizə oturmaq üçün yer göstərdi.

Məlum məsələ ətrafında onların edəcəyi söhbətə

mane olmamaq üçün bir neçə dəqiqədən sonra stulumdan qalxıb:

- Siz söhbətinizi edin, - dedim. - Mən katib köməkçisi Əli Səfərovun kabinetinə keçib, bəzi işlərimlə məşğul olmaq istəyirəm, lazım olsa çağırarsınız.

Onlar nə demək istədiyimi yaxşı başa düşürdülər. Odur ki, - Buyurun, buyurun, - deyib mənimlə razılaşdıqlarını bildirdilər.

Vilayət Partiya Komitəsinin katibi ilə "Kommunist" qəzetinin redaktorunu sərbəst buraxıb kabinetdən çıxdım.

* * *

ƏLİ SƏFƏROV MÜXTƏLİF VƏZİFƏLƏRDƏ OLMUŞ VƏ DÜNYANIN HƏR ÜZÜNÜ GÖRMÜŞ ZİYALI, HƏM DƏ NİKBİN ADAM İDİ. Əvvəldən onunla söhbətimiz tuturdu. Katib köməkçisinin yuxarıdan aşağıya düşməsinin bir səbəbi də sözünü düzgün deməsi, heç kəsə əyilməməsi idi. Mətbuat işlərindən də xəbərdar idi. Həmişə mənə ibrətamiz əhvalatlar danışardı. Onu saatlarla dinləsəydim, yorulmazdım. Yaşı altmışı haqlamasına baxmayaraq, özünə xüsusi fikir verirdi. Həmişə şux geyinən bu adam canlı tarix idi. Məni kefsiz görüb:

- Adaş, noolub ey, yenə bu gün gözümə birtəhər dəyirsən?! - ərklə soruşdu.

Dillənmədim. Əli Səfərov halıma acıyırmiş kimi baxışlarına qayğılı ifadə verdi:

- Az-çox xəbərim var, bilirəm, - dedi. - Dünən Belovun yanında olanda, o da bir balaca ağzından qaçırdı.

Redaktorunuzun gəlişi yəqin o məsələ ilə əlaqədardır. Ancaq belə şeylərdən ötrü dilxor olmağa dəyməz. Axırı ya Sibirdi, ya qəbir, - zarafata saldı. O, qaşqabağının açılmadığını görüb məni pəncərənin qabağına tərəf çəkdi:

- Ora bax, - aralıqdakı dağları, təpələri, düzləri göstərdi:

- Ömrün yolları da belədir, - dedi. - Rəvanı da var, düzü də, sıldırımı da, Nahaq yerə deməyiblər ki, dəm yenişə olur, dəm yoxuşa. Allaha şükür, siz ki, jurnalist-siniz, gərək belə şeyləri yaxşı biləsiniz. Bir də ki, axı, narahat olmağınıza bir əsas da görmürəm. Çünki sizə yaxşı bələdəm. Suyu da püləyə-püləyə içən adamsınız. Mən camaat arasında çox oluram. Yazıb-pozduqlarınızdan başqa sizə qarşı elə bir narazılıq hiss etmirəm. Əksinə, hamı xatirinizi istəyir. Əməl düz olandan sonra, qoy kim nə danışır danışsın, yel qayadan nə aparar?!
O, sözünə ara verib soruşdu:

- Sizin bu təzə redaktor necə adamdır? Yaxşı bələdçiliyin var?

- Necə deyim, vallah, çox mürəkkəb sual verirsiniz. İndiki adamlara inanıb etibar etmək çətindir. Üzünə gülür, əlini boynuna salıb qucaqlayır, şirin-şirin danışır, etibardan, sədaqətdən dəm vurur, ancaq bir balaca ayağını o tərəfə qoyan kimi dalınca dodağını əyib haqqında cürbəcür lağ-loğaz qoşur. Bizim əsrdə yaxınlıq etdiyini dərindən tanımaq üçün bir insan ömrü azdır. Gərək, iki insan ömrü yaşayasan. Rzayev yoldaşa gəldikdə, onu bizə təzə göndəriblər. İlk görüşümüzdə pis

təsir bağışlamadı. Ancaq insan çiy süd əmib. Bəri başdan onun barəsində nə deyə bilərəm?!

Cavabım müsahibimi təmin etmədi. Ona görə də əlavə etməli oldum:

- Bu təzə redaktora bələdçiliyiniz varmı? sualını verməklə nə demək istədiyinizi yaxşı başa düşürəm. Əlbəttə, başçının kimliyindən çox şey asılıdır. Bunu xırdalasaq, zənnimcə, başçı başbilən, bilənlərin biləni, həm də dərrakəsinə görə təcəlliyyində olanlardan yuxarıda dayanan şəxs deməkdir. Lakin bir çox hallarda, ayaq biləni başa çəkirlər. Bax, bu faciədir. Xüsusilə yaradıcı kollektivdə. Şahidi olduğum bu cür faktlar məgər, birdir, beşdir... Bir də görürsən adicə məqalə yazmaq qabiliyyəti olmayan nadanı gətirib təntənə ilə böyük bir yaradıcı kollektivə başçı qoydular. Qələmi bir yana qalsın, prinsipiallığı, təşkilatçılıq qabiliyyəti olsa, yenə dərd yaradır. Bu az yaşında belələrini çox görmüşəm, adaş. Bunu resept yazmağı bacarmayan adamın xəstəxanaya baş həkim qoyulmasına bənzətmək olar. Yuxarıda lövbər salan səlahiyyətlilər özlərinə mütiləri, lal-dinməzləri, itaətkarları, korafəhmləri gərəkli bilirlər. Cəsarətlilər isə... Belə bir mühitdə, haqq-ədalət uğrunda göstərilən cəhd, yaba ilə suyun üzünə şəkil çəkmək kimidir.

Əli Səfərovun baxışlarına istehzalı təbəssüm yayıldı:

- Bir halda ki, söhbət açıldı, qoy bir şeyi də soruşum. Aydındır ki, sizin qəzet Mərkəzi Komitənin öz orqanıdır. Bəs onda otvet orqanizator Mərkəzi Komitənin işçisi olduğu halda, o niyə əks dəstəyə qoşulub,

sizin yazılara qulp qoymağa çalışır? Mən işin içindəyəm də, görürəm. Orda-burda haqqınızda yaxşı danışmır, düzü, buna məəttəl qalmışam.

- Siz qəribə mülahizə yürüdürsünüz, - dedim. - Mərkəzi Komitə deyəndə, bu, bəzi ixtiyar sahiblərinin mənafeyinə xidmət edən təzadlı bir aparatdı. Onun buyruq qulu olan inspektorundan bundan başqa nə gözləmək olar?!

Müsahibim cavabımla tam razılaşmadı:

- Bu doğrudur. Ancaq bunu başqa cür izah edərdim, - deyib, Əli Səfərov stolun üstünə qoyduğum cib dəftərçəmi və qələmimi işarə etdi, - bir diqqətlə baxın, gör ha, nə qələmə, nə də dəftərə bir milçək də yaxın düşmür. Amma görürsünüz də, bütün milçəklər konfetlərə daraşib, mürəbbə qabının üstünə tökülüb.

Müsahibim baş barmağını enli kəmərinə keçirib və qıçını-qıçının üstünə aşıraraq:

- İndi, adaş, nə demək istədiyimi başa düşdün də? - dedi. - Kor-kor, gör-gör. Bu, adicə bir misaldır. Həyatın qanunu belədir. Milçək şirəli yer axtarır. Mərkəzi Komitənin otvet orqanizatoruna dəvtərli, qələmli gərək deyil. Ona əli pulla oynayan raykom katibləri, ispalkom işçiləri, şirəli idarə başçıları lazımdır. İndi bildin də otvet orqanizator nə üçün onların sazını çalır?

- Bildim, - demək mənasında başımı tərptədim.

Əli Səfərov stulunda yırğalanaraq:

- Bilirsiniz, adaş, - dedi, - bizim zəmanədə insan haqqında qəbul olunan qanunlar bir çox hallarda obyektiv yox, subyektiv mülahizələrlə əsaslandırılır. - İnsan insanın dostu, yoldaşı, qardaşıdır - deməkdən

dilimiz qabar olub. Di gəl ki, insanlar qurd olub, birbirini didir. Bu didişmələrin başında da həmin şüarın müəllifləri dayanırlar.

MƏNİ FİKİR GÖTÜRMÜŞDÜ. Bu gün üzləşəcəyim hadisələr barədə düşünürdüm. Qulağım Əli Səfərovda olsa da, fikrim başqa-başqa yerlərə gedib çıxmışdı. Ona görə dillənmirdim. Hərdən başımı tərpedirdim.

Əli Səfərov yerindən qalxıb fikirli-fikirli stolunun arxasında bir neçə dəfə o tərəf-bu tərəfə var-gəl etdi. Sonra ayaq saxlayıb mənə tərəf yönələrək:

- İndi adaş, öz aramızdı, danışırıq, - dedi, - axı siz də azacıq aşın duzu deyilsiniz. Həmişə yazanda yekələrdən yapışırsınız. Özün də heç kəslə hesablaşmırsız. Bax, axırda da iş gəlib bu yerə çıxır...

Əli Səfərov irəli yeriyib düz qarşımda dayandı və baxışlarına təmkinli ifadə verərək:

- Sizin məsələyə obyektiv yanaşılsa, əslində elə bir qorxu yoxdu, - dedi. - Ancaq yekələrin işə qarışması məsələni korlayır. İndi redaktorunuzun mövqeyindən çox şey asılıdır. O da inanmıram ki, sizdən ötrü yaxasını onların əlinə versin. Ağababa Rzayevin əmisi oğlu deyilsən, dayısı oğlu deyilsən. İndi elə zəmanədir ki, hərə öz milçəyini qoruyur. Vəzifə üstündə qardaş qardaşı keçə qiymətinə satır. Ona görə də inanmıram ki, məsələ sizin xeyrinizə həll ola.

Müsahibim bunları deyib, bu dəfə mənə ürək-dirək verməyə başladı:

- Qanınızı qaraltmaq istəmirəm, yerinizə adam seçiblər, - dedi. - Məncə, redaktor sizi tamam çölə tulla-

maz, yerinizi dəyişər və ya aparıb redaksiyada yüngülvari bir iş verər. Qabaqda Yelistratovla Belov olduğuna görə onu da aqlım az kəsir. Yaxşısı budur, buralarda sizə bir iş tapaq. Siyasi elmi bilikləri yayan cəmiyyətin sədri mənə yaxın adamdı. Orda boş yer də var. Maaşı da pis deyil. Oxuduğun məruzə, mühaizirəyə görə də əlavə pul verirlər. Təzədən buradakı evəşiyi atıb Qubadlıya qayıtmağın mənasızdır. Burada radio-televiziya redaksiyasında da sizə iş düzəltmək olar. Bərkə-bərkədə köhnə peşənə qayıdarsan. Əslində müəllimlikdən yaxşısı yoxdur... Ən qulağı dinc peşə elə müəllimlikdi.

Ona cavab vermək istəyirdim ki, ağzımı açmamış qapıda dayanan cavan qız içəri daxil olub həyəcanla Əli Səfərova:

- Katib çağırır! - dedi.

* * *

Bayaq mən içəridən çıxandan sonra vilayət partiya komitəsinin birinci katibi İbrahimov yerindən qalxıb Ağababa Rzayevlə üzbəüz əyləşmişdi. Onlar çay içə içə ordan-burdan danışdı sonra rəsmi söhbətə keçdilər. Ağababa Rzayev - siqaret çəkmək olar? - Soruşub cibindən bir papiros çıxartdı və:

- Yəqin bilirsiniz də, nə üçün gəlmişəm? - redaktor mətləbə keçdi.

Birinci katib bu məsələ ilə o qədər də maraqlı deyilməmiş kimi yaxasını kənara çəkib tərəddüdlə:

- Az-çox xəbərim var, - dedi və gözlərini qıyaraq əlavə etdi. - Əslində məsələnin şişirdilib belə bir şəkil

almasını istəməzdim. Bu, Belovun ssenarisidir. Qoy onu çağırım, özü cavab versin.

Redaktor qarşısındakı qovluğu aç-aça:

- Bir halda ki, bu qədər yolu gəlmişəm və bu məsələ Yelistratovu da maraqlandırır, onda təkəcə Belovu yox, büro üzvlərinin hamısını bura dəvət etmək lazımdır. Bəlkə bu barədə onların da deməyə sözü var?

Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi redaktorun fikri ilə razılaşdı. O, köməkçisi Səfərovu çağıraraq büro üzvlərini onun yanına dəvət etmək barədə göstəriş verdi.

...Büro üzvləri bir-bir içəri daxil olub rəsmi qaydada salam verir, çox vacib bir məsələnin həlli üçün gəlirlərmiş kimi dinməz-söyləməz yerlərində əyləşir və stullarında quruyub qalırdılar. Birinci katib və redaktor başlarını aşağı dikmişdilər. Heç kəsdən səs çıxmırdı. Uzunsov, geniş kabinetə soyuq, darıxdırıcı sükut çökmüşdü. İbrahimov qarşısındakı stola əyilmiş qəddini düzəldib Ağababa Rzayevə baxdı. Redaktor - Əvvəlcə siz başlayın, - demək mənasında başının hərəkəti ilə işarə vurdu. İbrahimov görkəminə ciddi ifadə verərək:

- Yəqin ki, Ağababa Səmədoviçi "Kommunist" in redaktoru kimi hamınız yaxşı tanıyırsınız, - deyib büro üzvlərinə yoxlayıcı nəzər yetirdi.

- Bəli! Bəli! - büro üzvləri dilləndi və onların qırışığı bir balaca açıldı.

- Yoldaş Rzayevin gəlməsində, sizi bura dəvət etməkdə məqsəd odur ki, bir məsələni aydınlaşdıraraq, - İbrahimov sözə başladı və stəkanda hələ də buğlanan çaydan bir qurtum içib sözünə davam etdi: - Bizim

"Kommunist" qəzetinə, onun yaradıcı kollektivinə böyük hörmətimiz var. Ağababa Rzayevi də çoxdan tanıyıram. Yaxşı yoldaşdır. Məsələ ondadır ki, xüsusi müxbir Əli İldırımoglu on ilə yaxındır bu zonaya xidmət edir. Onun barəsində düz, qeyri-düz müxtəlif söhbətlər gəzir. Yoldaşlar arasında bəzi narazılıqlar var. Bildiyiniz kimi, bu yaxınlarda Mərkəzi Komitənin katibi Əli Əmirovun iştirakı ilə keçirdiyimiz büroda da bəzi məsul yoldaşlar onun yazılarına qarşı etirazlarını bildirdilər. Müxbirdən yaz-pozu da çoxdur. Dəqiq yadımda deyil, təxminən bir ayın söhbətidir. Mərkəzi Komitənin otvet orqanizatoru üstündə Yelistratovun dərkənarı olan uzun-uzadı bir məktub gətirmişdi. Otvet orqanizatorun özü də burada iştirak edir. Bir həftə yoxlama getdi. Düzdür, məktubda göstərilənlər təsdiq olunmadı, lakin otvet orqanizatorun şəxsi ubejdeniyasına görə yazılanlar doğrudur. O, eyni ilə mneniyasını Mərkəzi Komitəyə bildirib. Ən nəhayət, bizim ikinci katib Sergey Andreyeviç də Sekada olub, Yelistratov yoldaşla görüşüb və məsələni qəti qoyub ki, müxbir burdan getməlidir.

Belovun adı çəkiləndə o, əlindəki qələmi oynada oynada, altdan-yuxarı ayaq üstə dayanıb danışan birinci katibin üzünə baxdı. Onların baxışları rastlaşdı və hər ikisi bir-birindən razı halda gülümsündülər. Birinci katib sözünə davam etdi:

- Bax, bütün bunlara görə də Yelistratov yoldaş şəxsən özü Ağababa Rzayevi bura göndərüb ki, bu müxbir məsələsi biryolluq həll olunsun. İndi bu barədə kimin nə sözü var, buyursun desin.

Büro üzvləri arasında gərginlik bir az da artdı. Onlar divardan asılmış rəhbərlərin iri şəkilləri kimi laldinməz yerlərindən tərpənmədən əyləşmişdilər. Adama elə gəlirdi ki, səliqə ilə çərçivəyə alınmış şəkillər, müdrik baxışları ilə büro iclasındakıların hər bir hərəkətini diqqətlə izləyir və yüzlərlə adamın taleyi həll olunan bu uzunsov, geniş kabinetdə bu gün, elə indinin özündə daha nələrin baş verəcəyi barədə düşünürdülər. Əvvəlcə Ağababa Rzayev üzünü başda əyləşən mötəbər şəxsə tutaraq:

- Olar, bir neçə kəlmə?

- Buyurun, - İbrahimov redaktora söz verdi.

- Belədir də, cəmi bir neçə aydır redaktor işləyirəm, - Ağababa Rzayev sözə başladı. - Ona görə də işçilərin çoxunu hələ dərinədən tanımıram. O cümlədən sizin zonaya xidmət edən Əli İldırımoğluna hərtərəfli bələdçiliyim yoxdur. Onu yalnız yazılarından tanıyıram. Qələminə söz yoxdur. - Redaktor üzünü birinci katibə tutaraq: - Elə əslində də müxbiri onun qələmə aldığı məqalələrindən soruşmaq lazımdır, - dedi. - Çünki hər bir bədii əsər yazıçının həyat mövqeyini müəyyən etdiyi kimi oçerk də, felyeton da, adicə məqalə də jurnalistin məni üzə çıxarır. Bura gəlməmişdən bir gün qabaq kollektivin üzvlərini yığıb, Əlinin barəsində ayrı-ayrı işçilərin fikrini soruşdum. Hamı ondan razılıq edir, deyirlər ki, qələminə söz yoxdu, həm də ehtiyatlı adamdır. Əlbəttə, bunları deməkdə heç də onu ideallaşdırmaq və ya müdafiə etmək fikrində deyiləm. Şübhəsiz, nöqsanları da olmamış deyil. İndi nöqsansız adam yoxdur, mənim də, sizin də, hərə-

nin bir cür çatışmamazlığı var. Ancaq hər kiçik şeydən ötrü də... Bir sözlə, redaksiyanın kollektivi sizin zonaya xidmət edən əməkdaşımızdan razıdır. Mənim fikrim də kollektivin fikridir. Başqa cür də ola bilməz. Ancaq bu, heç də o demək deyil ki, müxbir əvəzəlməz adamdır. Bəlkə siz onun elə bir qəbahətini bilirsiniz ki, bunun üstündə xüsusi müxbiri nəinki başqa zonaya dəyişmək, işdən də azad etmək, hətta cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək lazımdır. Əgər bunun üçün əlinizdə əsaslı dəlil-sübutlar varsa, buyurun. Onun özü də burdadır, katib köməkçisinin kabinetində gözləyir. Lazım olsa, bura dəvət edək, öz iştirakı ilə məsələni aydınlaşdıraq.

Heç kəsdən səs çıxmadı. Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Vilayət Partiya Komitəsinin ixtisasca zootexnik olan ideoloji iş üzrə katibi:

- Bilirsiniz, yoldaş Rzayev, - dedi, - gəlin, məsələni xırdalamayaq. Nə lazımdır, müxbiri bura dəvət edək, birini biz deyək, birini o desin. Məncə, pərdəni götürmək lazım deyil. Bu partiya etikası ilə düz gəlməz. Bir halda ki, Vilayət Partiya Komitəsi sizin müxbirlə işləmək istəmir, Sekada da ondan narazılıq var, gəlin geniş müzakirə açmayaq. Burda elə ciddi bir problem də görmürəm. Bu müxbir olmasın, o birisi olsun, nə fərqi var. Radi boqa, onu burdan aralayın, getsin! Bir də ki, axı, on kto takoy?! Özümüzün yerli kadromuz var. Siz gəlməmişdən əvvəl çağırıb söhbət də eləmişik, yaxşı da oğlandır, əgər açığını bilmək istəyirsinizsə, sizin işçinin yazıları bizi təmin etmir!

Ağababa Rzayevin baxışları sərt ifadə aldı. O, ideoloji iş üzrə katibə istehzalılı nəzər salaraq:

- Sizin ixtisasca zootexnik olduğunuzdan xəbərdirəm. Əkinçilik, heyvandarlıq sahəsində bəlkə də yaxşı təcrübəniz var. Lakin burada insandan, peşəsi təyyarə sınaqçısından da çətin və mürəkkəb olan jurnalistdən söhbət gedir.

Bu söz vilayətdə ideoloji işlərə istiqamət verən katibə toxundu. O, tutulan kimi oldu. Lakin özünü o yerə qoymadı. Pərt olduğunu bürüzə verməmək üçün süni olaraq gülümsündü və yumşalaraq:

- Ağababa Səmədoviç, - dedi, - birinci dəfə görüşsək də, haqqınızda çox eşitmişəm. Sizə böyük hörmətimiz var, ancaq gəlin məsələni qəlizləşdirməyək. Mən-cə burada heç bir yoxlama, müzakirə lazım deyil. Yəqin yoldaşlar da mənimlə razılaşarlar. Ən asan yol odur ki, müxbiri dəyişin! Bununla da söz-söhbət qurtarsın getsin. Yerinə də özünüz bilərsiniz, kim layiqdi göndərin. Biz etiraz etmirik. Lij bı Əli İldırımoğlu buradan getsin.

- Ən asan yol! - Redaktor təəssüflə başını bulayıb katibin sözünü təkrar etdi. - Yoldaşlar məni bağışlasınlar, əgər Vilayət Partiya Komitəsinin katibi kadrın yerini dəyişdirməyi asan yol hesab edirsiniz, buna ancaq təəssüflənmək olar. Bir də ki, sizi qınamıram. Bəzən nadanın birini layiq olmadığı vəzifəyə qoyanda, o özünü göstərmək üçün əvvəlcə tabeçiliyindəkiləri sıxışdırmaqdan, lazım oldu-olmadı, adamların yerini dəyişdirməkdən və ya bir bəhanə tapıb işini haqq-nahaq vəzifədən çıxartmaqdan başlayır. Bu çox yanlış yol-

dur. İdarə başçısının bu üsulla, qazandığı nüfuzun ömrü çox qısa olur, ona qarşı yaranan nifrət isə ömrü boyu unudulmur. Bir də ki, işçinin yerini dəyişmək sizə nə qədər asan görünürsə, şəxsən mənim üçün o qədər çətinidir. Xüsusilə yaradıcı işçinin. Müxbirə, işlədiyi zonanın ab-havasını bilmək, rayonların xüsusiyyətini öyrənmək, adamları dərinləndən tanımaq, şəhər və kəndlərə hərtərəfli bələd olmaq üçün illərlə vaxt lazımdır. Hələ mən bir yurd-yuvadan digərinə köçməyin əzəbiyyətini demirəm.

Redaktor sözünə fasilə verib:

- Düzü, idarə başçısı kimi o cür addım atmaq mənim üçün çətinidir. Çox danışib vaxtınızı almaq istəməzdim. Lakin məsələnin qoyuluşu məni vadar edir ki, fikrimi bir qədər cılızlığı ilə bildirim. Əlbəttə, biz tutduğumuz vəzifənin məsuliyyətini incəliyinə qədər dərk etməliyik. Əks təqdirdə tabeliyimizdəkilərə üzde olmasa da, daxilən çox miskin, cılız görünə bilirik. Ona görə də rəhbər işçi dediyi sözü, etdiyi hərəkəti əvvəlcə dərrakəsinin süzgəcindən dənə-dənə keçirməlidir.

Ağababa Rzayev bunları deyib üzünü əyləşənlərə tutdu:

- Xahiş edirəm, elə başa düşməyəsəniz ki, burda kimə isə dərslər vermək, kimi isə qanadıma alıb müdafiə etmək niyyətindəyəm. Və uzun-uzadı danışdığım üçün sizin hamınızdan üzr istəyirəm. Burada tək bizim işçinin məsələsi deyil, ümumiyyətlə, söhbət insanlara münasibətdən, jurnalistin taleyindən getdiyi üçün bu bərdə fikrimi açıq deməliyəm.

Qısıq boynu olan və ağarmış saçları seyrələn Vilayət Partiya Komitəsinin ikinci katibi Belov yerində qurcalanıb cib yaylığını çıxartdı. O, eynəyinin şüşəsini silə-silə:

- Ağababa Səmədoviç, - dedi, - görürəm çox inad edirsiniz. Ancaq bunun mənası yoxdur. Mən özüm şəxsən Yelistratov yoldaşın yanında olmuşam, bu məsələni də razılaşmışıq, qurtarıb gedib. Başım çıxmır, təzədən bu nə müzakirədir?!

- Siz Yelistratov yoldaşla nə barədə razılaşmışınız? - redaktor soruşdu.

- Sizin müxbirin bu zonadan dəyişdirilməsi barədə. - Belov cavab verdi.

- Əgər bu, doğrudan da siz deyən kimidirsə, eybimə gəlir deyəm ki, görünür, Pyotr Matveyeviç də, Sergey Andreyeviç də ya billə-bilə, ya da ki, bilməzlikdən səlahiyyət hədlərini aşırırlar.

- Nə üçün?! - bu söz Belovun şəstinə toxundu və incikli soruşdu.

- Ona görə ki, müxbirin azad olunması və ya onun iş yerinin dəyişdirilməsi məsələsi redaksiya kollegiyasının qərarı və redaktorun əmri ilə həll olunur.

İkinci katib hövsələdən çıxdı:

- Bəsdir, sən Allah! Xatirinizə dəyməsin. Siz də lap ağ elədiniz, heç bilirsiniz ondan nələr yazırlar?!

- Sergey Andreyeviç, bilsəm ki, məndən inciməzsiniz, deyərdim ki, heç sizin özünüzdən də az yazmırlar, - redaktor dilləndi.

- Kimə? Hara?

- Mənim özümə, - redaktor ikinci katibə bir qədər sört cavab verdi, - sizin barənizdə redaksiyamıza gələn imzalı, imzasız məktubların sayı-hesabı yoxdur. Ancaq biz buna o qədər də təəccüblənmirik. Ölçüb-biçib belə hesab edirik ki, siz Vilayət Partiya Komitəsinin katibisiniz. Kimi işə məzəmmət edirsiniz, kimdənsə iş tələb edirsiniz, yeri gələndə kiminsə vəzifədən çıxarılması məsələsini qoyursunuz. Belə olduğu təqdirdə, şübhəsiz, sizə qarşı müəyyən narazılıqlar yaranır. Ona görə də hayıf çıxmaq üçün, başlayırlar düz-əyri, orabura yazmağa. Paketin də ki, biri iki qəpik... Verdiyimiz əmrlər, çıxardığımız qərarlar bu cür ucuz paketlərə yox, konkret faktlara, həqiqi vəziyyətə əsaslanmalıdır. Əks təqdirdə ictimaiyyətin nəzərində biz özümüz də çox ucuzlaşdıq və o paket qiymətində olardıq.

İkinci katib təkidlə:

- Ağababa Səmədoviç, yaxşı, bu anonimka barədə sizin fikrinizlə şərikəm. Bütün bu imzalı, imzasız məktubların hamısını qoyuram bir kənara. Bəs onun topdağıtmaz evinə sözünüz nədir?! Evinə gedib-gələnlərdən və mənim çox inandığım yoldaşlardan biri ondan elə şeylər danışır ki, düzü, eşidəndə dəhşətə gəlirəm. Evində çexski royaldan, importnu spalını, obedni mebellərdən tutmuş, xrustal çil-çiraqlara qədər, nə yoxdur?! Canım, bizi məcbur eləməyin də hər şeyi açıb ağardaql! Bayaqdan bəri söhbətin gedişindən görürəm ki, onu açıq-aydın müdafiə edirsiniz. Sonra bunun üstündə, axı, sizin də başınız ağrıya bilər.

Büro üzvlərinin arasında əyləşmiş Mərkəzi Komitə

inspektorunun qırışığı açıldı. O, nikbin əhval-ruhiyyə ilə:

- Tamamilə doğrudur, - Belovun sözünü təsdiq etdi.

Redaktor inspektorun sözünə əhəmiyyət vermədən ona qıyğacı nəzər yetirib, ikinci katibə tərəf yönəldi:

- Bəli, siz düz başa düşmüsünüz, müxbiri müdafiə edirəm. Lakin redaksiyamızın işçisi olduğuna görə yox, təqsirsiz olduğuna görə. Siz isə çox yanılırsınız və deyərdim ki, haqsızsınız. Onun evi barədə dedikləriniz mənə əsas verir deyim ki, həm də ədalətsiz adamsınız. Və Vilayət Partiya Komitəsinin katibi kimi xarakterinizə xas olan belə bir keyfiyyət məndə təəssüf doğurur.

- Redaktorun Vilayət Partiya Komitəsinin ikinci katibi, Mərkəzi Komitənin üzvü, Ali Sovetin deputatı ilə bu cür danışıması və ona inanmaması da məni təəssüfləndirir. - Belov Ağababa Rzayevə etirazını bildirdi və təkidlə: - Davay, iş ki, belə oldu, komissiya yarıdaq, onun evini yoxlatdıraq, kimin haqlı, kimin haqsız olduğu onda aydınlaşar.

Redaktor acı istehza ilə:

- Məndən inciməyin, Sergey Andreyeviç, - dedi, - sizin belə bir tələb irəli sürməyiniz hüquqi savadınızın ya azlığından irəli gəlir, ya da tamamilə yoxluğundan. Katib kimi bilməlisiniz ki, vətəndaşın hüququ toxunulmazdır. Onun evini yalnız prokurorun sanksiyası ilə yoxlamaq olar. Lakin bu cür canfəşanlığınızı nəzərə alıb belə bir məsuliyyəti məmnuiyyətlə boynuma götürərdim və onun evini inandığınız adamların iştirakı ilə

yoxlatdırardım. Ancaq qorxuram ümidləriniz boşa çıxma və dediklərinizin biri də təsdiq olunmaya. Ona görə də rəva bilməzdim ki, sizin kimi mötəbər bir şəxs çıxılmaz vəziyyətə düşüb rüsvay olsun.

- Bəlkə siz, daha çox mövqeyində möhkəmcə dayandığınız əməkdaşlarınızın rüsvayçılığından və özünüzün pis vəziyyətə düşə biləcəyinizdən ehtiyat edirsiniz?! - Belov cavab verdi .

Redaktor rişxəndlə:

- Xeyr, Sergey Andreyeviç, yanılırsınız - dedi. - Bu barədə məni bağışlayın. Siz müxbirdən narazı olan, yaltaq, boşboğaz adamların iftirasına əsaslanırsınız, mənə gördüklərimə.

Sergey Andreyeviç Belov çaşdı, onun qansız sifəti avazıdı. Səsi yayı boşalan pətefon kimi nəzildi:

- Ağababa Səmədoviç, siz də ağ eləməyin də... Onun evini haçan görmüsünüz?!

- Cəmi bir neçə saat bundan qabaq. Səhər çayımı onların evində içmişəm, - redaktor cavab verdi və sola dönüb üzünü birinci katibə tutaraq:

Evində yeganə qiymətli şey qara rəngli "Belorus" pianosudur, vəssalam! Döşəməyə də üstündə öz adı, фамилиясы, төвәллүдү olan qədim bir xalça sərilməşdi. Maraq üçün soruşdum, dedi ki, anam toxuyub, 1930-cu ildə. Yataq otağında da iki dəmir çarpayı...

Redaktor bunu deyib dərin fikrə getdi, başını ağır-ağır yırğalayıb ətrafındakılara:

- Özümü heç də sizdən ayırmaq istəmirəm. Bizə böyük rütbələr etibar olunub. Amma gəlin boynumuza alağ ki, vaxtımızı kiçik, çox kiçik məsələlərə sərf edi-

rik. Və əsl mətləbdən uzaq düşmüşük. Çünki şəxsi, həm də deyərdim ki, qərəzli hisslərimizin əsiri olmaq bəlasından xilas edilə bilmirik...

Heç kəsdən səs çıxmadı. Birinci katib siqaretini yandırıb kabinetin onsuz da tüstülü olan havasını ağır-laşdırdı. Belovla, Mərkəzi Komitənin bayaqdan bəri müzakirələrin gedişini diqqətlə izləyən məsul təşkilatçı bir-birinə qaş-gözlə işarə vurub ayağa qalxdılar və suyu süzülmiş kimi aradan çıxdılar. İdeoloji iş üzrə katib də onların arxasınca. Başqa büro üzvləri isə məsələyə münasibətlərini bildirməkdən ehtiyat edirmiş kimi, danışanların ağızına baxır və əsla qımıldanmırdılar. Onlar yalnız başda əyləşənin təklifinə səs verib, əl qaldırmaq məqamını gözləyirdilər. Ona da ehtiyac olmadı...

* * *

Kabinetində tək-tənha qaldığım katib köməkçisi hara isə getmişdi və hələ də qayıtmamışdı. Dünəndən yarımçıq qalmış məqaləmi tamamlamaq üçün əlimə yaxşıca fürsət düşmüşdü. Qapının açılması diqqətimi qarşımdakı yazıdan ayırdı. Katibə qız xoş təbəssümlə:

- Sizi gözləyirlər, - dedi.

...Birinci katibin geniş kabinetində heç kəs yox idi. Divardakı iri şəkillər lal sükuta dalmışdı. Qızılı rəngli zəncirlərindən ağır daş sallanan saatın kəfkiri o tərəf, bu tərəfə yellənib, asta-asta çıqqıldaıyır və kabinetin sükutunu pozurdu. Redaktorla birinci katib arxa tərəfdəki istirahət otağında qabaq-qənşər əyləşib çay içirdilər. Heç bir şey olmayıbmiş kimi soyuqqanlıqla

mənə oturmaq üçün yer göstərdilər. Onlar söhbətlərində bayaqdan bəri gərgin müzakirəsi gedən məsələnin üstünə əsla gəlmədilər. Danışiq əsnasında birinci katib saatına baxdı və:

- Bakıdan zəng vurmuşdular, - dedi. - Moskvadan qonaq gəlməlidir, bu gün təyyarə ilə uçmalıdır, qarşı-lamaq üçün adam göndərmişik.

Redaktor:

- Onda vaxtınızı almayaq, - deyib ayağa durdu.

Birinci katib:

- Hə də, saat birdir, kakraz günorta yeməyinin vaxtıdır. Gedək bir tikə çörək kəsək, - deyib əyləşdiyi yumşaq kreslosundan qalxdı.

- Çörəyi harda yeyək? - redaktor soruşdu və katibin üzünə baxdı.

- Abkomun bufetində bizim üçün ayrıca otaq vardır, - katib cavab verdi.

Redaktor yarızarafat:

- Bizim burda evimiz ola-ola niyə bufet xörəyi yeyək?

Redaktor katibin təklifinə münasibətini bildirdi.

- O hansı evdir? - katib maraqla soruşdu.

Redaktor mənə tərəf dönüb, əlini çiynimə qoydu:

- Müxbirin evi elə redaktorun evi deməkdir, - Rzayev cavab verdi. - Bu kişinin yəqin ki, yavan da olsa, kəsməyə bir tikə şor-çörəyi tapılar. Sizi də dəvət etməyə ərkim çatar.

Birinci katib:

- Məmnuniyyətlə sizinlə gedərdim, - dedi. - Ancaq bayaq dediyim kimi, Moskvadan qonaq gözləyirəm.

Ona görə də binadan kənara çıxa bilmərəm, gərək məni bağışlayasınız.

...Vilayət Partiya Komitəsinin binasından aralananda Ağababa Rzayevin yorğun baxışları şəhərin ala-bulud səmasında dolaşdı, sonra ayaq saxlayıb mə-nə mənəli-mənəli nəzər salaraq:

- Qılınclarını yaman itiləmişdilər ha, - dedi. - Ancaq bir şey çıxmadı. Çünki haqqın qılıncından kəsərlisi yoxdur. Başını sal aşağı, sakitcə işlə, amma daha da ehtiyatlı ol.

* * *

- HAQQIN QILINCINDAN KƏSƏRLİSİ YOX-DUR...

- Daha da ehtiyatlı ol ...

Böhranlı anlarımda dinlədiyim həmin kəlamlar on il yaşadığım binanın lal-dinməz divarlarından qopub əlimdəki qələmin əks-sədasına çevrildi.

EY QƏLƏM! Səni başa düşürəm. Keşməkeşli Naxçıvanlı günlərimdən ayrılı bilmirsən. Gəncliyimin bu diyarda keçən qaynar çağları sənin üçün unudulmaz xatirələrə çevrilib. Ancaq onları közərdib alovlandırdıqca, mənim onsuz da kövrək olan ahıl qəlbim onun oduna tab gətirmir. O günləri nisgilli sətirlərinlə nə qədər haraylasan da, faydası yoxdur, daha geri dönən deyil. Ona nə sənin qüdrətin çatar, nə də ki, mənim. Odur ki, inad eləmə. İnadkarsan bilirəm. Yaz deyiblər yazmamısan, yazma deyiblər yazmısan. Çünki sənin tanrı adlı yol göstərənin, vicdan adlı hökmdarın var. Yalnız onların hökmünə müntəzirsən. Bu çağımızda gəl məni də dinlə. Yalvarıram, burax gedim! İrəlində İl-

dırım adlı rəncbər hənirtimi gözləyir. Ona qovuşmaq həsrəti məni bir an belə tərk etmir.

Elə bil qələmim canlı məxluq kimi, qəlbimdən keçənləri hiss edib özü də kövrəldi. Bu Naxçıvanlı sətirlərinin sonuna iri bir nöqtə qoyub məni azad buraxdı. Altımızdakı maşın hərəkətə gəldi. Üzərində iməkləyə-iməkləyə sürünüb, əsə-əsə ayaq üstə qalxıb, titrək addımlar atdığım torpağa doğru üz tutduq

* * *

NİKOLAY VAXTI Əliquluuşağında Xudayarı adla deyirdilər. İndinin özündə də ondan danışılar. Kəsdiyi başın sorğu-sualı yox imiş. Bakıda fəhlə işləyəndə onun şəstinə toxunanların neçəsini qanına qəltan eləyib. Axırda da ələ keçməmək üçün Bakıdan əkilib Əliquluuşağına qayıdıb. Kənddə də çoxlarının qanına bais olub, dinənin dilini kəsirmiş. Çox adam da - xatası məndən uzaq olsun - mülhizəsilə ona baş qoşmurmuş.

Xudayarın qohum-övladı fəxr edirmiş onun kənddə baş aparmasınan. Yetənə yetib, yetmədiyinə də daldan bir daş atırmış Xudayar. Xudayarın adı qulağına dəydiyindən Allaha bəndəlik eləmiş.

Bir axşam Xudayar örüşdə qıçı qırılmış axsaq çəpişi kəsib bozartma elətdirir. Dörddirəkli damın ortasında alovlanan ocağı dövrəyə alıb şam süfrəsi açılar. Şad-xürrəm yeyib-içəndən sonra Xudayarın arvadı Qızbəsti ərinə eşitdirir ki, könlümə üzüm düşüb, olsa yeyərdik. Başqa vaxt olsa, Xudayar bəlkə də bu sözü qulaqardına vurardı. Və üzünü bozardı arvadına deyirdi ki, gecənin bu vaxtı üzümü hardan alım?! Ancaq

Qızbəsti ağır ayaq olduğundan Xudayar onun xətrinə dəymir. - Taparam, arvad, - deyir. Mən olan yerdə üzüm nə şeydi ki?!

Xudayar gecənin zülmət qaranlığında beşaçıları çiyinə salıb evdən çıxır. Öz-özünə fikirləşir ki, uzaqdakı üzümlüklərə gedib qayıtmaq gec çəkdir. Yaxınlıqdakı bağların çoxunda da üzüm sozulub. Bircə dayım Əmrullahın bağında yaxşı üzüm var. Çox ağacın hələ dəci də pozulmayıb. Dayım da ki, Gorus bazarına gedib. Bağda heç kim olmaz. Yadına kənd arasında işlədilən belə bir söz də düşdü. - Oğurluğa dayingilə get ki, tutulanda döyülməyəsən. - Xudayarın bıığı qaçır, öz-özünə bir balaca gülümsəyir. - Hə, elə dayımın bağına gedim, ordan sərfəlisi yoxdur, - düşünür.

Yarğan altı bağları kənddən təxminən bir kilometr aralıda, Gəlin kahası qayaları ilə çaylağın arasındakı sinə yerdə yerləşir. Bağın girəcəyində, əvvəlcə ortasına örkən dolanmayan tut bağları nəzərə çarpır. Sonra Əmrullahın səliqə ilə salınmış üzümlükləri başlanır. Xudayar ehtiyatla çəpəri addayıb dayısının bağına keçir. Beşaçıları çiyində, bələd olduğu ağacların birinə çıxır. Əlinə gələn salxımları bir-bir qırıb yığıdığı yerdə qəflətən, kimsə ağacın dibini kəsdirir və:

- Ə, kimsən! Əl-ayağım dəyməmiş düş aşağı! - deyib ona hədə-qorxu gəlir.

Ona Xudayar yox, çiyindən asılan beşaçıları tül-fəng cavab verir. Dalbadal üç güllə açılır. Ağacın dibindən:

- Vay, namərd!! - Vahiməli səs gəlir.

Xudayar ağacdan enir. Qətlə yetirdiyi adamın kim-

liyini bilmək üçün cibindən kibrit çıxardıb yandırır. O artıq birdəfəlik susmuşdu. Özgə adam da deyildi. Xudayarın özcə dayısı oğlu idi.

Sən demə, Əmrullah Gorus bazarına getdiyinə görə, bu gecə bağda oğlu qarovul çəkirmiş. Özü də Bakının neft mədənlərindən birində işləyən oğlu. Atasının sifarişi ilə icazə alıb kəndə gəlibmiş ki, çoxdan bəri ad eylədiyi qızla evlənib yenə də Bakıya qayıtsın. Əmrullah da Gorus şəhərinə toy tədarükü üçün getmişmiş.

Xudayar görür ki, iş işdən keçib, aradan çıxır. Evdə də bu barədə söz demir. Səhər kəndə səs yayılır ki, Əmrullahın oğlunu öldürüblər. Özünü hadisə yerinə yetirən Xudayar baş-gözünə döyməyə başlayır və:

- Toyu yasa dönən dayıoğlu! - deyib hönkür-hönkür ağlayır.

Dəfn mərasimində Xudayar üzünü hüsr yerinə gəllərə tutaraq:

- Ay camaat, - deyir-hamınız eşidin, agah olun! Mənə də Xudayar deyərlər. Dayım oğlunun bu qanı yerdə qalsa, gərək Zabıxlı tayfasından olan Əliqulu-uşağılı Xudayar başında papaq gəzdirməsin! Kim bu qana bais olanın tapılmasında mənə kömək eləsə, həmin şəxsə 50 onluq qızıl boyun oluram.

Xudayarın gülləsinə neçə-neçə günahsız insan tuş gəlib. Yazı bulağına enən yolun başında İsmayılın öldürülüb yandırılmasını da Xudayardan görürdülər.

ANCAQ SU SƏNƏYİ SUDA SINAR-deyiblər. İş elə gətirir ki, bir yay səhəri Səfərlə Xudayar harasa gədimişlər. Səfər də hələm-hələm qabaqdan qaçan de-

yilmiş, ancaq başaşağı adam olub. Tay Xudayar kimi ona-buna buynuz göstərmirmiş. Uşaqda uşaq, böyüklə böyük imiş. Ancaq Xudayar ona çox yuxarıdan baxırmış. Səfəri milçək da saymırmış. Düzə çıxanda hər ikisi atının başını buraxır. Səfərin atı tünd yorğa yeriyirmiş, Xudayarınki isə yorturmuş. Səfərin atı onu geridə qoyanda, Xudayar lağ-loğazla:

- Ə, Səfər, yabının başını yığ, - deyir, - elə yaxşı deyiblər ki, atı yorğaynan, arvadı göyçəknən yoldaş olmayasan.

Bu söz Səfəri tutur. Çünki Səfərin arvadı daxilən də, xaricən də gözəl qadın olubdur. Səfər başa düşür ki, Xudayar daşı hara atır. Ancaq üstünü vurmur, he-sabı içəri verir. Atın başını yığıb Xudayarı gözləyir. Atlar bu dəfə yeyin addımlarla qoşa gedirlər. Səfərin qırımından Xudayar hiss edir ki, söz ona dəyib. Ancaq Xudayar özlüyündə fikirləşir ki, Səfər onun meytinə də yaxın düşə bilməz. Səfər kimdir ki?! Onun aləmində heç kim?! Yüz heyləsi olsa, Xudayarın qabağında duruş gətirə bilməz. Onlar soyuq-soyuq ordan-burdan söhbət edə-edə Qəşəm bulağına çatırlar. Hər ikisi atdan düşür. Xudayar bulağa tərəf yönəldə Səfər belindəki naqana əl atıb amiranə bir səslə:

- Xudayar! - qışqırır.

Xudayar geri dönür və Səfərin onun üstünə naqan çəkdiyini görəndə özünü itirmədən cəld belindəki onatılan tapancasına əl atır. Səfər ona aman vermədən:

- Xudayar! - qışqırır, - o dünyaya gedəndə bu sözləri deyərsən! Kişi kişinin namusuna toxunmaz. Sonra da deyərsən, ki, tökdüyüm qanlar qabağıma çıxdı.

Xudayar qımıldanmaq istəyəndə naqan açılır. Dalbadal iki güllə...

Səfər Xudayarın meytini Qəşəm bulağının qabağında qoyub atına süvar olur. Yolda Xudayarın dayısı oğlunən rastlaşır. Səfərin eyninə gəlir ki, sabah dayısı oğlu bu qanı yerdə qoymaz. Qana-qan eləyə bilər. Ona görə də salam-kəlamdan sonra Xudayarın dayısı oğlundan xahiş eləyir ki, bir də yerə düşməyim, bu atın tapqırını bağla. Dayı oğlu irəli yeriyəndə Səfər bir güllə də ona...

* * *

EH, BU KƏND NƏLƏRİN ŞAHİDİDİR! Bu kənd - dəliyəm, güclüyəm - deyib meydan sulayanların axır aqibətini çox görüb. Bu kəndin ipə-sapa yatmayanların dərslərini verib, yola gətirdiyi neçə-neçə igidləri olub. Bu gün gec də olsa, onların bəziləri barədə...

Əmim Əmrah atamın böyük qardaşıdır. Bacıları Ağcaynan Şaxanım onu xatırlayanda - sərkərdə qardaşımız! - deyib, qan-yaş töküdürlər. Qonşu Gürcülü kəndindən olan və vaxtı ilə Əmraha mirzəlik edən, şura hökuməti vaxtında Respublika Ali Sove-tinin sədri işləyən Nəzər Heydərovun "Zəngəzur dağlarında" kitabında əmimin igidliyi barədə geniş yazılıb.

BİR BAHAR SƏHƏRİ Əmrahın qulağına qışqırtı səsi gəlir. Qəşərə çıxanda görür ki, uryadnik Hacı Mirsaxanı şallağın altına salıb, baş demir, göz demir, şiliyir. Nikolay vaxtı qayda beləymiş ki, kəndə gələn hökumət adamı növbəynən hər dəfə birinin evində qonaq

qalırmiş. Bu dəfə uryadnik Hacı Misirxanın qonağı imiş. Uryadnik onun adına verilən arpanı gözdən keçirəndə görür ki, içində bir neçə xırda-mırda daş var. Qonaq hövsələdən çıxır. Sən demə, ev sahibi qonağı "saya salmayıb". Atının arpasını təmiz arıtdamayıb. Buna görə də uryadnik hirslənib özündən çıxıb! Hacı Misirxanı salıb şallağın altına. Bir adam da ürək eləyib irəli dura bilmirmiş. Əmrah dil-dodağını gəmirir. İki dəfə öz-özünə:

- Lənət sənə, şeytan!! Lənət sənə, şeytan!! - deyir.

Bacılar qardaşlarının xasiyyətinə yaxşı bələd idilər. Əmrahın qırımından bilirlər ki, bu sözləri ki, işlətdi, əlindən xəta çıxmalıdır. Ağca ilə Şaxanın Əmraha tərəf yüyürürlər. Ancaq faydası olmur... Əmrah özünü qırğı kimi yetirib Hacı Misirxanı uryadnikin əlindən birtəhər alır. Sonra da hökumət nümayəndəsini ayağının altına salıb, o ki var, əzişdirir. Bütün kənd tökülür, uryadniki Əmrahın əlindən ala bilmir. Axırda qadınlar ortalığa yaylıq atırlar... Əmrah uryadniki də atına qatıb ağzı-burnu qanlı Əliquluuşağından qovur.

Eşidib-bilən ağsaqqal, qarasaqqal bu əhvalata yaxşı baxmırlar. Hərənin ağzından bir avaz gəlir:

- Əmrah, hökumətnən hökumətlik eləmək olmaz. Örənniyə nahaq əl qaldırdın. Bu işin axır-aqibəti yaxşı qurtarmaz.

- Bu dava-dalaş kəndin başında çatdamasa yaxşıdır.

- Hacı Misirxandan ötrü kəndi güdaza verdin...

ARTIQ İŞ İŞDƏN KEÇMİŞDİ. Səhərisi kəndə xəbər gəlir ki, pristav əli silahlı 50 atlı yola salıb. Pris-

tav deyib ki, gərək Əliquluuşağı kəndi darmadağın olsun, daş-daş üstündə qalmasın. Əmrah da qolu bağlı pristavın hüzuruna gətirilsin...

Bu bəd xəbərdən sonra kənd yasa batır. Gülləbərardan salamat qurtarmaq üçün hərə başına bir çarə axtarır. Arvad-uşaq vahiməyə düşür. Əmrah isə silaha sarılıb adına süvar olur:

- Ay camaat! - deyir, - heç əl-ayağa düşməyin! Bu işi mən eləmişəm, mən də cavab verməyə hazırım! Siz heç narahat olmayın! Necə ki sağam, qoymaram bir uşağın da burnu qanasın.

Əmrah kəndinin etibar eləyib, əli silah tutanlarını başına yığıb, bənd-bərəni kəsir. Şerti də bu olur ki, nə hökumət tanıyıram, nə də ki, pristav-zad! Bu kəndə bir nəfər də yad adam buraxılmamalıdır. Bu yolda öldü var, döndü yoxdur! Çoxdan çox öləcək, azdan az! Allah təvəkkül!

Əmrah bu sözləri deyib altında eşilən kəhər atın başını buraxır...

Kəndin ağsaqqalları bir yerə cəm olub, Əliquluuşağını bu qanlı qovğadan sovuşdurmaq üçün məsləhət-məşvərət edib tədbir tökürlər... Kəndin sayılan ağsaqqalları - Paşa, Məşədi İbrahim, Firdovsi duz-çörək götürüb, Alçalı dərənin başında tərədən-dırnağacan silahlanmış pristav atlılarının qabağına çıxırlar. Paşa kişi dəstə başçısının qabağına yeriyib:

- Ay oğul, - deyir, - necə olsa, müsəlmançılıqdır. Qanı qanla yumazlar. Bir xətdir Əmrahın əlindən çıxıb. Əslində arının yuvasına çöp uzadan elə örənnik özü olub. Günah da ondadır. Ancaq onlardan keçib.

Bu əl vurub, bu əl kəsib. Biz istəmirik bir şapalaqdan ötrü yüzlərlə iyidin qanı tökülsün. Əmraha siz də bələdsiniz, biz də. O da başının dəstəsiynən bənd-bərəni kəsib, qan-qan deyir. Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Allahı seversiniz! Gəlin, bu daşı ətəyinizdən tökün! Bir səhvdir, olub keçib! Hamısını bizim bu ağsaqqalımıza bağışlayın!

Pristavın atlıları bir yerə baxırlar, bir göyə. Dəstə başçıları qulaq-qulağa verib nə isə pıçıladaşırlar. Sonra da irəli yeriyib ağsaqqalların duz-çörəyinə əl basırlar. Qırğına gələn hökumət dəliqanlıları Əliquluuşağı kəndinə qonaq kimi daxil olurlar. İki cöngə kəsilir. Barışiq süfrəsi açılır. Pristav atlıları ilə Əmrahın silahlı adamları qabaq-qənşər əyləşib duz-çörək kəsirlər. Müsəlmançılıqda kəsilən çörəyi kim basdıyar?! Adanı daş-qalaq eləyərlər.

El ağsaqqalları olmasaydı, gör nələr baş vermişdi! Neçə komanın tüstüsü kəsilmişdi. Atalar nahaq yerə deməyib ki, Allahsız yerdə ol, böyüksüz yerdə yox.

KÖHNƏ KİŞİLƏR BİR DƏ BUNU DANIŞIR-DI:

- Nikolayın taxtdan düşməsiynən sovetlərin qurulması arasında bir boşluq yaranmışdı. İt yiyəsini tanı mırdı. Güclü, gücsüz əyyamı idi. Qaçaq-quldurluq üstündə neçə dəfə Sibirə sürgün olunmuş Kəlba Əmrah axırda da gəlib Əliquluuşağı ilə Ermənistanın Xinzirək kəndinin arasındakı Kilsə kaha adlanan daş mağarada məskən salmışdı. Ətraf kəndlərin camaatına qan uddururdu. Nə Allahı tanıyırdı, nə də ki, bəndəni. Qılıncından qan damırdı. Qonum-qonşu kəndlərin mal-qa-

rasını gözgörəsi qabağına qatıb Kilsə kahanın mağara-larına doldurur, oradan da su qiymətinə ermənilərə satıb əvəzində qızıl pul, parça, qənd, çay, geyim-kecim şeyləri alırdı. Kimin nə həddi vardı ki, Kəlbalyı Əmrahın qabağına dura. - Bura tüstüdür, orda otur, - deyə. Kənddə də tək-tük hallarda görünərdi. - Kəlba Əmrah gəlir! - deyəndə arvad-uşaq qorxusundan dama girib, qapının dalını vururdular. Hamı zağ-zağ əsirdi ondan. Yaxın kəndlərdə naxıra qadın göndəriridilər ki, kişilər namus eləyib qız-gəlinin otardığı mal-qaraya səmt durmaz. Kəlba Əmrah üçün nə qadın, nə kişi! Ona gecə də, gündüz də bir idi. Gündə-günaşırı bir kəndin mal-qarasını qarət eləyirdi. Bu da Əliquluuşağı camaatına əskiklik gətirirdi. Kəlba Əmraha öhd eləmək olmurdu. Heç kəs də canından, qanından keçib, təpəsini onun gülləsinin qabağına vermək istəmirdi. Artıq bıçaq sümüyə dirənmişdi.

GÜNLƏRİN BİRİNDƏ həmişə olduğu kimi beş-on adam kəndin ortasına toplaşib olub-keçənlərdən, zəmanənin gərdisindən, rus hökumətinin işdəklərindən danışıb ürəklərini boşaldırdılar. Əmrah da onların arasında idi. Söhbətin şirin yerində kiminsə ağzından qaçdı ki, Kəlba Əmrah gəlir! Bunu eşidən arvad-uşaq qapı-bacadan çəkilib, hərə öz daxmasına girir. Kəlba Əmrah irəlindəki döngədən burulub kəndin ortasına toplaşanlara tərəf yönəlir. Çiyində beşaçılan, belində patrondaş, kefi kök, damağı çağ. Ayaq üstə dövrə vurub söhbətləşən həmkəndlilərinə salam verir. Onun salamını alırlar. Bayaqqı söz-söhbətin istiqaməti dəyişir. Kəlba Əmrah da bir tərəfdə dayanıb danışanlara diq-

qətlə qulaq asırdı. Əmrah isə enli kürəyini divara söykəyib dillənmirdi. Hərdən gözünün ucuyunan Kəlba Əmraha tərs nəzər salıb ittihamedicı baxışları ilə onu başdan ayağa süzürdü. Birdən o, üzünü Kəlba Əmraha tutaraq:

- Burda kənar adam yoxdur, özümüzük, -dedi. - Acığına getsə də, getməsə də bu sözü deməliyəm. Qubadlının dörd-beş iri kəndi varsa, onun biri bizim bu Əliquluuşağıdır. Gur da camaatıq. Bizə yaraşmaz ki, qoluzorluq eləyib, ətrafdakı xırda-para kəndləri çapıb-talıyaq. Yaşca məndən böyük olsan da, yaxşı hərəkət eləmirsən. Hökuməti başsız görüb, son vaxtlar çox ağ eləmişən. İlan hər yerə əyri getsə də, öz yuvasına düz gedər. Dünya malından ötrü kəndimizin adını bədnam eləmə. Nə olub-olub, indən belə Kilsə kahadan yığış gəl kəndə. Düzdür, qurd yerini qaranlıq istəyər, - deyiblər. Ancaq sən Kərbəlayısan axı! Biz heç, qohum-əqrəbanı atıb tək-tənha özünü vermişən Kilsə kahanın qaranlığına. Yazıq-yuzuğun mal-heyvanını ermənilərə yedizdirirsən...

Əmrah belə deyəndə elə bil qurbağa gölünə daş atırlar. Heç kəsdən səs çıxmır. Kəlba Əmrah qulağının dibinəcən qızarır:

- Yaman baş aparırsan ha, Əmrah, - deyir. - İndi də mənə dərs verirsən?! Bu söz sənə baha oturur! Qurban olasan bura toplaşan adamlara, yoxsa...

- Yoxsa neyləyərdin, Kərbəlayı?! Heç olmasa o Kərbəlayı adından utan! - Bunu da Əmrah deyir.

Kəlba Əmrahın qızarmış, zəhmli gözləri hədəqədən çıxır. O, əlini xəncərin dəstəyinə apararaq:

- Ə, Əmrah, yəni o qədər cızığından çıxmısan! İndi də mənə ağıl öyrədirsən?! Sənin kimilərinin başını sərçə başı kimi çox üzmüşəm, - deyib Əmrahın üstünə cumur.

Əmrah da ona tərəf dartınır. Adamlar araya girib, onların hərəsini bir tərəfə çəkirlər. Qoymurlar ortalığa qan düşsün. Kəlba Əmrah hərzə-hədyan danışa-danışa aralanıb, dərənin o tərəfinə addayır. Uçuq bir kalafaya girib Əmraha bir-iki güllə atır. Əmrah da cəld evdən üçatılanını götürüb Kəlba Əmraha atəş açır. Kənd bir-birinə dəyir. Qadınların haray-qışqırığından, itlərin ulaşmasından qulaq tutulur. Kəlba Əmrah Əmraha hərbe-zorba gəlir, Əmrah da Kəlba Əmraha. Ağsaqqal, qarasaqqal ortalığa düşüb, birtəhər bu davanı yatırdılar. Xoşbəxtlikdən xəsarət alan olmur. Dul bir qadının həyətdə başına arpa, saman torbası keçirdiyi qatır budundan yüngülcə yaralanır.

Kəlba Əmrah səhərisi Kilsə kahadan hədə göndərir ki, Məmmədbağırın gədəsi çox baş aparır, onun dilini kəsmək mənə borc olsun. Əmrah da ona sifariş göndərir ki, bacardığını beş qaba çəkməyən kişi deyil. Bir də qulağıma çatsa ki, fağır-füğaranın bircə danasına toxunmusan, vay halına! Onda gərək Əliquluuşağı torpağında ya sən qalasan, ya mən!

Aradan cəmi üçcə gün keçir. Bir səhər, sübh tezdən qonşu Dovudlu kəndindən beş-altı qadın, əllərində də darta-darta gətirdikləri süd əmən buzovların çatısı, kəsirlər Əmrahın qapısını. Qadınlar əllərini üzlərinə atıb şivən qoparırlar ki, Kəlba Əmrah gözümüz baxa-baxa inəklərimizi örüşdən sürüynən qabağına qatıb apardı!

Dünəndən bəri balaları mələşə-mələşə qalıb! Əmrah, başına dönüm, bu zülmü heç Allah götürər?!

Əmrah xəcalətindən deməyə söz tapmır. İkiçə dəfə - lənət sənə, şeytan! - deyib cəld yaraqlanır. Kəhər atın belinə aşırılır. Ağcaynan Şaxanın qardaşlarının qabağını kəsib atının ayaqlarına döşənirlər:

- Getmə, qardaş! Kəlba Əmrah çoxlarının başını yeyib! Bu sübh çağı əcəl səni hərləməsin! - deyib qışqırırlar.

Əmrahı hirs boğur. Və döyüşə getdiyi bu anda sanki onun gözlərinə heç nə görünmür, qulağı heç nə eşitmir. Odur ki, bacılarının sinəsindən geri itələyib altındaki köhlənə bir qamçı çəkir. Kəhər at fıxırıb şahə qalxır və sıçrayıb qapıdan çıxır.

Hamı bilirdi ki, Əmrah ölüm ayağına gedir. Odur ki, Əmrahın qardaş-bacıları onun ardınca düşürlər, lakin çata bilmirlər.

Əmrah özünü onda yetirir ki, Kilsə kahayla Ağ qaya düzü arasındakı çaylaqda ermənilərin hərəsi bir inəyin başına ip salıb. Kəlba Əmrah da çiyində qara çuxa onlarla sövdə vurur. Yelini yernən gedən balalı inəklərin mələrtisi dərələrə düşüb. Əmrah atın noxtasını dalda bir yerdə kola bənd eləyib, özü qənşərdəki qayanın arxasına keçir. Əvvəlcə havaya iki xəbərdarlıq gülləsi atır və qışqırır ki, Kəlbayı, sözümüz sözdür, gəlmişəm! İndi Allah ya sənə verər, ya mənə! Ancaq bil ki, namərdlik eləyib səni qəfildən vurmuram, çıx qırağa!

Kəlba Əmrah "bazardan" aralanıb özünü irəlindəki sel yumuş dərəyə salır. Hər ikisi daşdan-daşa, koldan-

kola keçib xeyli atışirlar. Kəlba Əmrah qışqırır ki, əə, bu çağacan mənim qoruğuma quş qonmayıb! Gədənin biri gədə! Yəni o qədər qudurubsan ki, meydanımda at oynatmaq istəyirsən?! Səni gəbərtmək mənə borc olsun! İndicə bacıların qanlı köynəyini qucaqlayar!...

Əmrahın sərrast atdığı güllə Kəlba Əmrahın səsini biryolluq kəsir. Ermənilər qaçıb aradan çıxır, inəklər hürküşüb hərəsi bir tərəfə dağılır. Kəlbayının meyiti üstündə dovşan alması kolu bitən mamırlı qayanın dibində qalır.

Əliquluuşağı qəbiristanlığının bircə yolu var. O da kəndin tən ortasından keçir. Qohum-əqrəba yığışib Kəlba Əmrahın cənazəsini qaldıranda, Əmrah deyir ki, Əliquluuşağı kəndi onun adına oğurluq, quldurluq ləkəsi gətirənin cənazəsinə yol verə bilməz. Kəlba Əmrahın cənazəsi kəndin arasından keçməsin, vəssalam! Qoy mənim bu qərarım el-obamıza görk olsun!

ƏLİQULUŞAĞI KƏNDİNİN YÜZİLLİK, MİNİLLİK TARİXİNDƏ yeganə hadisədir ki, yalnız Kəlba Əmrahın cənazəsi kəndin içindən yox, ətrafdakı dərə-təpədən keçib, qəbiristanlıqda dəfn olunub. Yalnız və yalnız kəndin adını batırdığına görə.

Kəndin iki verstliyindən keçən Bərgüşad çayının sol sahili boyunca meyvə bağları uzanıb gedir. Ona görə də bura Çay bağları adlanır. Min bir nemət yetirən bu cənnətməkan yalnız bəyzadələrə məxsus olub. Xanlar bəy, Mirzalı bəy, Həbib bəy, Əmrullah bəy, Qaraş bəy... Onların arasında bəy olmayan yeganə rəiyyət babam Məmmədbağır imiş. Bu mülk də necə olubsa, ana tərəfdən keçib ata-babamıza. Bəylər onla-

rın arasına rəiyyətin gəlib düşməsinə çox xor baxırmış. Bağ qonşumuz Məhəmməd bəy babam Məmməd-bağrı çox burunluyurmuş. Əmrah peyda olandan sonra bəylər bir qədər özlərini yığışdırıblar. Amma yeri düşəndə yenə də öz daxili kin-küdurətlərini bürüzə verirlərmiş.

* * *

ATAM DANIŞIRDI:

- Onda on-on iki yaşındaydım. Əmrah da ərgən oğlan idi. Hələ evlənməmişdi. Yayın cırhacırında tut çırpıb doşab bişirmək üçün köçlü-külfətli Çay bağına getmişdik. Bir tərəfdə ocaq üstə tiyanlar qaynayır, bir tərəfdə də Əmrah ağaca çıxıb tut çırpır, bacıları Ağca və Şaxanım karxana tuturdular. Mən tiyanların altını qalayıb mis kəfkirlə qaynamaqda olan doşabın kəfini yığırdım. Əmrah ağacın başında tut çırpa-çırpa:

- Ə, İldırım, bağ-bostan saralıb əldən gedir. Get yuxarıdan suyu bağla gəlsin, - mənə başqa iş bu yurdu.

Bizim bağın suyu Məhəmməd bəyin bağından keçib gəlir. Məhəmməd bəy nə qədər desən halal adamdı. Bizim armudun, almanın qanadından onun bağına düşən meyvənin birinə də dəyməzdi. Əksinə, götürüb bu tərəfə atırdı. Amma di gəl ki, çox saqqat adam idi. Çoxlu da qanlar eləmişdi. Su üstündə bu gün-sabah toyu olacaq cavan bir oğlanı qətlə yetirmişdi. Hamının gözünün odunu necə almışdısa, cəsərət eliyib sözünün qabağına söz deyən yoxudu. Yoldan keçənlərin nə həddi vardı gözünün quyruğuynan onun bağına tərəf

baxsın. Zəhmindən adamın bağı yarılırdı. Onun bağına addıyıb, suyu bağlayıb qayıdınca bizimki bizə deyirdi. Əksər hallarda göz-qulaq olurduq, Məhəmməd bəy bir yana gedəndə, onun bağına keçib su gətirirdik. Əmrah deyəndə ki, - İldırım, suyu bağla gəlsin, - onda tərs kimi Məhəmməd bəy bağındaydı. Mənə qalsa o tərəfə ayaq basmazdım. Ancaq Əmrah böyük qardaşdır. Məni ölümə də göndərsə, onun sözünü sındıra bilməzdim. Çəpərdən addıyıb bir neçə addım getmişdim. Məhəmməd bəy mənə kənardan gördü və qəzəblə:

- Ə, qancıq oğlu, qancıq, bu otu-yoncama basa-basa hara gedirsən? - Üstümə çəmkirdi.

- Məhəmməd əmi, bağ yanır, arxın başına gedirəm, su bağlamağa, - çəkinə-çəkinə cavab verdim.

Məhəmməd bəy əlini şalvarının qabağına uzatdı...
Və:

- Su yerinə gəl bunu apar, - dedi.

O, gözünü qan örtmüş Xırsız bəy, mən də ağzından süd iyi gələn əliyalın uşaq. Məhəmməd bəyin sözünün qabağında nə deyə bilərdim?! Kor-peşman geri döndüm.

Əmrah hələ də tut çırpırdı. O, mənə görəndə:

- Ə, İldırım, nooldu?!

Başımı aşağı dikdim. Əmrah bir də soruşdu:

- Ə, niyə dillənmirsən, su nooldu?!

Məhəmməd bəyin mənə qarşı latayır danışığı, bir tərəfdən də qardaşımın dediyini yarıda bilməməyim...
Qəhər mənə boğdu, özümü saxlaya bilmədim...

Əmrah vəziyyətin nə yerdə olduğunu anlayıb tut ağacının başından aşağı enməyə başladı. Və hövsələ-

sini yeməyib qəlbi bir qanaddan özünü yerə atdı. Bacı, qardaş nə illah elədik, Əmrahı saxlaya bilmədik. O, beli götürüb yüyrək addımlarla Məhəmməd bəyin başına addadı. Biz də onun arxısınca düşdük...

Məhəmməd bəyin bayaq gördüyüm beşaçıları ikiye bölünüb, gavalı ağacının altına atılmışdı. Yuxarıdan xırıltılı səs gəlirdi. Onda çatdıq ki, Əmrah Məhəmməd bəyin ağız-burnunun qanını qatıb bir-birinə. Sonra da sol əliylə Məhəmməd bəyin peysərindən yapışdı, arx boyu sürüyür, sağ əliylə də bir-bir bərələrin suyunu bağlayır. Bəyi birtəhər Əmrahın əlindən ala bildik...

O gündən sonra Məhəmməd bəy quzuya dönmüşdü. Əmrahın hənirtisi gələndə başını soxmağa dəşik axtarırdı. Bu əhvalatdan xəbər tutan qonşu bəylər öz-lərini əməlli-başlı yığışdırmışdı. Kənardan eşidib birlənlər deyirdi ki, əlinə dönüm, Əmrah! Məhəmməd yolunu azmışdı, tanrısına bəndəlik eləmədi. Sən ki, onun havasını almısan, anan Xeyrənsənin südü halalın olsun!

ƏMRAH İGİDLİKDƏ, MƏRDLİKDƏ AD-SAN ÇIXARMIŞDI. Nikolayın axır-uxuruydu, ölkədə qarışıqlıq yaranmışdı. Həmin məqamda da gördülər ki, beş-on dağ kəndini o yola verib, əmin-amanlıq yarada bilər, gətirib yüzbaşı qoydular. Əmrah yüzbaşı olandan sonra qonşu Gürcülü kəndindən olan Nəzər Heydərovu da yanına mirzə götürdü. Həmin çətin məqamlarda Əmrahla Nəzər bir-birinə arxa olmuşdu.

ELƏ O VAXTDAN Əmrah-Nəzər etibarını, onların insani xalisliyində əbədiləşib, nəsil-dən-nəslə keçib.

Çox görmüşəm ki, birinin vəzifəsi artan kimi dos-

tunu atır, otuz-qırx illik haqqı-sayı yerə vurur. Sən demə vəzifə, var-dövlət sadəliyin, etibarın, sədaqətin qənimiymiş. Ancaq bunu nə Əmrahın, nə də ki, Nəzərin barəsində demək olar.

İLLƏR KEÇDİ, Şura hökuməti quruldu... Nəzər Bakıya getdi, vəzifədən vəzifəyə yüksəldi. Axırda da Nəzər Heydərovu Ali Sovet Rəyasət Heyətinin sədri qoydular. Respublikaya başçılıq edən üç rəhbərdən biri oldu. Ancaq onun sədaqəti, səmimiyyəti, köhnə kişilərə xas olan alicənablığı vəzifə ucalığından yuxarıda dayanırdı.

Mənim yaxşı yadımdadır, o boyda vəzifənin sahibi 1949-cu ildə Əmrahın qohum-övladından hal-əhval tutmaq üçün Bakıdan vurub Əliquluuşağına gəlmişdi. Atam İldırım, bibilərim Ağca və Şaxanımla xeyli söhbət etdi. Əmrahla keçirdiyi günləri xatırladı. Əlini Əmrahın böyük oğlu Şiraslanın boynuna salıb, onun başındakı papağı qaldıraraq:

- Ə, Şiraslan, - dedi, - onda çəlimsiz, keçəl uşaq idin. İndi, maşallah, əməlli-başlı kişi olmusan.

Nəzər Heydərov Ali Sovet Rəyasət Heyətinin sədri kimi Əmrahın qardaşı və bacılarına yardım göstərərək, pul vermək istədi. Ancaq atam ona etiraz edərək:

- Nəzər, özün bilirsən ki, ata-babadan təhnəmizdən çörək, qapımızdan qonaq-qoşaq əskik olmayıb. Bu yola saldıığımız müharibənin özündə də heç nədən çətinlik çəkməmişik. Heç birimizə də pul-zad lazım deyil. Ancaq mümkün eləyə bilsən, bir təvəqqüm var:

- Buyur, İldırım, nə sözün var, de, çəkinmə. Əmrahnan çox çörək kəsmişəm. Ona borcluyam.

Atam doğmasına dərdini deyirmiş kimi:

- Bilirsən də, Nəzər, - dedi, - bu böyük bacım Şaxanınımın iki oğlu var. Yekəsi Abdullaydı, getdi əsgərliyə. Müharibə qurtarhaqurtarda qara kağızı gəldi. Xırdası da Fətullahdı. Müəllimliyi təzə qurtarıb. Şaxanıma da dolandıran elə odur. Utanıram da deyəm, Fətullah nəslimizə, nəcabətimizə yaraşmayan naqis bir iş tutub. Gedib bir müəllimə qızın qolundan yapışib, qaçıрмаq istəyəndə duyuq düşdük. Qızı onun əlindən aldıq. Qız da heç uzaq adam deyil. Bir tərəfdən özümüzə simsaradı. Bu iş düşdü hökumətə. Məhkəmə də Fətullaha üç il qazamat kəsdi. İndi anası qalıb sahibsiz. Bax, gör, əyər sözün ötsə, ona kömək elə. Yox, gördün ki, çətindir, baş qoşma. Qoy canı çıxsın, cəzasını çəksin.

Atam sözünü qurtarandan sonra Nəzər soruşdu:

- Qıza dəyib eləməyib ki?

- Yox ee, o dəqiqə üstünü almışdıq. Heç qoymadıq qızın üstündən yel addasın, - atam cavab verdi.

Nəzər cibindən ağ kağız çıxarıb nə işə qeyd etdi. Sonra həmin kağızı eynək qabına qoydu... Bir-iki həftədən sonra yuxarıdan kağız gəldi ki, Fətullahın həbs cəzası şərti işlə əvəz olunub.

Kəndimizdə söz düşəndə deyirlər, filankəs saf adamdı. Və ya filankəs çürük adamdır. O vaxt bu ifadələrin fərqi varmırdım. Lakin onun kəsb etdiyi mənanı çox sonralar başa düşmüşəm. Çox görmüşəm ki, - getmə gözümdən, gedərəm özümdən - deyib, araş sifrəsində qədəh-qədəhə vurub, uzun-uzadı sağlıqlar söyləyən, qucaqlaşib ağız-ağıza öpüşənlərin dostluğu sonra çürüyüb. Görəsən niyə? Bəzən qoca nənəm vaysınıb,

çaldığı südün yaxşı uyuşmamasından və ya çürüməsindən dilxor olurdu. Və bunu mayanın yaxşı olmaması ilə izah edirdi. Qatıq turş olanda da mayasındandır, - deyirdi. Bu müqayisə bəlkə də yerinə düşmür. Lakin mənə, insanlar arasındakı dostluğun çürüməsi də mayanın xarablığına dəlalət eləyir. Eləsinə zatıqırıq da deyilir. Mayası haramla yoğrulandan, zatı, kökü qırıq olanın dostluğu çox sürməz. Axırı naxələf çıxar.

PROFESSOR R.P.İVANOVUN KİTABINDAN:
Bir gün Eyzenhauer prezidentliyə namizədliyinin həlledici anlarında yoxa çıxır. Zəng vurub onu xeyli axtarırlar... Axırda məlum olur ki, Eyzenhauer sonradan şikəst olmuş uşaqlıq dostuna baş çəkməyə getmişmiş. Onun kitabındakı belə bir cümlə də nəzərimdən qaçmadı. - Bir-birinin dadına çatmaq, Eyzenhauer qardaşları üçün qanun halını almışdır.

Nə qədər dövlət başçısı tanıyırsınız?! Ancaq etibarlı dost, sadıq qardaş hər adama müyəssər olmayan insani xalislikdir. On görə də qəlbimdə prezident Eyzenhauer yox, xalis dost, etibarlı qardaş olan Eyzenhauer daha ucada dayanır.

MİRHƏŞİM AĞA YERLİ CAMAATIN DİLİ
İLƏ DESƏK, QUBADLIDA AĞIR SEYİD OLUB.
Sağlığında onun getdiyi yerdə qan bağlanardı. İndi onun Novlu kəndinin yaxınlığındakı qəbri böyük bir ziyarətgaha çevrilib. Yadımdadır, oruc-namazından qalmayan ana babam Məşədi Paşaya xırman vaxtı qonaq gəlmişdi. Babam Mirhəşim ağanı böyük hörmət və ehtiramla qarşıladı. Heyvan kəsdi, süfrə açdı. Yeyib-içəndən sonra qonağa əməlli-başlı sor-sovqat

düzəltdi. Yola düşəndə Mirhəşim ağa babamdan razılıq elədi. Və axırda da:

- Məşədi, səndən bir təvəqqəm var axı - dedi.

- Buyur, ağa.

- Məşədi, aramızdakı xətir-hörmət öz yerində. Gəl bu gündən dost olaq.

Babam etiraz mənasında başını buladı:

- Yox, ağa, - dedi. - Dostluğun yolu ağırdı. Elə bu cür gediş-gəlişimiz bəsdir.

EH, DOSTLUĞUN AĞIR YOLUNU UCUZ TUTAN NEÇƏ-NEÇƏ XARAB MAYALILARLA ÜZLƏŞMİŞƏM. Quba Rayon Partiya Komitəsinin binasında yerləşən kabinetimdə oturub işləyirdim. Respublikanın ucqar rayonundan gələn və uzaqdan-uzağa tanıdığım kiçik bir idarənin müdiri içəri daxil oldu:

- Birinci katiblə görüşməyə gəlmişəm, - dedi, - Ona ikilikdə bir neçə sözüm var, - əlavə etdi. - Məktəb yoldaşı olmuşuq, bir vaxt mənim tabeliyimdə işləyib, ona çoxlu köməyim dəyib. İrəli getməyinə də mən səbəb olmuşam. Arada kirvəliyimiz də var. Bir-birimizin ətəyinə qan tökmüşük. Yanına getmək istəyirdim, qapıçı buraxmadı, dedi, yanında adam var, zanitdi.

Qonağı kabinetdə qoyub, bir iş üçün katibin yanına getdim. Söhbətimizi qurtarandan sonra köhnə dostunun onu görməyə gəldiyini bildirdim. Katibin ovqatı təlx oldu, sir-sifətini turşudub:

- Sən canın, onu rədd elə getsin! Yüz işim-gücüm var! Bu sözü mənə deməmişən, onun gəlməyindən də xəbərim yoxdur! Dərbəndə getmişəm, orda iki-üç gün-

lük işim var! Aydındı də, nə demək istəyirəm?! - Bunu deyib tez ayağa qalxdı və tələsik kabinetinin qapısını bağlayıb aradan çıxdı...

Kabinetimə qayıtdım. Neçə rayonu basa-basa köhnə dostunu görməyə gəlmiş qonağa yalandan da olsa, vəziyyətdən çıxmaq üçün eyni sözləri dedim. Sonra katibin dostuna raykomun bufetində yüngülvari süfrə açdırdım. Axırda da bir dillə onu yola saldım getdi...

Rayon başçısının bu hərəkəti çoxdan bəri ona bəslədiyim rəğbətimin üstündən qara xətt çəkdi. Sən demə, mayası xarab olanların vəzifəsi dostluq, sədaqət tellərinin qənimidir, onu çürüdüb, erroziyaya uğradıb, məhv edir.

* * *

BAX, BELƏ YERDƏ QƏDİM KİŞİLƏR YADA DÜŞÜR. Respublika hökumətinin başçısı Nəzər Heydərovun uzun, həm də narahat bir yol qət edib otuz il əvvəl dünyasını dəyişmiş, köhnə dostu Əmrahın qohum-əqrəbasını yad etməsi, qələmimi dilə gətirir. Nəzər Əliquluuşağına gəlib Əmrahın qohum-əqrəbasından hal-əhval tutanda, bir anlığa söhbətinə fasilə verib üz-üzə dayanan dağlara kövrək nəzər saldı. O, keşməkeşli dövrü, Əmrah yüzbaşıya mirzəlik etdiyi gənclik çağlarını yaşadı. Əmrahın çiyində beşaçılan, belində naqan, altında yel qanadlı kəhər at cövlan etdiyi dağlar əsla dəyişməmişdi, hamısı yerbəyerindəydi. Ancaq nə Əliquluuşağı igidinin hənirtisi gəlirdi, nə də ki, kəhər atın kişnərtisi eşidilirdi.

Nəzər müdrik baxışlarıyla ətrafa göz gəzdirib xəyallandı, xəfif, həm də nisgilli bir köks ötürərək:

- Gündür də, gəlib keçir, - dedi. - Heyf Əmrahdan! Allah erməni daşnaklarına lənət eləsin! Əmrah bəlkə indi də yaşayırdı.

Nəzərin fikri çözləndi, dərd, kədər zirvəsindən Əmrahın erməni gülləsinə tuş olduğu qovğalı illərə boylandı...

Dünya ictimaiyyətinə özlərini məzlum, türk genosidinə məruz qalan dinc, yazıq millət kimi tanıtmağa çalışan erməni cəlladları bu kəndləri neçə dəfə insafsızcasına çapıb, talan eləyib! Beş yüzdən artıq evi olan köhnə Balahəsənli necə yandırılıbsa, indi burada kalafə yerlərindən, uçuq divarlardan başqa heç nə qalmayıb. Erməni əlindən qurtaran bir neçə adam təzədən on-on beş evdən ibarət yeni kənd salıblar. Sofulu, Qarabaşlı, Qalaboynu, Çömçəli, Qaraçıyurdu kəndlərinin yeri də bilinmir. Ona görə də Əmrah həmişə ayıq-sayıq gəzib dolanırdı. Bilirdi ki, ermənilərin min sifəti var. Onun dilinə, fəlinə aldanıb arxayınlaşmaq olmaz. Bilirdi ki, qarı düşməndən dost çıxmaz. Buna görə də sərvaxt yatıb dururdu Əmrah yüzbaşı. Xosrov bəy onu, sonradan Şuşa adlandırılan Pənahabada çağırtdırıb xeyli silah, sursat verəndən sonra demişdi ki, Əmrah, o tərəflərdə bircə sənə güvənirəm. Ermənilərin öhdəsindən ancaq sən gələ bilərsən.

SƏRHƏD KƏNDLƏRƏ BİR QUŞ DA SƏKƏ BİLMƏZDİ. Harda bir güllə səsi gəldi, Əmrah yaraqlı-yasaqlı atını birbaşa ora sürürdü. Əmrahın hənirtisindən bu yerlərə bir erməni dığası üzükə bilməzdi.

ÇİSKİNLİ BİR GECƏYDİ. Səhərdən-axşamacan əlləşib-vuruşub gərgin zəhmətlə daşdan çörək çıxardan Əliquluuşağı, Məlikəhmədli, Teymurmüskanlı, Novlu, Gürcülü, Dovudlu, Sofulu, Eyvazlı, Qədili... kəndlərinin camaatı yorğun-argın yuxuya dalmışdı. Sübhə yaxın Əmrahın qulağına atışma səsi gəldi. O, xəstə olmasına baxmayaraq, cəld ayağa qalxıb yaraqlandı. Atına süvar olub hər ehtimala qarşı qonşusu, bir az da qohumluğu çatan Balaca bəyi də yanına aldı.

Sən demə, neçə gündən bəri kənddə vurnuxub, onun-bunun ayaqqabısını yamayan goruslu çəkməçi Xaçatur Andranikin hücumu hazırlaşan quldur dəstəsi üçün altdan-altdan məlumat toplayırmış. O, bir gün əvvəl Gorusa qayıdıb və topladığı məlumatları erməni ağalarına çatdırıb. O cümlədən də Əmrahın xəstə olmasını. Deməli, Əmrah xəstədir! Belə girəvəni əldən vermək olar?! Andranikin quldur dəstəsi fürsəti fəta vermədən elə həmin axşam top-tüfənglə hücumu keçir.

Əmrah, Balaca bəy də yanında, Laləzər körpüsündən addıyıb Bərgüşad çayının sağ sahilinə keçir. Buradan Ermənistan tərəf apaçıq görünür. Onlar irəlilədikcə atəş səsləri güclənir. Ancaq dərəyə qalın duman çökdüyündən bilmək olmur bu nə atışmadır. Sofulu kəndinə çatar-çatmaz çayın əks tərəfindən Əmrahın üstünə güllə dolu kimi yağır. Məsələ aydın olur. Ermənilər xəbərsiz-ətərsiz hücumu keçib. Əmrah cəld atdan düşüb, daşın dalına keçir, ətrafı vərəvürd eləyir...

Hava getdikcə ayazıyırdı. Yol-riz görünürdü. Erməni qanıçənləri it ilxısı, köpək sürüsü kimi bənd-bərni kəsmişdi. Dovudlu, Sofulu kəndlərinin mühasi-

rəyə düşmək təhlükəsi yaranmışdı. Əmrah əlverişli mövqe seçib, sərrast atəşlə kəndə enmək, çayın üstündəki ağac köpüdə keçmək istəyənləri bir-bir yerə sərİR. Ermənilər vəziyyəti görüb, daha kəndə tərəf irəliləyə bilmirdilər. Lakin atışma davam edirdi. Əmrah Balaca bəyə deyir ki, mən düşmənin qabağını saxlamışam, səngəri tərək etsəm, Dovudlu da, Sofulu da əldən gedəcək. Sən birtəhər aradan çıx, Əliquluuşağı camaatına xəbər ver gəlsinlər.

BALACA BƏY BU SÖZƏ BƏND İMİŞ KİMİ ARADAN ÇIXIR. Və o gedən olur! Arxadan kömək gəlmir. Əmrah tək vuruşur. Əvvəl atına güllə dəyir. At şahə qalxıb Sofulu kəndinə tərəf götürülür. Sanki xəbərə gedir. Gedir ki, camaata ürək-dirək versin. Desin ki, Əmrah sağdır, arxanızdadır. Ermənilər sizə yaxın düşə bilməz. Əmrahın köhləni beləcə qeybə çəkilir...Sonra Əmrahın özünə güllə dəyir. Özü də arxadan yox, sinəsinin sol tərəfindən. Ancaq Əmrah yenə də yağı düşməne bac vermir. Qaş qaralana qədər bir qollu atışır...

* * *

Ətrafa qaranlıq çökmüşdü. Ermənilər irəli duranın yerə sərİldiyini görüb hücumu dayandırmışdı. Aralıdakı tövlələrdən qalxan məşum alovun işığında, yana-yana ora-bura qaçan mal-qaranın böyürtüsü, itlərin ulaşması, arvad-uşağın çığırtısı, zülmət gecənin dərinliyinə yayılıb, nəinki zavallı insanları, dağları, dərələri də dəhşətə gətirmişdi.

Dovudlu, Sofulu kəndlərinin adamları qiymətcə

ağır, çəkiləcə yüngül mağdurlarını tələm-tələsik götürüb doğma yurdlarını tərək edirdilər. Ermənilər əsas yolları kəsdiklərinə görə adamlar məcbur olub meşələrə dağılıb, sıldırım yamaclara dırmaşırdılar. Dovudlunun sayılan adamı Mövlanverdi əvvəlcə arvad-uşağı yola salıb, özü arxalarınca gedirdi. O, Sofulu kəndindən keçib irəlindəki təpəyə qalxanda yedəyindəki yüklü at birdən dirənib irəli getmir, fıxırıb qulaqlarını şəkəlləyir. Mövlanverdi atın bu hərəkətidən hiss edir ki, irəlində nə isə bir təhlükə var. O, gecənin qaranlığında yan-yörəsinə nəzər salır. Bir neçə addım irəlindəki çökəkədən inilti səsi gəlirdi. Mövlanverdi həmin qaraltıya yaxınlaşır, kibrit yandırır. Kibritin titrək işığında Əmrahın solğun çöhrəsi, bir də al qana bulaşmış daşlar görünür. Əmrah gözünü açan kimi Mövlanverdinə tanıyır. Çoxlu qan itirməsinə baxmayaraq, dirçəlib başını qaldırır:

- Mövlanverdi, - deyir. - Mənimki sağalmaqdan keçib. Sən buralarda ləngimə. Get, qoyma arvad-uşaq gavrın əlinə keçsin, - bunu deyib huşunu itirir.

Mövlanverdi bıçağını çıxarıb içi qızıl, gümüş, ipək, qiymətli əşyalarla dolu fərməşlərin ipini doğraya-doğraya:

- ƏMRAH, MƏN DÜNYA MALINI APARIB, SƏNİ GAVUR ƏLİNDƏ QOYA BİLMƏRƏM, - deyib Əliquluuşağı igidinin qoltuğuna girib, onu bir təhər atın belinə aşırır...

Mən bu sətirləri yazanda Dağlıq Qarabağ ətrafında gedən döyüşlərdə bir avtomat silahdan ötrü dostunu, yoldaşını arxadan vuran, namusdan, vicdandan,

qeyrətdən kasadları yadıma salıb ürək ağrısıyla öz-özümə düşünürdüm: - Görəsən, niyə qıtlaşıb Mövlanverdilər qeyrəti?! Görəsən niyə qıtlaşıb Mövlanverdilər mərdliyi?!

Bəli, Əmrah vurulduğundan başı pozğunluq düşdü. Ermənilərin ayağı yer aldı. Adamlar doğma kəndlərini tərk etməyə başladılar. Qubadlı camaatı yaralı Əmrahi əlləri üstündə bu kənddən o kəndə aparıb, axır ki, Xanlığa çatdırdılar.

Zarılı kəndindən olan beş-altı atlı İrandan qayıdıb, Xanlıq kəndində gecələyirmiş. Onlar Əmrahin burada bir evdə xəstə yatdığını eşidib ona baş çəkirlər. Əmrahi bu gündə görüb, çox məyus olurlar. Soraqlaşılıb türkcəyə həkim tapıb, Əmrahin yarasına dərman qoydururlar.

...Əmrah bir balaca özünə gəlmişdi. Ayağa qalxıb beşaçıları əlinə alıb, təkqollu üzünə tutur - ata bilərəm,- öz-özünə düşünür. Səhəri at belinə qalxır. Kənd həkimlərinin etirazına baxmayaraq, başına dəstə toplamaq üçün qaçqınların məskən saldığı Horovlu kəndinə üz qoyur. Arazın soyuq sazağı onun yaralı çiyini o ki var döyür. Əmrah Horovlu, Tinli kəndlərinə pənah gətirmiş qaçqın el-obasını başına yığır. Onlara ürək-dirək verir: - Qorxmayın, yaman günün ömrü az olar, - deyir. - Hazırlaşın, döyüşə getməliyik.

- Bu, Əmrahin son sözü olur. Ağır yara simliyi onun ürəyinə yerilmişdi... Onu Cəbrayıl rayonunun Horovlu kəndində dəfn edirlər. Əliquluuşağının səmasında parlayan igidlik ulduzunun biri, bax, beləcə əbədi olaraq söndü.

Əmrah başının üstündə dayanıb yastığını əhatə edənlərə vida nəzəri salanda axır kəlməsi də bu olmuşdur:

Dağlara qar qalandı,
Qar yağdı, qar qalandı.
Qarğalar laçın oldu
Laçınlar qarğalandı.

Nəzər Heydərov bu hekayəti danışmışdı...

Mənə elə gəldi ki, Əliquluuşağının əhatə edən alçaqlı, qəlbili dağlara hüznü bir sükut çökdü.

* * *

Yazının qaşında dayanıb üzəşəyi yol-yamaclara, dərin-dərin dərələrə baxdıqca bütün bunları xatırlayıb öz-özümə deyirdim: Qarşında günahkaram, ey kəndim! El-obamın mərdlik, qəhrəmanlıq salnaməsini, keçdiyi keşməkeşli günlərini, təzadlı əhvalatlarını əhatəli, ətraflı yazıb üzə çıxarmamışam, gələcək nəslə ər-məğan eləməmişəm. Nəzər sədaqətini, Əmrah cəsə-rətini, Mövlanverdi mərdliyini sətirlərimin dili ilə bu günümüzə-gələcəyimizə danışmamışam.

Nəbi torpağının, Həcər yurdunun neçə-neçə mərdləri var. Onlar kimdir? Təəssüf ki, qələmim bu sualın qarşısında xəcalətlidir.

BİR DƏFƏ QULAĞIM ÇALDI Kİ, guya bir çəçen balası deyib ki, mən azərbaycanlı deyiləm ha, döyüş meydanından qaçam. Belə bir kəlmə işlədilib-işlədilməyib, dəqiq bilmirəm. Ancaq bu söz ürəyimin ba-

şını göynətdi. Yəni o günə qalmışığı ki... Ovqatım təlx oldu, xəyalım qoç igidlər diyarını dolaşdı... Muradxanlı kəndində rastlaşdığım bir əhvalat yadıma düşdü: 1950-ci ildə buradakı orta məktəbdə direktorun tədris işləri üzrə müavini işləyirdim. Məktəb, həkim məntəqəsi, müəllimlər evi, şagird yataqxanası kənddən təxminən bir kilometr aralıda, Qubadlı-Laçın magistral yolunun üstündə yerləşirdi. Onda subay-salıq oğlan idim. Hərdən vaxt tapıb tibb məntəqəsinə gedir, əslən bakılı olan və ədəbiyyata, incəsənətə maraq göstərən həkim Əlabbas Kərimovla dərhləşirdim. Bir dəfə həkimin kabinetində oturub, ordan-burdan söhbət etdiyimiz yerdə qapı açıldı. Əynində xəz dəri haşiyəli qolsuz arxalıq, uzun tuman, başında nazik şal olan ötkəm baxışlı bir qadın şəstlə içəri daxil oldu. Hər ikimizə ədəb-ərkanla salam verdi və:

- Necəsən, bakılı balası, sülfiddinin varmı? Olsa, bir şüşə də yod lazımdır, - dedi.

Həkim onun qarşısında aciz imiş kimi tez ayağa qalxıb itaətkar bir təbəssümlə:

- Var, Tavat bacı, - cavab verdi. - Heç kəsə olmasada, sizin üçün hər cür dərman tapılar.

KİŞİ TƏRPƏNİŞLİ bu ötkəm qadın qəddini əyib, həkimin uzatdığı dərmanı alanda arxalığının ətəyi yuxarı dartıldı və altdan gümüşü xəncərin ucu göründü. Tavat xanım dərmanları alıb bir kəlmə də olsun, artıq-əskik danışmadan başının təmkinli hərəkətiylə bizi zimlə xudafafızlaşdı.

O VAXTLAR ADAMLAR ADICƏ OV BIÇAĞI GƏZDİRMƏYƏ EHTİYAT EDİRDİLƏR. O ki qal-

dı, xəncər ola. Kimdə soyuq silah aşkar edilsəydi, şübhəsiz ki, cinayət məsuliyyətindən yaxa qurtara bilməzdi. Bəs onda bu qadın nə cürətlə xəncər gəzdirir?!

Məndə dərin bir maraq baş qaldırdı. Öyrəndim ki, bu qadın Başaraq elindəndi. Camaat arasında "Kişi Tavat" adı ilə məşhurdur.

Mənə bu "kişi" kəlməsinin qısa tarixçəsini danışdılar. Xozabirdlilər onun bir qardaşını qəflətən yaxalayıb döyə-döyə kəndə aparırlar. Nalbənd Sərkis qardaşının ayağına nal vurur, öləndən sonra da gözlərini oyurlar.

Tavat gözü yaşlı atasının qarşısında diz çöküb, Qurana əl basır ki, bu qan yerdə qalmayacaq. O gündən Başaraq meşələrinin dərinliyinə çəkilib, xəlvət bir güşədə, tək-tənha tüfəng atmağın, qılınc oynatmağın, düşmənlə əlbəyaxa vuruşmağın çəmini tapıb, yol-yolağasını öyrənib. Sonra gecələr Xozabird kəndinin həndəvərində pusquda durub... Əvvəlcə Sərkislə oğlunu qətlə yetirib. Sonra da neçə-neçə namərd erməninin qabağını kəsib, qana-qanlar eləyib.

Həmin əhvalatdan illər keçsə də, "Kişi Tavat" silahını yerə qoymurdu. Deyirdi ki, qisas qılıncı uzun olar. Ondan əl çəkə bilmərəm. Bir də ki, atalar demişkən, yüz gün yaraq, bir gün gərək. Erməniyə etibar yoxdur...

ÖZ-ÖZÜMƏ DÜŞÜNÜRƏM: Görəsən, ta keçmişlərdən, hətta deyərdim ki, ötən əsrdən bəri birinin də üstünə beşini qoyub, kiçik naqisliyimizi böyüdü fil eləyən əli qələmlilərimiz "Kişi Tavat", "Xəncərli Tavat" adı ilə məşhur olan bu cəsur qadın barədə məlum

gerçəkliklərdən niyə yan keçiblər?! Bu cür qəhrəmanlıq dastanlarımız niyə qulaq ardına vurulub?! Kürdüstan elinin sayılıb-seçilən və milli qeyrətləri dildən-dilə düşən Sultan bəy, Xosrov bəy qardaşlarının gözündə qıl axtarmağı özümüzə necə rəva bilmişik?! Özü də bilə-bilə ki, kamil hərbi biliyə malik olan Sultan bəyin dərinə-dərinə düşünüb-daşınıb, həyata keçirdiyi uğurlu əməliyyat sayəsində Qarabağ eli Andranikin qırğın təhlükəsindən xilas olub, erməni ordusu Laçın dərələrində darmadağın edilmişdir. Elə bir sərkərdəyə Laçın dağlarında heykəl ucaltmaq əvəzinə, dövrün nəbzinə uyğun əsər yazmaq xatirinə ona qara yaxmaq həvəsində olanlarımıza nə deyəsən?!

ƏLLİNCİ İLLƏRİN ORTALARI İDİ. Əməkdaşı olduğum "Kommunist" qəzetinin redaktoru bir məsələ ilə əlaqədar məni yanına çağırmışdı. Onun kabinetindəydim. Redaksiyanın fotoqrafı əlində bir neçə fotosəkil içəri daxil oldu və:

- Şəkillər hazırdır, - dedi, - gətirmişəm.

Redaktor eynəyini taxıb şəkilləri diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra başını buladı və bir qədər əsəbiləşən kimi oldu:

- Sizi başa sala bilmədim də! - dedi. - Belə də şəkil olar?! Yüz dəfə demişəm ki, qabaqda rus olmalıdır.

Redaktorun brak edib, fotoqrafın üstünə atdığı şəkillərin birini götürüb gözücu baxdım. Neft daşlarından idi. Dənizlə əlbəyaxadan çəkilmiş bu aydın, maraqlı şəkillərdə öndə dayanan pəhləvan cüssəli, qaraqaş, qaragöz oğlan diqqəti daha çox cəlb edirdi. Ancaq onun rus yox, azərbaycanlı olması redaktoru təb-

dən çıxarmışdı. Çünki redaktorun siyasi nöqteyi-nəzərinə görə öndə azərbaycanlı yox, başqa millət, böyük qardaşın nümayəndəsi verilməlidir.

Redaktor fotoqrafın barəsində xeyli deyindi:

- Fotoqraflığına söz yoxdu, amma siyasi cəhətdən korafəhmdir. Belə şəkil vermək olmaz... Yüz dəfə demişəm ki, rusu öndə vermək lazımdır. Yuxarılarda axı belə şeylərə ciddi fikir verirlər...

Fotoqraf suyu süzülüb, kabinetini tərk etdi.

BAŞQA BİR MİSAL: Naxçıvan Şərab Zavodunda Matevosyan adlı bir ermənin küllü miqdarda dövlət əmlakını mənimsəməsi barədə felyeton yazıb redaksiyaya göndərdim. Bir neçə gündən sonra redaktor telefonda:

- Əli, felyetonu oxudum. Yaxşı da yazıdı, tutarlı da faktları var. Ancaq cavan oğlansan, belə məsələlərdə bir az ehtiyatlı olmaq lazımdır. Erməni haqqında götürüb felfeton yazırsan. Sonra bunun altından çıxmaq olar?!

Həmin felyeton qəzet üzünü görmədi, arxiv qəbiristanlığında dəfn olundu. Lakin Zeynalabdin Tağıyev, Sultan bəy kimilərinin barəsindəki hər cür tənqidi yazılara, həcvlərə, iftiralara mətbuat səhifələrində, ədəbi-bədii əsərlərdə yaşıl işıq idi. Bir sözlə, özge yükünü qəlbilətməyə bir canıq. Özümüzünkünə isə qənim kəsilməmişik. Yaxşılarımıza yaxşı deməyə dilimiz gəlmirdi.

REDAKSİYADA BİZİMLƏ BİR YERDƏ İŞLƏYƏN HAYRO SƏRKİSOVUN YAZILARINA QORUQ-QADAĞAN YOX İDİ. Onun hər məqaləsi

bir səhifədən artıq yer tuturdu. Biz azərbaycanlı müxbirlər bir padval yazanda redaktor hirsələnirdi:

- Bu nədir! Uzun-uzadı yazmısan, - deyirdi. - Dəfələrlə tapşırıbmışam ki, məqalə beş, uzağı altı qrankadan artıq olmamalıdır. İri həcmli məqalələr oxucunu yorur.

Hayro Sərkisovun isə "Gorus şəhərinə belə döndük, onun mehriban insanları ilə görüşüb, söhbətləşdik, sərin bulağından su içdik, bir ovuc da üzümüzə vurduq" kimi cılız, millətçi ruhunda yazılmış cəfəng sözləri üçün geniş-geniş qəzet səhifələri peşkəş idi.

YERİ GƏLMİŞKƏN: Bir dəfə məşhur yazıçı olan jurnal redaktorlarından biri Bakıdan Naxçıvana yaradıcılıq ezamiyyətinə gəlmişdi. Onda əməkdaşı olduğum "Kommunist" qəzetində "Prokurorun qərarı" başlığı altında felyetonum dərc edilmişdi. Bu yazıda köməksiz kənd müəlliməsi müdafiə edilmişdi. Ona qarşı haqsız mövqe tutan rayon prokuroru, maarif şöbə müdiri və başqa özündən müştəbahlər haqsız hərəkətlərinə görə tənqid olunmuşdu. Hörmətli yazıçı görüşəndə dedi ki, Əli, oxudum, xoşum gəldi. Cəsarətli yazıdı. Təəssüf ki, bizdə elə jurnalistlər var ki, işdən çıxarılanı, həbs olunanları, sonradan-sonraya topatüfəngə tuturlar. Buna - yıxılana balta vurmaq deyirlər. Heç vaxt o yolla getmə.

Bakıdan gəlmiş jurnal redaktorunun bu məsələyə qarışması sayəsində felyetonun tənqid hədəfi olan rayon prokuroru vəzifəsindən azad edildi və Culfa rayonuna müstəntiq göndərildi.

Redaktorla əlaqədar sözümlərin canı başqadır. O,

Noraşen /indiki Şərur/ rayonuna getmişdi. Qayıdanda Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi yarızarafat:

- Səfəriniz necə keçdi? - ondan soruşdu. - Nə təəsüratla qayıtdınız?

Redaktor həvəssiz, bir qədər də dilxor başını buladı:

- Məni açmadı, əziyyətim özümə qaldı - narazı cavab verdi, - tənqid yazanda inciyrirsiniz, deyirsiniz ki, kor atdanar kəndin çapar. Oçerk yazmağa da qələmə gələn, məni tutan yönnü bir fakt yoxdur. Çox gəzəndən sonra Aralıq kəndinin pambıq tarlasında namaz qılan bir qadınla rastlaşdım. Bax, bu da apardığınız ideoloji işin nəticəsi... Adamlar hələ də namaz qılır.

Birinci katib gülüb əlini ərklə həmyerlisi olan hörmətli redaktorun çiyinə qoydu:

- Ay filankəs müəllim, - dedi, - sən də lap ağ elədin, əşi, orda camaat min tonlarla pambıq, tütün istehsal eləyir, kəndlərdə mədəniyyət sarayları tikilir ki, eləsini heç böyük şəhərlərdə görməzsən. Nujeli o boyda rayonda gözünə elə bircə namaz qılan qadın göründü...

Redaktor bir balaca tutulan kimi olsa da, pərtliyini bürüzə vermədi. Katib də məsələni çox ağırtmadı. Onların dostcasına gülüşü mövzu söhbətinə yekun vurdu. Əslində də yaxşı bələd olduğum Şərur elində nəinki oçerk, əməlləri romanlara sığmayan neçə-neçə cəfakeş insan vardır.

SƏN DEMƏ, İŞLƏRİ KORLAYAN BU BİR NƏFƏR DİNDAR QADININ NAMAZ QILMASI OLUB... Qələm əhli üçün mövzu qıtlığı nə böyük dərd imiş... Amma asfalt yoldan bir balaca kənara çıx və

zəhmətə qatlaş, bir neçə dərə-təpə aş, tərini torpağa qatıb min bir nemət yetirən çarıqlı-patavalı rəncbərlərlə həmsöhbət ol, gör qulağın necə ucu güləbətlinli sözlər eşidir. Və onda görəcəksən ki, mövzu içində itib batırsan. Və həm də, kərkinclə qırğını səhv salmazsan. Qoduğa ceyran deməzsən. Qapı-bacada sərçə vurmağa nə var ki. Atanda onu birdən düşür. Di gəl ki, bundan bir qazan bozbaş çıxmır. O da necə deyərlər, ağıza dad, qarına şivən. Əməlli-başlı doymaq da olmur. Kamil ovçular ovunu yalçın qayalıqlarda, qalın meşələrdə, sərt yamaclarda axtarır. Marala, dağ kəlinə atdığı güllənin səsi də gur əks-səda verir və dünyanın o başına gedir.

* * *

DEYƏSƏN, BURADA FİKRİMİN CİĞİRİ YENƏ DƏ BİR BALACA ŞAXƏLƏNDİ. Eh, bitib-tükənməyən cığırlar...Əliquluuşağında belə danışrlar: Qışın oğlan vaxtıydı. Qar dizə çıxırdı. Sular donmuşdu, qayalardan buz sallanırdı. Abdalanlı kəndindən olan Cəbrayıl və onun kiçik qardaşı İbadulla, üç nəfər də onlardan başqa, bizim bu Əliquluuşağına gəldilər. Ağsaqqal, qarasaqqal onların qabağına çıxdı. Cəbrayıl deyir ki, ay Əliquluuşağı camaatı, hamınıza agah olsun ki, o gorbəgər Andranikin adamları İrəvanda oturub Stepanakert, Hadrud, Martuni ermənilərinə fitva verir ki, Əliyanlı kəndləri ucdantutma aradan götürülsə, Ermənistanla Dağlıq Qarabağ birləşər. İndi qarabağ ermənilərinin də gecə-gündüz əlləşib-vuruşduqları odur ki, Əliyanlı camaatını yerindən, yurdu-

dan eləyib, didərgin salsınlar. Qabil də döşünü irəli verib, Əliyanlı camaatını başına yığıb, Hadrudan, Martunidən kim başını bir balaca tərpetdi, təpəsinə vurub oturdur yerinə. Ona görə də ermənilər həriyib-fırrıyıb Qabilə tələ qurublar. Onu tutub Goruş türməsinə aparıblar. İndi Qabil duzağa düşüb, neçə aydır erməni zindanında yatır. Dünən əl altından Abdalanlıya məktub çatdırıb, xəbər göndərib ki, Cəbrayıl, İbadulla, ermənilər mənim axırıma çıxmaq istəyir. Belə plan qurublar ki, harda erməni öldürmüşəmsə, məni bir-bir onların qapısına aparsınlar. Hərəsi bir əzamı kəssin. Qabilin məktubundan belə çıxır ki, o, bir-iki günə zəlalətlə öldürülməlidir. Qabil yazır ki, Cəbrayıl, İbadulla, bütün Qubadlı camaatı yaxşı bilir ki, mən ölümümdən qorxub, qamaşan deyiləm. Ancaq istəmirəm ki, erməni əlində ölüm, qanım da gavur torpağına tökülsün...

Cəbrayıl onları dövrəyə alan kənd adamlarına üz tutub:

- Abdalanlıdan durub beş-altı kəndi basa-basa burda gəlməkdə məramımız, məqsədimiz odur ki, Əliquluuşağında bizim səsimizə səs verib irəli çıxan olar. İndi biz də iki qardaş, bir də inanıb etibar elədiyimiz üç nəfər gəlmişik ki, görək Əliquluuşağından kim qabağa durub bizə qoşulur. Bax, açın qulağınızı, yaxşı-yaxşı eşidin! Bəri başdan deyirəm ki, bu yol gedər-qayıtmaz yoludur. Biz iki qardaş ölümümüzü gözümüzün altına alıb, kəfənimizi boynumuza salıb təvəkkül Allaha, deyib gedirik. İndi bu qanlı səfərdə kim öl, kim qala, onu göydəki Allah bilir. Sonradan məni qarğışqabı

eləməyin. Heç kimi də məcbur eləmirik. Bizinən getmək istəyən də sağ olsun, getmək istəməyən də! Namusu, qeyrəti itə atıblar, it yeməyib! Biz burda duradura, erməni Qabil kimi iyidi öldürsün?! Onda gərək başımıza papaq qoymayaq, ləçək bağlayaq! Gedirik, Qabili azad eləyə bilməsək də, qoy eşidib bilənlər desin ki, onlar dost yolunda əllərindən gələni elədilər, axırda da öldülər. Nəinki biz burdan baxa-baxa ermənilər Qabilə işgəncə verib, öldürüb, sonra da toy qursunlar. Bax, genə də deyirəm, getdiyimiz yol ölüm yoludu! Biz də boynumuza kəfən salıb gedirik. Dünya dağılsa da, bu gecə özümüzü Gorus türməsinə yetirməliyik...

Gün batabatda Əliquluuşağı kəndindən də iki nəfər qabağa çıxıb Cəbrayıl, İbadulla qardaşlarının dəstəsinə qoşulurlar. Yeddi nəfər Əliquluuşağından çıxıb Gorusa tərəf üz tutdu.

Əliquluuşağı ilə Gorus şəhəri arasındakı on-on beş kilometrlik yol qəlbi dağlardan, neçə-neçə tərədən, sərt yoxuş-enişdən keçir. Mayın ortalarına qədər bu dağ yerlərindən qar əskik olmur. Bu diyarın baharı qısa, qışı uzun çəkir. Cəbrayıl İbadulla qardaşları üçün qar-qiyamət nədi ki?! Bir də ki, nahaq yerə deməyiblər ki, dost yolunda boran olar, qar olar. Onlar xilaskar dəstənin önündə gedirdilər. Ermənistanın Xinzirək, Goru, Muğancıq, Kərəvinc kəndlərinin ərazisindən keçib, Gorus dərəsinə enəndə artıq göz-gözü görmürdü. Qarla örtülmüş şəhərə qatı duman çökmüşdü. Soyuq adamın iliyinə işləyirdi. Yol-riz buz bağlamışdı. Onlar sürünə-sürünə Gorusu əhatə edən meşələrin üst tərəfindən hərələnib, qədim və hündür divarı olan Go-

rus həbsxanasının arxasına endilər. Qış yuxusuna dalmış şəhər sakitlik içindəydi. Hərdən soyuqdan əsən və bir yerdə dura bilməyən həbsxana gözətçisinin ayaq səsləri eşidilirdi. Cəbrayıl onun hər bir addımını diqqətlə izləyir, məsələni çürütmək üçün girəvə axtarırdı. Burada kiçik bir səhv hər şeyi alt-üst edə bilərdi. Cəbrayıl münasib bir yer seçir. Onlar divarın işıq tutmayan tərəfindən bir-birinin çiyinə çıxırlar. İbadulla Cəbrayıla deyir ki, qoy hasarı mən aşım. Cəbrayıl razı olmur. İbadulla inadkarlıq eləmək istəyəndə Cəbrayıl ona təpinib, bir şillə vurur. Özü cəld həbsxana divarının o üzünə aşır. Böyük bir məharətlə gözətçini arxadan tutub ağzını yumur... Həbsxananın qapıları taybatay açılır. Cəbrayıl İbadulla Qabili xilas edirlər. Onlar şəhərdən çıxhaçıxıda polis işçiləri duyuq düşüb Cəbrayılın dəstəsini təqib etməyə başlayırlar. Şaxtalı gecədə atışma düşür. Ancaq Cəbrayılın dəstəsi ermənilərə bac vermir. Qabil sağ-salamat Əliquluuşağına gətirilir.

...Sübh çağı Mirzəmmədin həyətinə çoxlu adam toplaşmışdı. Hamı Qaçaq Qabili görməyə gəlmişdi. Mirzəmmədin anası Göyçək xala neçə aydan bəri erməni qazamatında əzab çəkən Qabilin soyuğa düşmüş ayaqlarını qarla ovurdu...

* * *

Qaçaq Qabil Cəbrayıl, İbadulla qardaşlarının köməyi ilə ev-eşiyinə qayıtdı. Ev deyəndə onun əzəli və əbədi məskəni Əliyanlının ucu-bucağı görünməyən meşələri, insan ayağı dəyməyən dağlar, dərələr idi.

Erməni daşnaklarının fitvasıyan çar hökuməti ona dinclik vermirdi. O da nə üstündə? Ayının min oyunu vardı, o da bir armudun başındaydı. Məqsəd o idi ki, Ermənistanla Dağlıq Qarabağı birləşdirəcək ən yaxın, strateji cəhətdən əlverişli nöqtə olan Əliyanlı kəndləri yerlə-yeksan edilsin. Adamları yurd-yuvalarından qovulsun. Və beləliklə də erməni daşnakları öz çirkin niyyətlərinə çatsınlar. Qaçaq Qabil də başına dəstə yığıb bu bəd niyyətin baş tutmasına imkan vermirdi.

ŞURA HÖKUMƏTİ PEYDA OLANDAN SONRA bu dəfə Bakının asıb-kəsəni Stepan Şaumyanlar, Mirzoyanlar cürbəcür yollarla Əliyanlı camaatını gözümçixdiya salmağa başladılar. Güya Əliyanlılar narahat adamlardı. Məzlum, yazıq ermənilərə dinclik vermirlər. Başbilənlərimizin qılığına girib, saqqızını oğurlayıb Bakıda ağalığ edən erməni daşnaklarının fitvasıyla Hat, Deşdahat, Başaraq kəndlərindən yüzlərlə ailəni kənar rayonlara sürgün edirdilər ki, Hadrut, Martuni ermənilərinin əl-ayacağına dolaşmasınlar. Bax, Bərdə şəhərinin yaxınlığında məskunlaşan həmin Əliyanlı didərginləridir. İndi də bura Əliyanlı kəndi adlanır. Ancaq Qaçaq Qabil Əliyanlı kəndlərinin ermənilərin arzusuna uyğun şəkildə məhv olmasına heç vəchlə imkan vermirdi. Şaumyanların, mirzoyanların, əmirxanyanların, xorenyanların çırağına yağ tökənlərimiz Qabili bədəbəddə aradan götürməyin mümkün olmadığını görüb, Hüsü Hacıyevi qabağa verdilər...

Hüsü Hacıyev silahlı dəstə ilə Başaraq kəndinə varid oldu ki, Qaçaq Qabili al dilə tutub, xoşa xoşluqla üzə çıxartsın. Və sovet hökumətinin tərəfinə çəksin.

Hüsü Hacıyev əvvəlcə bu barədə yerli camaatla məsləhət-məşvərət eləyir. Ona deyirlər ki, Qabil hər adama inanıb etibar eləyən deyil. O, yalnız xalası qızı Fatmanın sözüynən sizinlə görüşə gələr...

Fatmanın bir sifarişi ilə Qaçaq Qabil məskən saldığı Kirs dağının ətəyində atına süvar olub, Hüsü Hacıyevin hüzuruna gəlir. Çox soyuq görüşürlər. Əvvəlcə Hüsü Hacıyev söhbət açır:

- Sənin barəndə çox eşitmişəm. Şükür ki, üz-üzə görüşdük. Buraya xeyirxah niyyətlə gəlmişəm. Özün yaxşı bilirsən ki, artıq çar hökuməti yoxdur, yıxılıb. İndi sovet hökumətidir, sənin də dağda-daşda gəzib dolaşdığın bəsdir. Gəlmişəm ki, üzə çıxasan. Əl-ələ verib yeni hökumətin yolunda çalışaq... Ortada da mənəm, başından bir tük əskik olsa, bura toplaşanların qarşısında cavabdehəm...

Qaçaq Qabil ağır-ağır başını yuxarı qaldıraraq Hüsü Hacıyevin üzünə baxmadan:

- Məni elə bundan ötrü çağırımsan? - kinayə ilə soruşur.

- Bəli, - Hüsü Hacıyev cavab verir.

- Onda mənim bir sözümə cavab ver, - Qabil bunu deyib qəddini düzəldir.

- Buyurun.

- Bizim bu Başarata hansı yolnan gəlmişən?

- Martuni tərəfdən, Xozabird kəndindən addamışıq.

- Gərək Xozabird erməniləriynən məsləhət-məşvərətdən sonra Laçın, Qubadlı camaatı ilə görüşüb, bizim bu Əliyanlı kəndlilərinin əzvayışını biləndən sonra buralara ayaq basaydın. Onda bizim danışığımız baş tutardı. Onda bilərdim ki, kişi söhbəti eləyirik. Hüsü, indi məni anladın da, nə demək istəyirəm.

Hüsü Hacıyev tutuldu və onun sözünün rəbitəsi pozuldu:

- Ay Qabil, - dedi, - nə fərqi, indi bütün millətlər birdir. İstər Laçından, Qubadlıdan gəl, istər Hadrud-dan, Martunidən.

- Hüsü, mənim arşınımnan fərqi çoxdur. Sən mənən ermənilərin diliylə danışmaq istəyirsən. O dillər çətin ki, mənim beynimə batsın, - deyib cəld ayağa qalxır. Və - xudahafiz, mən getdim, - əlavə edib atının belinə aşırılır.

Hüsü Hacıyev him-cimlə əsabələrinə işarə vurmaq istəyir ki, Qabili yaxalasinlar. Qabilin xalası qızı Fatma o dəqiqə bunu hiss edir, bir eyhamla Hüsü Hacıyevi ayıldır ki, kəndin ətrafına nəzər salsın. Hüsü Hacıyev başa düşür ki, Qacaq Qabilin silahlı dəstəsi Başararı üzük qaşı kimi dövrəyə alıb. Ona görə də adamlarına əl-qol açmağa icazə vermir.

Hüsü Hacıyevin təkidilə axşam tərəfi kənd ağsaqqallarından Muxtar, Paşa, Cəmil, Abbas yenidən Qacaq Qabilin ayağına minnətə gedirlər:

- Ay Qabil, papağını qarşına qoy, bir yaxşı-yaxşı fikirləş, - deyirlər. - Ağlın Niqalaya getməsin. Bu, şura hökumətidir. Bu təzə hökumətin top-tüfənginin qabağında duruş gətirmək çətinidir. Hökumətnən hökumət-

lik eləmə. İndi bir tərəfdə şuranın əli tüfəngliləri dayanıb, bir tərəfdən də sən ayağını dirəmişən ki, mən heç kimi tanımıram. Bunun da axırı qılinc, qırğındı. Gəl daşı ətəyindən tök, lənət şeytana de, çıx üzə.

Qacaq Qabil minnətçilərə nə hə deyir, nə də yox. Bircə onu deyir ki, mənə bir-iki gün möhlət verin.

Beləliklə, gələnləri yumşaq dillə yola salır. Sonra - yel ki, belə əsir, bu hökumətə də bel bağlamaq olmaz. - Öz-özlüyündə düşünür. - Hüsü Hacıyev də özümüzünkü olsa da, rusun, erməninin çaldığıynan oynayır. Mənim də özümə görə adım-sanım var. Təzədən üzə çıxıb, bu gədə-güdələrin dediyinən oturub-dura bilmərəm. Bircə yol qalıb ki, baş götürüb bu torpaqdan gedim. Qalsam, genə də aramızda qalmaqla başlanacaq. İndi də bu yeni hökumətnən üz-üzə gəlməliyəm. Onda da şərəsi kənd-kəsəyə dəyəcək, ortada yazıq-yuzuq ayaq altında qalacaq. Yaxşısı budur, yır-yığış eləyim, burdan uzaqlaşım. Özü də elə bu gecə. Sabaha qalsam, gec olar...

Qacaq Qabil gecəyəkən arvad uşağını da götürüb, özünə sadıq olan beş-on atlıynan Xudafərin körpüsündən Arazın o tayına adlayır... Elə o gedən olur...

* * *

Qacaq Qabil, Əmrah yüzbaşı, "Kişi Tavat", İbaddulla, Mövlanverdi, Cəbrayıl... Di gəl ki, içi özüm qarışıq yazıçılarımız, jurnalistlərimiz şücaətləri dastanlara sığmayan bu mərdlərə qeyrət qalası ucaltmağı unudublar. Mövzu soracağında olan bəzi ədiblər də özlərini dağa-daşa vurub, gedib Şərur el-obasına çıxırlar.

Orada da namaz qılan mömin bir qadınla rastlaşıb kor-peşman, əliboş, dodağı gileyli geri dönürlər. Axx, zavallı qələm mücahidləri... İndi gör, mövzu qıtlığından nələr çəkirlər!! Əlqərəz...

YAŞADIĞIM ƏSRİN YARI olmasına üç-dörd il qalmışdı. Dəqiq desək, 1946-cı ilin baharı idi. Müəllim işlədiyim Xəndək kənd ibtidai məktəbinin qabağında dayanıb adətüm üzrə əks tərəfdəki Qarağaclı, Qaracalı kəndlərini, Həkərli çayının aşıb-daşan sularını seyr edirdim. Arabir də qonşu İşıqlı kəndindən olan köhnə türk zabiti Qulu Əsədovla müəllim həmkarım kimi gələcəkdən-keçəcəkdən söhbət eləyirdim. Müsahibim dərin düşüncəli adam idi. Həmişə onun söhbətinə bir ehtiyac duyurdum. Özü də köhnə kişilərdən idi. Ancaq əskisi tüstülü idi. Vaxtıyla türk ordusunda xidmət etdiyinə görə səsi yavaş çıxırdı. Dili gödək kimi dolanırdı. Bir balaca səsini qaldıran kimi - sən türk zabiti olmusan, uşaqlara kommunist tərbiyəsi verməyə haqqın yoxdur, - deyib onu pisikdirirdilər. Ona görə də Qulu müəllim beş-on saat dərs deyib, qazandığı qəpik-quruşla birtəhər başını gırləyirdi. Qulu müəllim evləri Çınqıllı təpənin ətəyinə səpələnmiş Xəndək kəndinin ayağından keçən Qubadlı-Laçın avtomaşın yolunu işarə edərək:

- Bu yoldan gör kimlər gəlib, kimlər keçib e?! - dedi. - İndiki kimi yadımdadır, - əlavə etdi. - Şura hökumətinin təzə gələn vaxtı baş tərpedənlərin çoxu qaçdı dağıldı meşələrə, bəziləri də Arazın o tayına addadı. Deyirdilər ki, bu hökumət Allahı tanımır, peyğəmbərə biət eləmir, məscidləri oda qalayır. Ona görə də dağa-

daşa çəkilib, hökumət adamlarıynan kəllə-kəlləyə gəlirdilər. Qaçaq Qabil İrana addayandan sonra da nə qədər vuruşmalar getdi! Əliyanlı qaçaqları bu dərədə Qızıl Ordu əsgərlərini milçək kimi qırılmışdı. Ona görə də Mircəfər Bağirov dəstə bağlayıb, bu tərəflərdə nə qədər şübhəli adam var idi, aradan götürürdü. Bir gün soraq gəldi ki, Bağirovun dəstəsi həmin bu Xəndək kəndinə tərəf üz tutub. Böyükü-kiçikli hamı səksəkə içindəydi. Bir gün Bağirov dəstəsiylə gəlib dayandı kəndin ayağında. Bugünkü kimi yadımdadır. Mən də sütül oğlan idim. Nəsirin damının üstünə çıxıb baxırdım. Hamı vahimə içindəydi. Bağirovun atı qabaqdaydı. O, atın başını yığıb yolun yaxınlığındakı evin həyətinə toplaşanlardan soruşdu:

- Bu kənddə Alı adlı adam var?!

- Var!! - Var!! - Hamı bir ağızdan cavab verdi.

- İndi o harda olar?! - Bağirov qeyzlə soruşdu.

- Evindədir! Evindədir!! - adamlar ordan-burdan dilləndilər.

- Onu çağıra bilərsiniz?!

- Çağıraraq, niyə çağırırmıyıq!!

Alı kişiyyə xəbər getdi ki, kəndin altında bir dəstə atlı dayanıb, səni gözləyir. Hündür boyu, dolu bədəni və əynində toxunma qara çuxa, başında saçaqları çiyinə tökülən iri papaq olan Alı kişi asqıranda damdan torpaq tökülürdü. Onun at ilxısının, qoyun sürüsünün ucu-bucağı görünmürdü. - Səni çağırırlar, - deyəndə o dəqiqə ürəyinə damdı ki, Bağirovun dəstəsidir. Yəqin indi də mənənən haqq-hesab çəkməyə gəliblər.

Alı kişi arvad-uşağını başına yığıb onlara toxtaqlıq verdi:

- Gedirəm, - dedi, - Bəlkə qayıtmadım. Dünyanın işini bilmək olmaz. Əcələ aman yoxdur. Yəqin mənimki də buracanmış. Nəbadə dost-düşmən yanında özünüzü sındırasınız. Onsuz da bir cana borcluyam, əgər vaxtım çatıbsa...

Müsaibim barmağıyla sinə yerdəki daşdan tikilmiş ağ binanı göstərdi:

- Bax, bu evin yerində Alının dörddirəkli damıydı, - dedi. - Hamısı bugünkü kimi gözümün qabağında olub, - söhbətinə davam elədi. - O boyda dağ kimi kişi, üzü-aşağı enəndə iki dəfə töyəcələndi, papağı başından düşdü. Alı kişi papağını yerdən götürüb başına qoydu. Və asta-asta düz Bağirovun atlılarının qabağına yeridi. Salam-kəlamdan sonra Bağirov soruşdu:

- Xəndəkli Alı kişi sizsiniz?!

- Bəli mənəm.

- Nə qədər mal-dövlətiniz var?!

- Ağa, cəddinə qurban olum...

Bağirov onun sözünü yarımqıq kəsdi:

- Ağa yox! İndi bizdə bəy, xan, ağa yoxdur - yoldaş! - yoldaş demək lazımdır.

- Ağa, cəddinə qurban olum! - Alı kişi eyni sözü yenə təkrar etdi, - bilirəm məni öldürməyə gəlmişən, elə yuxusunu da görmüşəm. Neynək, öldür! Qanım saa halaldı! Ancaq orası var ki, üzüaşağı, üzüyuxarı eşidib-bilən bütün Həkərli camaatı deyəcək ki, ağa nahaq bir qan eləyib! Niyə ki, düzdür, mənim at ilxım, qoyun sürülərim, bəs deyincə mal-davarım var. Amma bura

toplaşan bütün bu Xəndək camaatı yaxşı bilir ki, mən bu mal-dövləti kiməsə zülm eləyib, xəyanət yoluyla yığmamışam. Heç kəsə də güzəddığım olmuyub. Karlı qardaşlarım, qoçaq oğlanlarım, qohum-qardaşım var. Hamısı öz zəhmətimizdən başa gəlib. El bilir ki, yetim-yesir atası olmuşam. Yazıq-yuzuğa əl tutmuşam. Bu kəndin xeyir-şərindən kənar durmamışam. Ağa, indi tay özün bil, Allahın bilsin...

Ətrafda dayananların hamısı uşaqdan böyüyə bir ağızdan:

- Düzdür!!! Alı kişi düz deyir! - Alı kişinin dediklərini təsdiq elədilər.

Elə bil qaynar qazana soyuq su töküldü. Bağirovun qırımı dəyişildi. Arxasında hazır yaraq dayanan səmənd atlı cavan adam əlini naqanın tətüyindən çəkdi.

Bağirov Alı kişidən soruşdu:

- Deyirlər, qırxa bir at bağlamısan, düzdümü?

- Bəli, ağa, saa yalan sata bilmərəm, düz eşitmişən. Çünki qabaqda o dünyamız var. Əhd eləmişəm ki, Kəlbəla torpağına ziyarətə gedim. Ona görə də atı qırxa bağlamışam.

- O atı bizə verərsənmi?!

- Peşqəşdir, ağa, bir at nədir ki, saa qiyməyım. İl-xım da saa qurbandır.

- Onda gözlüyürük, həmin o qırxa bağladığın atı gətir. - Bağirov sakitcə dilləndi.

Alı kişi evə qayıdıb atı tövlədən çıxartdı. Və belinə də o vaxtkı hesabnan at qiymətinə gedən, bir ingilis yəhəri vurdu. İşıq üzü görməyən köhlən at! Arpa-samandan da bol-bol yeyib səmriyib! Alı kişi havalanmış,

harın atı birtəhər yavaşdıb yola gətirdi. Və Bağirovun adamlarına təhvil verdi. İnsaf üçünə Bağirovun dəstəsi bu Xəndək kəndində bir adama da dəyib dolaşmadı. Alı kişiye də bir - sağ ol, - deyib dəstə-tifaqnan üzəuşağrı tərpendilər. Ən maraqlısı odur ki, heç aradan həftə keçməmişdi, Bağirovun adından, Alı kişiye bir paket gəldi, içində də atın artıqlamasınca pulu.

Qulu müəllim üzünü mənə tutub: - Sən onda hələ anadan olmazdın, bu hadisəni gözümən görmüşəm. Bağirov qaçaqların dalınca İran tərəfə addamışdı. Hətta o vaxt İran hökuməti bunu bilib, Moskvaya etirazını bildirmişdi...

MÜSAHİBİM ÖTƏN GÜNLƏRİ XATIRLAYIB:

- Bizim bu Həkərli boyu kəndlər çox hadisələrin şahididir, - dedi. - Söz söz gətirər, bir halda ki, Bağirovdan söhbət düşdü, qoy birini də deyim, - Qulu müəllim söhbətinə davam etdi: - Mühəribənin ağır illəriydi. Gündə bir qara kağız gəlirdi. Çəltiyi əkib-becərməyə adam tapılmırdı. Kənd qocaların ümidinə qalmışdı. Almanlar da gəlib dirənmişdi Mahaçqalaya. Mir-cəfər Bağirov onda hərdən kəndlərə çıxıb, camaatdan hal-əhval tuturdu. Bir gün də xəbərsiz-ətərsiz gəlib Muradxanlı orta məktəbinin yanından keçəndə təsadüfən Alməmməd müəllimlə rastlaşır. Alməmməd müəllim də vaxtıyla Bakı fəhləsi olmuşdur. Son vaxtlar gəlib buralarda rus dili dərsi deyirdi. Gördüyün kimi Muradxanlı məktəbinin darvazası elə maşın yoluna açılır. Bağirov Alməmməd müəllimi görəndə kimi maşını saxlatdırır. Salam-kəlamdan sonra Bağirov soruşur ki,

müəllim işləyirsən? Alməmməd deyir ki, - bəli, müəlliməm. - Bağirov ondan müəllimlərin dor-dolanışığını, məktəbin vəziyyətini, uşaqların əzvayışını soruşur. Alməmməd müəllim özünü cəmləşdirib:

- Yoldaş Bağirov, - deyir, - bizim bu Muradxanlı orta məktəbinə Qubadlıdan başqa Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl kəndlərindən də şagird gəlir. Böyük də məktəbdir. Əsas çətinliyimiz odur ki, şagirdlərdən elələri var ki, atası mühəribədə həlak olub, anası da burda dünyasını dəyişib... Yeməyə çörəyi yox, geyməyə paltar. Düşüblər dilənçi vəziyyətinə. O cür uşaqları məktəbə cəlb edə bilmirik...

Bağirov fikrə gedir, sonra soruşur:

- Müəllim, yaxşı, bəs onda neyləyək, nə çarə qılaq?!

- Yoldaş Bağirov, çarəsi odur ki, mümkün eləyə bilsəydiniz, məktəbin yanında otuz-qırx nəfərlik internat açılardı. Dediym o sahibsiz uşaqları internata qəbul eləyib, oxutdurardıq.

- Yüz nəfərlik internat yaratsaq, həmin o kimsəsiz uşaqları vəziyyətdən çıxara bilərik?! - Bağirov Alməmməd müəllimin fikrini soruşur.

- Yoldaş Bağirov, onda bu el-obanın hamısı sizə duaçı olar.

...Aradan bir həftə keçməmişdi ki, ağır yüklü avtomaşınlar Muradxanlı orta məktəbinin qabağında dayandı. İçində də yüz nəfər uşaq üçün çay qaşığından, yatıb-duracağından tutmuş, əyninin pal-paltarına qədər...

* * *

HƏYATIM ELƏ GƏTİRDİ Kİ, Qulu müəllimlə etdiyim həmin söhbətdən dörd il sonra Muradxanlı orta məktəbində dərs hissə müdiri işlədim. Qulu müəllimin dediklərinin şahidi oldum. Alməmməd müəllimin xahişi, Bağirovun köməyi ilə yaranan məktəbyanı internatda neçə-neçə imkansız uşaq dövlət qayğısıyla əhatə olunmuşdu.

Pedaqoq, jurnalist, yazıçı kimi keçdiyim yola nəzər salıb deyərdim ki, müəllimi hörmətli tutulmayan elm ocağı, dövlətin gündəlik, hərtərəfli qayğısından yarımayan xalq çətin təşəkkül, tərəqqi tapar və nadanlıq, hərc-mərclik girdabından xilas ola bilməz.

BAĞIROVUN, BİR NƏFƏR KƏND MÜƏLLİMİNƏ VURULAN SİLLƏNİN ONA DƏYİBMİŞ KİMİ, tufan qoparıb, bütün rayon başçılarını məhşər ayağına çəkməsi faktı da yaxşı yadımdadır:

- Müharibə dövrü arxa cəbhədə fəallıq göstərən Qubadlı Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi çox üzdeydi. Ona, o vaxtlar, tək-tək adamlara müyəssər olan xoşbəxtlik də üz vermişdi. Lenin ordeni almışdı. Mərkəzdəkilərin yanında bir sözü iki deyildi. Onun bu nüfuzu Bakıyla Qubadlı arasında keçilməz səddə çevrilmişdi. Və bu şöhrət pərdəsinin arxasında Qubadlıda dərəbəylik mühiti yaranmışdı.

...Kəndlərin birində idarə başçısı müəllimə əl qaldırır... Müəllim döyülüb, təhqir olunduğunu o vaxt Maarif naziri işləyən Mirzə İbrahimova bildirir. Mirzə İbrahimov da məsələni dərhal Mərkəzi Komitəyə çatdırır. Əhvalatdan Mircəfər Bağirov xəbər tutur...

Üç nəfər raykom katibi, bir də isbalkomun sədri bu məsələ ilə əlaqədar Mərkəzi Komitənin bürosuna dəvət olundular. Bağirov onları görəndə kimi ayağa qalxıb əsəbi halda:

- Deyirlər orada qoçular peyda olub, bu düzdümü?! - qeyzlə soruşur.

....

- Eşitdiyimə görə Qubadlıda xalq müəllimlərini döyüb, təhqir edirlər, bu doğrudurmu?!!

...

Heç kəsdən səs çıxmır. Büro üzvlərindən danışan olmur. Rayon başçıları susurlar. Bağirov üzünü əyləşməyə tutaraq:

- Mənə elə gəlir ki, müəllimi ucuz tutulan rayonun başçıları, özləri qara köpüyə dəyməz. - Bunu deyib bürodə əyləşən Mərkəzi Komitənin müvafiq məsul işçilərinə və inzibati orqanların rəhbərlərinə belə göstəriş verir:

- Ləngimədən! Günü sabahdan! Gedin Qubadlıya! Yoxlayın, araşdırın, görün, orda xalq müəllimlərini niyə döyüb təhqir edirlər?! Müəllimləri niyə gözüm-çıxdıya salırlar?!

...Qubadlıda yoxlama başlandı...Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, adamlara yuxarıdan baxan bir neçə harınlamış idarə, müəssisə, təsərrüfat başçısı həbs olundu...

Yoxlamanın nəticəsi Mərkəzi Komitənin bürosunda müzakirə edilərkən rayon başçılarından demək olar ki, əksəriyyəti vəzifəsindən azad edildi. Döşündən Lenin ordeni asılan raykomun birinci katibinin axır sözü bu oldu:

- Yoldaş Bağirov, səhvimizi indi başa düşürük. Qarşınızda təqsirkarıq. Xahiş edirəm, məni Mingəçevirin tikintisinə fəhlə göndərin. Orada daş daşıyıb, beton qarışdırıb özümü doğruldaram...

Lakin cəzadan yaxa qurtaran olmadı. Bəli, bir nəfər müəllimin heysiyyatının tapdalanmasına görə! Bu, Qubadlının səmasında cövlan edib, adamların əsəbini tarıma çəkən qara buludların bir andaca dağılmasına bənzəyirdi. Şimşək çaxdı, sel-su Qubadlı dərələrinin zir-zibilini yuyub təmizlədi, göy qübbəsi şəfəqləndi...

ONDA TORPAQ ŞÖBƏSİNİN MÜDİRİ İŞLƏYƏN, Respublika Ali Sovetinin başçısı Nəzər Heydərovun bacısı oğlu Əbdürrəhman Şirinov da həbs olunmuşdu. Əbdürrəhmanın anası Zinyət xala dağ cüssəli, məğrur bir qadın idi. Nəzər-Əmrah münasibətinə görə, həm də qonşu kəndli kimi gediş-gəlişimiz vardı. Bir dəfə Zinyət xala qabağıma çay qoyanda:

- Ay oğul, - dedi, - o başqa zamanəydi. Əbdürrəhman türmədə yatanda necə olsa, ana qəlbidi dayna, ürəyim durmadı. Dedim, gedim Nəzərin yanına, onun ağzını arayım, görüm, axı bu Əbdürrəhmanın məsələsindən nə deyir! Nəzər də ki, sağ olsun, xətrimi dağlarcan istəyirdi. Mehriban bacı-qardaş olmuşuq. Hər ay paketdə maa beş yüz manat pul göndərirdi. Gecədən az keçmiş çatdım Nəzərgilə. İçəri girəndə gördüm Temir Quliyevnən qabaq-qabağa nərd oynayır. Temir də onda Nazirlər Sovetinin sədriydi. Məni görəndə hər ikisi qalxdı ayağa. Nəzər boynumu qucaqlayanda özümü saxlaya bilmədim, ağladım. Nəzər dedi ki, niyə ağlayırsan, bacı?! - noolub?! Dedim, niyə ağlamayım?

Əbdürrəhman türmədə çürüyür, sən də burda nərd oynayırsan. Qardaşım gülümsündü. Dedi ki, bacı, sənin oğlun cinəyatkardı, cəzasını da çəkməlidir. Sovet hökuməti məni bu vəzifəyə ona görə qoymuyub ki, cina-yətkar qohum-əqrəbamı qanadımın altına alıb, müdafiə eləyim. Qanun hamı üçün qanundu, istəyir mən olum, istəyir Gürcülüdəki oküz otaran, fərqi yoxdu...

Zinyət xala yaşmağını yuxarı çəkib:

- Hə, - dedi, - Nəzərin xasiyyəti heylədi, baxmaya-raq ki, xətrimi dünyalarcan istəyirdi, qanundan keçmədi. Dedi, mənəncə incimə, bacı, olmaz!

- Olmaz, olmaz! Tay mən də üz vurmaq istəmədim. Gecə qaldım, səhər Bakıdan əliboş geri qayıtdım.

ZİNYƏT XALA ÜZÜNÜ MƏNƏ TUTARAQ:

- Heç Nəzəri də qınamıram. Onda qanun-qanunuydu. Şah da qanundan çəkinirdi. İndi kimin bir bəbat vəzifəsi var, qanunu saymır. Deyir, elə burda mənəm! Bildiyini eləyir. Heç kəsi də vecinə almır. O yerdə ki, qanun tapdalandı, heç orda xeyir-bərəkət, xətir-hörmət olmaz.

Yeri gəldikcə adını çəkib, fəaliyyətindəki bəzi məqamlara toxunduğum Mircəfər Bağirovun dövründə respublikamızda bir çox mötəbər şəxslərin gedər-gəlməzə göndərilməsi, günahsız insanların repressiyalara məruz qalması qəlbimizi, qələmimizi göynədən faktlardı. O, bunun altını da çəkdi. Bağirov yaşadığı dövrünlü, özününlü səhvlərini başa düşəndə, kimlərsə inanıb aldandığını anlayanda hakimlər qarşısında son sözü bu oldu:

- Məni güllələmək azdır, dörd yerə bölmək lazımdır.

Bəli, o, özü barədə hakimlərdən də ağır hökm verdi.

Qənaətimcə, Mircəfər Bağırov ən çox ona görə güllə cəzasına məhkum edildi ki, Kremlin lideri Nikita Xruşşov onun nüfuzlu varlığından ehtiyatlanırdı. Bir də ki, Xruşşovun ondan amansız intiqam almaq niyyəti... Belə bir qərəzli məqsədi həyata keçirmək üçün Xruşşov Bakıya etibar edib, bel bağlamırdı. Yalnız Kremlin ittihamnaməsi Xruşşovun ürəyincə ola bilərdi. Odur ki, SSRİ-nin Baş prokuroru Rudenko məhkəmə prosesində daha çox Xruşşova olan itaətkarlığını nümayiş etdirirdi. Və aqlım kəsmir ki, onun ittihamnaməsi Bakıdakı qədər, başqa respublikalarda gurultulu alqışlarla qarşılanı bilərdi. Və Rudenkonu Xruşşovun təşəkküründən çox, Bakıda onun ittihamnaməsinə vurulan çəpik səsləri məmnun etmişdi.

BU DA BİZ VƏ BİZLƏR. O vaxtın dili ilə desək şimaldan doğan "günəşimizin" işığında Bakıda peyda olan Kreml cəlladlarının hökmünə rəvac verib, onları təqdir etməkdən hələ də yorulmur. Və həmin hökmü ana bətnində dinləyənlərimiz bu barədə daha çox fəaldırlar. Axı şimaldan gələn qasırğanı, şimaldan doğan günəş kimi anlamaq fəhmindən xaliyik.

MÜDRİKLƏR DEMİŞKƏN: əgər keçmişə tapanç ilə atəş açsan, gələcək səni topa tutacaq. Səndən qabaq ömrünü başa vurub, dünyasını dəyişən kəsin əməllərindəki yaxşını-pisi, doğru-dürüst ayırd eləmək üçün gərək onun yaşadığı mühitin ab-havasından baş

çıxarmaq fəhmin ola. Yoxsa günaha batarsan. Qazanda nə qaynadığını öyrənib, bilmədən, qabını uzadıb - bir çömçə də bura qoy, demə. Atın ipçin nallanması nə demək olduğunu bilmirsənsə, nalbəndliyindən dəm vurma. Peyğəmbərimiz buyurub ki, yaxşılığı yaddan çıxarmayın, yamanlığı unudun. Ancaq nə etmək olar ki, pisimizi pülüyüb şişirtməkdə, yaxşımızdan yan keçməkdə bir canıq. Nə isə, bu da bir söz idi, məqamı gəldi yazdım, yozanlar özü bilər... Sənətkarları təbiətdən nümunə götürməyə çağıran məşhur fransız yazıçısı və nəzəriyyəçisi Bualo deyirdi ki, bəzən axmaq bir adam özünü alim kimi göstərir, gözəl yaradıcılıq məhsulu olan əsərdəki obrazları və parlaq ifadələri istədiyi kimi vurub dağıdır. Belələrinə qətiyyənlə fikir verməyin. Sizi tənqid edən adam gərək ağıllı, nəcib, hər cür paxıllıq hisslərindən uzaq, dərin, hər şeydən baş çıxaran adam olsun. Yalançı pərəstişkarların yaltaq təriflərinə də inanmayın. Elə yazıçılar var ki, tərif göylərə qaldırılıb, amma onun yazdıqlarını dükanlarda toz basıb.

Bualonun bu kəlamlarını xatırlayandan sonra qələmimi bir anlığa yerə qoydum. Qarşımdakı yazıb-poşduğum kağızlardan ayrıldım. Fikir dünyamdan uzaqlaşdım. Özümə gələn kimi oldum.

ÖMÜR CİGİRLARIMIN Naxçıvan, Qubadlı döngələrində gör nələri xatırladım?! - Öz-özümə düşündüm. Yuxudan ayılıbmış kimi ətrafıma nəzər salanda, yenə də... yenə də bağlı-bağatlı Şüvəlan, yönü dənizə olan birmərtəbəli ev, altında əyləşdiyim alçaq dəhliz, bir də ki, qarşımda məlul-müşkül dayanmış və həm də dəmir dayağa pənah gətirmiş qarımış tut ağacı. Görə-

sən, Qraf adlı vəfalı köpək yan tərəfdəki yöndəmsiz damında başını qoşa biləyinin üstünə qoyub, maddım-maddım bizə baxıb nə düşünür?! Bəlkə zavallı Qraf üz-üzə dayanan ahıl jurnalistlə qarımış tuta həyan olmaqdan bezikib, zinhara gəlib?! Hərdən yerindən qalxır, balaca damın qabağında o tərəf-bu tərəfə vurnuxur, zingildəyir, sızıldayır, yenə də bir küncdə qıvrılıb yumaq kimi yumurlanır. Heyhat, belədir həyat! Bir-mərtəbəli ev, alçaq dəhliz, qarımış tut, bir balaca hənirti olan kimi sahibini duyub salan vəfalı köpək...

* * *

AH, YENƏ QƏLƏMİM MƏNİ MƏNDƏN ALIB, FİKİRLƏRİMİN CİGİRİ İLƏ HARASA DARTIB APARMAĞA BAŞLADI. Özüm də hiss etmədən yaşıl bağlar, mavi sular diyarı Şüvələndən, buradakı komamdan uzaqlaşmış, yaği ermənilərin odlara qaladığı şəhər və kəndlərin, minalanmış bənd-bərələrdən, ot basmış yol-rizdən keçib, Əliquluuşağının əkinbiçin yeri olan Yazı düzündəki o qaratikan kolunun tozlu-torpaqlı dibində qərar tutdum. Bir qədər irəli addımlayıb hündür qayadan tökülən Şır-şır bulağın başındakı dikə qalxdım. Buradan qalın meşələrlə, şiş qayalarla örtülmüş, doğma dərə-təpələr, əzəmətli dağlar görünür. Özümdən asılı olmayaraq, uçurumun başından üzəşağı dərələri harayladım. Heç özüm də bilmədim kimi çağırıdım. Axı, kim qalıb ki, bu yer-yurdda?! Yalnız kimsəsizlikdən qəribsəmiş dağlar-daşlar əks-sədası ilə səsimə səs verdi. Mənə elə gəldi ki, bu, Qaçaq Nəbinin, Əmrah Yüzbaşının, Qaçaq Qabilin,

Xəncərli Tavatın, Cəbrayıl və İbadulla qardaşlarının hay-harayıdır. Yox! Əsla anlamadım bu qarışıq səsləri!!! Gümanım yüz yerə çözüldü.

BƏLKƏ ƏLİQULUŞAĞINDAN ÜZÜAŞAĞI, Araza qədər uzanıb gedən dağlar erməni əsirliyində qaldığı üçün dilimizi yadırgayıb?! Məni qınamayın, yad hənirtiyə də bənzəyirdi bu səslər. Harayımı eşidəndə ağır sükut çökdü dağlarımıza. Sanki bir anlığa məndən üz döndərdi bu əsrarəngiz çöllər, dərin-dərin dərələr, yalçın qayalar. Doğma diyarım qınadı məni! Qınadı dönük çıxıb, bu doğma yurd-yuvanı erməni əsirliyində qoyub qaçanlarımızı. Uman yerdən küsərlər, haqlıdır Qubadlı torpağı, Əliquluuşağı yurdu! Sənəndə böyüdüb ərsəyə yetirdiyi övladlarından üz döndərməkdə haqlısan, ey torpaq! Haqlısan, ey əsir düşmüş yurd-yuvam...

Deyəsən, mənim könül quşum kimi, hara uçsa, əvvəl-axır öz yuvasına qayıdan qartal bu diyarın məxluqundan etibarlıymış. Qartalın yuva qurduğu bu hündür qaya bir güllə mənzilindəki erməni kəndlərilə üz-üzədir. Odur ki, bir vaxtlar andraniklərin, sonra da ter-petrosyanların, manuçaryanların, aqambekyanların, zori balayanların, silva kaputikyanların Qubadlı camaatına tuşladıqları topların, tufənglərin odu-alovu bu zavallı quşuğazın da başına ələnilib. Gavur gülləsi onun da əzab-əziyyətlə qurduğu yuvanın pərgarını pozub, ətcə balalarını göz açmağa qoymayıb. Qartalın sinəsinə çalın-çarpaz dağlar çəkilib. Ancaq qartal dözüb bu məşəqqətlərə, məskən seçib, yuva qurduğu yalçın qayanı tərək etməyib. Bəlkə elə ona görə qartal igid-

lik, məğrurluq, comərdlik rəmzi kimi dildən-dilə düşüb!? Qartal özünü o yerə qoymasa da, onun duruşunda bir məlal duyurdum. Həmişəki kimi şad-şalayın görmürdüm qartalı. Tez-tez səmanın ənginliklərində cövlan edib, sonra da qanadlarını yanına qısıb, üzünə aşığı millənib ovunun üstünə şığırdı qartal. Yuvasının kənarında səssiz-səmirsiz, məlul-müşkül dayanmışdı. Səksəkəli idi, narahat idi, gözləri yol çəkirdi qartalın. Onun lal sükutu çoxlu mətləblərdən soraq verirdi. Arabir yerində qurcalanıb, baxışlarının səmtini dəyişib, mənə tərəf boylanırdı quşcuğaz. Sanki dil açıb sorğu-suala tutmaq, yurdundan didərgin düşənlərin nə vaxt qayıdacağını soruşmaq, bəlkə də giley-güzarını bildirmək, məni məzəmmət etmək istəyirdi. Onun məğrur, bir qədər də nisgilli duruşunda özümə qarşı amansız ittihamlar duyurdum. Bir anlığa xəyallandıam. Qartalla dil tapıb danışdığım xəyalı anlarımı yaşadım. Qartalla həmdərd, həmsöhbət oldum. Qartal üzünü Əliquluuşağının oda qalanmış xarabalıqlarına tutub məndən soruşdu:

- O KƏNDİ VİRAN QOYAN BİLİRSƏN KİMLƏRDİR?

Dillənmədim, nitqim qurudu. Tüklərim ürpəşdi, xoflanan kimi oldum, quşun zəhmi məni basdı. Qartal istehzal baxışları ilə məni qınayaraq:

- Onda sən hələ dünyaya gəlməmişdin, - dedi. - Əli minlərlə müsəlmanın qanına batmış Andranikin quldur dəstəsi Qubadlı kəndlərinə basqın eləyəndə Əliquluuşağılı Mirzəmmədin evində Şimavon adlı on iki yaşlı erməni dığası qonaq qalırdı. Mirzəmmədin kir-

vəsi oğluydu o dığa. Mirzəmmədin süfrəsinin başında əyləşirdi erməni övladı. Əziz qonaq kimi nazını çəkirdilər qərib qonağın. Əliquluuşağında eşidəndə ki, ermənilər onların üstünə qoşun yeridir, bir neçə adam Mirzəmmədin evinə hücum çəkib - siçandan olan dağarcıq kəsər - deyib dığanı öldürmək istədilər. Həmin məqamda Mirzəmmədin oruc tutub, namaz qılan ağ-birçək anası Göyçək arvad özünü yetirdi. Sinəsini qabağa verib yaylığını dığanın üstünə atdı. Qoymadı əziz qonağını qətlə yetirsinlər.

- Qonaq Allahındı - dedi - ona əl qaldırmaq olmaz. Bunu heç Tanrı da götürməz. Dığanı öldürməyə gələnlərin əl-qolu yanına düşdü. Hamı kor-peşman qayıdıb getdi. Mirzəmmədlə anası Göyçək qoymadı dığanın başından bir tük əskik ola. Əliquluuşağının dağlarına qaranlıq çökəndə Mirzəmməd xəlvət bir dərəynən Şimavon adlı erməni balasını aradan çıxarıb öz kəndlərinə - Xinzirəyə sağ-salamat yola saldı...

QARTALIN SİNƏSİ DƏRDLƏ DOLUYDU. O bunları deyib bir qədər susdu. Sonra yuvasının həndəvərində vurnuxmağa başladı. Yenə də yönünü Əliquluuşağına çevirib, kəndin viranəliklərinə baxdı. Və mənə tərəf yönəldi:

- Armenak Əliquluuşağına gələndə Seyfinin evinə düşərdi, - dedi, - döşəyin qalını Armenakın altına salırdı. Yastığın yumşağı onun başının altına qoyulardı. Yorğanın ipəyi Armenakın üstünə örtülərdi. Yeməyin yaxşısı, yağlısı Armenakın süfrəsinə düzülərdi. Qatırı da axurun baş tərəfində bağlanırdı, qabağında da bəs deyincə arpa-samanı. Armenak da beş-altı gün

Seyfiyə qonaq olub, gətirdiyi kartofu, yeralmasını ar-paya, buğdaya, pərinçə, dariya dəyişib yükünü düzəldəndən sonra xətir-hörmətlə, sor-sovqatla yola salı-nardı.

QARTALIN İTİ BAXIŞLARINDA ACI İSTEHZAZA DOLAŞDI:

- Ter-petrosyanların, silva kaputikyanların, aqambekyanların fitvasıynan ermənilər Əliquluuşağına od ələyəndə kənd əhli var-dövlətini atıb quruca canını götürüb qaçdı. Ermənilər kəndi talan etməyə başladı. Onda Əliquluuşağını qarət eliyənlərin başçısı həmin o Mirzəmmədlə anası Göyçək arvadın ölümədən xilas etdiyi Şimavon adlı dığaydı. Dığa yekəlib, indi Əliquluuşağına qənim kəsilib. Əliquluuşağının evlərinə birinci o, neft töküüb, od vurdu. Seyfinin qapısını da bax, həmin Armenak dabanından qoparıb çıxartdı. Neçə illərlə qonaq qaldığı, cikinə-bikinə, dəlik-deşiyinə bələd olduğu evin qoşa fərməşlərini qatırına yüklədi. Armenak Seyfinin mal-qarasını qabağına qatdı. Sonra da ürəyi soyumadığından cibindən kibrit çıxartdı, kəlməbaşı - Sepi kivrə! - Sepi can! - dediyi dostunun dam-dasına od vurdu. Mirzəmmədin sağ-salamat yola saldığı Şimavonla birləşib kəndi yerlə-yeksan elədilər...

QARTAL BUNLARI YANA-YANA, SİNƏSİ QOVRULA-QOVRULA DEYİRDİ. Erməni namərdliyini dilə gətirdikcə od tutub yanırdı qartal. Anlatmaq, ayılmaq istəyirdi ki, budur erməni xisləti, budur erməni namərdliyi. Başa salmaq istəyirdi ki, bəsdil! Az aldanın bu millətin dilinə, sifətinə! Demək istəyirdi ki, ey müsəlmanlar, ermənilər başınıza nə müsibətlər

açırsa, hamısı öz sadələvhlüyünüzün, Məhəmməd Hümətinə xas olan ürəyiyumşaqlığınızın ucbatındandır.

Erməni, ay erməni,
Faytona mindir məni.
Apar Sabir bağına
Doyunca dindir məni.

- Haa! Haa! - Qartal bu misraları deyib hirsindən şaqqanaq çəkib güldü: - Ay azərilər, balalarınıza, bax, bu sözləri əzbərlətdiyiniz günlər yadınızdan çıxıb?! Bəs Xankənd erməniləri övladlarına nə əzbərlədirdi?! - Türklər ermənilərin dədə-baba qan düşmənidir! Miatsum! Miatsum!

QARTAL QƏLBİDƏ DAYANMIŞDI. Sən demə, tariximizin keşməkeşlərindən haliymiş. Biz isə yanımızı mütəkkəyə verib, başımızın altına yumşaq balıq qoyub, çillə yuxusuna gedəndə, qartal səmanın ənginliklərində ayıq-sayıq qanad çalıb, ermənilərin necə dərin-dərin quyular qazdığına, saman altından yavaş-yavaş su yeritdiyinə göz qoyurmuş.

Qartal bir qədər susdu. Yəqin öz-özlüyündə görüb-görəcəklərini, demək istədiklərini saf-çürük eləyirdi. Ta uşaqlıqdan bələdəm bu qartala, tanıyıram onun yuvasını. Onu yaxşı başa düşürdüm. Yer üzünün əşrəfi sayılan insanların bu gen, bu müvəqqəti dünyada törətdiklərini özünə dərd eləyirdi. Bu dərd zavallı qartalın azad qəlbinin başından ağır bir daş kimi asılmışdı. Qartal düşünürdü ki, onun gözlərinin önündəki ermə-

ni yal-yamaclarında nə qədər vəhşi, yırtıcı heyvanlar, böcəklər, soxulcanlar... dolaşır. Lakin onların başqa torpaqlarda əsla gözləri yoxdur. Ömürləri boyu bu tərəflərə hücum çəkməyiblər, öz həmcinslərini vəhşicəsinə qırıb çatmayıblar. Yaşadıqları yer-yurda, altında dolaşdıqları səmaya qane olublar. Ancaq erməni adlı insanlar... İyirminci əsrdə neçə dəfə Əliquluuşağı kəndinə həmlə edib, evlərə od vurublar. Neçə müsəlman kəndinin yeri bilinmir. Eyvazlı, Dovudlu, Qədili, Söfulu, Qarabaşlı, Qalaboynu, Qaraçıyurdu, Qabaqlı, Çömçəli... Balahəsənli kəndlərinin uçuq kalafalıqlarından bilinir ki, buralarda yaşayış yeri olub. Özlərini genosidə məruz qalan yazıq, məzlum millət kimi göstərən erməni vəhşiləri tərəfindən bu kəndlər yerlə-yeksan edilib.

Qartal sanki ermənilərin törətdiyi fitnə-fəsadları xatırladıqca dəhşətə gəlirdi. Doğma yuvam Əliquluuşağının xarabalıqlarına baxıb, bu kənddə öz ağırlıqları qədər duz-çörək yeyən erməni namərdlərinin insanlığa xas olmayan əməllərini öz lal sükutuyla dönə-dönə lənətləyirdi.

Bu kimsəsiz yerlərə həyan olan vəfali qartal qəflətən yuvasından qalxıb havalandı. Deyəsən, Əliquluuşağı məktəbinin həndəvərində bəni-insan görmüşdü. Qartal sevincək həmin səmtə tərəf qanad açdı. Qartal güman edirdi ki, yəqin kəndin qayıdanı var, qaçqın, itkin müəllimlərdi. Məktəbə gəlir, dərslərə hazırlanırlar. Ancaq qartalın getməyi ilə qayıtmağı bir oldu. Qartal kor-peşman, qanıqara yuvasının qırağına qondu. Müəllim nə gəzirdi?! Qonşu kəndin erməniləri

məktəbin divarlarını söküb, daşını, qapı-pəncərələri daşıyır, apara bilmədiklərini də od vurub yandırırırlar. Kənddən burula-burula qalxan məşum alovun acı tütüsü deyəsən, qartalın da gözlərini açıqdırmışdı. Deyəsən, yaş boğurdu qartalı.

QARTALIN MƏZƏMMƏTLİ SÖZLƏRİ, Əliquluuşağının xarabalıqları, çöllər tərlanının acı göz yaşları, sahibsizlənmiş bağ-bağçalar, ot basmış cığırılar, cəngəllər içərisində itib-batmış çeşmələr məni vahimələndirdi. Qulağıma qeybdən bir səda gəldi:

- Ey Nəbi, Həcər, Əmrah, Qabil, Tavat, İbadulla Cəbrayıl qeyrətiylə yoğrulmuş torpağın övladları!!! Gen gündə dönə-dönə ana deyib, mahnılar qoşduğunuz bu doğma yurd-yuvanı dar ayaqda niyə qoyub qaçdınız?!

* * *

MƏNƏ ELƏ GƏLDİ Kİ, bu, qartalın səsiydi! Bəlkə qəribsəmiş dağlarımızın fəryadıydı? Yoxsa bələkdən qalxıb üzü üstə sürünə-sürünə iməklədiyim, ilk dəfə titrəyə-titrəyə ayağa durub, kövrək addımlar atdığım torpağımın sədasiydi?! Niyəsini özüm də bilmədən nitqim qurudu. Bu amansız, həm də haqlı ittiham qarşısında donub qaldım. Gümanım yenə də yüz yerə şaxələndi. Bu çətin anda yenə də qələmimə üz tutdum. Niyə bu yaman günlərə düşər olduq? Dilimə gətirmək istədiklərim nisgilli qəlbimin odunda, alovunda tütü-lənib sətirlərimdə közərməyə başladı:

- **YAŞADIĞIM ƏSRİN** yetmiş ili ərzində məğribdən tutmuş, məşriqə qədər böyük bir ərazini öz təsir

dairəsində saxlayan nəhəng Sovet imperiyası bərqərar olmuşdu. Siyasi, iqtisadi yönümünə görə, bəşər tarixində ilk və yeganə olan bu dövlət quruluşu marksizmleninizmi ideyaları əsasında yaranıb, cilalanmış çox mürəkkəb bir makinayla idarə olunurdu. Onun sükani arxasında dayanan Stalin bu makinanın mexanizmlərindən yaxşə baş çıxarırdı və onun başçılığı altında geridə qalmış kəndli Rusiyası tarixin bir çox ağır sınaqlarından çıxıb, kosmosa gedən yolun ilk bələdçisinə çevrildi. Belə bir inkişaf, bir də ki, onun istiqamətləndirici qüvvəsi olan Kommunist Partiyasının - "Bütün ölkələrin proletarları, birləşin!" - çağırışı kapitalizm aləmini lərzəyə gətirib, onun liderlərinin yuxusuna haram qatmışdı. Ona görə də Amerika prezidenti Eyzenhauer hələ 1954-cü ildə keçirdiyi mətbuat konfranslarının birində demişdir: "Kommunistlərə sutkada 24 saat, həftədə 7 gün, ildə 52 həftə göz qoymalıdır". Prezident həmçinin deyirdi ki, nə qədər ki, Şərqi Avropa, Sovet Pribaltikası öz qərb sivilizasiyasının ağışuna atılıb, azad insan cəmiyyətinə qovuşmayıb, Amerikanın vicdanı sakit ola bilməz...

STALİNİN ÖLÜMÜYLƏ sovet dövlətinin süqutu, onun rəqiblərinin çoxdankı niyyətinin gerçəkləşməsi dövrü başladı. Onu əvəz edən Malinkovun çiyini nəhəng bir dövlətin ağışına tablaşmadı. Və Malinkovun liderlik missiyası kəpənək ömrü kimi çox qısa oldu. Avantürist bir yolla Nikita Sergeyeviç Xruşşov Kremlə əl keçirdi. O da ümumdövlət mənafeyini bir kənara qoyub, şəxsi maraqlarını ön plana çəkdi. Və qərəzli hisslərinin əsirinə çevrildi. Şəxsiyyətə pərəstiş

əleyhinə başladığı hay-küy kompaniyasının pərdəsi altında əslində sələfinin ruhundan intiqam almaq yoluna qədəm qoydu. Kremlin ağıl, dərrakə ehtiyatını məhv etdi. Xalqın mövcud quruluşa bəslədiyi inam itdi. Xruşşovun şit və bayağı hərəkətləri ölkədə hərc-mərclik əhval-ruhiyyəsi yaratdı. Əlbəttə, bəzən rəhbərlərin axmaq bir hərəkəti də yan-yörəsindəki yaltaqlar tərəfindən mədh olunur. Və qara kütlə gur səslə - ura! ura! - deyib, onu kor-koranə alqışlayır.

SƏRSƏRİ BAŞÇI ölkəni sürükləyib uçurumun başına yaxınlaşdıranda, gec də olsa onun qolundan yapışib siyasi səhnədən kənara atdılar. Özü də çox hörmətsizliklə. Onu əvəz edən Brejnev, Andropov, Çernenko isə yeni idarəçilik üsulu yaratmaq səviyyəsində elmi və nəzəri kamilliyə malik olmadıqlarını dərk edirdilər. Ona görə də köhnə qatari bir təhər idarə edib, sürtülmüş relslər üzərində yaxşı-yaman çəkib aparırdılar. Ancaq Kremlin divarlarında əmələ gəlmiş Xruşşov zədəsini bərpa edə biləcək dərrakə olmadığından, bu çat günbəgün genişlənməkdə idi. Və eyni zamanda Pribaltika, Orta Asiya, Qafqaz respublikalarını Moskva bağlayan tarım tellər getdikcə boşalır və nazilirdi. Belə bir böhranlı məqamda, Kremlin zirvəsində ümumi təfəkkür tərzini kiçik bir vilayət və hətta deyərdim ki, rayon başçısı səviyyəsindən yuxarı olmayan Qorbaçov peyda oldu. Ancaq iki ixtisas üzrə ali təhsil qazanan Qorbaçovun diplomları da Stalinin yeddinci sinif şəhadətnaməsi qədər Sovet imperiyasının karına gəlmədi. Əksinə, tarixin təsadüflər küləyi sayəsində Qorbaçovun liderliyə gəlişi, Xruşşovun dövründə lax-

lamış dövlət sütunlarının uçub dağılma prosesini daha da sürətləndirdi. Böyük bir ölkəni idarə etmək üçün elmi, nəzəri səriştəsi olmayan bu naşı, nadan rəhbər siyasi səhnədə özünü gülünc vəziyyətə qoydu, ictimaiyyətin rişxənd hədəfinə çevrildi. Onun ortaya atdığı yenidənqurma və aşkarlıq ideyası siyasi boşboğazlıqdan başqa bir şey olmadı. Adamlar üzde Qorbaçov ideyasına gurultulu, sürəkli alqışlarla əl vurub, dalda-bucaqda bu cür həcvlər qoşurdular:

Ziyan üstə ziyan gəldi üstəlik,
Çıxdı nümayişlərə bir dəstəlik,
Saldı bu millətlər içrə xəstəlik.
Bələdi bu, titrətmə, qızdırmadı.
Güya, deyirlər, yenidənqurmadı.
Gopdu, yalandı, hamı uydurmadı.

Amma Qorbaçovun xəbəri yoxudu ki, onun novatorluq xülyasına üzde əl çalıb, arxada cürbəcür həcvlər qoşurlar. İstər xaricdə, istərsə də daxildə sovet dövlətinə müxalif olan rəqib qüvvələr - dəliyə yel ver, əlinə bel - mülahizəsiylə bu hapqopçunun əllaməliyini təqdir etməkdən yorulmurdular. Bu, azmış kimi Qorbaçov Nobel mükafatına da layiq görüldü. Əslində bu, Qorbaçovun yenidənqurma yox, köhnəni də dağıtma siyasətinə görə aldığı ənəm idi. Mən deyərdim ki, həyatda onun layiq olduğu ən düzgün mükafat, özünü ikinci dəfə prezidentliyə namizəd vermək istəyərkən, seçicilərdən birinin Qorbaçovun başına endirdiyi yumruq idi...

BİR SÖZLƏ, öküz arabası icad etmək fəhmi olmayan padşah, nəhəng lokomotivə dodaq büzdü və onu nadancasına dağıtdı. Zavallı sərnişinlər qaldılar yolun ortasında.

Zarafatyana atmacalarından qalmayan yaxın qonşum hərdən deyirdi ki, Allah-taala elə bir şər iş işlətsin ki, onun içindən mənə xeyir çıxsın. Qorbaçovun şəri bütün respublikalar kimi, Azərbaycanı da imperiya caynağından xilas etdi. Respublikamızın əlinə müstəqillik fürsəti düşdü. Xoşbəxt o millətdir ki, dili hakim, dini azad olan bir dövlətdə ömür eləyir. Yüz illər boyu həsrətini çəkdiyimiz belə bir xoşbəxtlik axır ki, bizə də nəsib oldu. Tez-gec bu proses baş verməliydi. Çünki bir insan digərinə həmişəlik sahiblik edə bilmədiyini kimi, bir millətin də digərinə əbədi sahib olması mümkün deyil.

MÜSTƏQİLLİK ÜFÜQLƏRİ QIZARMAĞA BAŞLAYANDA Moskvanın dirijor çubuğuna öyrəşmiş ifaçılarımız çaş qaldılar. Bilmədilər tarı necə tutsunlar, klarneti necə pələsinlər...Məşhur bir təmsildə təsvir edildiyi kimi, ulağa cur olan dəcəl meymun, çolaq ayı, çəp keçinin tar, kaman çalmalarına bənzər əcaib mənzərə yarandı...

Qaydalar pozuldu, qanunlar gücdən düşdü. Mərmərdən üzlük çəkilməmiş əzəmətli binadakı dəm-dəsgahlı kabinetlərini əldən vermək istəməyən təpərsiz rəhbərlərlə vəzifə sahibi olmaq ehtirasıyla alışıb yanan hayküyü, təcrübəsiz şəxslər arasında çarpışma başladı. Sovet hökumətinin dövründə uğur tapmayanlar orda-burda baş qaldırmağa başladılar və yoğurmadıqları,

yapmadıqları hazır kökələrin yaxşısından, yağlısından yapışmağa başladılar. Bu amal uğrunda tüğyan edən - İstefa! - çağırışları şəhər və kəndləri çulğadı. Sənaye və kənd təsərrüfatında çalışan əmək adamları vəzifə hərislərinin populist çağırışlarına uyub, kor-koranə küçə və meydanlara axışdılar. Fabrik, zavodlarda iş dayanırdı, ölkənin iqtisadiyyatı iflic vəziyyətə düşdü.

ANCAQ BU POPULİST ÇIĞIRTIKLAR, ÇAĞIRIŞLAR VƏTƏNİ HİFZ ETMƏK ÜÇÜN TANKA, TOPA, TÜFƏNGƏ ÇEVİRİLMİRDİ, SADƏCƏ OLARAQ XƏZƏRİN KÜLƏKLƏRİNƏ QƏRQ OLURDU. Bir tərəfdən də azadlıq, demokratiya fə-daisi libasına bürünən qoçu dəstələri rayonlarda silahlı basqın yoluyla hakimiyyəti ələ alırdılar. Azərbaycan Talış-Muğan Respublikasına, Gəncə xanlığına, - Bakı bəkililəri üçündür - deyənlərin əyalətlərinə bölünürdü. Parçalanırdı azəri torpaqları. Yaman günə qalmışdı millət. Qulağımızın dibində ayıq-sayıq dayanıb, fürsət gözləyən ermənilər isə belə bir hərc-mərclikdən, qarışılıqdan namərdcəsinə istifadə edib, gecə-gündüz səngər qazır, top-tüfəng alır, təpədən-dırnağa silahlanır, ordu yaradır, üstümüzə hücum planları hazırlayırdılar.

EY QARTAL! Əliquluuşağını faciələrə aparan yol bax, buradan başlandı.

Yetimin ağzı aşa çatanda, başı daşa çatır, - deyiblər.

Yüz illər boyu böyük millətlərin şikarına çevrilən, ikiyə bölünən, dini, dili yasaq olan başı bələli millətimizin üstünə bax, beləcə azadlıq, müstəqillik günəşi doğanda görünməmiş faciələrə, ağır qəzavü-qədərlərə

tuş olduq. Sən demə: Şərqdən Qərbə vahid türk dünyası yaratmalıyıq! - Cənublu-Şimalı Azərbaycanımızı birləşdirib, bütövləşdirməliyik! şüarları ilə küçə-meydanlara axışan qaraguruhçuların iştahası bambaşqaymış! Sən demə respublikada din davası yox, un davası gedir. Əvvəlki dövrün sərt rejimində kabinet, möhür, ştamp üzünə həsrət qalan sərgərdən gədə bəylər indi layiq olmadıqları, əlçatmaz vəzifələrə dırmaşmaq, tikənin yekəsini, yağlısını qamarlamaq üçün dəridəndirnaqdan çıxırdılar.

KƏNDİMİZİN YAXINLIĞINDAN keçən Bərgüşad çayından yay-qış balıq əskik olmur. Özü də nə qədər desən. Dağ çayının da balığı ələ düşməz. Əlindən tor atmaq gələnlərin könlünə balıq düşəndə çaya getməyilə qayıtmaqları bir olurdu. Torbaları da balıqla dolu. Yediklərini yeyir, yemədiklərini də qonum-qonşuya, yetim-yesirə paylayır, xətir-hörmət, savab qazanırdılar. Bəziləri də çaya qarmaq sallayırdı. Həm suların pıçılısını dinləyib, təmiz hava alıb, əsəblərini sakitləşdirir, həm də qismətinə nə çıxsa - Allah bərəkət versin, - deyib şad-şalayın evinə dönürdü. Bəzən də əldən-ayaqdan iti beş-altı nəfər birləşib çaydan ayrılan kiçik suların başını-ayağını şax-şəvəllə kəsib ağıllıbaşlı balıq tuturdu. Elələri də vardı ki, illərlə balığa tamarzı idi. Çünki nə tor atmağı, nə qarmaq sallamağı bacarırdı, nə də ki, zəhmətə qatlaşıb şax-şəvəl qırmağı, ada kəsməyi. Çünki bunun üçün kirdar lazımdır, o da yox. Yaxşıca qoyasan kəndin arasında daqqadaqqada ibarəylə danışıb ona-buna lağ-loğaz qoşalar. Belələri də - Allahdan buyruq, ağzıma quyuq - deyib gözləyir-

dilər ki, nə vaxt hava dolaşacaq, qara buludlar cövlan edəcək, şimşək çaxacaq, göy guruldayacaq, leysan yağışları başlayacaq, sel-su qalxıb dupduru çayları bulandıracaq. Onlar da fürsətdən istifadə eləyib, qollarını çırmayıb balıq tutacaqlar. O da bəxtəbəxtti, əllərinə barmaq boyda bir-iki qır-qıvız balıq keçə, ya keçməyə. Çox vaxt da il quraq olur. Göydən yerə bir damcı düşmür. Onda da vay balıq üçün suyun bulanmasını gözləyənlərin halına...

* * *

QUBALI GÜNLƏRİMDƏ YORULANDA, tənitiyəndə sakitcə kabinetimdən çıxıb, Qudyalçaya tərəf uzanan bağda gəzinib dincimi alır, məni təhdid edən qarmaqarışq fikirlərdən bir qədər uzaqlaşırıdım. Yüzlilik ağacların məğrur duruşu, gah şahə qalxıb köpüklənən, gah sakitləşib durulan Qudyalçayın nəgməsi, şəhərlə qabaq-qənşər dayanan bozuntul yarpaqların lal sükutu mənə Bərgüşad çayının sahilində atamın min bir əziyyətlə əkib-becərdiyi Çay bağımızı xatırladırdı.

BİR DƏFƏ parkı sakit-sakit gəzib dolaşarkən təzəcə dilimlənmiş limonun rayihəsini duydum. Dəli həsrətlə ətrafıma göz gəzdirdim. Dörd bir tərəfimi qarış-qarış arayıb axtardım. Axır ki, tapdım. Sən demə, burada ətirşah bitir. Rayihəsi hələ uşaqlıqdan məni məftun edən ətirşahla ilk dəfə doğma Çay bağında təmas tapmışam. Ona görə də bu bitkinin ətri mənə el-obamdan soraq verir. Hər dəfə Qubanın bu əsrarəngiz guşəsini seyr edəndə ətirşahın qarşısında dayanıb xəyalları, qəddimi əyib onun yarpaqlarından dərib

qoxulayır, ətirələrin şahı olan rayihəsindən həzz alıram. Mənimlə yanaşı dolanan bəzi vəzifəli həmsöhbətlərimin bu cür sadələvh hərəkətimə o qədər də yaxşı baxmadıqları nəzərimdən qaçmırdı. Lakin həyatının mənasını parket yağının üfunətli qoxusu gələn darısqal kabinetlərdə, boğazdan yuxarı alqış səslərinə qərğ olan təntənəli yığıncaqlarda görünən vəzifəli müsahiblərimin təbiətin möcüzələrinə biganəliyi məni heç də təəccübləndirmirdi. Bu barədə kimisə qınamaq fikrində deyiləm. Çünki hər kəsin öz aləmi, öz dünyası var. Bir də ki, insanlar xaricən bir-birinə bənzəmədiyi kimi, təfəkkür tərzləri də müxtəlifdir.

QIRXINCI İLLƏRİN ƏVVƏLLƏRİYDİ. Müəllimlərin avqust müşavirəsindən çıxıb kəndə gedirdik. Yazı düzünə çıxanda dağdan-arana qayıdan tərəkəmə köçüylə rastlaşdıq. Keçə yüklü ağ mayanın üstündə nəzənin bir gəlin oturmuşdu. Elə bil dağlar bütün gözəlliyini səxavətlə bu tərəkəmə qızına ərməğan etmişdi. Karvan keçib gedəndən sonra mənə yaşdaş olan müəllim həmkarlarımdan biri qibtəylə:

- O gəlini gördünüz də, - dedi. - Anam-bacım olsun, doğrudan da dünya gözəliydi. Qividonun Maqdalinası onun yanında heç nədir. Ən mahir rəssam Allah-taaladır. Yüz fırça ustası yığışa, onun xəlv etdiyi gözəlliyi tablosunda tərənnüm edə bilməz.

Orta yaşlı müəllim söhbətə qarışib həsədlə:

- Qabaqda gedən ağ mayanın üstündəki keçəni gördünüz də, - dedi. - Təptəzə idi. Hələm-hələm tapılmır. Ola, alaçığın üstünə çəkəsən. Bir həftə yağsa, damcı su buraxmaz.

Bəli, müəllim həmkarlarımdan birini qadın gözəliyi, digərini təzə keçə hayıl-mayıl eləmişdi.

QARABAĞ ZONASINDA İŞLƏYƏNDƏ pambıqçılıqla məşğul olan yaxın rayona tez-tez ayağım düşürdü. Hər dəfə raykomun birinci katibiylə görüşəndə mənimlə söhbəti əsasən bitki ziyanvericilərindən olurdu. Kibrit qutusunda nümunə üçün saxladığı cürbəcür qurdları dərin bir maraqla mənə göstərirdi:

- Bu qara, tüklü qurd filan vaxt dirilir, filan qədər yumurta qoyur. Bu ağ qurda hər dərman kar eləmir... Bu qurdlar gündə filan qədər pambıq qozasını zədələyir...

Zalım oğlunun dilindən, başçılıq etdiyi o boyda böyük rayonun məşhur şəxsiyyətləri, keşməkeşli tarixi, ədəbi simaları barədə bir kəlmə söz çıxmırdı. Ən təcübülüsü o idi ki, hansı bir kolxozda və ya sovxozda kanal çəkilirdisə, heç bir ehtiyac olmadan sübh tezdən orada lövbərini salırdı. Altında yumşaq döşəkçə, qabağında çay, ancaq baş qatırdı. Qaranlıq çökəndə kabinetinə qayıdırdı və hamı da deyirdi, yer üzündə belə katib olmaz. Kabinetdə oturmaqla arası yoxdu. Səhərdən axşamacan kolxozlarda olur, canını təsərrüfatların yolunda qoyub.

Bu "işgüzar" katib ədəbiyyat, incəsənət adamlarından da yayınırdı. Bir dəfə eşitmişdi ki, Bakıdan bir-iki nəfər hörmətli yazıçı gəlir, rayon ziyalıları ilə, oxucularla görüşləri olacaq. Rayon başçısının qanı qaralmışdı. Mənimlə söhbətində dilxorçuluğunu bürüzə verərək:

- Əşşi, bu yazıçıların da işi-peşəsi qurtarıb də. İndi də gəl bunların nazıynan oyna...

Yazıçılar gəldi, soyuq qarşılandıqlarından bir gecə qalib səhəri kor-peşman geri qayıtdılar. Özü də deyində-deyində, böyük giley-güzarla.

* * *

Alaçıq keçəsindən, pambıq qurdundan o tərəfi görüb duymayan həmsöhbətlərimin təbiət gözəlliyinə biganəliyi təəssüf doğursa da, təbiidir. Və indi gəl belələriylə ətirşahdan danış görüm, necə danışırsan. Amma alaçıq keçəsindən, qaradirinadan, ağ, qara qurddan söhbət aç, həmin müəllimlə, birinci katib gəlib düz cənənin altına girərlər.

* * *

HƏR BİR GÜLÜN, ÇİÇƏYİN ƏTRİNDƏN, RƏNGİNDƏN BAŞQA HƏYATIMLA BAĞLI BAŞQA-BAŞQA MƏNA ÇALARLARI DA VAR. Yetmişinci illərin sonunda səhhətim pozulmuşdu, əsəbi sarsıntılar keçirirdim. Köhnə, həm də deyərdim ki, etibarlı dostum, bəstəkar Süleyman Ələsgərov put-yovka düzəltdirib müalicə üçün məni Mərdəkandakı "Zelyoniy sad" deyilən sanatoriyaya apardı. Mart ayı idi, təbiət oyanmışdı. Sanatoriyanın həyatını gəzəndə qızılı rəngi, xoş və kəskin ətri olan nərgiz çiçəyini ilk dəfə burada, xəstə anlarımda gördüm. Ağrılı-acılı, dava-dərmandan bezdiyim, ağ xalatlılıq həkimlərin tez-tez başımın üstünü kəsdirdiyi günlərdə... O vaxtlardan otuz il keçir. Lakin indi də nərgiz gülündən qaçıram.

Çünki bu gülün rəngi, ətri mənə xəstə anlarımı, böhranlı günlərimi andırır.

ƏTİRŞAH İSƏ... məni pərvazlandığım yuvaya, doğma kəndim Əliquluuşağına çəkib aparır. Qolumdan tutub Çay bağını gəzdirir. Qurd-quşun dərindən üstündə çardağ qurub gecələdiyim, Abutalıb əriyinin əyilməz qanadlarından asılıram. Uşaqlaşıram, gəncləşirəm, dirədoymə, çiling-ağac, aşıq-aşıq oynayıram. Tay-tuşlarımı başıma yığıb Həsənəli gölündə o baş bu başa üzürəm. Bərgüşad çayından balıq tuturam, ağacaların kölgəsində ocaq çatıram, kabab bişirirəm. Cırcıramaların yeknəsəq səsinə qarışan gilə quşunun, sarıköynək bülbüllərin nəğməsində şirin yuxu tapıram. 70 illik məsafədən bəxtəvər günlərimə boylanıram. Atam İldırımın çiçəkli yoncalıqlara meydan oxuyan iri, iti kərəntisinin səsinə dinləyirəm. Atamın kürəyindən axıb köynəyini tala-tala isladan duzlu tər mənə nisgil olur, ağır dərd olur. Onda hələ dalı şələli oturub durmamışdım. Zəhmətin duzunu dadmamışdım. Özümü işə vermirdim. Ortada yeyib, qıraqda gəzirdim. Ağac-lar bara-bəhrəyə gələndə atam məni al dilə tutub:

- A BALA, HƏMİŞƏKİ KİMİ UŞAQ DEYİL-SƏN. Tay ağlın kəsən vaxtdı. Görürsən köməyim yoxdu. Bağ-bostanın məhsulu bir-birinə qarışıb. Sənin də bir karın-kirdarın olsun, - deyirdi. - O şiv giləslərin meyvəsi tökülüb qəhr olur. Mən çıxanda ağırlığıma dözmür, sən yüngülsən, dırmaş çıx, bir-iki vedrə, nə yığsan, qənimətdi. Odee, sənin tayların bir ev saxlayır...

Yaxamı ələ vermirdim, yüz bəhanəylə aradan çıxır-

dım. İndi bağışlaya bilmirəm o günlərimin səhvini. Öz-özümə - ruhun qarşısında günahkaram, ata, - deyib daxilən əzab çəkirəm.

BAX, BELƏCƏ QAÇIRAM QIZDIRMALI,
TİTRƏTMƏLİ GÜNLƏRİMİ XATIRLADAN
NƏRGİZ GÜLÜNDƏN, SİĞİNİRƏM MƏNİ
ƏTİRLİ YARPAQLARINA BÜKÜB QUDYALÇAYIN
SAHİLLƏRİNDƏN ATAMIN HƏNİRTİSİ
GƏLƏN KƏNDİMƏ, Çay bağına qovuşduran ətirşahın mavi çiçəklərinə.

Musiqiyə də münasibətim çiçəklərə olduğu kimidir. İyirmi yaşım hələ tamam olmamışdı. Yayın cırhacırında un yüklü avtomaşının üstündə Qarabağdan Qubadlıya gedirdim. Turşsuya çatanda gecə saat on birdən keçmişdi. Sürücü maşını yolun kənarına verib saxladı və yorğun-yorğun:

- Neçə gündür maşın sürürəm, - dedi. - Yaman üzülmüşəm, yuxu məni basır. Birdən rulda yatıb eləyərəm, peşmançılıq olar. Burada bir-iki saat dincimizi alağ.

Bu təklif bizim də ürəyimizdən oldu. Un dolu yumşaq kisələrin üstündə arxası üstə uzanıb mavi səmanın ənginliklərinə baxır, Turşsu bulağının xəfif pıçılığını dinləyirdim. Ətraf dağlar bir neçə evdən ibarət olan Turşusu obasına və onun yan-yörəsinə müvəqqəti alaçıq, çadır quran aran adamlarına sərən meh paylayırdı.

BU DA ÖMRÜN BİR ANI. Gözlərimi təzə yummaq istəyirdim. Kəndin kənarından dikələn ağac dirəkdən asılmış radiodan həzin bir musiqi sədası qa-

nadlandı. İlk dəfə eşidirdim bu simfonik musiqini. Lakin bu nə simfoniya idi?! Bəstəkarı kimdi?! Baş açmadım. Nə gizlədim, onda musiqi barədə geniş təsəvvürüm yox idi. Hardan olsun?! Yaşadığım əsr başa çatıb, amma dünyanın o üzündə olan kəndimizə bu günəcən radio xətti çəkilməyib. Batareyalarla işləyən radioqəbuledicilərin od qiymətinə olması bir yana, heç tapılırdı ki?! Rayonda belə tək-tük imkanlı adamların radioqəbuledicisi vardı. Musiqi səsinə bir toy-bayramlarda aşıqlardan eşidirdik, bir də ki, hərdən şəhərlərə güzəramız düşəndə. Ona görə də sonralar öyrəndim ki, Turşsu gecəsində ilk dəfə eşitdiyim bu musiqi Fikrət Əmirovun "Şur" simfonik muğamıdır. Sanki bu simfonik muğam elə o gecə üçün, Turşsu bulağı, onun həndəvərindəki dağlar, meşələr, dərələr, burada axşamlayan müsafirlər üçün yaranmışdı. Mənə elə gəlirdi ki, dağ çayları kimi gah şahə qalxıb qayaları yerindən oynadan, gah sakitləşib həzinləşən bu musiqi Turşsu obasının kənarındakı dirəkdən asılmış radiodan yox, başımızın üstündəki aylı-ulduzlu göylərin intəhasızlığından qopub gəlir. Mənə elə gəlirdi ki, bu simfonik muğam gözəgörünməz bir varlığın sədasıdır. Yoxsa bu qədər onun seyrinə düşməzdim. Onu dinlədikcə gah rıqqətlənir, gah bir dünya sevinc tapır, arzularına çatır, gah da mütəəssir hissələr keçirirdim.

YARIM ƏSRDİR HƏMDƏRDƏM, həmsöhbətəm bu muğamla. Tənhalaşanda, getdikcə gərəksizləşdiyimi hiss edəndə, kədər güc gələndə, güvəndiklərim üz döndərəndə, qələmim yoxuşa dirənəndə həmdərd olur mənə "Şur" simfonik muğamı. Məni qanadına

alıb Turşsuyun bulağına aparır, nisgillərimi duruldur, uşaq kimi ovundurur, könlümü alır, təsəlli verir, unutturur dərdlərimi.

İNDİNİN ÖZÜNDƏ DƏ "Şur"un sədası qulağıma gələndə dəli bir həsrətlə Laçının dağlarını, dərələrini dolaşıram, bir-birinə calanan çalın-çarpaz yollarda yadlaşmış, itib-batmış izlərimi tapıram...

* * *

ONDA SƏKKİZİNCİ SİNFİ HƏLƏ BAŞA VURMAMIŞDIM. Xəbər gəldi ki, Hitler üstümüze qoşun çəkib. Qara xəbər! Müəllimli-şagirdli yaşı düşənlər dava meydanına yollandılar. Məktəbimizdəki siniflərin çoxu boş qaldı. Şagird çatmadığından yuxarı siniflər bağlandı. Qaldım sərgərdan. Yaşım da çatmırdı ki, müharibəyə aparsınlar. Dedilər, Şuşada iki aylıq müəllim hazırlayan kurs açılıb. Səkkizdən yuxarını qəbul edirlər, qurtaranı müəllim qoyurlar. Mən də həvəsə düşdüm. Ancaq evin böyükləri əvvəlcə razılaşmadılar:

- Onlara baxma, sən hələ uşaqsan, - dedilər. - Naxıra qoşulan dananı qurd yeyər. Ağlın kəndə getməsin. Şəhər qarışıq yerdir. Müharibənin bu vurhəvurunda gedərsən, başına bir qəzavü-qədər gələr.

Şuşa məsələsi beynimə yerləşmişdi. Odur ki, deyilənlərə baxmadım. - Kəndin arasında veyllənir?! - Öz-özümə düşündüm. Yoldaşlarıma söz vermişəm, getməliyəm, vəssalam! Valideynlərim gördü ki, tərsləyib tutub, dərinə getmədilər, yarıkönül razılıq verdilər.

Əlindən hər sənət gələn uşaqlıq dostum Xurşud soruşdu:

- Eşitdim Şuşaya oxumağa gedirsən?

- Bəli.

- Geyməyə çəkmən var?

- Yox, elə çarıq bəsdı.

- Nə danışırsan?! Bu çarıqla hara getmək olar? Şəhər yerində çarıq geymək olmaz. Səni hoydu-hoyduya götürürlər.

Mən susdum. Dostum isə:

- Onda gəl sənə heç olmasa yüngülvari bir çust düzəldim. Üstü varımdı, altına da köhnə padoşdan, göndən-zaddan bir şey vuraram.

Razılaşdım. Dostum gecəni gündüzə qatıb mənə çust düzəltdi. Bu, mənim ilk dəfə geyindiyim çəkmə idi.

DÖRD QIZ, BİR OĞLAN, MƏN DƏ OLDUM ALTINCI... Əli çamadanlı, çiyi heybəli düzəldik yolun ağına. Allah üzümüzə baxdı, təsadüfən bir yük maşını düşdü...Gecə yarı Şuşanın xarabalıqlarına çatdıq. Maşın sağa burulub dayandı. Sürücü:

- Məktəb buradı, - dedi.

Müəllim və tələbələrin hamısı azərbaycanlı idi. Yalnız direktoru Arsen Xaçaturyan adlı bir erməni idi. Sabahdan dərəcə başladıq. Çörəyi talonla alırdıq. Hər yə dörd yüz qram. Ağıza dad, qarına şivən. Ancaq buna da şükür deyirdik. Təki Hitlerin qoşunu buralara gəlməsin. Davadan gündə bir xəbər gəlirdi. Deyirdilər, nemeslər Mahaçqalaya çathaçatdadi. Bakı da bu gün-sabahlıqdı. Vahiməyə düşürdük, yır-yığış

eləyib kəndə qaçmaq istəyirdik. Deyirdik, ölsək də, qoy elə el-obamızın içində ölək. Həmin anlarda məktəbin çörəksatanı Sürəyyə xala bunu eşidən kimi yataqxanamıza gəlib:

- **QAÇMAQ NƏDİ, A BALA**, dəlisiniz, nəsiniz! - deyirdi. - Birincisi, elə şey ağlınıza gəlməsin. Stalin qabaqda dağ kimi dayanıb. Yüz il qalsa, düşmən gəlib buralara çıxı bilməz. İkincisi də, dilim-ağzım qurusun, işdi-şayət, elə bir şey olsa, sizin hamınızı qanadımın altına alıb zirzəmində gizlədərəm. Qoymaram başınızdan bir tük əskik ola. Ağlınızı başınıza top eləyin.

Beləcə, çörəksatan Sürəyyə xala öyüd-nəsihət verirdi bizə. Küyə düşüb məktəbdən qaçmağa qoymurdu.

QANLI-QADALI İLLƏRİN İKİ AYI GƏLİB KEÇDİ. Hərəməzə bir müəllimlik şəhadətnaməsi verdilər. Dörd qız uşağı, iki oğlan. Onların arasında ən kiçiyi mən idim. Məktəblə xudahafizləşib əlimizdə çamadan, çiyimizdə heybə Şuşanın altından keçən magistral yola endik. Ha gözlədik, maşın düşəcək, düşmədi. Səbrimiz tükəndi. Gün batanda kəsmə yollarla üz tutduq vətənə. Yerişimizə yel çatmırdı. Uça-uça gəldim bu enişli-yoxuşlu yolları. Ayrılıq həsrəti unuttururdu bizə yorğunluğu. Laçın şəhərinə iki döngə qalmış yolun üstündəki bulağa çatdıq. Gecədən xeyli keçmişdi. Artıq göz-gözü görmürdü. Ulduzların işığında yüngülvari şam süfrəsi açdıq. Allah verəndən yeyib, bulağın sərin suyundan doyunca içib özümüzə gəldik. Sonra da elə bulağın kənarındaca yatıb yuxumuzu aldığımız. Ancaq birələr bizə dinclik vermirdi... Sübhün səfəqləri qızarılanda heybəmizi çiyimizə salıb, çamada-

nımızı əlimizə alıb yolumuza davam etdik. İki oğlan, dörd qız xeylağı. Laçın şəhərinin ətəyindən keçən Həkərli çayından adlayıb, qarşdakı ardıc meşələri ilə örtülmüş dağı aşdıq. Gün günorta yerinə çatanda Alxashlı dərəsinə endik. Təzə dənzərmiş turş üzumdən qurumuş çörəyimizə yavanlıq elədik. - Bir tikəynən dağ aşmaq olar - deyiblər. Qayışımızın altını bərkidib Laçının dağlarını, dərələrini aşdıq. Şər qarışanda kəndimizə çatdıq. Evimizi, həyəət-bacamızı, doğmalarımızı gördük. Elə bil dinə-imana gəldik. Atamın üzü güldü:

- Əə, bala, əslinə qalsa, bu iş ürəyimdən deyildi, amma özün yaxşı elədin getdin. Elə yaxşı deyiblər ki, ağıllı fikirləşincə, dəli vurdu çayı keçdi. Genə bir sənətdi də, əlin boşda qalmadı.

AYAĞIMDA ÜÇBURUN ÇARIQ, ƏYİNİMDƏ QƏLİFEYİ ŞALVAR, BAŞIMDA UZUNDİMDİK ŞAPKA...Qoltuğumda kitab-dəftər, başladım uşaqlara "a", "b" öyrətməyə. Paltomun ətəyi yerlə sürünürdü. Hamı mənə balaca müəllim deyirdi. Ancaq müəllimə hörmət vardı. Balaca olmağıma baxmayaraq, böyüklü-kiçikli hamı yolumu saxlayırdı. Müəllimlikdən qürur duyurdum. Bu ad mənə mötəbər adamlar kimi, ədəb-ərkanla oturub-durmağa vadar eləyirdi. Hər yerdə adımlı gözləyirdim. Çalışırıdım ki, hər bir hərəkatim daşdığı müəllim adına yaraşsın. Məşhur pedaqoqların - müəllim şəxsiyyətinin gənc ruha olan təsiri elə bir tərbiyə vasitəsidir ki, onu heç bir dəftər, qələm, skamya əvəz edə bilməz - kəlamı qulağımda sırğa olmuşdur.

...Müharibə qurtara-qurtarda atam dedi ki, ay

oğul, o Şuşanın verdiyi kağızdan bir şey çıxmaz. Onun axırı yoxdur. Get, əməlli-başlı bir məktəb qurtar. Ömrün boyu sənə çörək olsun.

Rəncbər atam hələ-hələ gülməzdi. Bir balaca gülümsəyəndə elə bil dünyam işıqlanırdı. İnciyib qaş-qabağını tökəndə üstümə qatı qaranlıq çökürdü, özümü itirirdim. Odur ki, sındırmadım qəddi bükülü, əli-qabarlı atamın sözünü.

Paltosunun ətəyi yerlə sürünən, çarılıq-patavalı, on səkkiz yaşlı balaca müəllim böyük magistrallara çıxmaq üçün ibtidai məktəblə vidalaşdı.

...LAÇIN PEDAQOJİ TEXNİKUMUNU BİTİRDİM. Direktor dedi ki, attestatlar gec gələcək, gedin, bir aydan, para aydan sonra gəlin. Ali məktəbə daxil olmaq üçün hələlik attestatı əvəz edən sənəd verdilər. Bakıya yollandım. Ali məktəblərə qəbul başlananda kimsiz-kimsəsiz universitetin qabağını kəsdim. Qəbul komissiyasının sədri dedi ki, bu dokumenti qəbul edə bilmərik. Attestatın əslə olmalıdır. Kor-peşman geri qayıtdım. Axundov küçəsində yaşayan uzaq qohumumun evində qalırdım. Ev sahibləri bağda yaşayırdı. Əsas otaqların qapısını bağlayıb, yalnız dəhlizin ixtiyarını mənə vermişdilər. Kartofdan, yumurtdan bişirib başımı birtəhər girləyirdim. Mətbəx işini ağıllı-başlı öyrənmişdim. Siftə xamlıq eləyib, əlimi tez-tez yandırırıdım. Getdikcə işin çəmini tapdım. Çay dəmləməyimə də söz yox idi. Öz əlim idi, öz başım. Ancaq qəbul komissiyası sədrinin cavabı kefimə soğan doğradı. Əhvalım korlanmışdı. Həmin gün nə çörək yedim, nə də çay içdim. Arxası üstə uzanıb aranı dağa

daşdım, dağı arana. Göz qapaqlarım yumuldu, huşa getdim. Yuxuda atamı gördüm. At yedəyində, kərənti çiyində, kəndin ayağında rastlaşdıq. Mənnən bikef görüşdü:

- İŞİN NİYƏ POZULDU, OĞUL? - DEDİ. - HEÇ YAXŞI OLMADI. - Mənnən sərin görüşdü, heç əl də vermək istəmirdi...

Yuxudan dik atıldım. - Uzanmaq, yatmaq vaxtı deyil, - öz-özümə düşündüm. Bəs neyləyim, dərdimi kimə deyim?! Nə qolumdan tutanım var, nə də qabağa düşənim.

Soraqlaş-soraqlaş Maarif Nazirliyi yerləşən binanı tapdım. İkinci mərtəbədə mənə bir qapı göstərdilər. - Belə məsələlərə orda baxırlar - dedilər. Üzümə salıb birtəhər içəri daxil oldum. Məktəblərə baxan idarəydi deyəsən. Orta boyu, dolu bədəni, qırmızı sifəti olan və qolsuz ağ köynək geyinmiş idarə rəisi mənnən ağızucu salamlayıb, əlindəki cib yaylığı ilə tüksüz daz başının tərini silə-silə:

- Eşidirəm, cavan oğlan, buyurun...

- Attestat... universitet...

- Biz burda nə attestat veririk, nə də ki, universitetə qəbul edirik, - rəis cavab verdi. - Yəqin ünvanı səhv salmışsan.

Dillənmədim. Rəis baxışlarımdakı etirazı başa düşdüm, yoxsa nədənsə:

- Oturun, indi aydınlaşdırırıq,- deyib bir neçə qovluq gətirdi. Eynəyini taxıb qovluqları vərəqləməyə başladı. Və birdən başını qaldırıb - burda adın var, - bildirdi. - Attestatlarınız bizdədir, təzə almışsınız. Ancaq

fərdi qaydada verə bilmərik. Beş-on günə texnikuma göndərməliyik, gedib ordan alarsan. Əgər ali məktəbə qəbula görə tez lazımdırsa, pajalusta, mən etiraz etmirəm, onda zəhmət çəkin, gedin Laçından vəkalətnamə gətirin. Müstəsna hal kimi sizinkini verərik.

İstədim dillənəm, idarə rəisi:

- Söhbəti qurtardıq, - dedi. - Burada müzakirə açmayaq! Gedə bilərsiniz.

BAŞQA YOLUM QALMADI. Attestat dalınca getməli oldum. Axşam qatara əyləşib səhərişi Əkərə dəmiryol stansiyasında düşdüm. Qubadlının əksər kəndləri burada qovuşan Həkərli və Bərgüşad çaylarının sahilində yerləşir. Həkərli çayı boyunca üzə yuxarı, Laçına tərəf getməliydim. Həmin gün yolu yarı elədim, qaş qaralanda Muradxanlı kəndinə çatdım. Artıq ayağım sözümə baxmırdı, yorulub əldən düşmüşdüm. Ona görə də Muradxanlıda sədr işləyən atamın xalası oğlu Kərim kişiyyə qonaq olmağı qət etdim. Ancaq onların evində heç kəs yox idi. Kərim rayon mərkəzinə gedib qayıtmamışdı. Ailə üzvləri də dağa köçmüşdü. Buna baxmayaraq, başqa yerə getməyə təhrim yox idi. Həyətdəki miçətkən qurulmuş çardağa qalxıb, yumşaq döşəyin üstünə çul kimi sərildim. Necə yatdığımı özüm də bilmədim. Yuxuda evimizi gördüm. Atam qapıda odun yarırdı. Məni görəndə üzünü o tərəfə tutdu: - Fərsiz oğulsan, - dedi. - Məni yanıtmadın. Verdiyim çörək burnundan gəlsin...

ATAMIN TƏNƏLİ SÖZÜ GÜLLƏ KİMİ ORTAMDAN KEÇDİ. Nə demək istəyirdimsə, kimsə məni dümsükləyib yuxudan oyatdı:

- Ay oğul, bir gözünü aç! Bir gözünü aç! - Tamam xalandı, ey, Kərimin qonşusuyam. Ac yatma, ayranlı şorba gətirmişəm. Dur bundan bir hortum iç, Kərim də harada olsa, indi gəlib çıxar...

Yuxulu-yuxulu şorba dolu dərin kasanı boşaldıb, Tamam xalaya - sağ ol, - dedim. Və yenə də başımı yastığa atdım.

Alatoran yerimdən qalxıb pay-piyada Laçına tərəf yola düşdüm. Gün qalxanda Laçının Məlxələfli kəndinə çatdım. Aclıq məni heydən salmışdı. Laçının yol idarəsində işləyən Lətif kişinin bu kənddən olduğunu bilirdim. Neçə il qabaq bir məclisdə tanış olmuşduq. Onun evini soruşdum. Bir nəfər Allah adamı qabağıma düşüb Lətif kişinin evini tuştdu. Lətif evdəydi:

- Məzuniyyətdəyəm, - dedi. Məni hörmətlə qarşıladı. Gəlişimin səbəbini biləndə:

- Bu yollara nabelədsən, - dedi. - Getsən, azarsan, gecə burda qal, bəlkə sabah mən də getməli oldum. Şəhərdə xırda-mırda işlərim var.

Lətifin başqa bir işi çıxdığından axşam fikrini dəyişdi. Səhər mənimlə getməli olmadı. Tək-tənha düşdüm yola. İrəlində yol haçalandı, bilmədim hansıyla gədim. Çox fikirləşdikdən sonra dərəyə enən yolu seçdim. Acı bağırsağ kimi uzanıb, qıvrılıb dağlardan, meşələrdən, kol-kosluqdan keçən yolu getməklə qurtarmırdı. Yolum enişə düşəndə yüyürürdüm. Qabaqdakı qayalıqların arasından bənövşəyi tüstü qalxırdı. - Yəqin kənddi, - öz-özümə düşündüm. Həmin səmtə üz tutdum. Bir qədər gedəndən sonra dərənin boğazında bir kənd görüldü. Sevindim, addımı bir az yeyin-

lətdim. Kəndə çatar-çatmaz qabağında ot yüklü ulaq olan yaşlı kişi ilə rastlaşdım:

- Əmi, salam.

- Oğul, əleyküməssalam.

ONDAN LAÇIN ŞƏHƏRİNİN YOLUNU SORUŞDUM. O isə:

- A bala, səhv gəlmisən, - dedi. - Laçın hara, bura hara?! Bu kənd Mahmudbulağıdır. Yaman uzaq düşmüşsən. Qayıt geri, o sarı tərədən aşan yolla aşağı yen, sonra sol tərəfə burul, qabağına üç cıgır çıxacaq, sən solnan get. İki tapdan sonra Laçın apaçıq görünəcək. Tay görünən kəndə də ki, nə bələdçi. Onnan sonra şəhəri tapa bilərsən.

Mahmudbulağından geri dönüb həmin sarı tərənin yoxuşunu qalxmağa başladım. Tərəni aşıb bir qədər gedəndən sonra evləri bir-birindən aralı olan bağlı-bağatlı kəndlə rastlaşdım. Ahıl qadının dolaşdığı həyətdə tut qızarıb lalqlamışdı. Ac adam, şirin tut. Çəpərin bəri tərəfində ayaq saxlayıb qadına tərəf boylandım. Və bilmirdim fikrimi ona nə cür izah edim. Qadın məni başa düşürmüş kimi dilləndi:

- Deyəsən, sözlü adama oxşayırsan, a qardaş. Çəkinmə, nə sözün var, de.

Utana-utana:

- Bu tutdan olar... Puluynan...

- Bıy, ayıb deyil, a qardaş, pul nədi, zad nədi! Mən də elə tək adamam, köməyim yoxdu. Çəpərdən sıçra gəl, çıx nə qədər yeyirsən ye, halalın olsun. Axırda da çırpıb tökərsən, dibindəkin də mən əvdirərəm.

Bir sözlə, köməksiz qadının da işi düzəldi, acmış ac

yolçunun da. Kənddən aralanıb meşələrlə örtülmüş təpəni aşanda qırmızı taxtapuşlu bir və ikimərtəbəli evlər, qarşdakı dağın sinəsinə səpələnmiş haylı-küylü Laçın şəhəri göründü. Dərəni addıyıb geniş yola çıxdım. Və bir göz qırpımında həyət-bacası mənə tanış olan Pedagoji Texnikuma çatdım.

...DİREKTORLUQDAN VƏKALƏTNAMƏ ALMAĞIM ÇOX ÇƏKMƏDİ.

Vaxtı itirmədən yarı piyada, yarı yük maşınlarının üstündə, yarı qatarların ümumi vaqonlarında Bakıya qayıtdım. Maarif Nazirliyində vəkalətnamə ilə aldığım, ağ attestatı doldurub, möhür vurdurmaqdan ötrü yenə də Laçına üz tutdum.

...Attestata imtahan qiymətlərim yazıldı, altından imzalar qoyuldu. Möhür vurmağa gələndə tədris işləri üzrə müavin üzrxahlıq edərək:

- Bəxtindən direktor burda yoxdur, - dedi. - Düzdü, onu, əvəz edirəm, ancaq məktəbin möhür-şampını mənə təhvil verməyib, öz evində qoyub gedib. Zərurət olanda biz özümüz də müəyyən sənədləri arvadının vasitəsilə möhürlədirik. Siz də utanmağın yeri deyil, gedin evinə, bəlkə attestatına peçat vurdu. Belə demək mənə yaramaz, onun da xasiyyəti elədi ki, biz də hər dəfə söz deyə bilmirik. Elə özün getsən yaxşıdır. Məncə etiraz etməz. Bir də ki, axı burda nə var, qanuni attestatdı, peçat vurulmalıdır.

DİREKTORUN ALÇAQ HASARI OLAN həyət evinə getdim. Darvaza qapısını ehmalca açıb içəri daxil olmaq istəyəndə yan və qabaq dişlərini qızılratmış, açıq-saçıq geyimli, əndamlı qadın üzümə tərs-tərs ba-

xı b cücə çıxardan ana qaz kim fisıldadı. O, əlindəki yaş paltarını ipin üstünə sərib hikkəli baxışları ilə mənə süzdü:

- Sən kimsən?! Nə istəyirsən?! - soruşdu.

-Bacı texnikumun tələbəsiyəm, məktəbi qurtarıb attestat almışam. Ona möhür... Deyirlər, peçat burdadır.

- Deyən də qələt eləyir, səni bura göndərən də! - Qadın sözümü ağzımda yarımçıq qoydu. - Bura məktəb-zaddı?! O gəlir bura şamp vur, bu gəlir kağızımı peçatda! Bunların əlindən qaçmalı olmuşuq! Bircə burdan çıx, çıx get! Məktəb sahibi nə vaxt məzuniyyətə qayıdıb gələr, sözünü ona deyərsən! Attestatına peçat vurulsa da o bilər, vurulmasa da! Mən burda dəftərxana açmamışam!

YERİMDƏCƏ DONUB QALDIM. Peşman-peşman həyət darvazasından çıxdım. - İndi mən nə etməliyəm? -Öz-özümə düşündüm.

YAXINLIQDAKI DAŞIN ÜSTÜNDƏ ÇÖMƏLİB, başı çatılı danasına göz qoyan yaşlı kişi qəzet kağızına qara tənəkə bükə-bükə bizə baxıb, öz-özünə gülürdü. O, cibindən çaxmaq qab çıxarıb papirosunu yandırdı və əlinin işarəsiylə mənə:

- Bəri dur, - dedi.

Fikirli-fikirli ona yaxınlaşdım. Qoca mənə sorğusuala tutdu:

- Oğul, deyəsən, axı, nəbələd adama oxşayırsan, o qapıda nə işin var? - deyə soruşdu.

- Texnikum qurtarmışam... Attestat... peçat...

- Hansı rayondansan?

- Qubadlıdanam, Əliquluuşağı kəndindən.
- Elə bir tərəf adamıyıq ki. O qancıq nə deyirdi?!
Arvadın yaxşısının zatına lənət! Hamısı bir olmasa da, qadının yıxdığı evi tanrı dikəldə bilməz. Elə şair yaxşı deyib:

Tarixə nəzər sal, nainsaf qadın!
Hansı cinayətdə çəkilmir adın?
Məgər iblisdirmi sənin ustadın?

- Oğul, arvadın qudurğanı pis olar. Kişidə də o qeyrət yoxdu ki, cilovunu yığa. Arvad da elə məxluqdu ki, bir balaca ki, noxtasını buraxdın, qurtardı getdi, onnan əlini üz! Yüz hoqqadan çıxmalıdı. - Qoca sinə-dəftər adama oxşayırdı. O, bu sözləri deyib əlavə etdi:
- Saa o cür cavab qaytaran direktırın əhliyalıdı. Dədə-babasını da yaxşı tanıyıram. Dabbaqda gönlərinə bələdəm. Kasıb bir kişinin qızıydı. Dindirməsən dil-lənməzdi. Deyirdin, dünyada bundan fağırı yoxdur. Cansızın-çəlimsizinin biri idi. Üfürsən canı çıxardı. Qismət elə gətirdi ki, bu direktır məktəbə təzə müəllim gələndə onu aldı. Elə ki, sonradan məktəbə böyük qoydular, pul ciblərini deşdi. Odu-budu qudurub yollarınnan çıxıblar, Allaha bəndəlik eləmirilər. Gördün də, saa nələr dedi?! O qadın sözüydü?! İstədim irəli durub cavabını verim, abırını ətəyinə büküm, sonra dedim, lənət şeytana! Qoy rədd olsun cəhənnəm! Həyasızın biridi! Yaşımın bu çağında saqqalımı onun əlinə verməyim!

Qoca bu sözləri deyib fikrə getdi. Papirosunu tüstü-

lədib Laçın dağlarına göz gəzdirdi. Və başını yırgalaya-yırgalaya:

- O qəzəmətin odunu görmüşəm. Birin almışdım, gördüm yolunu azıb. Qulağıma da bir-iki səfeh söz dəydi, dözmədim. Öldürmək fikrim yox idi. Ancaq pis yerindən tutdu... On il verdilər. Yeddisini yatıb çıxmışam. Arvad özünü arvad kimi aparsaydı, nə işim vardı. Mən elə adamam ki, toyuğun da başına bıçaq çəkməyə ürəyim gəlmir. Arvadın abır, həyası, isməti olmalıdır. Direktırın arvadı sənənən ki, o cür danışdı, cin vurdu təpəmə. Hirsimi gücnən boğdum!

QOCA SUSDU, sonra əlindəki papirosun tüstüsünü ciyərinə çəkib:

- İndi təklük məni üzür.

- Bəs sonradan evlənməmişən, arvadın-uşağın?! - soruşdum.

Qoca başını buladı:

- Sonradan evlənməmişdim, - dedi. - O da bir il çək-mədi məni atıb getdi. Bəyənmədi, dedi qocasan, hay-hayın gedib, vay-vayın qalıb. Əvvəlki arvaddan da dördü qalmışdı. Onlar da ki...

Qoca əlindəki papirosu axırıncı dəfə sümürüb kötüyünü kənara tulladı və:

- Qancıq böyütdüm, köpək apardı, - dedi, - köpək də böyütdüm qancıq dalına salıb apardı. Bu da oğul-qızın etibarı... Eee, oğul, dərdimi tərptmə. Bu arvad cinsi ki, vaar...

Qoca danışıqca fikir məni götürmüşdü. Arxadan həzin bir səs gəldi:

- Ay oğlan! A qardaş!

Qoca bayaqkı darvazanı işarə edərək:

- DİREXTİRİN BACISIDIR, - DEDİ, - səni çağırır, get gör nə deyir. Anam-bacım olsun, abırlı da qadındır. Qapıbir qonşuyuq, hamısını tanıyıram, insafçinə, direktır özü də ifallı adamdı. Di gəl ki, arvadağızdı. Sözü'nün kəsəri yoxdu. Arvadı buraxıb başına. Heyləsinin təpəsinin gülləsi əskikdi. Gündə bir mod geyinib çıxır ortalığa...

Hiss etdim ki, qocanın sinəsi doludu. Arvad sarıdan yarımayıb. Dərdini deməyə adam axtarır. Lazım oldu-olmadı, ağzına gələni danışır. Onun dediklərinə münasibətini bildirmədən geri dönüb direktorun həyət darvazasının ağzında dayanıb, məni səsləyən incə qamətli qadına yaxınlaşdım. O, xəcalət çəkə-çəkə:

- A qardaş, sən Allah bağışla, - dedi. - Allah onun üzünü qara eləsin. Bayaq sizə dediklərini eşidəndə ölüb yerə girdim. De görüm, sizə nə lazımdır? - soruşdu.

- Attestat, möhür...

- Burda durma, keç içəri. Onun üzünü mürdəşir yusun, bizi rusvay elədi. Burda yoxdur, o biri qapıdan çıxıb dükən-bazara, nə bilim, hansı cəhənnəmə gedib! O gəlincə nə kağız-kuğuzun var, gəl peçat vurum.

Qadının arxasınca həyətə keçib açıq qapılı balaca otağa daxil oldum. Direktorun bacısı qardaşı arvadının qarasına deyinə-deyinə tələsik attestatıma möhür vurub məni ehtiramla yola saldı.

* * *

Bax, belə... hər dəfə "Şur" un ecazkar səsinə dinləyəndə, o illərə qayıdıram. Özümü Turşsuyun dağların-

da hiss edirəm. İzim itən, izim qalan, çalın-çarpaz, enişli-yoxuşlu yollarda addımlayıram. Yoruluram, dizimi qatlayıb bulaqların gözündən doyunca su içirəm. Onun xəfif pıçılıtısına qulaq asıram. Çözələnən xatirələrimin işığında acılı-şirinli anlarımla yaşayıram. Və bəzən mənə elə gəlir ki, bu ulu dağların sinəsində qoşalaşan, çarpazlaşan cığırlar məni ovsunlayan musiqinin qüdrətdən yaranmış notlarıdır. "Şur"un sədaları elə o dağlardan, dərələrdən, yalçın qayalardan qopub gəlir. Məni sehləyən simfoniya ilbəil, günbəgün uzaqlaşan, geridə qalan gəncliyimin, fırtınalı döngələrimin acılı-şirinli hekayətidir. Fikrimin dolaşığa düşmüş kələfini, çətin-çətin düynələrini onun sehriylə açıram. Bir də ki, ətirşahın rayihəsini duyanda. Bu kəlamları dönə-dönə təkrarladığıma görə oxucular məni qınaya da bilər. Ancaq nahaq! Musiqinin həzin dili, çiçəklərin xoş ətri mənə o yerdə qoyub gəldiyim ömür-gün dastanımı nəql edir. Məni təhdid edən ahıllıq, tənhalıq nisgilindən bir anlığa da olsa xilas edir. Günəşin qürub çağında, mənə sübhün parlaq işığını bəxş edir. Bir musiqi, bir də ki, ətirşah adlı çiçək ətri.

ƏSLİNDƏ HƏMİN MƏQAMLARI KÖZƏRTMƏK İSTƏMƏZDİM. Ancaq ətirşah məni rayihəsinə qatıb mətləbdən uzaqlaşdırdı.

ELƏ MƏTLƏBLƏR də var ki, dilə gətirmək istəmirsən. Və qələm də ondan yan keçmək istəyir, kağıza yovuşmur. Dərman nə qədər şəfaverici olsa da, içəndə üz-gözünü turşutmalı olursan. Qələmim də canlı məxluq kimi qara niyyətlə, bəd əməllərlə üzləşmək anı gələndə səmtini dəyişib, sapmaq istəyir. Ancaq nə etməli,

onu yan keçmək mümkün olmayan həyat qasırgalarına yönəltməyə məcbursan.

* * *

QUDYALÇAYIN BAXARINDAKI qədim bağın küncündə tüstülənən çayxananın, bu gözəl guşənin ab-havasını korlaması məndə təəssüf doğururdu. Və son günlər çayxananın həyatində peyda olan müştərilər üç-bir, dörd-bir baş-başa verib nə isə xıslın-xıslın pıçıldaşırdılar. Çayçının onların qarşısında əldən-ayaqdan getməsi də diqqətimdən yayınmırdı. Rayon başçılarından biri olan müsahibimdən onların kimliyini soruşdum. O, bu barədə söhbət açmağa dəyməzmiş kimi:

- Elə üzdə olan adamlar deyil, - dedi. - Tanımasan. Biri kənd müəllimi idi, S.-di, nədi, o vaxt ha çalışdı partiyaya keçsin, yaxın buraxmadılar. Birinci katib qəti etiraz elədi. Dedi ki, onnan partiyaçı olmaz. Eləsinə bilet versək, camaat bizi daş-qalaq eləyər. Dokumentlərini qaytardıq geri. İndi hardansa ortalığa çıxıb, başına da beş-on nəfər özü kimisini yığıb. İşləməyə də qoymurlar. Deyirlər, şələ-şülənizi yığışdırın, sizin dövrən keçdi. İndi vlast biz bəylərin olmalıdır. Bunların əlindən işləyə bilmirik, bezmişik. Yuxarıdan da deyirlər ki, demokratiyanı pozmaq olmaz. Onlara toxunmayın.

ÖZ-ÖZÜMƏ DÜŞÜNƏLİ OLDUM. - Axı, bir vaxtlar kəndin, rayonun, şəhərin, respublikanın taleyi tapşırılan adamlar dönə-dönə ələkdən-xəlbirdən keçirilirdi. Təhsilindən, təşkilatçılıq qabiliyyətindən, iş bacarığından, elmi-siyasi hazırlığından tutmuş yeddi

arxa dönəninə, ictimaiyyət arasındakı nüfuzuna, ailə vəziyyətinə qədər yoxlanırdı. İndi təzəcə müstəqillik cığırına çıxmış ölkəni təsadüfi adamlara tapşırmaq?! Bunun axırı hara gedib çıxar?! Demokratiya o deməkdir ki, zəngin həyat təcrübəsi, el arasında nüfuzu olan iqtisadçı, hüquqşunas alimlərin stolunda indi bu vaxtaca üzə çıxmağa üzü olmayan, beş nəfəri arxasınca apara bilməyən təsadüfi bir adam əyləşsin?! Mən buna uğursuzluğa gedən yol kimi baxırdım.

BİR NEÇƏ GÜNDƏN SONRA icra hakimiyyəti başçısının yanında oldum. Kabinetində yır-yığış eləyirdi. Ondan yarızarafat soruşdum:

- Xeyir ola, hara hazırlaşırsınız?

O, dilxor çiyinlərini çəkərək:

- Belə şəraitdə işləmək mümkün deyil - incikli cavab verdi. - Bilmirəm prezidentin dediyini eləyim, baş naziri eşidim, yoxsa cəbhəçi adıyanan ortalığa çıxan bu gədə-güdələrin çaldığıynan oynayım?! Artıq boğaza yığılmış. Çıxıram gedəm. Qoy sonrası nə olur-olsun.

İcra başçısını az-çox tanıyırdım. Nəsilli-nəcəbətli adamdı. Atası İlisu kəndinin sayılıb-seçilənlərindəndi. Özü ali təhsilli melioratordur. Moskvada İctimai Elmlər Akademiyasını bitirib. Adı melioratorluqdan başlamış rayon sovetinin sədri, neçə-neçə rayonda birinci katib vəzifələrində çalışıb. Camaat arasında xətir-hörməti olan ağayana, ağsaqqal, ağır təbiətli insandır.

FİKİR MƏNİ GÖTÜRDÜ: - İndi respublikanın belə bir ağır məqamında, həm də mürəkkəb bir şəraitdə böyük rayona səriştəsizin biri başçılıq etsin?! Ola bilməz, canım! - öz-özümə düşündüm. Ancaq oldu. Bir

neçə gündən sonra parkın çayxanalarında papiros tütüləndən həmin o S. başının əsəbələri ilə Qubanın rəhbərlik taxt-tacında peyda oldular. Eşidib-bilənlərin üstünə sanki su ələndi. Elə həmin il rayonun iqtisadiyyatı iflic vəziyyətə düşdü.

Sovetlər dövründə də rayonların idarəçiliyi bəzən nadan adamlara tapşırılırdı və mən buna az təsadüf etməmişəm. Belə hallar dərd yükünə çevrilib mənə əzab verirdi. Ən çox ona görə ki, birinci katiblik mütləq hakim vəzifə idi. Şəhər və kəndlərin rifahı onun başçısından asılı idi. Onların yeri səhv düşəndə, xalq necə də əzab-əziyyət çəkirdi. Belə bir səlahiyyət korafəhm, dərrakəsizlərin əlinə düşəndə zavallı insanlar maddi-mənəvi əziyyətlərə məruz qalırdılar.

Ancaq arzusunda olduğumuz müstəqillik, demokratiya yoluna çıxanda, o cür az dərdlər qövr edib daha da artdı. Kiçik "çəkili" adamların heç cür layiq olmadıqları böyük-böyük, ağır-ağır vəzifələri qamarlaması bizi böyük-böyük dərdlərə düşür elədi. Xalqın canıyananları qiyafəsində ortaya çıxanlar elə pəstahlar işlətdilər ki, adamlar köhnə qaydaların həsədini çəkməyə başladılar. Sən demə, bunlar millətin ümid çıraxını yandıran xalq təəssübkeşləri yox, yuxularında belə görmədikləri vəzifə hərisləriymiş. Dünənəcən ictimai-iaşə idarəsində işləyib, gəlib-gedən qonaqlara yemək paylayan, toyda-mağarda dəf vuran, elektrik dirəklərinə dırmaşib montyorluq edən, təzəcə sanitar həkim kimi diplomu alan, təsadüfi, təcrübəsiz ara-bərə adamları bu gün keçib əyləşdilər rayon rəhbərliyinin stulunda. Bəna Respublika Milli Müdafiə Qərargahında

məsul vəzifə tutdu. Müəllim müdafiə naziri. Adi milis məmuru daxili işlər naziri. Bazarda qarpız satan baş nazir... Respublikada rəhbər, məsul vəzifələr belələrinin arasında pay qoyuldu, püşk atıldı... Bəxtə-bəxt, kimə nə düşə, düşə...

ŞƏHƏR VƏ KƏNDLƏR BAŞSIZ BAŞÇILARIN ƏLİNDƏ GİRİNC QALDI.

EY QARTAL!!! Bax, o məşum alova qər qəran olan Əliquluuşağının da dəfi onda döndü, ağlamalı günlərə düşdü.

YENƏ DƏ gözlərimə qaranlıq çökdü. Sanki günəş vaxtsız batmışdı. Qarşı dağlar, dərələr görünməz oldu. Bayaقدan mənimlə həmsöhbət olan qartal da yoxa çıxdı. Onda ağıma ayrı şeylər gəldi. - Bəlkə bu, o vaxt gördüyüm qartal deyil, - öz-özümə düşündüm. Çox ola bilsin ki, bu, odlara qalanan əsir torpaqda uyuyan rəncbər atamın ruhudu?! Bəlkə qoruğuna quş qonmayan əmim Əmrahın ruhudu?! Heç qartal deyil?!

* * *

Birdən yuxudan ayılan kimi oldum. Xəyal quşum əsirlikdə inləyən kəndimi tərk etdi. Gözlərimi geniş açdım. Ah, yenə də Şüvəlan! Mənnən qabaq-qənşər dayanan qarımış tut, yönü dənizə olan birmərtəbəli ev, həyət-bacaya həyan olan Qraf adlı vəfalı köpək. Qarşımda şöngüyüb mənə maddım-maddım nə baxırsan, Allahın heyvanı?! Öz aləmində nə düşünüb-daşırırsan?! Bəlkə özünü bu həyət-bacaya artıq yük bilirsen?! Əsla! İncikli deyiləm səndən. Çünki heç vaxt haqq-sayımı itirməmişəm. Mənə mırıldanmamısan. Üstümə

hürməmişən, əl-ayağımı cırmaqlamamışan. İkiüzlülük etməmişən. Saxta danışmamışan. Fitnə-fəsad işlətməmişən... Ahıllığımla cahıllığıma fərq qoymamışan. Səni gündə üç dəfə yallayan ömür-gün yoldaşımın zəhmət rayihəli əllərini, ayaqlarını duz kimi yalamışan. Heyvan olsan da yəqin fikirləşirsən ki, hürüşünü bilməyən qanmaz bir kiçük idim, məni it eləyən bu evin sahibləri olub. Kənardan hənirtimi alan kimi necə də sevinirsən, atılıb-düşürsən. Qarşımda dizin-dizin sürünürsən. Qarımla məni görəndə eynin açılır, üzün gülür, gözlərin şəfəqlənir. Sevincindən min oyundan çıxırsan. Adın it olsa da, qədirbilənsən, ey Qraf! Yəqin fikirləşirsən ki, neçə-neçə el-obaları dolaşib axırda da bu qərrib diyarda qərar tutan ahıl jurnalistlə onun ağsaçlı əhliyalının əzab-əziyyətindən mən də bəhrələniyəm. Məni qışın şaxtasından, yayın istisindən qoruyan rahatca damım var. Tapdıqları ruzularından mənə də bir tikə pay düşür. Ac qalmağa qoymurlar. İt olsam da, qayğıma qalırlar. Bu əli qələmli ahıl jurnalistlə onun nurani yarı olmasaydı, kim bilir necə zillətlərə düşər olardım. Bəlkə də bir insafsızın, mürvətsizin əlinə düşərdim. Allahından qorxmayan elə bir insafsızın ki, gündə neçə dəfə məni kətkəyib günümü qara edərdi. Bəlkə də sahibsiz həmcinslərim kimi küçələrdə sülənərdim. Bir tikə sümük üçün küllüklərdə veyllənərdim. Xırsız uşaqlar məni qabaqlarına qatıb insafsızcasına daşa basardılar. Müsibətli günlərə qalardım. Ey Qraf! Keçirdiyin bu hissləri sifətimdəki qırıqlara, əlimdəki qələmə baxışlarından duyuram. Amma nə fayda ki, adın itdir! Bəzən çəkdiyim cəfadan səfa görənlər elə kəs-

lərə hürcah olmuşam ki... bunu nə dilimə gətirə bilirəm, nə də qələmimə. Yaxşı ki, daşdığı adın təhqir ifadəsi olduğunu dərk etmək fəhmindən uzaqsan, sadıq, zavallı köpək! Sahibin kimi sənə bir tövsiyə etmək istərdim. Heç vaxt lazımsız, lüzumsuz yerə hürmə. Kəndlilərimizin dili ilə desək, hürüşünün yerini bil, əbəs yerə onun-bunun üstünə mırıldanıb əsəbləri korlama. Özünü ürətlə tut ki, yediyin də halal olsun. Görüb-bilənlər sənə - cins itin balasıdır - desinlər.

Qraf ona demək istədiklərimi duyubmuş kimi yerindən qalxdı, çağal quyruğunu buladı, silkələndi, əsnədi və darısqal damının bir küncünə çəkilib sakitcə qıvrıldı... Və altdan-altdan mənə baxmağa başladı.

Qarı tut isə sükuta dalmışdı. Bəlkə yüz il əvvəlki anlarını xatırlayırdı.

* * *

TAXTA ÇARPAYIDAN qalxıb televizoru açdım. Dedilər, şəhər və kəndləri küçə yürüşləri bürüyüb. Sevindim... Sevindim ki, həə, nəhayət, millət ayıldı. Düşündüm ki, yəqin hamı ellikcə yürüşə çıxıb ki, kimisə vəzifədən salıb, kimi isə vəzifəyə mindirmək xatirinə Kəlbəcəri, Şuşanı, Laçını, Zəngilanı, Qubadlı, Cəbrayılı, Ağdamı, Füzulini düşmənlərə təslim edənləri, Xocalı faciəsini törədənləri tapıb daş-qalaq eləsinlər.

Nə danışsın, canım! Nə torpaq, nə millət, nə qeyrət, nə daşqalaq! Elə köhnə hamam, köhnə tas... Yenə də vəzifə didişməsi, prezident olmaq eşqi... Bu iddiada olan bəzi zadlar iri bir aynanı qabaqlarına qoyub, özlərinə dərinə-dərinə baxıb, dərinə-dərinə düşünlər

təhlil etmirlər ki, ayə, bu ağıl-kamal, bu dərrakə, bu baş-göz, bu vid-fason ölkə başçısına yarıyır, ya yox?! Canım, gözüm, kimdi bunu düşünən?! Təki vəzifə olsun. Hakimiyyət, kabinet, cangüdənlər, mersedeslər, gündə bir kostyum, dollar, villalar...

Burada Bonapart Napoleonun bir sözü yada düşür: "Bütün əxlaqsızlıqların ən yekəsi bacarmadığın işdən yapışmaqdır". Əgər bacarıqsız general hərbi komandanlıq işindən yapışırsa, onda bu "əxlaqsızlıq" artıq birbaşa ən ağır cinayətə çevrilir. İlahi, hifz et millətimi o cür əxlaqsızlardan!

O vaxt Haym Veytsmanın vəfatından sonra Eynşteyndən İsrail prezidenti olmağa razılıq verməyi xahiş edirlər. O isə deyir ki, təklif onun üçün çox xoşdur, lakin həmin vəzifə üçün öz namizədliyini münasib bilmir. Əlavə edir ki, heç vaxt məni məmnun etməyən bir işə girişməmişəm. Və mən özümü ictimai fəaliyyət üçün bacarıqlı saymıram.

Yəqin vəzifə hərisində olan zadlar bu sətirləri nəzər-diqqətindən keçirəndə keflərinə soğan doğranacaq və dodaqlarını büzüb deyəcəklər - Əşşi, bura nə Fransadı, nə də ki İsrail, biz olan yerdə nə Napalyon, nə Eynşteyn! Cəmiyyətin demokratik inkişaf qanunlarından, sərkərdəlikdən, riyazi elmlərdən onlara dərs dəyərlik.

GÜNDƏ-GÜNAŞIRI MİTİNGLƏR, küçə yürüşləri... tüğyan edən istefa çağırışları... Yağışdan sonra yerdən pırtlayıb çıxan göbələk kimi saysız-hesabsız partiyalar, qəzetlər, jurnallar... Əsirlikdə qalan torpaqlar... İlan mələyən düzlərə səpələnmiş çadır şəhər-

cikləri... Kücələrdə boynunu büküb, ona-buna əl açan dilənçi tifillər... Günü-gündən harınlayan, günü-gündən müflisləşən fərasətli, fərasətsiz insanlar... Kitab-dəftərdən üz döndərüb tərəzi arxasınca düşən ziyalılar... Bəs nə bilmişdin! Əsl azadlıq, demokratiya belə olar da!!!

BURADA YADIMA BİR ƏHVALAT DÜŞDÜ. Ağdamda vaxtilə bir sinifdə oxuduğum, köhnə tələbə dostum Məhərrəm necə olmuşdusa Rusiyanın Maqadan elindən bir qadınla evlənmişdi. Dostum bir gün uzun yol qət edib, arvad qohumlarına baş çəkməli olur. Gedəndə bir zənbil də Şelli narı aparır. Məhərrəm səhər görür ki, narı qazana töküüb pıqqarıq qaynadırlar. Pay verdiyi başqa bir bacanağı da deyir ki, Məhərrəm, yaxşı meyvədi, xoşum gəldi, ancaq qabığı çox acıdı. Sən demə, bacanaq darış gəlib narı qabıqlı-zadlı ağzına təpib gəmirirmiş.

BƏZİ-BƏZİ ŞƏHƏR VƏ KƏNDLƏRİMİZDƏ, BƏZİ-BƏZİ DEMOKRAT QİYAFƏLİ, özündən müştəbehlər də demokratiya, azadlıq anlayışını Məhərrəmin Maqadandakı qohumlarının narı başa düşdükləri kimi dərk edirlər.

AMMA BİBİMİN DÜNYAGÖRMÜŞ ƏRİ Məşədi İbrahim kişi bu barədə bizdəki bəzi-bəzi azadlıq, demokratiya carçılarından da fəhmlə tərpənib. Məşədi doşab satmaq üçün qonşu rayondakı ucqar dağ kəndlərinin birinə gedir. Qonaq düşdüyü evdə qadın tələm-tələsik Məşədinin süfrəsinə bal, qoz ləpəsi, küncüt qoyub:

- Məşədi, sən yavaş-yavaş məşğulat elə, kişi də harda olsa indilərdə gəlib çıxar, - deyib mis sənəyi çiyinə alıb bulağa yollanır.

Bal, qoz ləpəsi, küncüt... Məşədi fikirləşir ki, bunu necə yeyim ki, kənarında dayanıb baxan uşaqlar gülüşüb mənə rişxənd eləməsinlər. Məşədi xeyli düşündükdən sonra kənarında dayanan 10-12 yaşlı oğlan uşağını çağıraraq yanında oturdu və:

- Ye! Ye, bala! - deyir.

Oğlan qonaqdan utanıb çəkinir. Məşədi onu dilə tutub məcbur eləyir. Oğlan əlini süfrəyə uzadıb, qozun ləpəsini bala vurub, küncütə batıraraq qoyur ağızına. Məşədi qoz ləpəsini, balı, küncütü yeməyin təhrini bilən kimi oğlana:

- Dur! Dur get, a bala! - deyir. - Anan gəlib mənə bir yerdə oturduğunu görsə, acığı tutar.

Oğlan süfrədən aralanır, Məşədi sinəsini irəli verib girişir ləziz yeməklərə...

* * *

EY QƏLƏM, YAZ! Demişəm, sözümlə xilaf çıxıram və heç vəchlə qabağını kəsən deyiləm. Bir də ki, bunları - yazma, xatası çıxar! - deməyə ehtiyat edirəm. İndiki zamanın adamlarına o qədər də etibar yoxdur. Qorxuram - bunları yazma - deyəm, böyük-kiçik bilməyən bəzi kəslər və nakəslər kimi üzümə ağ olub deyəsən ki, mühafizəkarsan, demokratiyaya yovuşmaq istəmirsən...

Bax, buradaca qələmim bir balaca tərəddüd etdi. Sanki büdrədi, sətri başa çıxmamış dayandı. Həmin

anda qarşımdakı kağız-qələmədən diqqətimi ayırdım. Qəddimi düzəltdim. Yorgun baxışlarım ətrafı dolaşdı. Yenə də fikrimi cəmləşdirib, nəfəsimi dərmədən müxtəlif mənalar kəsb edən cümlələri bir-birinə calayacalaya, yüyənsiz köhlən kimi baş alıb gedən qələmimə üz tutub ehtiyatla, həm də yumşaq bir dillə soruşdum:- Ey dəryalarca mürəkkəb korlayan mənəvi dayağım, gör hardan başlayıb, haralara gəlib çıxdın?! Bəlkə duman-çənə düşüb yol azmısan?! Məna cığırının səni başqa-başqa səmtə dartıb aparır?! Bəlkə layiq olmadığı vəzifələrdən dördəlli yapışan təsadüfi kəslər kimi nə dediyini, nə etdiyini, nə yazıb-pozduğunu heç özün də dərinə-dərinə duyub, dərk etmirsən?! Gənəşikli don gen olar -deyiblər. Bəlkə sənə məsləhətçi, bələdçi, yol göstərən lazımdır?! Namxuda, yeniləşməkdə olan cəmiyyətimizin bu cəhətdən korluğu yoxdur. Partiyalar günbəgün artdıqca onların içindən dil-dil ötən, elə ideya verənlər cücərib baş qaldırır ki, gəl görəsən!! Elə ağıl dəryaları peyda olub ki, hətta orda-burda sinələrinə döyüb deyirlər ki, daşa dirənən Qarabağ problemini bir göz qırpımında həll edə bilərəm! Kəlbəcəri, Şuşanı namərdcəsinə badi-fənaya verənlər bu barədə yaxalarını yırtıb küçə və meydançalarda daha çox canfəşanlıq göstərərək, ağıl, dərrakə, fərasət nümayiş etdirirlər.

* * *

AZADLIQ, DEMOKRATIYA, MÜSTƏQİLLİK
MÜCAHİDLƏRİNDƏN Xandadaş adlı birisi bizim məhəllədə yaşayır. Aramızda da cəmi üç-dörd ev var.

Nə böyük xoşbəxtlik! Hərdən öz-özümə vaysınıram ki, kaş Xandadaş bəylə qapıbir qonşu olaydıq. Onda bilərdim ki, hər ehtimala qarşı bizim də bir söykək yerimiz var. Xandadaş bəyin çox da yaşı yoxdur. Əllidən ya bir az aşağıdır, ya bir az yuxarı. Öz deməsinə görə neçə məktəb qurtarıb. Kişinin iddiası, iştahası da çox böyükdür. Danışanda ağızından dürr tökülür, deyirsən ki, dahilər dahisidir. Və qəlbi dağları o yaradıb. Deyir ki, prezident kürsüsündə mən otursam, dünyanı əməlli-başlı düzəldərəm. Aləmə görk edərəm ki, ölkə başçısı necə olmalıdır!

Bəyin baş vurmadiğı qapı yoxdur. Oturub-durub həyətimizə yaxın olan və dünyasını dəyişmiş məşhur şairlərdən, yazıçılardan, aktyorlardan, rejissorlardan ağızdolusu danışır. Deyir ki, siz bura təzə gəlmisiniz, çox şeydən bixəbərsiniz. Onlar mənsiz süfrə açmazdılar, həyət-bacanı səliqə-sahmana salmağın, ağac əkib-becərməyin, bağ-bostan suvarmağın yol-yolağasını onlara mən öyrətmişəm.

- Həə, bəs nə bilmişdin?! Aqlın başqa yerlərə getməsin! Şüvəlan torpağında bağ-bostan əkib-becərmək hər oğulun hünəri deyil! Suyu şor, torpağı zılğa qum, yay olanda da gün adamın təpəsini deşir! Di gəl görüm ağacı necə bitirirsən?!

Özünü məhlənin başbiləni hesab edən bu bəyin evdarlıq, səliqə-sahman, təmizlik, bağbanlıq barədəki dəlil-dəlalatınə, ibrətamiz söz-söhbətinə heyran olmuşam. Hərdən də eyham vurur ki, hər adamın həyətinə girib, hər gədə-güdə ilə oturub-durmaram.

O bu sözləri deyib, sonra fəxrlə əlini sallaq bığında gəzdirdi. Və əlavə etdi ki, mənimki yazıçı tayfasıyan tutur. Ona görə də sizin həyəətə tez-tez dəyirəm. - Eh, hanı o günlər?! - bunu deyib kədərli ah çəkdi. - Torpağı nurla dolsun. Filan şairlə o qədər qumru, alabaxta vurub plovaltı eləmişik ki! Filan nazirə gündə azı bir dəfə baş çəkməsəydim, məndən inciyərdi. Filan generalın evinə ikicə gün getməsəydim, arxamca adam göndərərdi. Bir vaxt Nazirlər Sovetinin sədri işləyirdi, familiyası da yadımdan çıxıb, bazardan-bazara bağ evinə gələn kimi maşın göndərüb, məni çağırırdı. Deyirdi ki, qonşu, sənə əlin bu bağ-bağatın üstündə olmasa, hamısı quruyub əldən gedər. Ona elə bir həyət, bağ-bağça düzəltmişdim ki, görənlərin ağızı açıq qalırdı. Dendrana parkı onun bağının yanında heç nə idi. Kişi rəhmətə gedəndən sonra mənə də gediş-gəlişim kəsildi. Əlimi çəkəndən sonra o gözəllikdə bağ məhv oldu. İndi tək-tük şam ağacı qalıb. Yağı görsə, qan ağlayar.

Xandadaş bəy bir papiros tüstüləyib təəssüflə başını buladı və narazı halda:

- İndi dərrakəli, aqlı başında adam çox azdır-dedi.
- O Qarabağ məsələsi nədi ki, onun əlində aciz qalıblar?! Prezident olam görələr!!! Ümidim də var, inşallah olmalıyam! Onda bilərlər ki, papaq altında necə oğlanlar yatır. Təzə yaratdığımız partiyanın da fikri var ki, növbəti prezident seçkilərində mənə namizədliyim irəli sürülsün. Aqlıma da damıb. Tezi-geci prezident mən olmalıyam, mən! - O əlini sinəsinə döydü.

Bəy bu sözləri deyə-deyə bir-iki addım irəli yeridi. Və çənəmin altına girib iddialı baxışlarını düz gözümün içinə zillədi:

- Qonşu, - dedi - mən ölüm düzünü danış! Bu özünü ortalığa atıb prezidentliyə papağını sulayanların hansından əskiyəm?! De də, de! Hansı məndən üstün olar?! Namusum itin olsun ki, heç biri! Ağılda da, kamalda da, bilikdə də onların hamısını cibimə qoyaram.

Son vaxtlar bəylə bir-birimizə isinişmişik. Tez-tez mənə də baş çəkir. Darvaza qapısından içəri daxil olan kimi əvvəl-əvvəl həyəət-bacaya göz gəzdirir. Sonra da başlayır ki, qonşu, xatirinə dəyməsin, təsərrüfat işlərin məni açmır. Bax, bu tingi düz əkməmişən, yeri deyil! Gərək əvvəlcədən mənə gənəşəydin. Üzüm çardağın da məni açmadı, əyrisi var. Bir az da alçaqdı. Su turballarını da yeraltı eləməkdə səhv iş görmüsən. Mərdəkan şəraitində bu cür suvarma üsulu düz deyil. Görünür, səni aldadıblar. Üzüm tənəklərini beton dayaqqlara qaldırmaq da aqrotexniki qaydalara uyğun gəlmir. Orda-burda gözümə çoxlu əlaq otu dəyir. İncisən də deməliyəm, inciməsən də, belə yaramaz! Atalar - bağ deməyib, bax, - deyib. Bağa da ki, yaxşı baxmasan, dağ olar. Yəni sahibinə dərd olar. Bir də ki, qonşu, yadında saxla ki, kişinin qiyməti, onun nəyə qadir olduğu həyəət-bacasının səliqə-sahmanından, ev-eşiyindən bilinər. Bir şey də xoşuma gəlmir ki, bağında hər ağacdən, güldən-çiçəkdən əkməmişən...

Düzü, Xandadaş bəyə lap mat-məəttəl qalmışam. Ona heç nə bəyəndirə bilmirəm. Hər işimə bir qulp qoyur. Öz-özümə düşünürdüm ki, bu bəyin həyəət-ba-

cası yəqin ki, nağıllarda deyilən cənnətməkandır. Onun dəm-dəstgahını görmək arzusu məni tərək etmirdi. Lakin nə mənim üzümdən gəlirdi ki, özbaşına onun bağına ayaq basım, nə dəki, o, dilindən qıfıl götürüb - bir bizim tərəfə də təşrif gətirin, - demirdi.

AXIR Kİ, BİR GÜN... Telefonum qəflətən işləmədi. Səbəbini araşdırmaq üçün telefon şəbəkəsinə zəng vurmamalı oldum. İndi mən kimin qapısını döyüm ki, - icazə ver, telefonunla danışım? - öz-özümə düşündüm. Nəhayət, belə bir qərara gəldim ki, az-çox tanıdığım Xandadaş bəyin qapısına üz tutum. Burada bir güllə ilə iki dovşan vuraram. Əvvəla, bəyin telefonundan istifadə edərim. İkincisi də gör-götür əyyamıdır, onun yaratdığı səliqə-sahmanı görüb feyziyab olaram.

...Qapısının zəngi yox idi, ona görə də yerdən bir sanballı daş götürüb darvazanı gücüm gəldikcə döyəcləməyə başladım. Hannan-hana pas atmış yöndəmsiz darvazanın qapısı cırhacırla açıldı. Bəy evdə yox idi. Məni üzünü tük basmış, ayaqyalın, şalvarı dizə qədər çırxanmış iyirmi-iyirmi beş yaşlı oğlu qarşıladı. Ədəb-ərkanla salam verib gəlişimin səbəbini dedim. Cavan oğlan uzun çənəsilə dəhlizdəki köhnə oturaq stolun üstünə qoyulmuş, dəstəyi yaşıl qara telefonu göstərdi. Sınıq-salxaq telefon aparatı neçə yerindən məftillə sarınmışdı. Qara telefonun calaq edilmiş yaşıl dəstəyini ehtiyatla qaldırıb rayon şəbəkəsinə zəng vurdum. Danışa-danışa gözücü ətrafa nəzər saldım. Bir hektara yaxın həyətyanı sahədə ağac qismindən, biri-birindən aralı iki qarımış tut, bir iydə, bir əncir ağacı gözə dəyirdi. "Amerika böcəyi" deyilən qurd tut və əncir ağac-

larının cıbrığı necə çıxartmışdısa, tək-tük qanadlarda yaşıl yarpaq qalmışdı. Həyətin yarısına köhnə divarlardan sökülmüş daş yığılmışdı. Üst-üstə yığılmış dəmir-dümür bəzi şəhərlərin kənarındakı maşın qəbiristanlıqlarını xatırladırdı. Boş sahələrdə də sarıtikan, qanqal, qamış, gicitkan... adam boyda qalxmışdı. Dəhliz tərəfdən pis qoxular gəldiyindən, əl dəsmalımı çıxarıb burnuma tutdum. Və tələm-tələsik telefon şəbəkəsi ilə məsələni çürüdüb Xandadaşın "cənnətməkan" həyatını tərk etdim. O tərəfə üz çevirməyim birinci-axırıncı oldu.

Həmin gün Xandadaş meydançaların birində miltinq təşkil etmişdi. O, camaatın qarşısında əl-qolunu ölçə-ölçə insan haqlarından, demokratiyadan, müstəqillikdən, namusdan, qeyrətdən elə danışırdı ki, kişinin ağzından od tökülürdü. Millətə əmin-amanlıq, xoş gün-güzəran, firavan həyat vəd edirdi. Camaat da bir ağızdan:

- Xan-da-daş! Xan-da-daş!! Xan-da-daş!! - deyib gur səslə onu alqışlayırdı.

Yerimdəcə quruyub qaldım. Bu mənzərəni xeyli seyr etdim... Ey qələm, ilan vuran ala çatıdan qorxar. Belələrinin ucbatından başımız çox çəkib. Ona görə də sənə məsləhət görürəm ki, Xandadaşlardan min ağac uzaq... Elə öz bildiyin kimi yaz. Bu şərtlə ki, Maqadanda Qarabağın gülövşə narını necə yeyirlərsə, yazdıqlarını da o cür oxuyub dərk etməsinlər.

NEÇƏ İL BUNDAN ƏVVƏL oçerklərimin birində yazmışdım ki, kəhər at qaşda dayanmışdı. Bu ifadənin üstündə redaktor müavini abırımı ətəyimə bük-

dü: - Qaş nədi! At nədi! - dedi. - Bu nə kəlmədi?! Şairlərimiz, bəstəkarlarımız piyalə gözlərin üstündəki qara qaşlara şeir qoşur, mahnı bəstələyir, sən də at çıxardırsan... Redaktorlardan biri "tap" sözünü "çöp" eləmişdi. Və bununla da mətbuatı böyük bir ifadə xətasından qurtarmağı ilə bilirsən necə qürrələnirdi?!!

Bir də ki, balıq toruynan saman torunu ayırd eləyə bilməyən redaktorla, redaktor müavini bundan artıq nə gözləmək olar?! İndi, ey qələm, Allahımı çağır ki, o cür redaktorla, redaktor müavinlərinə narı maqadanlı sayacağı yeyənlərə tuş olmayasan.

* * *

Məndən demək, səndən eşitmək, ey qələm! Yenə də deyirəm, yazılarında ehtiyatlı ol. Bu saat hər yerdə gədir cib davası, stol davası. Lap "Qarabağnamə" kitabında, "Qan içində" romanında deyildiyi kimi. O vaxt Naxçıvan xanı Qarabağ xanını bəyənmirdi, Şamaxı xanı Gəncə xanına hər bə-zorba gəlirdi, Quba xanı Bakı xanının ayağından çəkirdi. Didişirdilər, çəkişirdilər, bir-birini al-qana qər qədirdilər. Biri İran şahına söykənmişdi, biri rus çarına. Axır aqibət də o oldu ki, bölündü bu torpaq. Şikarı olduq qonşu dövlətlərin. Dili-miz, dinimiz yasaq oldu. Biri dedi rusca danışmalısən, biri dedi farsca yazıb-pozmalısən.

- Kim ağadı, biz də quluq, kim ulaqdı, biz də çuluq - mülahizəsilə dözdük o məşəqqətlərə.

O vaxtlardan neçə illər keçsə də, elə həmin həminik. Köhnə dibək, köhnə daşiq. Bütövləşmək, müstəqil kişi olub, kişilərə qoşulmaq amalımız sözdədi. Əməli-

miz isə bambaşqadı. İqtidarın dediyinə müxalifət qulp qoyur. Müxalifətin dediyindən də iqtidarın ağı bir şey kəsmir.

Bəzi-bəzi maraqlı dövlətlərin Bakıda lövbər salan səfirliyində əyləşənlər də hiss olunmadan kösöyü bir-bir irəli itələyib yavaş-yavaş qazan qaynadırlar. Bəziləri də impırtını çömçələrini işə salıb qarışdırmaqla məşğuldur. Bəziləri də saman altından su axıdır... Ortalıqda meydan sulayan bəzi-bəzi dildən pərgar partiya liderlərinin şalvar cibindən də bəd niyyətlə xaricdən ötürülən dolların ucu görünür..

VALLAH, BİLLAH, indi əllərdən də baş açmaq olmur. Üzdə azadlığa, demokratiyaya, müstəqilliyə-alqış! - deyib çəpik vuran əllər. Dalda-bucaqda, beldən düşərdən yapışib deyilənlərə dərin-dərin quyu qazan, təzə-təzə dirçəlib ayaq üstə qalxmaq istəyən ölkəmizin varidatını talan eləyib xarici banklara ötürən əllər.

EY OXUCU, BU MƏNİM YOX, başa vurduğumuz iyirminci əsrin son illərinin, son aylarının, son günlərinin, son dəqiqələrinin, son saniyələrinin səsidir. Qələmim mənənin hesablaşmadan bunları öz sətirlərində car çəkir. Kimə xoş, kimə naxoş sətirlərində.

Sonra da dərin-dərin düşüncələrə dalıram. Zavallı millət, kreslodan ötrü sino gedən Xandadaşların gəlişi gözəl sözlərinə uyub, kor-koranə hara gedirsən?!

BU SUALIN CAVABI BİLMİRƏM MƏNİ HARALARA ÇƏKİB APARIR?! Qələmimi bir anlığa yerə qoydum. Yönü dənizə olan birmərtəbəli ev, Nadi-ri taxtda, Süleymanı bələkdə görmüş qarımış tut, çənə-sini qoşa biləklərinin üstünə qoyub ahıl jurnalistə ba-

xan vəfalı Qraf. Nə zillətlə əkib becərdiyim ağacların dincliyini tez-tez pozan aramsız, amansız küləklər. Kündə-bucaqda, bu qanaddan o qanada qonub, bir çimdik yem axtaran irili-xırdalı rəngbərəng quşlar. Gərdişi-dövrənin, əsrin sonunda məni acılı-şirinli rüz-gara tuş eləyən təlatümlü, qarışıq, narahat dünyam. Demokratiya, azadlıq, müstəqillik qiyafəsində peyda olmuş hərc-mərclik...

BUNLARI SAF-ÇÜRÜK ETDİKCƏ özüm də hiss etmədən düşüncələrim məni uzaq-uzaq əsrlərin qaranlıq dərinliklərinə çəkib apardı. Qədim dünyanın qullar, quldarlar aləminə gedib çıxdım. Neçə-neçə qanlı döyüşdən zəfərlə çıxan əfsanəvi qəhrəman Spartak çox məyus olmuşdu. Çünki ordusunda tez-tez itaətsizliklər baş verir, nizam-intizam pozulur, qladıatorlar arasındakı birlik parçalanırdı. Legionların çoxu talançılığa qurşanmışdı. Vəzifə, qənimətçilik ehtirası nəcib məqsədləri puç etmişdi. Yenilməz qüdrəti ilə şan-şöhrət qazanmış ordu gülünc vəziyyətə düşmüşdü... Sərkərdələrin hərəsi bir səmtə dartırdı. Bundan dəhşətə gələn legion Fessaloni qılıncını başının üzərinə qaldırıb, döyüşçülər qarşısında qəzəbli bir səslə qışqırırdı:

- Əgər siz azadlığı hərc-mərclik, başıpozğunluq, qarışıqlıq, qənimətçilik kimi başa düşürsünüzsə, mən buna tüpürürəm! Elə bir azadlıq bizə lazım deyil! Bizə nizam-intizam, qayda-qanun gərəkdir. Əks təqdirdə...

Bəli, əks təqdirdə azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin axır aqibəti puç olacağını Spartak böyük bir uzaqgörənliklə başa düşürdü. Fövqəladə qəhrəman

bundan mütəəssir olmuşdu. Nəhayət, o, bu başıpozğunluğun ağrısını, acısını daddı...

Onun rəqibi Krassa isə şanlı qələbələri qazandıran, orduda yaratdığı dəmir intizam, bir də ki, hər bir döyüşçünün romalı adını uca tutmaq şərəfini qorumaq əzmi idi...

Bəli... bəzi-bəzi demokratiya carçılarının diktatura kimi başa düşüb dodaq büzdükləri dəmir intizam!

Və insan azadlığı kimi mənalandırılan hərc-mərclik!

İki yolun ayrıcı...

Görəsən, mənsub olduğum başibəlalı millət onun gələcək taleyini həll edəcək bu cığırın hansını seçmək məramındadır? Bu cavabsız suallardan doğan narahatlıqdan xilas ola bilmirəm. Fikir kələfim bu iki yolun uzaq-uzaq üfüqlərindəki qovşağında düyünə düşüb...

DÜNYAMIZIN AB-HAVASINI KORLAYAN siyasət adlı riyakarlıqlara baş vurmaq anı gələndə qəlbimin səsini sətirlərində car çəkən qələmim dayandı. Bir hərf də irəli getmədi. Hiss etdim ki, o da vətəni, doğma el-obanı güdaza verən, iyərnc siyasətçi oyunlarından artıq rəncidə olub. Odur ki, mən onu təkid etmədim, qarşımdakı kağızların üzərində azad buraxıb ayağa qalxdım. Və yazı masamı tərk etdim.

Günün-günorta çağı ətrafa qaranlıq çökübmiş kimi, fikrimin darıxdırıcı sıxıntılarında xilas olmaq üçün doğma şəhərin seyrinə çıxdım. Bakımızı dolaşmağa başladım... Küçələrə, parklara, dalanlara, künc-bucağa pərakəndə halda səpələnmiş, divarlara, yerə,

göyə dırmaşmış, gərəkli və gərəksiz, bahalı, ucuzlu ticarət malları baş alıb gedir. Hamısının da üstündə "made in...", mallar da xarici, pullar da. Qocalı-cavanlı hamı qazanc harayındadır. Hacıqaraların, arşınmalçıların haray-qışqırığından ağız deyəni qulaq eşitmir. Boynu qalstuklu müəllimlər, mühəndislər, alimlər, ziyalılar xəcalət çəkə-çəkə abırlarını satıb çörək pulu qazanırlar. Məktəb yaşına çatan və çatmayan ti-fillər, körpəsini sinəsinə sıxan ismətli qadınlar bir loxma çörəyin ucbatından ona-buna əl açmaqdan usanmırlar. Bir yanda da, barmağı tətikdə, hazıraraq cangüdənlərin kölgə kimi izlədikləri təkəbbürlü, təşəxxüslü yekəxanalar, kreslosu səhv düşən, özündən müştəbeh məmurlar. İçərisində qara eynəkli, əlçatmazlar əyləşmiş pərdəli, pərdəsiz "Mercedes"lər, "Volqa"lar, "Dayvo"lar, "Limuzin"lər, "Cip"lər... Aramsız maşın axınları... Bir də ki, orda-burda tək-tük gözə dəyən kitab mağazaları. Oxucuların dodaq büzüb üz döndər-diği yığın-yığın toz basmış kitablar...

Bütün bunları seyr etdikcə matım-qutum qurudu. Bir anlığa düşündüm: - İnsan yaşa dolduqca taqəti azalır, sözü kəsərdən düşür. Dərd üstələyir, qədd-qamət bükülür, yar-yaraşlıq əldən gedir. Oğul-uşaq soyuqlaşır, dost-tanışlar üz döndərir... Görünür, əsrimizi də qocalıq yaxalayıb. Ona görə də ömrünün son anları yaxınlaşdıqca mizan - tərəzilər pozulur. Günləri biribirindən qara gəlir. Kədər artır, dərd çoxalır, sevinc qeybə çəkilir. Ağıl, dərrakə dayazlaşır. Ehtiraslar qızışır, ziddiyyətlər dərinləşir, insanlar bir-birini didir. Hər yanda qan su yerinə axır...

YOX YANILMAMIŞAM, elədi ki, var, deməli, əsrimiz də qocalıb! Cəmiyyət başlı-başınalığ mühitinin əzabverici məngənəsində işgəncə çəkir. Heyhat! Əsrimiz qocalıb! Gözlərimin önündə cərəyan edən bu mənhus hadisələri yoluna qoymağa kirdarı çatmır. Ey insanlar, aqah olun! Əsrimiz qocalıb! Əsrimiz çürüyür! Ömrünün son illərində, son aylarında səxavət göstərüb bizə əta etdiyi yeganə ənam müstəqillikdir. Onun da başında min cür qəzayi-qədər, dincliyə, azadlığa qənim kəsilən aqlasığmaz şeytan əməlləri... Ona görə də hələlik dildə gəzən müstəqilliyin istisinə qızınmaq əvəzinə, gözləri yaşardan tüstüsü ilə əlləşirik.

Taleyimiz elə gətirib ki, yaşadığımız əsrin iki dəfə ağrısını-acısını çəkmişik. Bir başlanğıcında, bir sonunda. Bir "uşaqlığında", bir də "qocalığında". Bizi qanlı-qadalı illərinə düçar eləyib. Neçə-neçə sağalmaz yaralar vurub bizə. İndi də qollarını həvəslə açıb, bizi ağışuna almaqda olan iyirmi birinci əsrə ümid bağlamışıq... Bu da bir təsəlli!

Bunları duyub düşündükcə gen dünya mənə dar gəldi. Sıxılan kimi oldum, dil-dodağım təpidi, sanki havam çatmırdı. İrəlindəki su butkasına yaxınlaşdım. Sırtıq satıcı dünyanın müxtəlif guşələrindən gətirilmiş yığın-yığın dolu butulkaların içindən birini seçib tərifi-ləyə-tərifləyə mənə uzatdı:

- Jeleznovodskdır - dedi - təzə almışam. Bir üstünə bax! Xaric üçün hazırlanmış xüsusi butulkalardır.

Butulkanın üstünə yapışdırılmış nəfis tərtibatlı etiketi diqqətlə nəzərdən keçirdim: - "Made in...". Qapağını açıb, bir stəkan süzüb, başıma çəkdim. Lax yu-

murta qoxusu verirdi. Sifətimi turşutmağımdan satıcı hiss etdi ki, sudan o qədər də xoşum gəlmədi. O irişərək:

- Müalicə suyu elə olar, - dedi. - Bilirsən neçə dərdin dərmanıdır. Üstündə yazılıb, bir diqqətlə oxu...

Yenidən diqqətlə oxudum... Axırında da "Made in...".

Satıcıya bir söz demədim. Ancaq öz-özlüyümdə: - "Bizim Əliquluuşağı bulaqlarının suyu hara, bu hara" - düşündüm. - Vallah, billah, yerlə-göy qədər fərqi var. Yazı, Çömçəli, Məşədiallahverən, Muradhasil, İy-dəli, Çınarlı, Aynaqlı, Qabaqlı bulaqlarının saf, sərin suları bal dadır. Dizimi yerə qoyub, qəddimi əyib bu bulaqların gözündən doyunca içmişəm. Dinə-imana gəlmişəm, ürəkdən - oxay! - demişəm. Bulaqlarımızın suyunu içməkdən əlavə onun büllur aynasında əksimi görmüşəm. Özümə baxmışam. Bir-iki ovuc da üzümə vurub özümə gəlmişəm. Sir-sifətim durulub. Bircə onların incə, həzin pıçıltılarını dinləyəndə, nə demək istədiklərindən baş açmamışam. Sən demə, uca dağların, yalçın qayaların, qalın meşələrin dərinliklərindən süzülüb gələn bu saf sularımızın, doldurulub növrəstə qız-gəlinlərin çiynlərində daşınan kuzələrin, cirdəklərin, sənəklərin üstündə "made in..." yoxdur. Ona görə də bulaqlarımız nəinki yan-yörə ölkələrdə, özəcə dost-doğma şəhərlərimizdə belə tanınmadıqlarından giley-lənirlər. Və öz xəfif pıçıltılarında sahiblərinə eyhamla töhmət, tənə vururlar. Bizi qınayırlar.

Haqqın var gileylənməyə, ey bulaqlarım!!

* * *

NEÇƏ İL ƏVVƏL JELEZNOVODSK şəhərinə getmişdim. "Qornı vozdux" sanatoriyasında dincəlib, müalicə olunmaq üçün. İlk müayinədən sonra qarşımdakı ağ xalatlı həkim məni sorğu-suala tutmağa başladı: Əsas şikayətin nədəndir?

- Yaxşı yata bilmirəm, yuxum pozulub...
- Yəqin əsəbdəndi.
- Mən də o cür başa düşürəm.
- Buna qarşı, evdə hansı dərmanlardan istifadə edirsiniz?

- Mepropanad, Seduksin, Belloid, Tazepam...
- Onlar boş şeydi, canım! Düzdü, o dərmanlar əsəbləri müvəqqəti sakitləşdirir. Lakin müalicə etmir. Həm də orqanizmə əks təsir göstərir. Zərərli tərəfləri də çoxdur. - Həkim bu sözləri deyib sanatoriya dəftərcəmə nə isə qeyd etdi. Və başını qaldırıb - müalicə korpusunda, üçüncü mərtəbəyə qalxarsınız, - əlavə etdi - 37-ci otaqda sizə deyəcəklər. Xüsusi kabinə var, orada 12 kurs müalicə götürməlisiniz. Dərmansız, filansız. Əsəb üçün ən yaxşı müalicə üsuludur... Ondan sonra hər şey keçib gedər.

Təyin olunmuş vaxtda həmin kabinədə oldum. Tibb bacısı məni müalicə otağına apardı. Zil qaranlıq otaqdakı, divar boyu düzülmiş stullarda on-on beş nəfər xəstə əyləşmişdi. Heç kəsdən səs-səmir çıxmırdı. İşıqlar söndürüldüyündən göz-gözü görmürdü. Küncdəki ağ pərdənin arxasında toyuqlar qaqqıldaşır, xoruzlar banlayır, dana-buzov mələşir, itlər hürüşür, qurbağalar quruldayır... Sən demə, bunlar əsəbləri

sakitləşdirmək üçün maqnitafon lentinə alınmış səslərdir. Qırx dəqiqə, bir saat zülmət qaranlıq çökmüş otaqda, sakitcə əyləşib bu qarışıq səsləri dinləməlisən, vəssalam!

Boş stulların birində əyləşdim. Sanatoriya həmkarlarım kimi mən də göz qapaqlarımı yumub bu səsləri dinləməyə başladım. Ancaq bu mənim üçün möcüzə deyildi. Çünki kəndimizin gecələrində eşitdiklərimlə müqayisədə bu heç nə idi.

Gənc çağlarımda elə ki, yaz açılırdı, havalar qızırdı, onda qapımızda, yerdən dörd-beş metr hündür olan üstü açıq talvarda yatırdım. Yumşaq yorğan-döşəkdə arxası üstə şəllənib dərin maraqla səmanı, ayı, ulduzu seyr edirdim. Evimizdən bir qədər aralıda olan çarhovuzlu bulağın şırıltısını, kəndin ayağından axıb keçən çaylaq sularının zümzüməsini, gecənin dərinliklərindən gələn İsaq-musaq quşlarının nəğməsini, qurd hənirtisi almış itlərin ağız-ağıza verib hürüşməsini, ətrafdakı otlaqlarda ayqırların bir-birinə hərəkət-zorba gəlməsini, at kişnərtisini, musiqi təsiri bağışlayan buxov cingiltilərini, bir də ki, çardağın böyür-başında yatışan inək, qoyun və keçilərin sakit-sakit gövşək vurmasını, sucuq yerlərdə bir-birinə qarışan qurbağaların haray-həşirini dinləyirdim. Ancaq "Qornı vozdux" sanatoriyasındakı müalicə otağında dinlədiyim səslərin içərisində nə at kişnərtisi, nə buxov cingiltisi, nə də ki, İsaq-musaq quşlarının hənirtisi var idi. Bir dünya xərclə başa gələn və ildə yüzlərlə, minlərlə insan dincələn, o boyda sanatoriya, pozulmuş əsəbləri müalicə etmək üçün Əliquluuşağı

gecələrinin səsini yamsılamaq istəyir, onu da tamdürüst bacarmır.

Ona gərəkli olan bir şeyi əlimyandıda axtaran dost-tanışlarımdan bu sözü çox eşitmişəm:

- Filan şey mənə havayla, su kimi lazımdır.

Hava və su... Bunsuz nəinki insan, heç bir canlı yaşaya bilməz.

Hava ilə suyun da ən safı, təmizi kəndimizdədir. Bəs onda niyə qədir-qiymətin bilinmir, ey təbiblər təbibü kəndim?! Niyə gözdən uzaq, könlüdən iraq olmusan?! Ayağı yer tutanlar şəhərlərə can atır. Ələlxüsus da cavanlar. Bir vaxtlar kimya şəhəri Sumqayıta axın başlanmışdı. Şəhərtrafı miskin kəmlər, insan ömrünün qənimi, zəhərli-kimyəvi maddələr istehsal edən müəssisələr. İndi gəl görüm necə duruş gətirirsən?! Şəhər eşqinə düşüb kənddən üz döndərənlərdən indi tək-tük adamın səs-sorağı gəlir. Çoxu cavan-cavan... İnsan olan kəs də özü öz ömrünə bu cür balta çalarmı?! Burada ataların belə bir kəlamı yada düşür:

- El içində, öl içində.

Kəndinə, el-obasına bağlı olanlar ya yüzü haqlayır, ya da yüzü keçir. Səni şəhərdə elmi rütbələr, mötəbər vəzifələr, firavan həyat gözləmirsə, kəndi-kəsəyi atıb hara gedirsən, ay evixarab?

BİR DƏ GÖRÜRSƏN çöl-biyabandan əzab-əziyyətə gətirilmiş bir neçə iri daş şəhərin gur yerində üst-üstə qalanıb. Ara-bərəsində də süni qaydada düzəldilmiş fəvvarələr. Bizim kəndin daşlarına, sularına oxşatmaq istəyiblər, ancaq alınmayıb. Lakin adamlar bu süni mənzərəni heyranlıqla seyr edib guya feyziyab

olurlar. Şəhərdə bu cür təbii gözəlliklərin təşəbbüsçülərinə öz qəlbində - əhsən! - deyənlər də az olmur. Arxitektorlar da ki, belə-belə "novatorluqları" ilə fəxr edirlər. Əliquluuşağında gördüklərimi isə... möcüzə adlandırmaq olar. Kəndimiz qranit qayalardan qurşaq tutmuş Qalaça deyilən ağ tərənin ətəyində yerləşir. Quzey tərəfi qalın kollarla örtülmüş yallar, yamaclar, Güney hissəsi yalnız qartalların fəth edə bildiyi hündür qayalıqlardır. Qarşı tərəfdən uzaq-uzaq dağlardan baş alıb gələn sular axır. Və Ağca yazının geniş düzləri, Novlu və Gürcülü meşələri görünür. Boz yarpaqların kiçik dəlmə-deşiklərində özünə yuva quran Qızdarquşu, Göy qarğa, neçə-neçə rəngbərəng quşlar səhərdən axşamacan kəndin böyür başında cövlan edir. Yazı bulağının üst tərəfindəki qayalardan axan gur şələlənin hay-harayı dağları, dərələri lərzəyə salır. Bax, bu da varlığına inanıb, biyət etdiyim ilahi adlı gözəgörünməz "arxitektor"un yaratdıqları.

Bunlar möcüzələr diyarı kəndimin, sərnici tutub, inək sağan sinədəftər nənələrin yanıqlı bayatılarında vəsf olunan nisgilli, nəğməli hekayətlərdir.

Bəs onda saf ab-havasına, ilahinin əta etdiyi gözəlliyinə möhtac olan qarmaqarışq şəhərlər, qonşusu qonşusunun qapısını tanımayan şəhərlilər sənə niyə yuxarıdan baxır, ey kəndim?! Bəlkə qır yolların, simli-simsiz telefonların, göz vura-vura işıldayan işıqların, yarı doğma, yarı yad dillərdə çalib-çağıran radion, televizorun yoxdur, ona görə?! Ona görəmi bəzi-bəzi dö-nük sakinlərin səni tərki edir.

* * *

OTUZUNCU-QIRXINCI İLLƏRDƏ MAYIN İLK GÜNÜNDƏ ÖLKƏNİN HƏR YERİNDƏ OLDUĞU KİMİ, KƏNDİMİZDƏ DƏ QƏLƏBƏLİK OLURDU. Məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, kolxoz idarəsi qapı-qapı düşüb, evlərdən yığığımız xalı-xalçalarla, qırmızı parça üzərinə yazılmış şüarlarla bəzənirdi. Adamlar kəndin ortasındakı meydançaya toplaşib, şənlik edirdilər. Arıçı İzzətin qara zurnası zilə qalxırdı. Oğlu Turab dəf vururdu, anbardar Savalan dəm tuturdu. Uzundərə, Şalako, Ceyranı, Gəlinatlandı, Heyvagülü... oyun havaları kəndi başına götürürdü. Əlindən oynamaq gələn qız-gəlin, qocacavan iki-bir, üç-bir qol götürüb çalğıçıların qarşısında sındıra-sındıra süzürdülər.

Günortaya yaxın təzə paltar geyinmiş məktəblilər boy sırasına düzülüb nümayişə çıxırdılar. Öndə müəllimlər, arxada şagirdlər gedirdi.

Bu bir gündü, işçi gücü yoxlanır,
Milyon işçi küçələrə toplanır.
Al bayraqlar yel dəydikcə yellənir,
Küçələrdə odlu sözlər söylənir.

Müəllimlərin dönə-dönə əzbərlətdiyi bu cür sözləri xüsusi avazla oxuyur, ucadan şüarlar deyir, əlimizdə al bayraq kəndin küçələrini dolaşırdıq. Uşaqılı-böyükli hamı həyəət-bacaya, damların üstünə çıxıb bizə baxırdı. Nümayiş başa çatandan sonra Çinar bağına toplaşırdıq. Buradakı gölməçənin kənarında, ağacların qalın

kölgə saldığı yaşıl çəmənlikdə dairəvi bardaş qururduq. Dərs əlaçları, yaxşı oxuyanlar üzdə olurdular. Müəllimlər onlara xoş sifət göstərirdi. Bilikdə özünü doğrultmayan, tənbellik edən, geridə qalan şagirdlər isə, qab sındırmış pişik kimi özlərini gözükölgəli aparırdılar. Və dalda-bucaqda hərlənirdilər ki, müəllimlərlə üz-üzə, göz-gözə olmasınlar.

Hamının sevimlisi Gürcülü Hüseyn müəllim göy rəngli patefonunu qurub şagirdləri şənləndirirdi...

Kənddə cəmi-cümlətəni üçcə adamın patefonu vardı. İki müəllimlərdə idi, biri də sədrdə. İcərisi qırmızı məxbər, üzü göy və yaşıl patefonu olanlara kəndin varlı-hallısı, bəxtəvəri kimi həsəd aparırdılar.

İzzətin qara zurnasının, sədr və müəllimlərin patefonlarının səsinə-sədasını kənd toylarında da eşidirdik. Sazlı-sözlü aşqlar da hərdən kəndimizə güzar salırdı. Bizə doğma olan qara zurnanın səsinə, aşqların avazını eşidəndə nəinki kəndimiz, onu əhatə edən dağlar, daşlar da sevinib dilə gəlirdi.

* * *

1948-Cİ İLİN İSTİ YAY GÜNLƏRİ: İnstitutu bitirib rayona qayıdanda vaxtı ilə mənə coğrafiya dərsi deyən və xatirimi istəyən maarif şöbə müdiri İlyas müəllim soruşdu:

- Hansı kəndi istəyirsən?
- Öz kəndimi.
- Bəlkə sizi daha böyük məktəbə göndərək? Rayon mərkəzində saxlasaq necə?
- Yox, - dedim. - Mümkünsə elə öz kəndimə.

İlyas Səfərovla maarif şöbə müdiri, müəllim kimi yox, elə köhnə müəllim-şagird kimi danışdıq. O, yüngülcə gülümsəyib:

- Yaxşı, bir halda ki, öz kəndində işləmək istəyirsən, etirazım yoxdur, təki ürəyincə olsun, - deyib əmrimi verdi. Əlimi sıxıb mənə uğur arzuladı.

Qubadlının doqquz kəndində müəllim işləmişəm. Lakin ən unudulmaz anlarım Əliquluuşağında keçib. Çünki burada hər şey mənim üçün doğmaydı. Bir də ona görə ki, atam İldırım, ikinci anam Fatma ilə bir yerdəydim. Onlarla bir damın altında nəfəs alırdım. Atam da şagird vaxtımdakı kimi, tay dərs üstündə məni danlayıb dansamırdı. Çünki artıq müəllim olmuşdum. Böyük bir orta məktəbin tədris hissə müdiri idim. Ancaq buna baxmayaraq, yersiz bir hərəkətim onun diqqətindən yayınmırdı. Səhv iş tutanda məni məzəmmət edirdi. Mən isə artıq evlənməli oğlan olmağıma baxmayaraq, ondan çəkinirdim.

* * *

MUSİQİSİZ DARIXIRDIM. Kənddə də ki, işıq yox, radio yox.

- Bəs mən nə edirəm?! Eşitdim ki, təzə radioqəbuledicilər çıxıb. Özü də batareyə ilə işləyir. Qiyməti də 850 manat, bir aylıq maaşım qədər. Bu pula bir inək də almaq olardı.

Adını eşidib özünü görmədiyim radioqəbuledicinin baha qiymətə olması bir yana, heç tapılırdı ki? Danışdıqlar ki, rayona hərdənbir gəlir. Lakın hər adam onu ala bilməzdi. Çünki raykomun, ispalkomun lazım

bildiği adamlara xüsusi siyahı üzrə satılırdı. Ancaq qonşu Gorus şəhərində açıq satışda olurdu.

Məktəblilərin qış tətili günlərində fürsətdən istifadə edib radioqəbuledici almaq qərarına gəldim. Onda avtobus, maşın nə gəzirdi? Tərs kimi madyanımız da boğaz idi. Atam elə bu gün-sabahı gözləyirdi. Ona görə də madyanı tövlədən çıxartmırdıq. Atam ehtiyat edirdi ki, minilsə, yüklənsə qulun sala bilər. Ona görə də... Şaxtalı bir gündə, üç-dörd saatlıq piyada yolu olan Gorus şəhərinə ayaqla getməli idim. Atam mənim bu fikrimi biləndə başını buladı:

- Müəllim də oldun ağıllanmadın, - dedi. - Bu qarda, qiyamətdə radio nədir?! Pulun var, ver bir dəst kostyuma, geyin əyninə. Dəmir-dümürü neynirsən?! Barmağımı qatla, görüm bu boyda kənddə kimin radiosu var?! O radiodu, nədi deyirsən, yönü şey olsaydı, indi çoxdan alardılar. Elə bircə gözüaçaq, ağıllı sən sən?! Yenə o velosiped nağılını çıxartmaq istəyirsən?!

Tələbəçilikdə evdən xəbərsiz bir velosiped almışdım. Pulunu da kənddə hesabdar işləyən əmim oğlu vermişdi. Atam bunu eşidəndə od götürdü:

- Hə, elə bircə velosipedimiz çatmırdı - dedi. - Düzəlmişdi hər yarağımız, qalmışdı saqqal darağımız. Oğula bax! Oxudu, məktəb qurtardı, evə qazanc gətirdi, məni saxladı, indi də velosiped alır!.. Sən hələ tələbəsən! Velosipedlə dəftər-kitab tutmaz. Ona ki, şüurunun saldın, qurtardı getdi! Dərs-zad heç! Axırın da ya qara fəhləlikdə, ya da mənim kimi kolxozçuluq.

Doğrudan da velosipedə aludə olandan sonra dərslərimdən soyumuşdum. Kitab-dəftər yaddan çıxmışdı.

Mənim bu hərəkətim atama dərd olmuşdu. Velosiped alandan bəri mənə xoş qaş-qabaq göstərmirdi. Ondan bir söz soruşanda mənə cavab da vermək istəmirdi. Ona görə də bir-iki ay keçməmiş velosipedi başımdan elədim. Ondan sonra atamın mənimlə arası düzəldi. Həmişəki kimi xoş dillə danışmağa başladı.

İndi də radio... Atam bu məsələyə də əvvəlcə qol qoymurdu. Onu birtəhər yola gətirdim. Atamın mənə axır sözü bu oldu:

- Görürəm, kimsə səni başdan çıxarıb. Həvəsə düşməsən, neynək, get al. Ancaq yenə deyirəm, bu işdən də ağlın bir şey kəsmir. Axırı o velosiped nağılı kimi olmasa yaxşıdır. Çünki yönlü şey olsaydı, bu kənddə səndən də pullu, ağıllı adam var. Onlar çoxdan alıb gətirmişdi...

Sübh tezdən Gorusa yola düşdüm. Əslən Balasoltanlı kəndindən olan və tələbəçilikdən dostluq etdiyim Qulam müəllim məni tək buraxmadı. O da mənə qoşuldu. Şəhərə çathaçatda dedi ki, əvvəlcə Vağo kişi-yə baş çəkək. Dədə-babadan kirvəyik. Atam Seyfalyan bir evli kimidir. Gorusda onu tanımayan yoxdur. Hər yerə də əli girir. Radioqəbuledici məsələsində çətinə düşsək, köməyini əsirgəməz. Səhər-səhər onlarda bir stəkan çay içək, dincələk, sonra onu da yanımıza salıb bir yerdə dükanlara baxarıq.

Dostumun bu sözü radioqəbuledici tapmaq ümidi-mi bir az da artırdı.

Üçtəpə dağlarının ətəyində yerləşən Gorusun küçələri başdan-başa qarla örtülmüşdü. Tintlərdəki su kranlarından buz sallanırdı. Soyuq adamın iliyinə işləyirdi.

Şəhərdə tələsik addımlarla ora-bura şütüyən tək-tük adam gözə dəyirdi. İri bir yük avtomasını şəhərin ortasında ilişib qalmışdı. Sürücü nə qədər əlləşirdi, maşını batdığı yerdən çıxara bilmirdi. Şəhərin mərkəzindən keçib daş döşənmiş ensiz yolla sağa tərəf döndük. Qulam müəllim, geniş həyəti Gorus çayına uzanan və o qədər də təmtəraqlı olmayan ikimərtəbəli binanın taxta darvazasını işarə edərək:

- Vağo kirvənin evi bax, odur - dedi.

Qulam müəllim həyət darvazasının zəngini basıb, bir-iki dəfə ərklə - Vağo kirvə! Vağo kirvə! - deyib ev sahibini səslədi.

Dolu bədəni, alçaq boyu olan orta yaşlı bir kişi pilləkənlərdən asta addımlarla enib darvaza qapısını açdı. Qulam müəllim məni Vağo kişi ilə tanış etdi... O mənə könülsüz əl uzatdı. Qulam müəllimlə də yad adam kimi görüşdü. Elə bil, Qulam müəllimin yol boyu haqqında fəxrlə danışdığı həmin Vağo kirvə deyildi. Baxışları Gorus qışının sərt şaxtasından da soyuq olan Vağo kirvə Qulam müəllimi yanlayaraq:

- Ara, elə ki, sizi evə dəvət eləyə bilmirəm, utanıram - dedi - mənə ayıb oldu. Gərək bağışlayasınız. O kepolu evdədir. İndi maşın ki gəlsin, Yerevana getməlidir. Bir saat ki, keçsin, sizə gözləyəcəyəm. Ara, Seypalı kirvə ki, bunu bilsə, ölsəydim onnan yaxşıydı.

Danışıqdan hiss etdim ki, Vağonun evində ayrı qonaq var. Və bizim onunla görüşməyimizi istəmir. Ona görə də...

Şəhərin dükan-bazarlarına ötəri baş vurub saat yarımından sonra yenə Vağogilə qayıtdıq. Bu dəfə o, bizi

gülərlə qarşılıdı. Arvadı Akşen də məhrəm adam kimi qonaqlarına dil-ağız etdi. Oğlu Seryoja da Qulam müəllimi görəndə şad oldu. Vağo kişi bizi qonaq otağına dəvət etdi. Tez süfrə açıldı. Ortağına çay-çörək gəldi. Vağo bir siqaret yandırır tüstüsünü ciyərinə çəkdi. Və xəcalət çəkə-çəkə:

- Ara, Qulam, bu müəllim də ki, bizə elə birinci kərədi ki, gəlir - o, məni işarə etdi - gərək bağışlayasınız. Ara, bilmirsən e, bizim bu Qurgen bir həftə olar ki, Yerevandan gəlmişdi. Ara, böyük qardaş olsa da axmaq-axmaq danışır. Ara, özü də professordu, elil! Türkü görməyənə gözü yoxdu. Deyir ki, itini, qurduna görüm, türkü görmüyəm. Gərək türkü buralara qoymuyasan. Türk bizim düşmənimizdi. Erməniləri qırır genasidinə eləyiblər. Ki sizi görsəydi dəlisinə olacaqdı. Mənə qışqırır deyəcəkdi ki, sən türknən dostluğuna eləyirsən, mənim qardaşım olmayacaqsan...

Vağo bu sözləri ürək yanğısı ilə deyirdi. O, barmaqları arasında tüstülənən siqareti kötüyünəcən sümürüb söhbətinə davam etdi:

- Neçə dəpə sözüümüz çəpinə olub. Deyirəm ki, ara, Qurgencan, san oxuyub alim olmusan, mən o taxta zavodunda pəhlə qalmışam. Kartopdan, lobyadan əkib başımı birtəhər dolandırırım. Türklər bizim qonşumuzdur ki, onlarla mehriban olmayaq, işimiz aşmıyacaq. Sənin ki, toyun oldu, onda Seypalı qoyun gətirmişdi, balıq göndərmişdi... Mən də Seypaliya kartopdan, lobyadan pay qoymuşam. Atamız Ambarsumla, Seypalının atası Rüstəm neçə il dost olublar. İndi də Seypaliynan qardaşına kimiyəm. Sabah da Qulam

müəllimlə bizim Seryoja bir-birinə gedib-gələcək. Ara, Qurgen, bax belə dostluğuna yaxşıdı, yoxsa türkə düşmən olmaq?!

Vağo bunları deyib bir qədər də həyəcanlandı:

- Ara bizim bu Qurgen qabaqlar türkə, erməniyə pərq qoymuyub. Elə ki, Yerevana gedib, oxuyub alim olub, bir-iki dəpə də ki, Amerikaya, nə bilim Pransaya getdi, başına xarap elədilər. Deyir ki, türk erməniləri qırır. Mən də deyirəm, ay Qurgencan, köhnədən bir işdi olub gedib. Erməni türkü qırır, türk də erməniyə. Ara, elə bizim bu Gorusda qapısı qapısına olan iki əmi-oğlu bir-birinə öldürmədi?! İndi uşaqları dost olublar.

Vağo əlini Qurgenin divardan asılmış şəklinə uzadaraq:

- Ona hamısına deyirəm e, amma ki, paydasına yoxdur. Qurgen pikrindən dönmür. Elə deyir ki, türklər bizə qırır. Gərək haypına alağ.

Biz dillənmirdik. Vağo isə qardaşının barəsində narazı söz-söhbətinə ara vermirdi:

- Ara, deməyəsiz e, Vağo qardaşına istəmir, öz millətinə pis olub. Elə ki, bizim bu ermənilər oxuyub savadlı olurlar, başlarına xarablayır. İşləri də qarışdırır elə bizim bu Qurgen kimi professorlardır...

GORUSLU ERMƏNİ VAĞONUN BU SÖZLƏRİNİ SƏTİRLƏRİMƏ GƏTİRƏNDƏ BİR AY BUNDAN ƏVVƏL ÜZLƏŞDİYİM BİR ƏHVƏL YADIMA DÜŞDÜ. Dostlarımdan birinin evinə getmişdim. Yeddi yaşlı uşağı xəstə idi. Dedilər boğazı gəlib, qızdırması var. Ağbirçək nənə, nəvəsini bağrına basıb:

- Bax! Xəstəliyin inəklərə getsin - dedi.
- Yox, nənə, inəklər yazıqdı.
- Yaxşı toyuqlara getsin!
- Yox, nənə, toyuqlar da yazıqdır.
- Yaxşı sərçələrə getsin!
- Yox, nənə, sərçələr də yazıqdır.
- Yaxşı, onda xəstəliyin ermənilərə getsin!
- Hə, nənə ermənilərə getsin.

Nənə ilə nəvənin bu sözləri məni düşündürür. Düşündürür ki, mənsub olduğu millətə qarşı körpə qəlbində bu cür nifrət yaratmaqdan böyük xəyanət ola bilərlərmi?! Bax, budur, Qurgen Ambarsumyanların, Zori Balayanların öz millətinə göstərdiyi xidmətin nəticəsi. Ruslar buna "medvedniy sluq" (ayı xidməti) deyirlər. Yerində işlənmiş misaldır. Bizlərdə belə bir el sözü var: "Rəhmət düzənə, lənət pozana". Zorilər, qurgenlər, silvalar, robertlər... bais olduqları Xocalı vandalizmini özləri üçün qürur bilirlər. Lakin onlar bu əməllərlə, insanlıq tarixinin lənətlənənlər səhifəsində əbədi olaraq nifrətlə yad ediləcəklərini unudurlar. Görünür fəhlə Vağonu da narahat edən alim qardaşının tarixin qanlı, qara səhifələrində lənətlənəcəyi idi. O, iri bədənini yırğalayaraq bəlkə də bizə yarınırdı:

- Ee! Asdos - dedi - bilmirəm bu işlərin axırına hara gedib çıxacaq! - Vağo kədərli ah çəkib, yenə bir siqaret tüstülətdi...

Onun sözlərindəki bəzi səmimi etiraflarla yanaşı, bizi əhatə edən divarlardan asılmış şəkillərin məkrli baxışlarında türk millətinə qarşı kin-küdurət dolaşdığını da nəzərdən qaçırmırdım. Qulam müəllim kirvə-

sinin xoşagəlməz söz-söhbətindən təngə gəlmiş kimi saatına baxıb ayağa qalxdı və:

- Gedək - dedi - gün gödəkdə, baxaq, görək radio tapa bilirikmi. Olmasa ləngiməyin mənası yoxdur...

... Çox gəzib dolaşdıqdan sonra Vağo kirvənin bələdçiliyi ilə radioqəbuledici tapdıq. Azı otuz kiloqram ağırlığında olan dörd batareya, güclü qucağa yerləşən iri radioqəbuledici... İndi bunu necə götürək, necə aparaq?! Dərd bizi aldı. Bu heyndə yedəyində qatır olan orta yaşlı qadın küçənin qalın qarını yara-yara bizə tərəf gəlirdi. Təhər-töhüründən bilirdi ki, bizim el-obadandır. Qulam müəllim ona yanaşdı salam verdi. Sonra hardan gəlib, hara getdiyini soruşdu. Danışığından məlum oldu ki, qonşu Gürcülü kəndindəndir. Gətirdiyi bir qatır yükü odunu satıb, indi geri qayıdır. Ona tanışlıq verdik. Qadın kimliyimizi biləndə ürəklənən kimi oldu. Dərdi tərpendi. Taleyindən gileylənməyə başladı:

- Allah kəssin belə gün-saatı! Meşəyə get, nə zillət-nən odun yığ, qatıra yüklə, neçə saat yol gəl, bu qar-qiyamətdə qapı-qapı düş, axırda da əzab-əziyyətin özünə qalsın. Bir qatır yükü olana on manatdan artıq vermirlər. İndi gəl bunnan uşaq dolandır.

... Yedəyində qatır, əynində nimdan kişi sıyrıqlısı, başında qalın şal olan və sir-sifətindən kasıblıq yağan hündür boylu qadının sözlərini eşidəndə dilxorçuluğumuz bir az da artdı. O yerdəki radioqəbulediciyə, bir də bizə baxıb xəfifcə soruşdu:

- Bu dükənin qabağında niyə dayanmışınız?
- Vəziyyəti danışdıq... Qadın mərdliklə:

- Ulağa yüklənməli şeydisə, elə qatır boş gedir, gətirin atın üstünə. Mən piyada da gedərəm - dedi. - Onsuz da bu yollarda piyadaçılığa öyrəmişəm.

RADİOQƏBULEDİCİNİ APARMAQ ÜÇÜN BAŞQA ÇARƏMİZ YOX İDİ. Odur ki, bu söz bizim üçün göydəndüşmə oldu. Uzun sicimlə radioqəbuledicini, qurğusun kimi ağır batareyaları birtəhər qatırın belinə saldıq. Kasıb qadın əziyyətimizi çəkməyi özünə şay bilirdi. Biz isə ona əngəl olmaqdan daxilən xəcalət çəkirdik.

Qarlı-boranlı şəhəri tərk etdik. Yola körpü salmaq üçün ordan-burdan söhbət etməyə başladıq. Qatırın nalları töküldüyündən hərdən sürüşüb büdrəyir və tez də özünü düzəldirdi. Bizi qatırın yıxılmasından çox, radioqəbuledicinin sına biləcəyi narahat edirdi. Qadın sızıla-sızıla sözarası:

- Zəmanənin üzü qara olsun - dedi - kişi getdi davaya qayıtmadı. Heç qara kağızı da gəlmədi. Öldüsü-qaldısı, indi də bilinmir. Dörd uşağın əlində qalmışam. Mənim də kolxozçuluqdan başqa əlimdən heç nə gəlmir. Kolxoz da ki, quruca adıdır, bizə heç nə vermir. Meşələrin arasında bir az dəmyə taxıl əkilir, o da heç toxumunu görmür. Yazı əkinçiyik, qışı dilənçi. Az-çox yenə bu qatır əlimdən tutur. Hərdən bir yük odun gətirib satıram. Əlimə gələn qəpik-quruş da elə ancaq uşaqların əyin-başına, dəftər-kitabına çatır.

Qumsal yola çıxandan sonra qatırın ayağı daha sürüşürdü. Radioqəbuledicini də sicimlə qatırın belinə necə bərk-bərk sarımışdıqsa, əsla tərpənmirdi.

Artıq səsi bizə doğma olan Bərgüşad çayının sahi-

linə enmişdik. Çayın üstündən keçən Laləzar körpüsünə çatanda yolumuz haçalandı. Sağ tərəfə ayrılıb, körpüdən keçən yol Gürcülü kəndinə dikəlirdi. Biz isə sola dönməli idik. Və kəndə iki kilometr yol qalırdı.

Qaş qaraldıqca hava da tutqunlaşırdı. Tək-tək qar atırdı. Çayın soyuq-sazağı əhədimizi kəsmişdi. Qatırın yükünü açıb ehtiyatla yerə qoyduq. Sahibinə də satdığı odun qiyməti qədər pul verdik. Qadın ehtiyac içində yaşamasına baxmayaraq, pulu çox çətinliklə götürdü. O, cəld qatırın belinə aşırıldı və bizimlə xudahafizləşəndə:

- Siz Allah, bağışlayın, - dedi - evdə məndən başqa bişirib-düşürənim yoxdu. Uşaqlar indi yolumu gözləyir. Ona görə də tələsirəm ki, özümü evə çatdıram. Bir-iki qoyun-quzum var, onları da yerbəyer eləməliyəm. Yoxsa sizi gecənin dar vaxtı bu yolun ortasında qoyub getməzdim. Kəndinizə qədər aparardım. Necə olsa qadın xeylağyam, bivədə olduğundan...

Qadından üzr istəyib ona dönə-dönə razılığımızı bildirdik. O, qatırı mahmızlayıb qoşa Tağbəndli körpünü addadı və irəlindəki sərt yoxuşu bir göz qırpmında aşıb gözdən itdi.

Biz yolun kənarında dayanıb nə etmək barədə fikirləşirdik. Artıq tüfəng qaravuldan düşürdü. Bizdən bir neçə yüz metr aşağıda, çayın kənarındakı qamışlıqların arasından dikələn, ağ qayanın dibindən seyrək tüstü qalxırdı. - Yəqin balıqçılardı - öz-özümə düşündüm. Qulam müəllimi radioqəbuledicinin yanında qoyub tüstü qalxan tərəfə yönəldim. Zəndimdə yanılmamışdım. Kəndimizin torçularıydı. Xeyli balıq tutmuş-

dular. Ocaq qalayıb özlərini oda verir və yaş pal-paltarlarını qurudurdular. Məni görəndə şad oldular, həm də təəccübləndilər. Onlar beş nəfər idi. Hamısından yaşlı olan, hündürboylu Qəmbəroğlu Hüseyn irəli yeriyib:

- Müəllim, yol azmısan, nədi, bu soyuq-qiyamatda siz hara, bura hara? - ərklə soruşdu.

Vəziyyəti ona danışdım... Balıqçılar tələm-tələsik, yır-yığış edib bizə köməyə gəldilər. Hərə bir batareya götürdü. Radioqəbuledicini də Qəmbəroğlu Hüseyn qoltuğuna vurdu. Və hıqqana-hıqqana soruşdu:

- Müəllim nə ağırdı, axı bunlar nə olan şeydi?!

- Radioqəbuledicidi, - dedim - rayon mərkəzində küçələrdəki şalbanlardan asılan təvərə radiolar kimi danışır, çalır, oxuyur. Bunun üstünlüyü odur ki, xarici ölkələri də tuta bilir.

- Müəllim, almısan, yaxşı eləmişən, Allah xeyir versin. Ancaq bunun simi-zadı yoxdu?! Bəs onda nə təhər danışır?! - Qoltuğunda batareya, əlində balıq toru olan Xosu kişi söhbətə qarışdı.

- Xosu dayı, bunun da xüsusi antenası var. Ona görə də radio xəttinə ehtiyacı yoxdur, - cavab verdim.

Xosu kişinin yenə də ağılı bir şey kəsmədi:

- Müəllim, düzü belə şeyi birinci dəfədir görürəm. Ancaq ola bilsin Qubadlı, Zəngilanı, Laçını, ətraf şəhərlərin radiosunu tutsun. Ancaq tay Bakıya, Moskvaya, xaricə gedib çıxsın, ona inanma. Müəllim, bu Gorus ermənilərinin fırıldaqıdır, yəqin səni aldadıblar.

İxtisasca riyaziyyatçı olan Qulam müəllim də elmi dildə radioqəbuledici barədə xeyli izahat verdi. Lakin dediklərimiz heç birinin ağına batmadı ki, batmadı.

Bir başqası:

- Əşi, yəqin bu da elə o müəllimlərin, sədrin patefonu kimi bir şeydi. İntəhası bu yekəsindəndi. Ermənilər müəllimi xamlayıblar. - Yanındakının qulağına xısın-xısın pıçıldadı.

Qəmbəroğlu Hüseyn ağır radioqəbuledicini sağ qoltuğundan sol qoltuğuna keçirib:

- Müəllim, sənin dediyindən belə çıxır ki, bunu Əli-quluuşağının dərəsində qoysan Bakıda, Moskvada, sərhəddin o tərəfində olan ölkələrdə danışanların, çalılıb-oxuyanların səsini çəkib gətirə bilər?!

- Əlbəttə, - Qulam müəllim ona cavab verdi.

- Müəllim, məni qınamasaydınız, deyərdim ki, onda bu şeytan əməli. Əə, kəndin bu başında qışqırırsan, o başında eşitmək olmur. Necə yəni, bu balaca sandıq kimi şey, dünyanın o ucunda deyilənləri tutub gətirir. Burdan Bakıya maşınla, qatarla iki günə gedib çıxmaq olmur. - Bunu da hamıdan arxada gələn qoltuğunda ağır batareya olan cavan torçu dedi.

Qəmbəroğlu Hüseyn:

- Məndən olsa, müəllim, sədrin patifonundan alardın - dedi - ağıllı-başlı çalır, oxuyur. Bundan da, iki dəfə həm yığcamdı, həm də yüngüldü. Bu ağırlıqda şeydən ağılım bir şey kəsmir. Nisyə məsələyə oxşayır.

- Ə, bizim sədr pulu qoymağa yer tapmır. Əgər bu yönnü şey olsaydı, elə birinci sədrimiz alardı. - Xosu kişi dilləndi.

Qulam müəllim bu dəfə elmi-texniki tərəqqidən danışdı:

- Hələ bu nədi ki, - dedi - yaxın vaxtlarda televizorlar çıxacaq. Çalıb, oxuyanlar, danışanlar onun qabağındakı ekranda aydınca görünəcək:

- Müəllim bu lap ağ oldu - Xosu kişi Qulam müəllimin dediyinə rişxənd etdi - o cür sözləri eşit, amma inanma. Ə, kitabda yazılmağınan dəyil ha! Gözümlə görsəm də ona inanmaram. Gopa bax ee! Bakıda, Moskvada biri bizim bu İzzət kimi zurna çalacaq, Xosuynan, Qəmbəroğlu Hüseyn də ona tamaşa edəcək! Pah, ay inandım haa!

Torçular Qulam müəllimin yox, hamısı bir ağızdan Xosu kişinin sözünə qüvvət verdi...

Şaxtalı qış axşamında peyda olan radioqəbuledici barədə kəndlilərimin hərəsi bir söz deyirdilər...

Kəndə çatana qədər bu cür mübahisə və müzakirələr davam etdi...Yorğun-argın evə çatdıq. Atam gözücu radioqəbulediciyə, ağır batareyalara nəzər yetirdi, ancaq hesabı içəri verib bir söz demədilər.

Dincimi alıb özümə gələndən sonra mənimlə bir məktəbdə işləyən Qulam müəllimlə köməkləşib tələmtələsik radioqəbuledicini quraşdırdıq. Radioqəbuledici işə düşdü. Dalğaların yerini dəyişdikcə xışıltı, müxtəlif dillərdə danışılan qarmaqarışq səslər otağı başına götürmüşdü. Birdən qarmon dilləndi. Deyəsən çalan Teyyub Dəmirov idi. Sonra Həqiqət Rzayevanın, Sara Qədimovanın mələhətli səsi eşidildi. Atamın eyni açıldı. O yüngülcə gülümsəyərək:

- Yaxşı şeyə oxşayır, oğul - dedi. - Verdiyın pula dəyərmış.

Tutduğum işdən atamın razı qalması məni xeyli yüngülləşdirdi. Onun yorğun, təmkinli çöhrəsinə yayılan işıq bütün ağrımı-acımı, dünəndən bəri çəkdiyim əzab-əziyyəti, qışın soyuğunu unutdurdu. Bir də ki, axı bu, mənim evdə gözə dəyən ilk qazancım idi. Sən demə, övladın xoş əməllərindən doğan valideyn sevinci həmişə, hər kəsə müyəssər olmayan ilahi xoşbəxtliyi-dir. Məgər yersiz hərəkətlərimlə atamın ovqatını korladığım azmı olub?! Həmin anları qara bir ləkə kimi hələ də qəlbimin unudulmazlığından silə bilmirəm. Və bu, hələ də peşmançılığını çəkdiyim bir dərd kimi heç vəchlə məni tərk etmir...

RADİOQƏBULEDİCİ QURULANDAN SONRA HƏR AXŞAM EVİMİZ KONSERT ZALINI XATIRLADIRDI. Elə ki, günün qulağı batdı, evdə dinləyici əlindən tərənək olmurdu. Bu bizi əsla bezikdirmirdi. Çünki dədə-babadan qonaq-qarasız olmamışıq. Qonaq gələndə evimizin divarları da sevinirdi.

BİR DƏFƏ iki dəvəçi qonağımız vardı. Kəndə neft satmağa gəlmişdilər. Axşam içəridə qonaqların başı çay-çörəyə qarışan kimi yan-yörədəki qız-gəlin fürsət tapıb gecənin xəlvətində həyatimizə daxil olur, tələmtələsik barmaqlarını, dizini qatlayıb sakit-sakit gövşək vuran, neft dolu cılgılarla yüklənmiş dəvələrin balaca qulağına salır və dərhal da aradan çıxırdılar. Onların bu hərəkətinə qəbahət kimi baxmırdıq. Axı dəvədən və dəvəçidən nə gedirdi?! Fatma qocam deyirdi ki,

barmağı dəvənin qulağına dəyən qız-gəlinin əli bərəkətli olar. Çaldıqları nehrənin, tuluğun yağı yarı-bayarı artar.

Kəndə daxil olan yad adamların, ara-bərədə oynayan uşaqlara ilk sualı bu olurdu:

- Ə, bala, gecənin bu vədəsində kimin qapısına getsək bizi qonaq eləyər?!

Uşaqlar da bir ağızdan:

- İldırım əmigilə gedin - deyirdilər.

Heç vaxt qapımıza gələn qonağın qayıtdığını görməmişəm. Və biz buna şad olurduq. Fatma qocam deyirdi ki, qonaq tanımayan qapını, heç tanrı da tanımaz. Qonağın ruzusunu Allah özü yetirir.

XİDMƏT ETDİYİM RAYONLARIN BİRİNDƏ ƏLİ PULLA OYNAYAN MÜƏSSİSƏ DİREKTORUNUN İQTİDAR SAHİBLƏRİNƏ BİR BALACA İŞİ DÜŞƏNDƏ, SƏXAVƏTLƏ ƏLLİ VƏ YÜZ MİN MANATINDAN KEÇİRDİ. Və orda-burda fəxrlə danışırdı ki, filankəsə bir belə rüşvət pul verdim. Ancaq dostu, doğmaları üçün beş qəpik xərcləyəndə sanki canı çıxırdı. Və ya təsadüfən evinə gedib, bir loxma çörəyini kəsəndə elə bil əti kəsilirdi.

Qapısını qonağın üzünə çırpınları da çox eşitmişəm və görmüşəm. Həmin şəxslərin uğursuz axır-aqibəti də xatirə dəftərimin qara səhifələrindən silinmir.

- Qonağı sevməyəni Allah sevməz - kəlamı necə də müdrikcəsinə deyilib.

HƏLƏ UŞAQ VAXTLARIMDAN YADIMDADIR Kİ, qonağımız süfrəyə əl uzadanda - bismillah, - yeyib-içib ayağa qalxanda isə - süfrəniz bərəkətli ol-

sun, - deyirdi. Bəlkə də çörək təknəmiz, qapımızdan əskik olmayan qonaq-qoşağın xeyir-duası ilə bərəkət tapıb.

EVİMİZDƏ RADIOQƏBULEDİCİ QURULANDAN SONRA gəlib-gedənlərimiz də çoxalmışdı, bunu savab iş hesab edib xeyir-dua verənlərimiz də. El-obamızın içindən çıxan müğənnilərin, sazlı-sözlü aşuqların, tarın, kamanın, zurna-balabanın doğma səsi-sədası qonum-qonşularımızı necə ovsunlamışdısa, gecə yarıya qədər ilk dəfə gördükləri radio-qəbuledicidən ayrılı bilmirdilər. Çoxu da buna bir möcüzə kimi baxırdı. Və bəziləri inanmırdı ki, sandıqça boyda bir şey dünyanın hər yerindən xəbər verə bilər. Və dalda-bucaqda danışırdılar ki, yəqin elə bunun da içində pətifon kimi valdan-zaddan nəsə bir şey var. Yoxsa...

EH! BÜTÜN BU NAĞİL-HƏKƏTLƏR ELƏ BİLDÜNƏN OLUB. Sən demə, həmin əhvalatların üstündən yarım əsr keçib. Bəli, yarım əsr! İndi kimdir radio-qəbuledicidən ötrü sinov gedən?! Radio, maqnitafon, televizor qara qarışqa kimi bağlara, parklara, küçə və meydançalara, maşınlara, ciblərə, divarlara, kabinetlərə dırmaşib. Hamısının da üstündə "made in...". Di gəl ki, nə sözünü başa düşmək olur, nə avazını. Peyda olan yad və qarmaqarışıq sözlər, səslər ailələrdə də ikitirəlik salıb. Gözünü açıb arıçı İzzətin qara zurnasını, Xanın zənguləsini, Şəmşirin sazını dinləyənlər qışqırırlar ki, a bala, o televizoru söndür və ya o maqnitafonu bağla. Guppagupdan baş-beynimiz getdi. Yumurtadan dünən cücərib çıxan "made in..." düş-

günləri isə valideynlərinin sözünü bu qulağından alıb o qulağına verirlər. Televizorun qabağından bir addım o tərəfə çəkilmirlər. Sühün gözü açıldı, gecə yarıdan keçənədək yapışb qalırlar televizorun, maqnitafonun qabağında və yad musiqiçilərin əsirinə çevrilirlər. Kitab-dəftər də ki... qalır o tərəfdə. Bir də ki, axı nə zillətlə müstəqillik əldə etmişik, insan azadlığı mühitində yaşayırıq, demokratik yola çıxmışıq. Əli qələm tutan qəzet açır. Qəzetçi əlindən tərپənmək olmur. Onlarla, yüzlərlə partiya lideri prezidentlik cıdırında dəridən-qabıqdan çıxıb millətə ağ günlər vəd edirlər. Ona görə də canım-gözüm, bu basabasda, bu vürhəvürdə dərs oxumaq üçün həmişəki kimi əziyyətə qatlaşıb baş sındırmaq nə lazım?! Təki papaların, mamaların canı sağ, cibi dolu olsun! Ondən sonra müəllimdən "5" yox e, istəsən "8", "9", "10", "20", "30", "50" qiymət də ala bilərsən! Yoxsa arıçı İzzətin qara zurna pülədiyi vaxtlarda olduğu kimi...Səhərdən-axşamacan kitab oxumaqdan, yazı yazmaqdan gözümüzün qarası getmişdi. Bir gün dərsə getməyəndə və ya aşağı qiymət alanda valideynlərin qaş-qabağı yer süpürürdü, evdə dava-dalaş göyə qalxırdı...

EY QƏLƏM! AXI, NƏ LAZIMDI BÜTÜN BU OLAB KEÇƏNLƏRİ DİLƏ GƏTİRMƏK? Məgər bilmirsən ki, keçid dövrüdür?! Bəli, keçid dövrü! Patamdarıda evlər ucaldılır ki, gəl görəsən! Baxanda adamın başından papağı düşür. Sahibləri kimdir?! Məmurular, nazirlər, icra başçıları, təzə peyda olan gədə bəylər... Çoxu da bir loxma çörəyə möhtac olan yaxın, uzaq, kasıb-kusub, əlsiz-ayaqsız qohumlarının adı-

na... Bir də ki, keçid dövründə kim kimədir. Bacarana baş qurban... Altda qalanın da canı çıxsın.

* * *

BURADA YADIMA BİR ƏHVALAT DÜŞDÜ. Vaxtı ilə təhlükəsizlik orqanlarında işləyən və yaxınlıq etdiyim, ağstafalı balası Əhməd Məmmədovla dəniz-kənarı parkda gəzirdik. Söhbətin şirin yerində müsa-hibim ayaq saxladı. O, yaxınlıqdakı skamyada tənha oturmuş yaşlı adamı işarə edərək:

- Bilirsən o kimdir?

- Xeyr, tanımadım, - cavab verdim.

- Yemelyanovdur, - dedi. - Stepan Fyodoroviç. Uzun müddət Respublika Xalq Daxili İşlər komissarı, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri olub. Bağırov-la birlikdə tutmuşdular. Neçə il yatandan sonra çıxıb. İndi gərək ki, Daxili İşlər Nazirliyinin hansı kolonun-dasa ixtisası üzrə sex ustası işləyir. Necə olsa böyüyüm olub, mənə az-çox hörməti keçib, bir idarədə işləmişik. Etiraz etməsəydiniz ona ayaqüstü salam verib, halını soruşardım. Yuxarıdan aşığı düşmüş adamdır. İndi hamı ondan qaçır. Görüşsək pis olmaz. Allaha da xoş gedər.

Etiraz etmədim. Onlar ehtiramla görüşdülər. Mən isə Stepan Fyodoroviçə ilk dəfə rastlaşdığım şəxs kimi elə-belə, nəzakət xatirinə əl uzatdım. Əhməd köhnə komissarının yanında əyləşdi. Mən də ona baxdım. Onlar vaxtı ilə işlədikləri kollektivdə olub keçən bəzi əhvalatlardan söhbət saldılar. Mənsə dinib-danışmadan jurnalist marağı ilə Stepan Fyodoroviçlə, Əhməd

Məmmədova diqqətlə qulaq asırdım. Birdən Yemelyanov qaşlarını çatıb özündən asılı olmayaraq köhnə əda ilə üzünü Əhməd Məmmədova tutdu:

- Axmed, - dedi - bu nə qayda-qanundur?! Qulağıma elə əcaib şeylər çatır ki, quruyub qalırım! Rüşvətخورluq həddini aşıb! Hətta eşitdiyimə görə hansı rayonunsa başçısı, sekanın öz aparatında, Mərkəzi Komitənin katibinə rüşvət verdiyi yerdə yaxalanıb. Bu, dəhşətli məsələdi!! Bizim vaxtımızda belə biabırçılıqlar ola bilməzdi! Bağirov adamın dərisini soyardı!

- Stepan Fyodoroviç, gəl düzünü danışaq. Axı sizin vaxtınızda haqsızlıqlar az olmayıb - Əhməd Məmmədov bu sözü çox yumşaq, bir qədər də məhrəm adam kimi dedi.

- Doğrudur, bizim çoxlu səhvlərimiz olub. Mən bunu qətiyyənlə danmıram. - Stepan Fyodoroviç müsahibinin iradə ilə razılaşdı. - Düzü, o vaxt qurunun oduna yaş da yanıb. Bağirov da, mən də bunu məhkəmənin gedişində anlayıb başa düşdük. Haqsız yerə çoxlu adamlar güdaza gedib. Onun altını da çəkdik... Ancaq rüşvətخورluq, qənimətçilik yox idi. Düzlük idi, hamı qanundan qorxub çəkinirdi. Quru maaşdan başqa heç bir gəlir güdmürdük. Bir nəfər rəhbər işçi cəsarət edib, ayağını əyri qoya bilməzdi - Stepan Fyodoroviç bunları deyib gülümsündü və nəyi isə xatırlayıb, ani fikrə getdi. Sonra əyləşdiyi skamyada Əhməd Məmmədova tərəf dönərək:

- Onda Xalq Daxili İşlər komissarı işləyirdim - dedi. - Təhlükəsizlik orqanları da, polis də mənə baxırdı. Bağirov mənə inanıb etibar edirdi. Onun yanında

böyük hörmətim vardı. Bizim arvad bir-iki dəfə mənə eşitdirdi ki, qızın ərə gedən vaxtıdır. Gözaltısı da var. Ona yüngülvari cehiz düzəltməliyik. Çox yox, iyirmicə kiloqram yun tapsaydıq, pis olmazdı. Qıza yorğan-döşək düzəldərdik. Qalanı asandı, mağazalardan tapmaq olar, bircə yun məsələsi...

Yemelyanov başını bulayıb təəssüflə güldü:

- Arvad lap dəngimi aparmışdı - dedi. - Axır ki, inzibati orqan işçilərinin növbəti respublika müşavirəsindən sonra kənd rayonlarından birinin nəçənnik NKVD-sini saxladıb, kabinetimə dəvət etdim. Onu yaxşı işçi, təmiz adam kimi tanıyırdım. Nəçənniyi əvvəlcə sorğu-suala tutdum. Bazarda ətin, yağın, pendirin, o cümlədən yunun neçəyə getdiyini soruşdum. Əslində məqsədim yunun qiymətini bilmək idi. Onu da bu cür dolayı yolla öyrəndim. Və dəmir kassamı açıb ona 20 kiloqram yunun pulunu verdim. Dedim ki, xeyir iş üçündür. Bunu ikimizdən başqa heç kəs bilməməlidir.

Yemelyanov onu izləyən varmış kimi, şübhəli baxışları ilə yan-yörəsinə göz gəzdirib söhbətinə davam etdi:

- Həmin adam gedəndən sonra ağıma cürbəcür qaraltı gəldi. Birdən Bağirova çatır... Eşitsə ki, işçimə yun aldırmişəm, onun əlindən necə qurtararam?! Əzizi də olsam, elə təkcə bunun üstündə axırıma çıxar. - Qəlbimdə baş qaldıran qara şübhələr getdikcə dərinləşməyə başladı. İki-üç gün yata bilmədim. Yuxum ərşə çəkildi. Evdə acığımlı arvadın üstünə tökdüm. - Durduğum yerdə məni işə saldın - deyib onu xeyli danladım.

Həyat yoldaşıma heç vaxt o cür ağır sözlər deməmişdim. Bir neçə gündən sonra sekadan zəng vurub məni büroya çağırtdılar. Deyilən vaxt Mərkəzi Komitədə oldum. Artıq büro başlanırdı. Belə vaxtlarda Bağirov məni büro iclasından yarım saat qabaq qəbul edib bəzi şeylər soruşardı. Bu dəfə o cür olmadı. Elə birbaşa büro zalına daxil oldum. - Həə, deməli, yun məsələsi şefə çatıb. Yoxsa həmişəki kimi bürodan qabaq mənimlə görüşərdi. - Bir də ki, adətən büronun gedişində Bağirov danışıqda tez-tez üzünü mənə tutardı. Bu dəfə əsla mənə tərəf baxmadı. Artıq yəqin etdim ki, yun məsələsini ona hansı kanallasa deyiblər. Düzü, vahimə məni götürdü. Bürodə danışılanlar qulağıma çatırdı, dərəkəmə yox. Çünki öz harayıma qalmışdım. Kimin nə dediyini sanki eşitmirdim. Dərd məni götürmüşdü. Bağirovun mənə edəcəyi qəzəbli hücum və vəziyyətdən çıxış yolu barədə düşünürdüm. Gicəllənən kimi oldum. Başımı aşağı əyib çibimdən bir dərman çıxarıb atdım. - Zəhrimara qalsın o iyirmi kilo yun! Qız da ərə getməyə vaxt tapmışdı. Arvad da məni əngələ saldı. - İndi gəl Bağirova cavab ver - Daxilən yalnız bunları düşünürdüm.

Stepan Fyodoroviç döş çibindən iki siqaret çıxarıb birini alışırdı:

- Çəkən deyiləm - dedi - ancaq ehtiyat üçün çibimdə bir-ikisini qoyuram. Dilxor olanda, əsəbləşəndə, hövsələmə tüstü verirəm. - O bunu zarafatyana deyib əlavə etdi: - Büro iclası qurtardı. Mən sekanın binasından necə çıxdım, maşına necə əyləşdim, bilmədim. Birbaşa idarəyə gəldim. Həmin gün heç kəsi qəbul etmədim.

Əlimi ağdan-qaraya vurmadım. Yalnız aqibətimi düşünürdüm. Hər an Bağirovun telefon zəngini gözləyirdim. Bilirdim ki, məni çağırub dərsmi verəcək. Sonrasını da Allah bilir. - Qudurmusunuz! Vəzifənizdən sui-istifadə edirsiniz! Rayonlardan müftə yun gətirirsiniz! Alverə qurşanmışınız! Özü də kim, kim?! - Əliyərilərə, oğrulara, qənimətçilərə, nadürüslərə, rüşvətخورlara qarşı mübarizə aparan mühüm idarənin başçısı!! Partiyanın çörəyi burnundan gəlsin! Səni adam eləyən quruluşa xəyanət yolu tutmusan! - Bax, Bağirovdan mütləq bu sözləri gözləyirdim. Ondan eşidəcəyim bu qəzəbli sözlər məni lap üzmüşdü.

Yemelyanov əyilmiş qəddini düzəltdi. Həmin anları yaşayırmış kimi köks ötürdü. Və yenə sözünə davam etdi:

- Bağirovun mənə bu cür, bəlkə də bundan ağır sözlər deyəcəyinə şübhəm qalmamışdı. Düzdür, onun mənə çox böyük inamı və ehtiramı vardı. Ancaq bununla yanaşı, kiçik bir səhvün üstündə məni məhv edə bilərdi. Bunu yaxşı başa düşürdüm. Odur ki, neçə gün özümə gələ bilmədim. Hər yatanda bir ovuc əsəb və yuxu dərmanı atırdım. İnanırsınızmı ki, on-on beş günün ərzində neçə kiloqram arıqlamışdım?! Sir-sifətim də dəyişmişdi. Hətta müavinlərimin biri məndən soruşdu ki, Stepan Fyodoroviç, axı sizə nə olub?! Son günlər gözümə birtəhər dəyirsiniz? Xəstələnib eləməmişiniz ki?! Müavinimə dedim ki, öz işinizlə məşğul olun, elə bir narahətçilik yoxdur. Prosto özümü bir balaca soyuğa vermişəm, o da keçib gedər.

Birdən köhnə generalın gözləri işıqlandı:

- Hə, - dedi - bir axşam Bağirovun iştirakı ilə Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli qonaqlar üçün banket təşkil olunmuşdu. Ziyafətdə mən də iştirak edirdim. Qonaqlıq gecə yarıya qədər çəkdi. Hamı yeyir-ıçır, danışır, gülür, mən isə öz başımın harayındaydım. İçəridən nə çəkirdim, onu Allah bilirdi. Qarnıma qara sancılar dolmuşdu. Bağirovun isə kefi durulmuşdu. Məclis qurtarandan sonra Bağirov dənizkənarına gəzməyə çıxdı. Mən də ona qoşuldum. Ayrı cür də ola bilməzdi. Axı şefi müşayiət etməli idim. Saatının xoş vaxtı idi. Ona görə də mənimlə açıq-saçıq danışdı. Mənə Stepan deyə müraciət edirdi. Artıq ona söz deməyin məqamı idi. Fərsətdən istifadə edib özümü cəmləşdirib və:

- Mircəfər Abbasoviç, - dedim, - yeri olmasa da icazə versəydiniz sizə bir söz deyərdim. Bəri başdan bu barədə sizdən dönə-dönə üzr istəyirəm.

- Buyurun, buyurun, çəkinməyin.

- Mircəfər Abbasoviç, məni siz tərbiyə edib bu həddə çatdırmısınız, - dedim. - Ömrüm boyu yaxşılığınızı unutmam. Sizə axıra qədər də sadıq qalacağıma əmin ola bilərsiniz. Ancaq son günlər çox narahatam. Çünki kobud bir səhvə yol vermişəm. Güman ki, bundan xəbəriniz var. Əgər bilmirsinizsə mən bu səhvi sizdən gizlədə bilmərəm. Ona görə də icazə verin deyim, cəzam da nədir, verəsiniz.

- Eşidirəm, Stepan, - cavab verdi. - O nə səhvdir?

Məsələni olduğu kimi ona danışdım... Bağirov bir qədər ciddiləşdi və:

- Bu barədə məlumatım yoxdur - dedi - mənə də o

haqda söz deyən olmayıb. Bir də ki, axı burada nə böyük qəbahət var! Siz heç də pis bir iş görməmişiniz. Qızı hörmətlə köçürmək lazımdır. Sizin narahatçılığınız əbəsdir.

Stepan Fyodoroviç cib yaylığını çıxarıb, dərin qırıqlar çökmüş, zəhmli sifətində puçurlanan təri silərək:

- Bağirovun bu sözündən sonra elə bil üstümdən ağır bir yük götürüldü. Sankı anadan təzə doğuldum. - O heylə adam idi, - əlavə etdi, - hər hansı bir səhvə görə atasından da keçməzdi. Qubada yaşayan bacısı Seyid Fatma hansı kolxozdansa bir maşın müftə ot gətirmişdi. Bir də ki, deyəsən işıq pulunu bir il gecikdirmişdi. Onun üstündə doğma bacısını cəzalandırmaq istəyirdi! Özü də necə cəzalandırmaq?! Dirənmişdi ki, Seyid Fatma sürgün olunmalıdır! Büro üzvləri böyük çətinliklə onu bu fikrindən döndərə bildilər...

Qoca general bunları deyib susdu. O daha bizə baxmırdı. Öz daxili aləmindəydi. Zəhmli baxışları Xəzərin maviliklərində ilişib qalmışdı. Biz dillənmişdik. Mən onun dediklərini öz-özlüyümdə saf-çürük eləyirdim. Stepan Fyodoroviç birdən dirçələn kimi oldu. Ayağa qalxıb, vaxtı ilə qapısını ehtiyatla açan Əhməd Məmmədova:

- Bağışlayın, sizi söhbətə tutdum, - dedi. - Yəqin işiniz-gücünüz var. Di sağ olun!

Biz onunla xudahafizləşib aralaşdıq. Qoca general hələ də tənha, lal-dinməz oturub nə barədəsə düşüncədə. Xəzər isə hey sahillərini döyəcləyirdi. Elə bil köhnə generalın vaxtı ilə etdiklərini onun üzünə vururdu.

İNSANIN İNSAN BARƏDƏ BİRDƏN-BİRƏ FİKİR YURÜTMƏSİ... Bunu asan hesab edənlərə nə deyəsən?! Kəndimizdə deyirlər ki, sözü dağ eləməmiş danışma. Və ya sözü ağzında bişirməmiş demə. Bəzən görürsən ki, yuxarıların ab-havası ilə yaşayan alim, filosof şair, natiq televizor ekranında və mətbuat səhifələrində, ya da ki, hər hansı gur yığıncaqda gözünü yumub, ağzını açıb kiminsə barəsində canfəşanlıqla fikir yürüdür. Ya yaxşılıqına, ya da pisliyinə. Ya vəzifə köhləninə süvar olan birisi mədh olunub göylərə qaldırılır, ya da ki, baltasını itiləyib yıxılanı usanmadan şil-küt eləyib qoyur orda. Ancaq haçansa, tarixin ələyi, xəlbiri iş düşəndə nifrət, qınaq yeri ola biləcəyini unudur.

ONDA NAXÇIVANA TƏZƏ GETMİŞDİM. Cəmi iki il olardı işləyirdim. Adamları o qədər də dərin-dən tanıyırdım. Radio Verilişləri Komitəsində işçilərlə ordan-burdan, yaradıcılıq məsələlərindən danışırıdım. Qapı açıldı. İçəri daxil olan bazburutlu adamı görən kimi hamı ayağa qalxıb ona ikiəlli salam verib, ehtiram göstərdi. Radio Verilişləri Komitəsinin sədri onu mənimlə tanış edib:

- Filan idarənin rəisidir - dedi. - Çox yaxşı işçidir. Adamlığına da söz yoxdur. Uşaqla uşaqdır, böyüklə böyükdür. Mətbuat işçilərinə də böyük hörməti var...

Mülayim danışığı, aydın baxışları, sadə davranışı, nəzakətli hərəkətləri olan bu adam elə ilk görüşümüzdə mənə də xoş təsir bağışladı.

Onun adı hər yerdə hörmətlə çəkilirdi. Deyirdilər

bu çağacan bir adama yamanlığı dəyməyib. Hamıya əl tutur, heç kimin xeyir-şərindən qalmır, çörəyinin də düşmənidir. Bircə manatı olsa, dostundan əsirgəməz. Təşkilatçılıq işlərində də ona çatan olmaz.

Di gəl ki, Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Xurşud Mamedovun bu adamı görən gözü yox idi. Keçirilən yığıncaqlarda onun barəsində nələr demirdi! - Mənəviyyatını itirmiş adamdan idarə rəisi olmaz! - İnsan özünü nə qədər alçaldarmış?! Çirkin əməllərlə məşğul olan belə rəislər bizə lazım deyil! O, partiya sıralarında da qala bilməz! Cəmiyyəti bu cür riyakar idarə başçılarından təmizləməliyik...

Vilayət başçısının rəis barədə dediyi həqarətli sözlər heç də hamının ürəyincə deyildi. Dalda-bucaqda cürbəcür sözlərlə buna etiraz edənlər də az olmurdu:

- Xurşud Mamedov çox namərd adamdır. O cür rəisə qarşı prosto vicdansızlıq edir...

- Bu katib Bağirov dövrünün ab-havası ilə işləyir. Təmiz işçilərə heç nədən qara yaxmaq onun canında-qanındadır.

- Bu rəis kimi ağıllı, nəzakətli adam var?! Amma gör də, vilayətin başçısı hər dəfə haqsız yerə onu rüsvay eləyib qoyur orda...

Bu cür etirazlar, incikli söz-söhbətlər mənə də sirayət etmişdi. Sonra böyük komissiya töküüb, rəisin başçılıq etdiyi sahəni yoxlamağa başladılar...

Vilayətin başçısı ilə görüşümdə sözarası dedim:

- Məncə bu rəis siz deyən qədər də naqis adam, pis işçi deyil, nə düşmüsünüz onun üstünə?!

Mənə böyük ehtiramı olan Xurşud Mamedov yana

darlanmış gümüşü saçlarını əli ilə alnından yuxarı qaldırıb xəfifcə gülümsündü:

- Necə bəyəm, olmaya dostunuzdu?! - deyib mənim sözümdən təəccübləndiyini bildirdi.

- Xeyr! Elə bir yaxın dostluğum yoxdu, camaat arasında sayılan adam kimi, ona hörmətim var, - dedim.

Xurşud Mamedovla rəsmi yox, bir-birimizə məhəmə olan adam kimi danışmışdım. O, gözlərini qıyıb mənə zəndlə baxdı və soruşdu:

- Heç bilirsiniz o nə yuvanın quşudur?!

Dillənmədim. Katib inanıb etibar etdiyi jurnalist kimi ürəyini mənə açıb, məsələnin kökünü danışmalı oldu:

- Sizi qınamıram, - dedi. - Onu mən də yaxşı adam, bacarıqlı işçi kimi bilirdim. Amma sən demə... Bu nə riyakar adamdır!! Son vaxtlar mənim barəmdə yuxarılara tez-tez böhtan dolu anonim məktublar gedir. Özü də ardı-arası kəsilmədən. Müxtəlif imzalarla. Bakıdan, Moskvadan, Leninin mavzoleyindən belə, bütün ünvanlara... Özü də görün nə yazır? Xurşud bacı belə elədi, Xurşud bacı rüşvətə qurşanıb... Təsəvvür edirsinizmi?! Cürbəcür təhqiramiz sözlərlə... Dilə gətirilməsi mümkün olmayan çirkin ifadələrlə...

Katib sol tərəfdə cingildəyən hökumət telefonuna cavab verib, dəstəyi sakitcə yerinə qoydu. Və qamətini mənə tərəf meyilləndirib söhbətinə davam etdi:

- **MƏRKƏZİ KOMİTƏ İLƏ MƏSLƏHƏTLƏŞDİK...** Dövlət təhlükəsizlik orqanlarına göstəriş verildi... Müəyyən kanallarla anonim məktubun müəl-

lifləri araşdırıldı. Məlum oldu ki, içimizdə olanlardan biri... sizin o yaxşı adam hesab etdiyiniz rəisə müəyyən faktları ötürür. O da fabrikdə işləyən qızına yazdırıb, başqa-başqa imzalarla, ora-bura göndərir. Siz bir baxın, ata qızını nəyə təhrik edir?! Rəis başqa əməllərlə də məşğuldur... Onun özü cəhənnəmə, burda hələ ərə getməmiş bakirə qızı bədbəxt olur. Ona görə bu məsələni hələlik açıb-ağartmırıq. Örtülü saxlayırıq. Başqa bir adla rəis də, ona dil verənlər də ciddi tənbeh olunacaqlar... Bunu nə katiblər, nə də ki, büro üzvləri bilir. Təkcə sizə deyirəm. Sekanın da bu işdən xəbəri var.

Katib danışdıqca mən rəis barədəki yanlış fikrimin xəcalətini çəkirdim...

ATAM DEYƏRDİ: Dibi görünməyən quyuya daş atmazlar.

Eh! Dibi görünməyən dərin-dərin quyulara, öz çəkisindən də ağır, iri-iri daşlar atan o qədər dayazlar törəyib ki... İllahımdakı sonradan-sonraya peyda olan "made in..." qiyaqəllər...

EY QƏLƏM! GÖRÜRƏM, MÜRƏKKƏBİN TÜKƏNİR. Yorulub heydən düşürsən. Və üzümə ağ olub demək istəyirsən ki, çox da ucundan tutub ucuzluğa getmə. Nə qədər yazıb pozsan da, bu dünyanın qeyli-qalı qurtaran deyil. Ötən payızdan bəri kağızlarla əlləşdiyən bəsdir. Daha yetər. Artıq bahar da qurtarır, yaya az qalır. Çox da uzağa getmə, nöqtə qoy bu hekayətlərə.

NƏ DEYİRƏM, ELƏ ÖZÜM DƏ DİRƏNMİŞƏM. Ancaq ərsə çatan əsərimizi mömin bir kişinin sözləri ilə bitirək. Bibimin əri Məşədi İbrahim deyərdi:

- UŞAQLA YOLDAŞ OLMAYASAN. Çünki sən yıxılarda gülür, özü yıxılarda ağlayır.

BİR DƏ ONU DEYƏRDİ: Bir tulanın hürməyindən deyiləm, onun səsinə yüz köpək oyanır.

SORUŞURDUQ Kİ, MƏŞƏDİ, BU NƏ SÖZ-DÜ?! Məşədi izah edirdi ki, işim-peşəm kəndbəkənd gəzib doşab satmaqdır. Yad bir kənddən keçəndə görürsən ki, bir tula başlayır hürməyə. Nə yaxın düşür, nə də ki, tutur. Ancaq onun səsinə ordan-burdan yüz köpək oyanıb tökülür üstümə.

MƏŞƏDİ BİR DƏ BELƏ BİR ƏHVALAT DANIŞIRDI: Gorus bazarında min manata bir at aldım. Atın belinə qalxanda dedim ki, ay uşaqlar! Düz, qeyridüz bu sevdanı elədim. Qabağıma çıxan atcıl adamlar deyəcək ki, Məşədi, yaxşı almısan, at da ki, cins atdı. - Allah onun atasına rəhmət eləsin! Qapısı at, it görməyən nadanın biri də qulq qoyub deyəcək ki, Məşədi, atın orası elədi, burası belədi, özü də qiymətdə səni aldadıblar - onun da lap atasının gorunu belə-belə eləyim... Bilmir ki, təzədən atı geri qaytaran deyiləm! Tay nəhs gətirib ürəyimə niyə xal salır.

Məşədi bu sözləri deyib düşür yola. Şəhərdən çıxanda ömrü at belində keçən Eyvazlı Yadigar kişi ilə rastlaşır:

- Salam.
- Əleykəssalam.
- Məşədi, deyəsən təzə at almısan?
- Bəli.
- Neçəyə?
- Min manata.

- Məşədi, yaxşı almısan, xeyirli olsun. Verdiyin pulu dəyər. Atın da bütün nişənləri yerbəyerindədir.

Məşədi:

- Sağ ol, Yadigar, Allah atana rəhmət eləsin - deyib ona razılığını bildirir.

İrəlindəki kənddən keçəndə, qapısında dördayaqlıdan bir pişiyi də olmayan, köhnə kommunist Qaraş Babayevlə üzləşir. Qaraş da ki, bir Qaraşdır. Adı dillər əzbəri. Bir dəfə hirsələnib, arvadı o ki var əzişdirir. Kolxozun partkomu onun bu hərəkətini dərhal raykom katiblərinin ovcuna qoyur...

Qaraşın, kommunistə yaraşmayan hərəkəti raykomda müzakirə olunarkən, and içib aman edir ki, arvadı döyəndə kommunist olmamışam.

- Necə yəni kommunist olmamısan?! Bu nə sözdür?! - Katiblər düşürlər onun üstünə...

- Yoldaş büro üzvləri, məgər mənə inanmırsınız?! And olsun Leninin goruna, onda kommunist deyildim. Arvadı döyəndə, partbiletini qoltuq cibimdən çıxarıb, əskiyə büküb toyuqların taxçasına qoymuşdum.

Büro üzvləri şaqqanaq çəkib gülürlər. Amma Qaraş Babayev buradan çox pərt çıxır. Çünki ona bir partiya damğası yapışdırmışdılar.

Qaraş bu dəfə Məşədi İbrahimlə rastlaşanda ötkəm səslə, bir qədər də ucadan:

- Məşədi, deyəsən təzə yabı almısan?!
- Bəli.
- Məşədi, neçəyə almısan?!
- Min manata. - Məşədi sakitcə ona cavab verir. Qaraş başını bulayır və:

Əli İldırımoglu _____

- Pahoo! Məşədi, səni yaman xamlayıblar! - deyir.
Çox baha almısan! Özü də təhər-tühüründən yönnü ata oxşamır.

Məşədi dilxor olur və:

- Qaraş, səninkin də demişəm - cavabını verir və ata bir qamçı çəkib başını buraxır...

Mənimsə ilham köhlənim izim, sözüm qırılıb qalan enişli-yoxuşlu cığırları dördnala çapıb, bax buradaca mənzil başına çatdı.

* * *

Yenə də... Yenə də Şüvəlan ünvanlı yad və doğma məkan. Qarıyıb-qartımış qoca tut, ahıl qələm əhli, yönü dənizə olan birmərtəbəli ev, ağacların dincliyinə qənim kəsilən aramsız, amansız küləklər...

*5 iyun 1999-cu il.
Şüvəlan*

BABA

VƏ

NƏVƏ

*(Eyniadlı povestin əsasında
yazılmış səkkiz şəkildən ibarət
iki hissəli pyes)*

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Mürşüd baba	
Şahin	- onun nəvəsi
Canpolad	- Mürşüdün oğlu
Xavər	- Şahinin anası
Müşkünaz	- Canpoladın məşuqəsi, həm də Şahinin gözüne görünən şeytan
Tohid	- həkim
Qaplan	- həyat iti

Hadisələr Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan kəndlərinin birində vəqə olur.

BİRİNCİ HİSSƏ

Birinci şəkil

Təmiz səma, ulduzlu gecə. Göy qübbəsində bədirlənmiş ay boylanır. Mürşüd babanın həyəti ayın gümüşü nuruna qərq olub. Bütün kənd rəya içindədir. Sühə yaxın bir vaxtdır. Ağacların arasından kəndin ortasındakı qədim məscidin uçuq minarəsi görünür. Mürşüd baba pəncərənin qabağında namaz qılır. Yan tərəfdə Şahin dayanmışdır. O ağ gecə köynəyindədir. Güclə nəfəs alır. Heyranlıqla göylərə baxır. Mürşüd baba namazını qılıb qurtarandan sonra, üzünü uçurulmuş məscidə tərəf çevirir.

M ü r ş ü d b a b a (*öz-özünə*). Allahın evini uçurub, viran qoyandan sonra ondan nə mərhəmət ummaq?! O məscid gözdən düşəndən bəri, Məhəmmədin kəlamları da yaddan çıxıb. Namaz qılan yox, oruc tutan yox. Kəndin xeyir-bərəkəti göyə çəkilib. Ar-namus qalmayıb, böyük-kiçik tanınmır. Oğul atanı saymır. Arvadlar həya eləmir. Qonşu qonşunun ayağından çəkir. İnsanlar qurd kimi bir-birini didir. Xudaya, bu necə zəmanədi?!

Xoruzlar banlamağa, itlər hürüşməyə başlayır. Qoca xalçanı və döşəkçəni qatlayıb bir kənara qoyur. Həyat iti Qaplan hardansa hürə-hürə gəlir, Şahinin pəncərə arxasında durduğunu görüb zingildəyir... Susur. Mürşüd baba evdən çıxıb, tövləyə daxil olur.

Mürşüd babanın səsi. Ho... ho... dur, azar dəymiş... dur! (*Çubuq səsi.*) Hə... ə... elə bilirsen həmişə səllimi gəzib-dolanmalısən?! Gecə-gündüz Böyük düzün göy otundan yeyib, səmlidiyin bədi! Day dana vaxtın keçib! İndi dur gedək canın çıxsın, gir boyunduruğun altına, o birilərindən artıqsən?! (*Çubuq səsi.*)

Şahin (*səmanın ənginliklərinə baxmaqda davam edir*). Qaplan, o qara ləkəni görürsən? Ora bax, ora bax, o ləkə görünən yerdə ulduzlar bir-bir yox olur. Bax, bax ləkə böyüyür. (*Narahat.*) Şeytandır!.. Bax, bax yerə düşür! (*Qaplan diqqətlə Şahinə baxır, lakin hümmür. Şeytana bənzər bir qaraltı qəribə səs çıxardır və göydən yerə enir. O yan-bu yana baxır.*) Qaplan, tut onu! Qoyma qaçsın! Tut! (*Qaplan yerindən tərpənmir. Şeytan Mürşüd babanın evinə daxil olur. Az keçmir, ağ tuman-köynəkli Canpoladla kəndin kənarındakı şumluğa tərəf qaçır.*) Ata... (*Çağırır.*) Ata! Hara gedirsən! O niyə aparır səni? (*Bərkdən.*) Baba! Baba! (*Mürşüd tövlədən çıxır.*) Qoyma, şeytan atamı apardı... Odur ey, şumluğa tərəf qaçdılar.

Mürşüd baba (*çağırır*). A... Xavər!.. Xavər!.. (*Xavər qapı ağzında görünür.*) Deməmişəm ki, uşağı gözündən qoyma...

Xavər evə girib, Şahini bağına basır.

Xavər. Qurbanın olum, burda niyə durmusan? Gəl, gəl uzan yerinə, başıma xeyir, od tutub yanırsan...

Şahin. Şeytan atamı apardı... Ana odur ey, qaçırdı... Baba, get atamı onun əlindən al...

Xavər. Burda şeytan nə gəzir, a qurbanın olum? Qızdırmalısan, yəqin səni qara basır.

Şahin (*təkidlə*). Yox, yox! Gözümlə gördüm, bax ordan - göydən düşdü. Atamın əlindən tutub apardı...

Mürşüd baba. Səfehləmə! Elədirsə, bəs Qaplan niyə hümmədi?

Şahin. Bilmirəm!..

Xavər. Atan məgər evdədir? Gəlibsə, bəs hanı?

Mürşüd baba. Gələcək, bala, yəqin başı qarışdı, səbir elə... gələcək...

Şahin. Axı o indicə getdi, nə vaxt qayıdacaq? Yoox, mən özüm onu qaytaracağam... (*Evdən çıxır.*) Hanı mənim qır atım? (*Qarğı atını tapıb minir.*) Qaplan, gəl dalımca... (*Çaparaq gedir.*)

Xavər. Ay Şahin, ay bala, qızdırmalısan, xəstəsən... Hara belə?.. Ayaq saxla, qurbanın olum...

Şahin. Görmüşəm, onlar şumluqdadır...

Mürşüd baba. Gün qalxıb, şumun vaxtıdır. Mən də gedim. Bir azdan gəlib gətirərsən. Yəqin uşaq xoflanıb, gözünə cürbəcür şeylər görünür...

Xavər. Bəlkə çıldığa aparacaq?

Mürşüd baba. Xiffət onun yuxusunu ərsə çəkib... Odu onu sağalmaz dərdə düşər eliyən... Narahat olma, o şumluqda o yan-bu yanı axtarınca özümü yetirərəm. Bir az da süd qaynat gətir.

Xavər. Qoy mən gedim gətirim. Səhərin gözü açılmamış hara? Həmişə belə eliyirsən, işə ac-susuz gedirsən, nə olub?!

M ü r ş ü d b a b a. Əlacım nədir?! Çalışıram ki, Qarakollu camaatının gözünə görünməyim. Qabaqlar bu kənddə mənim bir sözüüm iki deyildi. Oğul evləndirən, qız köçürən birinci mənə genişərdi. Mən gedən yerdə qan bağlanardı. Canpoladın bu məsələsindən sonra gözdən-nəzərdən düşmüşəm. İndi hamıya gülüş yeri olmuşam. "Müşkünazın qaynatasıdır də..." deyə kəndin cahılları arxamca pıqqıldayıb mənə rişxənd eliyir. Ona görə də çalışıram ki, heç kəsin gözünə görünməyim. Səhər çıxıb, toran çalanda evə qayıdım. Hamıdan qaçıram.

Tövləyə keçir, uzaqdan Şahinin "Ata! Ata!" çığırışı eşidilir. Bu səsə müxtəlif səmtdən arvadlı-kışili kənd adamlarının səsi qarışır. "Həyasız-abırsız adamdır də...", "Pul verib əlinə voyenkomdan "niqodnı" kağızı alıb, elə bilir kəndin ağasıdır", "Anbarın da açarını qomuynan qoyub cibışdanına, olub ixtiyari-zaman", "Harınlıyar də, üç kəndin taxılı, mermeyvəsi, yağ-pendiri onun əlindədir", "Hər çəkiddə çox yox, yarımca kilo çırpışdırsa, gör hara çıxır", "Di gəl ki, Canpolad əlinə gələnlə evi dolandırmaq, qardaşlarının başsız qalan yetim-yesirini ovutmaq əvəzinə, ayrı yola düşüb", "Qoca atasını, gül kimi abırlı-ismətli arvadını, iki tifiğini atıb, uyub küçə qadınına, neçəsiynən də gəzib Allah bilir", "Üçünə gedib çıxmış Müşkünaza!", "Müşkünaz da ki, nə Müşkünaz... Gündə bir allı-güllü çiçə geyib özünü ona-buna göstərir", "Canpolada nə əməl eləyibse, gədə o ciyəriyanmışın torundan qurtara bilmir", "Ev-eşiyindən, arvad-uşağından birdəfəlik üz döndərib"... Mürşüd baba tövlədən qayıb, samını götürüb şumluğa yollanır. Müşkünaz ilə Canpoladın sevgi səhnəsi canlanır. Xavər sərnici götürüb inəyi sağmağa gedir. Qayıdıb samovara od salır. Narahat halda Şahin gedən tərəfə boylanır.

İkinci şəkil

Yarı şumlanmış çöl... Arxada qamışlıq görünür. Şahin "qır atın" belində çaparaq gəlir. Qaplan onun ardınca yüyürərək hürür.

Ş a h i n. Sus... s... s... Qaplan! Səs salma, gördün hara girdilər?! İndi mən soldan girəcəm qamışlığın içinə, sən isə sağdan... Şeytanı görəni kimi quyruğundan yapış, nə qədər çapalasa, buraxma ha, birləşib atamı onun caynağından qurtararıq. (*Qaplan zingildiyir.*) Qorxursan?! Axı sən çox güclüsən... Canavarların gözünün odunu almısan. Tülkülər səsinə eşidəndə ilim-ilim itirlər.

Q a p l a n (*hürür*). Ham... ham!

Ş a h i n. Hürmə! Şeytanı hürkədə bilərsən... Deyirsən yəni ona bata bilməzsən? Qabanları vahiməyə salıb qova bilirsən, şeytanı yox?!

Q a p l a n. Ham... ham!

Ş a h i n. Hazırlaş, qorxma... Bir-iki, hücum! (*Hər ikisi qamışlığa girirlər. Nə isə axtarırlar. Əliboş geri qayıdırlar.*) Hə... ə... başa düşdüm, onlar bu tək palıd ağacına dırmaşıblar. Yəqin budaqların arasında gizlənilblər. (*Ağaca yaxınlaşır. Çıxmaq istəyir, sürüşüb yıxılır.*) Başım hərlənir Qaplan... Gəlsənə sən çıxasan...

Q a p l a n. Ham... ham!

Ş a h i n. Çıxa bilmərsən? Eh, daha sən nəyə lazım-san?! Oturaq burada, babam indi gəlib çatar... Bizə kömək eləyər. (*Ağaca boylanıb dəli həsrətlə qışqırır.*) Ata, ata, eşitmərsən məni, düş aşağı! Yapış o şeytanın

quyruğundan fırla, elə tulla ki, gedib təzədən düşsün göyün yeddinci qatına... Ata! (*Ağlayır.*) Eşitmirsən məni, nə üçün şeytanla bu ağaca dırmaşmısan? Özün mənə danışmısan ki, bu ağac sehrli ağacdır. Demirdin burada neçə il qabaq ev olub, meşə olub, böyük imarət olub, içində də bir əcnəbi yaşıyırmış?.. Deyirdin qoşun başçısı olub, ya quldur başı? Yadındadır. Deyirdin kafir imiş. Evlərində səhərdən axşamacan çaxır içərmişlər, mahnı oxuyarmışlar, rəqs edərmişlər. Onların bağırtısından yer-göy titrəyərmiş. Onun nöqərləri tez-tez hücum edib kəndlərə basqın edərmişlər. Evləri, lap məscidləri də soyub talayarmışlar. (*Qaplan zingildəyir.*) Bir gün dünya görmüş bir seyid gəlib çıxır bura. "Xudaya, özün kömək ol!" deyib var gücü ilə darvazanı itələyib əcnəbinin həyətinə daxil olur. Görür ki, yeyib-içirlər. Kefli, sərsəm əsgərlər, nöqərlər bir-birinə qoşulub oynayırlar. Onlar seyidi görən kimi hamısı bağıрмаğa başlayıb ki, o bura nə cürətlə gəlib çıxıb! Ev sahibi əmr edib ki, "Ay uşaqlar seyid üçün də çaxır tökün, qoy içib bizimlə oynasın, sonra isə o ki var şallaqlayın, ağı gəlsin başına"...

Q a p l a n. Ham... ham!

Ş a h i n. Seyid heç nədən qorxmurmuş. O, gücü gəldikcə qışqırıb kafirlərin günahlarını üzlərinə deyib. Deyib, ay Allahdan bixəbərlər, axirət dünyasında əzab çəkəcəksiniz, cəhənnəm oduna yanacaqsınız. Allahın qəzəbinə düşər olacaqsınız. Ev sahibi əmr edir ki, seyidi tutun, asın! Onun boynuna kəndir keçirib, sürükləyə-sürükləyə bax bu ağacın dibinə gətirirlər və asır-

lar. O gündən buralarda yaşayan insanlar qorxulu yuxular görürlər. Onlara elə gəlirmiş ki, bu ağac ağlayır. Ətrafdakı meşə də göz yaşları axıdır. Bu göz yaşları axıb ev sahibinin üzünə tökülürmüş... Tez-tez meşədən vahiməli səslər gəlirmiş... Elə bil bütün meşə asılmış seyid üçün ağı deyib fəryad qoparırmış. Ev sahibinin göstərişi ilə seyidin cəsədini basdırırlar, meşəni də başdan-başa qırırlar. Sonra bu ağacı da kəsib atmaq istəyiblər. Ancaq balta batmayıb. Baltanı endirdikcə ağac uşaq kimi ağlayırmış... Axırda əcnəbilər qorxuya düşüb, bu yerlərdən çıxıb getmək qərarına gəlirlər... (*Birdən ağac tərənəməyə başlayır.*) Bax, görürsən ağac titrəyir. Bu müqəddəs ağacdır, istəmir onun üstündə murdar şeytan otursun... Bax, görürsən, indi silkələnib sizin ikinizi də yerə atacaq. (*Çığırır.*) Bax, görürsən, Qaplan da, mən də sənin izlə gəlmişik... Gəl gedək evə... Bəlkə mən də sağaldım...

Mürşüd babanın səsi eşidilir.

M ü r ş ü d b a b a. Şahin! Şahin! Hardasan, a bala?

Qaplan hürür.

Ş a h i n. Burdayıq, babacan!

Mürşüd baba gəlir.

M ü r ş ü d b a b a. Burda niyə oturmusunuz?

Ş a h i n. Sus... ss... baba... Şeytan atamla ağaca çıxıb. Gözləyirik, düşən kimi tutacağıq...

M ü r ş ü d b a b a (*ağacı diqqətlə nəzərdən keçirir*). Yuxarıda heç nə yoxdur, bala...

Ş a h i n. Bəs nə üçün ağac tərənir?

M ü r ş ü d b a b a. Görmürsən külək əsir...

Ş a h i n. Bəs atam şeytanla hara getdilər? Gözüm-dən qoymurdum. Əvvəl qamışlığa girdilər... Sonra ağaca dırmaşdılar...

M ü r ş ü d b a b a. Atan çoxdan evdə yoxdur, bala, uzağa gedib... Heç dünən, bu gün də evə gəlməyib... Nə isə gözünə görünüb... (*Yaxınlaşıb Şahini sinəsinə sıxır.*) Evim yıxılıb, qızdırmadan yanırısan ki... Sənə gəzmək olmaz... (*Pencəyini çıxarıb onu bürüyür.*) Hələlilik otur ağacın dibində, indicə anan gəlib səni aparar... Tərənmə ha... Kəlləri cütə qoşub qayıdıram...

Ş a h i n. Nə üçün?

M ü r ş ü d b a b a. Taxıl səpəcəyəm.

Ş a h i n. Baba, bəs heyif deyil anbarımızın buğdasını gətirib bu torpağa səpirsən?

M ü r ş ü d b a b a. Bu kəhrəba dən torpağın övlədidir, bala! Torpaqla taxıl ana-baladır. Mən də bu toxumu anasının qucağına atanda birə-min olur, cücərir, boy atır. Bir dəndən neçə sünbül göyərir. Bir anbar buğda artıb on anbar olur...

Ş a h i n. Baba, səhərdən axşamacan bu qədər işləyirsən, heç yorulmursan?!

M ü r ş ü d b a b a. Başqa yolum yoxdur, bala. Cahıl-cuhul müharibəyə gedib, kənd də qalib qocaların

ümidinə. Odur ki, ahıl çağımnda evdə bekar-behdin oturmağı özümə sığışdırmıram. At öluncə otlar. Ömrümün axırınacan əlləşib-vuruşmalıyam. Harda qırılar qırılar... Bir də ki, Şahin bala, bekar dayananda taqətsizləşirəm. Amma işləyəndə quş kimi oluram. Elə bil cavanlaşıram. Evdə qalsam, ölərəm. Havayı yerə deməyiblər ki, iş insanın cövhəridir. Dəmir dəmir, o da işlənməsə pas atar.

Ş a h i n. Baba, deyirsən məni qara basır, gözümə şeytan-zad görünür. Axı mən atamı da görürəm... Bu necə işdi?

M ü r ş ü d b a b a. Mənim qəddimi əyən, gözümü nurdan, dizimi taqətdən salan elə sənin atandır, bala! Əmilərini dava meydanına yola saldım, heç uf da demədim. Olacağa çarə yoxumuş. Hamısının da bircə ilin içində dalbadal qara kağızı gəldi. Daxilimdə yanıb qovrulsam da, üzə özümü sındırmıram. Elnən gələn qara gün toy-bayramdır. Xalqınkı necə, mənimki də elə, şükür Allahın məsləhətinə... Özü vermişdi, özü də aldı... Sənin atan çiçək keçirəndə sağ gözünə gül düşmüşdü, ona görə aparmadılar. Üç əsgər qardaşı müharibədə həlak olduğundan onu anbardar qoydular. İndi görürsən də evdən-əşikdən didərgin düşüb... Hara gedib, mən özüm də baş tapmıram. Bu dərdə dağ da dözməz, mən birtəhər dözürəm, bala! Sən də səbirli ol... Allah kərimdir.

Ş a h i n. Axı hardadır ey, mənim atam!

X a v ə r (*çağırır*). Şahin... Şahin...

Mürşüd baba. Burdayıq, ay gəlin! (*Xavər yaxınlaşır.*) Tez isti süd içir ona, apar evə... Axşamacan istiliyi düşməsə, həkim gətirərəm... (*Xavər gətirdiyi südü ona verir. Mürşüd baba gedir.*)

Şahin. İstəmirəm, heç nə istəmirəm... (*Çağırır.*)
Ata... ata... Bilirəm axı ağacdasan, düş aşağı...

Xavər təəccüblə ağaca baxır.

Üçüncü şəkil

Gecədir. Mürşüd babanın həyəti. Şahin damın üstündədir.
Aşağıda, nərdivanın yanında Qaplan şöngüyüb.

Şahin (*Qaplana yavaşdan*). Çıx, qorxma! Heyif, veyl-veyl gəzməkdənsə, sənə gərək nərdivana çıxmağı, arxdan tullanmağı, çəpərdən aşmağı öyrədəydim. (*Nərdivanla aşağı düşür.*) Əlini mənə ver. (*Qaplan əlini verir.*) Ay sağ ol, qoy bura, indi o biri ayağını qaldır qoy. İndi dal ayağını qoy... sən əməlli-başlı dil bilirsən ki... Hə... gəl... gəl... çıx... çıx... (*Qaplan nərdivanla damın üstünə çıxır.*) Əhsən... İndi səsini çıxartma. (*Nərdivanı çəkib evin üstünə qoyur.*) Gərək heç kəs bilməsin bizim burda olduğumuzu... (*Qoşalülə tufəngi götürür.*) Babamın tufəngidir. Fərməclərin dalında gizlətməmişdi. İçində patronu da var. Bu gecə bu qoşalülə bizə lazım olacaq. Göyə fikir ver. Elə ki, gördün bir ləkə əmələ gəldi, böyüdü, şeytana döndü, bil ki, bax bu tərəfdən düşəcək həyətdə... Biz onu öldürərik... bildin?

Qaplan (*vahiməli*). U... u... u...

Şahin. Titrətməyə düşmə... gülləni sən atmayaçaqsan ha, mən atacağam... Sən ancaq gözdə-qulaqda ol, görünən kimi zingildə... Bildin?! Hürmə ha... hürüb şeytani hürküdərsən. Anlamıram nə işdi, Qaplan. Atam evə gəlmir, amma axşam, ya səhərə yaxın şeytan gələndə o da evdə olur... Bu nə işdir, bilmirəm?..

Qaplan. U... u... u...

Şahin. Ulama... Sən nə bilirsən ata nədir, ay yazıq?! Heç ananı da tanımırsan. Mən isə atam üçün yaman darıxmışam. Bax, atam neçə gündür yoxdur, amma sənin vecinə deyil. Atam gəlsə, anbardan yenə ət gətirər, artıq-urtuqdan sənə də ataram.

Qaplan (*razılıqla zingildəyir*). U... u... u...

Şahin. Kolxozun bütün var-dövləti atamın əlindədir. Hə... hə... Düz doqquz açarı var! Hamısı da anbar açarıdır. İndi, Qaplan, öz aramızdır, düzünü de görüm, bizim kənddə kimin doqquz açarı var?! Sədrimiz bir dəfə bizə gəlmişdi, əlində cəmi-cümlətani iki açarı vardı. Özüm gözümle görmüşəm. Bəs nə bilmişdin? Kimin açarı çoxdursa, o güclüdür! Mənim atamla heç kəs güləşə bilməz. O, hamıya dab gələr. Bir dəfə uşaq vaxtı əynimdə qırmızı köynək həyətdə çıxdım. Dəli bir inəyimiz vardı, çağalda buzov doğmuşdu. Məni görüb cumdu üstümə. Atam özünü atdı qabağa, inəyin buyuzlarından yapışib yıxdı yerə... Hə... Heç yadımdan çıxmaz. Bilirsən necə güclüdür. Mən atamı çox istəyirəm... Niyə şeytana uyub, onu əzişdirmir, bilmirəm?

Hənirti eşidilir. Mürşüd baba ilə Tohid həyəətə daxil olurlar. Mürşüd baba bir-iki dəfə öskürüb gəldiyini xəbər vermək istəyir.

Ş a h i n (*Qaplana*). Sus... s... s...

M ü r ş ü d b a b a (*çağırır*). A Xavər, a Xavər...

X a v ə r (*evdən çıxır*). Xoş gəlmisən, Tohid həkim. Allah balanı saxlasın, sənə çox əziyyət veririk. Gəl, gör bu uşağın dərdinə nə çarə qılırsan?

T o h i d (*gülümsəyir və ərklə*). Xavər bacı, biz həkimlər Hippokrat andı içmişik, hara çağırırsalar, nə vaxt çağırırsalar getməliyik. Bir də bu nə sözdü, hər şeydən qabaq biz simsarıq. Qızdırmasını ölçmüsünüz?

X a v ə r. Bir az bundan qabaq, otuz doqquz idi...

T o h i d. Bu saat bir iynə vurarıq, istiliyi düşər...

Otağa daxil olurlar. Arxadan Xavərin səsi eşidilir.

X a v ə r. Şahin, Şahin, buy başıma xeyir, bu uşaq indicə burda uzanmışdı ki!..

M ü r ş ü d b a b a. Nə olub?

T o h i d (*evdən bayıra çıxır*). Şahin yatağında yoxdur.

M ü r ş ü d b a b a (*Xavərə*). O biri otağa bax... Fikrin-zikrin hardadır bilmirəm də...

X a v ə r (*özünü itirir*). Körpəni elə indicə yatızdırmışdım. (*Evi axtarıb qayıdır.*) Yoxdur... Heç yerdə yoxdur...

M ü r ş ü d b a b a. Dedim sənə də, havalanıb bir az... gözünə cin-şeytan görünür. Yəqin yenə nəsə düşüb ağılna, durub gedib...

X a v ə r. Hara?

M ü r ş ü d b a b a. Nə bilim, hara? (*Çağırır.*) Şahin, Şahin, hardasan bala, cavab ver, başına dönüm?

Ş a h i n. Burdayam, baba.

X a v ə r. Damın üstünə niyə çıxmısan, a ciyərin yansın... Bay... bay... başıma xeyir, it də yanındadır.

M ü r ş ü d b a b a (*mehribanlıqla*). Şahin bala, nə eləyirsən orda? Qızdırman düşüb?.. Bəs demədim sakit uzan, həkim dalınca gedirəm. Tohid əmin gəlib ey, sənə baxmağa... Düş aşağı...

Ş a h i n. Mən bu gecə burdan düşməyəcəyəm, baba... Şeytanı öldürməyincə düşməyəcəyəm. Bəsdir bu kəndin camaatına zülm elədiyi... Bəsdir... Neçə uşaq atasız qalıb, neçə qız anasız, yox, mən onun nəfəsini kəsəcəyəm... Budur bax, sənın tufəngini də götürmüşəm...

M ü r ş ü d b a b a. Ehtiyatlı ol, bala, doludur. Xata çıxardarsan. Sənın tufəng işlədən vaxtın deyil.

Ş a h i n. Bilirəm. Ona görə marıqda durmuşam. Göydən enən kimi atacağam. Siz gedin evə, səs salmayın, bu saat onun gələn vaxtıdır.

M ü r ş ü d b a b a. Nə eləyək, Tohid həkim! Öhdəsindən gələ bilmirik.

T o h i d. Hamısı qızdırmadandı. İndi onu hirsəndirmək olmaz. Gərək sakitliklə düşürək onu damdan. Siz keçin evə... mən özüm onunla bir dil taparam. (*Mürşüd baba və Xavər evə keçirlər.*) Şahin nərdivanı neynəmişən, yoxsa onu da çəkib çıxarmısan yanına? Niyə? Oradan o yana daha çıxma bilməyəcəksən... Şa-

hin, Şahin... Niyə mənə cavab vermirsən, oğul? De görüm sən mənə inanırsan? Niyə dinmirsən? Heç sənə yalanan deməyim olub?

Ş a h i n. Yox.

T o h i d. Ay sağ ol, and olsun bizi yaradan Allaha, heç bir cin, şeytan-zad yoxdur. O sənə elə gəlir, gözüne görünür...

Ş a h i n. Niyə?

T o h i d. Çünki həmişə o barədə düşünürsən... Yəqin sənə şeytanlar barədə çoxlu nağıllar danışılar, onlar da başından çıxmır. Şeytan haqda heç nağıl bilirsən?

Ş a h i n. Bilirəm də... bilmirəm də...

T o h i d. Bildiklərinə birini mənə danış...

Ş a h i n. Nə üçün?

T o h i d. Əgər doğrudan şeytan varsa, sən danışdıqca o bura gələcək, yoxdursa, özün də görəcəksən ki, yoxdur.

Ş a h i n. Yox, allada bilməzsən, mənim başım danışığa qarışanda, o gəlib yenə atamı aparacaq.

T o h i d. Bəs mən burda müqəvvayam, heç qoyaram onu evə yaxın düşsün... Danış...

Ş a h i n. Yox, bilirsənsə sən danış...

T o h i d. Qoca nənəm deyərki ki, qədim zamanlarda bizim bu kənddə bir ağa yaşayarmış. Onun da gözəl-göyçək bir qızı varmış. Ağanın arvadı çoxdan rəhmətə gedibmiş. Bir gün Ağa təzə arvad almaq fikrinə düşür. Qızı ondan soruşur: "Ata can, sən başqa arvad alandan sonra mənəmlə həmişəki kimi mehriban

olacaqsanmı?" Atası deyir: "Bəli, qızım, səni əvvəlkindən də çox sevəcəyəm". Ağa cavan arvadını evə gətirir. Bu cavan arvad da çox qəşəng olur. Amma o öz qızlığına altdan-altdan elə bir gözağartması verirmiş ki, qız ona baxanda haray çəkib qışqırmış. Ögey ana əvvəlcə ona bir söz demir. Bir gecə ağanın qızı öz otağına çəkilir. Ürəyi dərdlə dolur, için-için ağlamağa başlayır. Bir də görür ki, ona tərəf qara bir pişik gəlir. Pişiyin tükü od tutub yanır. Qız qorxusundan stolun üstünə çıxır, pişik də onun dalınca tullanır. Qız çarpayının üstünə hoppanır, pişik də onun dalınca. Birdən pişik onun boğazından yapışıb qızı boğmağa başlayır. Qız pişiyi xirtəkləyib kənara tullayır.

Ş a h i n. Hə... ə... Bu nağılı mən də eşitmişəm. Pişik yenə ondan əl çəkmir. Qız axırda dəhrəni götürüb pişiyi o ki var əzişdirir. Pişik insan kimi dəhşətli bir səs çıxarıb gözdən itir. Səhər açılır. Ağanın arvadı iki gün otaqdan çölə çıxmır. Üçüncü gün qolu sarıqlı bayıra çıxanda, qız barmağını dişləyir, ögey anasının, sən demə, şeytan olduğunu başa düşür. Qız dəhrə ilə onun qolunu kəsibmiş. Az keçmir qız atasının gözündən düşür. Axırda ağa qızını evdən qovur. Qız ağlayıb deyir ki, "ata, səni şeytan yoldan çıxarıb, sən özünü də, qızını da məhv etdin". Sonra qız özünü çaya atıb həlak olur. Tohid əmi, mənim atamı da şeytan yoldan çıxarıb... Onu tapıb öldürməsəm... gedib özümü Seyid asan o ağacdən asacağam. Belə də iş olar?! Gözümüzün qabağında atamızı aparırlar, biz isə susuruq.

T o h i d. Bura qədər yaxşı gəlmişdin... asmaq nədir?.. Mən sənnən razı deyiləm. Şərə qarşı əlbir mübarizə eləmək lazımdır. Madam ki, sən inanırsan ki, şeytan indi gələcək... Nərdivanı bəri salla, mən də çıxım yanına... növbəni birlikdə çəkək, hə?

Ş a h i n (*nərdivanı aşağı salır*). Yaxşı çıx... amma səs salma ha... gəlməyinə az qalıb...

Tohid həkim dama çıxır. Mürşüd baba və Xavər artır-mada görünürlər.

M ü r ş ü d b a b a. Hə... necədi, mənim qartal bala? Qızdırması azalıbmı?

T o h i d. Sağ-salamatdır. Nə olub Şahinə?! Şükür Allaha... Sənin bu qartal nəvən qurd ürəyi yeyib. Dama da çıxıb, şərin kökünü kəsməyə. Heç narahat olub eləməyin... Burdan bütün kənd əliçi kimi görünür. Amma bir az sərindir. (*Şahinə*) O gözlədiyimiz şeyi artırmada gözləyə bilmərik yəni?.. Anana deyək, sənin üçün orda yer salar. Tüfəngi də qoyarsan yanına... Biz də dayanarıq yanında... Onu görən kimi səni xəbərdar edirik... Belə yaxşı olmaz yəni?

Ş a h i n. Axı aşağıdan göyü yaxşı görə bilmərəm.

T o h i d. Bəs Qaplan? Otuzdurarıq onu düz həyətin ortasında... Deyərik gözünü çəkmə ulduzlardan... Vəssalam. (*Xavər artırmada yer salır. Onluq lampanı gətirib kətilin üstünə qoyur.*) Danışdıq? Özün düşə bilərsən?

Ş a h i n. Bəs necə?

Şahin, Qaplan, ardınca Tohid həkim damdan düşürlər.

X a v ə r. Gəl uzan, qurbanın olum...

Ş a h i n (*yerinə uzanır, Qaplana*). Get dur tayanın yanında, həmişə yuxarı bax... (*Qaplan gedir.*)

T o h i d (*Şahinə*). İgid, iynədən qorxmursan ki?.. Birini vurum, tez qızdırman düşsün ki, ayıq olasan, yaxşımı?.. Yaxşı ki, qaynadıb gətirmişəm... üzüstə çevril. (*Xavərə.*) Uşağın yanını aç. (*Tohid iynəni vurur. Mürşüd kişiyə sakitcə.*) Bir azdan yuxuya gedəcək. Sabah gəl, əlavə dərmanlar yazaram, gedib alarsan... Tamam yuxuya gedəndən sonra sakitcə yatağını çəkərsiniz evə... Tüfəngi də elə yerdə gizlədin ki, tapa bilməsin. Əlindən xata çıxar.

X a v ə r. Allah səni bu kənddən əskik eləməsin, ay doxdur. Əlin-qolun var olsun... Belə getsə, dilim-ağzım qurusun, qorxuram uşaq dəli ola...

T o h i d. Həssas uşaqdır, həm də bərk fantazyordur. Düşündüyü, uydurduğu, eşitdiyi əhvalatlara o saat inanır. Atasının onu atıb getməsi uşağı sarsıdıb, əlbəttə, o qayıdıb gəlməsə, Şahinin halı getdikcə xarablaşa bilər. Dəlilik vəziyyətinə düşər, bayaq deyirdi, özünə xəta yetirər.

M ü r ş ü d b a b a. Bəlkə rayona, xəstəxanaya aparacaq?

T o h i d. Gözünüzün qabağında olsa yaxşıdır. Qaçma bilər. Üz götürüb hara desən gedər. Canpolad gəlsə, bəlkə bir az halı yaxşılaşar.

M ü r ş ü d b a b a. Yaxşı gedim, görüm o boynu qırılmışı tapa bilərəmmi?

X a v ə r. Nahaq yerə gedirsən, əmi. Heç razı olaram sənə kimi dağdan ağır kişi elə adamın ayağına getsin. Şahin hələ uşaqdır, çoxusu da onu çaşdıran qızdırmasıdır... Dəlisov olmağına elə anadangəlmə dəlisovdur.... Keçər gedər... Təvəqqe edirəm, aşpaz qızının qapısına ayaq basma. Kənddə yüz dul gəlin var, qoy mən də olum yüz biri. Səni and verirəm Şahinin canına, getmə... Sabahı gözlə, uşağın qızdırması keçsin... Allah vurmuşdu onu, guya ki, onsuz keçinə bilmirik?! Yüz heyləsi qurban olsun sənə atılan dırnağına...

T o h i d (*Şahinə*). Yatdı deyəsən, mən gedim. Gecəniz xeyrə qalsın.

X a v ə r. Xeyrə qarşı! Heç bir stəkan çay içmədin...

Tohid gedir.

X a v ə r. Gəl bir tikə çörək ye, səhərdən acsan...

Mürşüd baba və Xavər otağa keçirlər. Qərribə bir səs eşidilir, şeytan göydən yerə enir. O tərəf-bu tərəfə boylanır. Gəlib Şahinin üstündən keçib evə girir. Şahin ayılır. Evdə nə isə baş verdiyini hiss edib, ayağa qalxır. Evin küncündə gizlənir. Şeytan ilə Canpolad evdən çıxırlar. Rəqs eləməyə başlayırlar. Şahin tufənglə onları nişan alır. Həyətin ortasında yatmış Qaplan mürşü vurur. Tufəng açılır. Şeytan və Canpolad qaçırlar. Qaplan hürməyə başlayır. Mürşüd baba və Xavər evdən çıxırlar. Şahin çəpərə tərəf yüyürüb bir güllə də atır.

M ü r ş ü d b a b a. Şahin bala, nə olub, ağrın alım, nə olub?!

Ş a h i n. Qoyma baba, şeytan idi, yenə atamı apardı, qoyma... (*Yerə yıxılıb ağlamağa başlayır.*)

M ü r ş ü d b a b a. Sakit ol, bala, burda heç kəs yoxdur... Sakit ol... Xavər, gəl bu tufəngi götür...

Ş a h i n. Rəqs edirdilər. Qol götürüb oynayırdılar, gülürdülər. Onlar, baba, bizə acıq verirdilər... acıq verirdilər... (*Ağlayır. Mürşüd baba onu qucağına alıb evə aparır.*)

Dördüncü şəkil

Kənd küçəsi. Gecədir. Şahinin atası Canpolad və Müşkünaz çiyinlərində dolu xurcun, əllərində ağır zənbil gəlirlər.

M ü ş k ü n a z (*deyinir*). Of... f... qoy bir az dincəlim. (*Xurcunu yerə atır.*) Neçə dəfə sənə demişəm mənə yük daşıtdırma. Çiyinlərim ağırlıq qaldırmağı vərdiş eləməyib... Bunu özün götürə bilməzdin?!

C a n p o l a d. Dedim də, yox!..

M ü ş k ü n a z. Axı bu nədir ey belə! Zindan kimi ağırıdı...

C a n p o l a d. Cəmdəkdir.

M ü ş k ü n a z. Hə... Ətə görə mənə anbara aparmısan? Belə külü qoyum sənə o boş başına! Bəs deyirdin can dərmanı almışam sənə üçün, bildirçin yumurtası?!

C a n p o l a d. Müşü, insafın olsun, dünya od tutub yanır, müharibədir, adamlar yeməyə çörək tapmırlar.

Ətin kilosu indi bilirsən neçəyədir? Bu gündən sabaha ümid yoxdur. Əlimizə nə keçdi qənimətdi. Bahasına pul verməmişik, ha! Kolxozun müftə malıdı.

M ü ş k ü n a z. Əh! Süd, yumurta parəşoku, saxarın, sonra amerikanlar bizə daha nə göndərir? Onlardan olsa, yenə dərd yarıydı. Sən allah, bir də məni belə şeylər üçün evdən çıxartma.

C a n p o l a d. Bura bax, bura bax, yaxşı yadıma düşdü, günortadan sonra hara getmişdin? Qonşumuzdakı Fitat qarı dedi ki, çadraya bürünüb kənddən çıxmısan?

M ü ş k ü n a z. Ay onun imanına tula bağlıyım! Dayımın əziz canı üçün, civanəzən ölən atamın goruna and olsun bir həftədi evdən bayıra çıxmıram.

C a n p o l a d (*bic-bic gülür*). Elə bildim şeytan səni yoldan çıxarıb, yenə köhnə tanışlarla... o söz...

M ü ş k ü n a z. Eyib olsun, yaman qəlbi qarasan, heylə şey olar? Birinə "hə" dedim, ölüncən onunlayam. Nahaq revnavat eliyirsən. Mən o, mühasib Surxaydan başqa heç kəsə yaxınlaşmamışam. O da bir işdi oldu, getdi. Tovluyub məni yoldan çıxartmışdı. Kim bilir indi hansı dərədə gəbərrib... Mən külbaş da onun yağlı dilinə aldanmışdım. Hələ onun adından bizə gələndə, gözüm səni yaman tutmuşdu... Ürəyinə pis fikirlər gəlməsin...

C a n p o l a d. Götür, gedək... Kimsə gəlir... Bir az yeyin tərən, bizi görən olmasın!

M ü ş k ü n a z. Bəlkə biz qayıdaq?!

C a n p o l a d. Ondan keçib. Tərs kimi gizlənməyə də yer yoxdur. Əşşi, fikir vermə. Kim ola-ola, salam verib, keçib gedərik...

Tohid həkim əlində fənər gəlir. Onlar qarşılaşırlar.

T o h i d (*fənərin işığını onlara tərəf tutur*). Kimsən, ay adam?

C a n p o l a d. Deyəsən məni tanımadın, Tohid həkim?!

T o h i d. Canpolad? Axşamın xeyir. Bəs yanındakı kimdir?

C a n p o l a d. Bizim külfətdi, Müşkünaz xanımdı. (*Getmək istəyirlər.*)

T o h i d. Bir dəqiqə ayaq saxla, sənə sözüm var.

M ü ş k ü n a z (*özünü əzdirə-əzdirə*). Vaxtımız yoxdur, Tohid həkim, tələsirik. Sabah gələrsən anbara... nə qədər istəsən danışarsan...

T o h i d. Səndən söz soruşan yoxdur... Atma özünü ortalığa yuyulmamış qaşiq kimi...

C a n p o l a d. Qanacağın olsun, qadınla o cür danışmazlar.

T o h i d. Qanacaq?! Adam özündə olmayan şeyin adını çəkməz.

M ü ş k ü n a z. Səndə varsa, bəsdir. Bizə də az-maz verərsən.

T o h i d. Qanacaq sözündəki fəlsəfi mənanın dərinliyinə baş vurmaq hər adama müyəssər olmur. Odur ki, bu barədə sizin səhvinizdən keçmək olar.

C a n p o l a d. Qohum, çox qəliz qırıldıtdın. Bəlkə bir az xırdalayasan?

T o h i d. Görünür anbarla Müşkünaz başını qatdığı üçün insanlarla quşların fərqi anlaşılmırsən. Qırıldımaq qarğaya məxsusdur. Burada söhbət insandan, insanlıqdan gedir. Kolxozun qanacaq anbarı da olsaydı, nə dərd idi! Bu gün onun korluğunu çəkib, kənddə qınaq və nifrət hədəfinə çevrilməzdin.

C a n p o l a d. Tohid! Bizi annamaz yerinə qoyma!

T o h i d. Anlamaq qabiliyyətin olsaydı, başa düşərdin ki, arvadı tapmaq, dəyişmək olar, atanı yox! Qanacaq sahibləri atanın müqəddəs olduğunu qanıb, dərk etməkdə çətinlik çəkmirlər. Siz isə belə insani keyfiyyətlərdən məhrumsunuz.

M ü ş k ü n a z. Ədə ey... aqlını başına top elə, əclafın biri əclaf! Get bacılarının dərini çək.

C a n p o l a d. Sözüünə sərhəd qoy, qohum.

T o h i d. Düz sözə sərhəd yoxdur. Onu yalnız nandanlar dərk edə bilmirlər.

C a n p o l a d. Bura bax, mənə nə vermişən, ala bilmirsən əə?! Niyə qoymursan yolumuzla gedək.

T o h i d. Məni hara getdiyini yox, kiminlə getdiyini maraqlandırır, həm də əsəbiləşdirir.

C a n p o l a d. Bu mənim şəxsi işidir.

T o h i d. Sənin bu şəxsi işin çox iyrənc əks-səda doğurub. Qırqovul kimi başını soxmusan kolluğa, quyruğundan xəbərini yoxdur. Etdiyin hərəkətlərin xoşagəlməz nəticələrini anlamaq üçün qanacaq lazımdır. Siz isə bu insani, islami keyfiyyətlərdən məhrumsunuz.

Mənəviyyatınız da cibiniz kimi zəngin olsaydı, bu cür gülünc vəziyyətə düşməzdiniz.

C a n p o l a d. Kifayətdir, az təhqir elə!

T o h i d. Bura bax ə, vicdansız! Guya ki, sən Müşkünazın nə yuvanın quşu olduğunu bilmirsən?

M ü ş k ü n a z (*Tohidin üstünə cumur*). Mənə quş deyirsən? Alçağın biri alçaq, vallah bu saat barmağımı salıb gözlərini çıxardaram!

C a n p o l a d. Azz, sən belə dur, lazım olsa, özüm onun cavabını verə bilərəm, get evə, gəlirəm... Həkim adamdı baş qoşma. İynə vurmaqdan başqa nə qanır?!

M ü ş k ü n a z. Hə də, mən də onu deyirəm. Adını da həkim qoyub! Qanacaqsızın biri qanacaqsız... Özündən xəbəri yoxdu. Bütün kəndi qırdı qurtardı, hələ bir utanmır. Eybinə kor olmur. Məhun! Tfu!.. (*Kisəni götürüb gedir.*)

C a n p o l a d. Qabağımı qohumluğumuz kəsir, yoxsa, vallah...

T o h i d. Sən belə şeyləri nəzərə ala bilsəydin, nəslimizi bu cür ləkələməzdin. Oğlun Şahin bərk xəstələnib. Uşağa soyuq dəyib, qızdırmasını salmaq üçün iynə vurmuşam, elə indicə sizdən gəlirəm...

C a n p o l a d. Mən o həyəti daha tanımıram. Atama da, arvada da, uşağa da - hamısına birdəfəlik tüpürmüşəm.

T o h i d. Şeytan aqlını başından alıb, gözün ağla qaranı ayırd edə bilmir.

C a n p o l a d. Müşkünaz hər nədir, mənə qəbuldur.

T o h i d. Müdrik bir kəlam var, hər qadına bir kişi bəsdı. Ancaq iki kişi azdır. Müşkünaza gəldikdə isə, yüzü də kifayət deyil. Sənsə, mən biləni, hələ altıncı-sısan...

C a n p o l a d. Dediklərin düşmən sözüdür. Biz bir-birimizi ürəkdən sevirik. Bir də ki qabaqlar nə olub, olub, at mənim altımda bürməsin.

T o h i d. Onun məharətlə toxuduğu hiylə torunu sən məhəbbət çələngi kimi başa düşürsən, ay yazıq!

C a n p o l a d. İndi hər nədir, onu istəyirəm... Mə-nə yaxşı qulluq göstərir. Ona rast gələndən paltarımın ütüsü sınıdır. Əyilib corablarımı da geyindirir.

T o h i d. Bu fəndgir qadınların sən kimi yelbeyin kişiləri tovlayıb ələ almaq üçün işlətdiyi hiylədir. Bir də ki, pozğun qadınları kişilərin qarşısında əyib alçaldan məhəbbət yox, var-dövlət, daş-qaş hərisliyidir. Qanacaqdan xali adamlar üçün bunu başa düşmək müşkül məsələdir.

C a n p o l a d. Ola bilsin ki, dediklərində həqiqət var. Ancaq iş işdən keçib. Gönü suya vermişəm. Bütün anbar sirlərim onun ovcundadır. Açıb-ağartsa, əlli-ayaqlı gedərəm. Türmədə yatmağa da təhərim yoxdur. Ona görə Müşkünazdan uzaqlaşmağım mümkün deyil. Bir də ki onun barəsində birinin üstünə beşini qoyub çox şişirdirlər.

T o h i d. Yenə deyirəm, heç bilirsən kənddə sizin haqqınızda nələr danışirlar? Atan Mürşüd bu kənddə beş kişinin biridir. O gedən yerdə qan bağlanardı. İndi o boyda adamı bihərmət eləyib yerə vurmusan. O gü-

nü kəndarası ilə gedəndə üç-dörd gədə-güdə arxasınca düşüb: "Mürşüd əmi, Mürşüd əmi!" - deyər qırqırırdılar. Mürşüd kişi geri dönüb soruşub ki, "nə var, ay bala, nə istəyirsiniz?" Uşaqların biri hırıldaya-hırıldaya deyib ki, "təzə gəlinin necədir? Müşkünaz xanım! Ona bizdən salam de". Kişinin elə bil başından bir qazan qaynar su töküblər. Hirsindən bir həftə yorğan-döşəyə düşdü.

M ü ş k ü n a z (*geri qayıdır*). Canik, ona fikir vermə, boşboğazın biridir, qoy rədd olsun!

C a n p o l a d. Gəldim, Müşkünaz. (*Zənbili götürüb gedir. Tohid həkim təəssüflə onların ardınca baxıb başını yırğalayır.*)

Birinci hissənin sonu

İKİNCİ HİSSƏ

Beşinci şəkil

Birinci şəkildəki məkan. Şahin yorğan-döşəkdədir. Xavər ocağın altını qalayır. Mürşüd baba həyəətə daxil olur.

M ü r ş ü d b a b a (*Şahinə tərəf işarə ilə*). Halı necədir? Heç dünənkiyənin bugünkü arasında fərq-zad varmı?

X a v ə r. Sən alan dərmanların hamısını vermişəm, xeyri olmur. Bu gün dilinin altından su da keçməyib. Qohum-qonşunun hərəsi bir söz deyir. Kimi deyir, qarın yatalığıdır, kimi deyir mal qızdırmasıdır, kimi deyir atasının xiffətini elədiyindən dərd tapıb...

M ü r ş ü d b a b a. Orası düzdür ki, atası gəlsə, halı bir az yüngülləşər. O qeyrətsiz də ki ipə-sapa yatmır. Neçə dəfə üstünə minnətçi salmışam ki, ə qeyrətin olsun, uşaq yorğan-döşəyə düşəndən səni deyir. Gəl ona bir dəqiqəliyə ayaq üstə də olsa görün, sonra nə qələt eləyirsən elə. Cavabı da bu olub ki, məndən əl çəksinlər. (*Xavərə.*) Bir çolpa kəsdir, şorba bişir. (*Xavər çıxır, Mürşüd Şahinə yaxınlaşır.*) Şükür, huşa gedib. Gözünü açsa, nə deyim? Axı dünəndən bəri söz verirəm. Bivec oğulun vayına oturum. Məni uşağın yanında xar eləyir. (*Şahinin tərini silir.*)

Ş a h i n (*ayılır*). Baba... Ay baba...

M ü r ş ü d b a b a. Hay can, nədi, mənim Şahinim?

Ş a h i n. Bəs atam gəlmədi? Elə hey deyirsən atamı tapıb gətirəcəksən. Amma gə-tir-mir-sən... Mən də sağalmıram. Anama dedim get atamı tap gətir. O da... o da mənə hirsəndi. Qolumu çimdiklədi. Dedi ki, atan ölüb. Mən də soruşdum ki, haçan öldü? Axı o davaya getməyib, nemislər də kəndimizə gəlməyib... Cavab vermədi, çıxıb getdi həyətdən... Azacıq yuxuya getmişdim ki, gördüm atam doğrudan ölüb, onu basdırırlar... Mən də hönkürüb ağladım. Gözümdən yaş axırdı...

M ü r ş ü d b a b a. Atan sağ-salamatdır, bala, bu gün-sabaha gələcək...

Ş a h i n. Yuxuda gördüm ki, qəbiristanlığa getmişəm... Atamı axtarıram. Birdən bədənim gizildədi. Başdaşlarından biri tərpendi, qəbirdən qupquru bir ölü çıxdı. Onun saqqalı qurşaqdan aşağıydı, dırnaqları

da uzunuydu, barmaqları da uzunuydu. O əllərini ya-vaşca yuxarı qaldırdı. Bütün bədəni titrədi, ağız-gözü əyildi... Atam deyildi... Sonra başqa bir başdaşı tərpendi. Ordan bir ölü xortlayıb çıxdı. O daha qorxunc, daha uca idi. Onu saç-saqqal basmışdı. Saqqalı dizindəniydi, dırnaqları daha uzunuydu. Bu da atam deyildi... Başqa ölülər də ayağa qalxmağa başladılar. Birdən hər şey yox oldu... Qəfildən bir səs eşitdim.

Ş e y t a n (*görünür*). Az dərd çək, Şahin, bilirəm sənə kim lazımdır? Atan! Atanı axtarırsan, deyilmi?

Ş a h i n (*ağlayır*). Qaytar onu evimizə...

Ş e y t a n. Baş üstə, nə desən eləyəyəm... Ancaq səndən bircə şey tələb edəcəyəm.

Ş a h i n. Ver atamı, hər şeyə hazırım.

Ş e y t a n. Sabah qurban bayramıdır. Sehrli çiçək ildə bir dəfə, o da bu gecə açılır. Firsəti əldən vermə! Mən səni bu gecə moruq dərəsində gözləyəcəyəm.

Ş a h i n. Gecəni həsrətlə gözlədim. Gün batdı... Göy də getdikcə qaralmağa başladı. Sıx meşənin içi ilə moruq dərəsinə gəldim. Şeytan məni orada gözləyirdi. Gəlib düz bir yerə çıxdıq.

Ş e y t a n. Görürsənmi, qabaqda üç təpə var. Bu təpələrdə cürbəcür çiçək görəcəksən. Ancaq olmaya-olmaya başqa bir çiçək qoparasan ha... Təkcə sehrli çiçəyi dər. Arxada hay-küy olsa, nə eşitsən dönüb baxma, həmin sehrli çiçəyi qopart!

Ş a h i n. Mən nə isə soruşmaq istədim, bir də gördüm ki, şeytan yox olub. Üç təpəyə yaxınlaşdım, bəs hanı çiçəklər? Heç nə görünmürdü, hər tərəfdə tikanlı

qanqal qaralırdı. Birdən göydə işıq yandı. Qarşımda ətirli, gözəl çiçəklər göründü. Onların arasında bükülü sehrli çiçək də göründü. Birdən bu balaca bükülü tumurcuq qızardı, özü də canlı bir şey kimi hərəkət etdi. O getdikcə böyüyürdü... Böyüdükcə göz kimi qızarırdı. Birdən alov kimi dilimlənib həm özünü, həm də ətraf-dakı çiçəkləri işıqlandırır. Mən "indi məqamdır" deyib əlimi uzatdım. Bir də baxıb gördüm ki, daldan yüz-lərlə qıllı əl bu çiçəyə doğru uzanır, arxamda nə isə o yan-bu yana qaçır. Mən dişimi dişimə tutub, gözümü yumub, çiçəyin saplağından gücüm gəldikcə dardım. Çiçək əlimdə qaldı. Şeytan kötüyün üstündə əyləşmişdi. Bir söz demirdi. Birdən şeytan qəribə səslə:

Ş e y t a n. Çiçəyi tulla!

Ş a h i n. Mən çiçəyi tulladım, çiçək çox da uzaqda olmayan bir yerə düşdü.

Ş e y t a n. Burdadır, qaz buranı, atan bu torpağın altındadır.

Ş a h i n. Mən ovcuma tüpürüb beli götürdüm, torpağı çevirməyə başladım. Bir çevirdim, iki çevirdim. Hiss etdim ki, burada bərk bir şey var. Bel nəyə isə deyib cingildəyir, artıq dərinə getmirdi. Elə bu vaxt göz-lərimə çox da iri olmayan bir sandıq göründü. Əlimi uzadıb sandığı çıxartmaq istədim, lakin sandıq getdikcə lap dərinlərə düşdü.

Ş e y t a n. Yox, insan qanı tökməyincə sən atanın üzünü görməyəcəksən.

Ş a h i n. O bu sözləri deyib ağ mələfəyə bükülmüş bir arvadı mənim yanına gətirir və əlimə xəncər verir

başını kəsmək üçün mənə işarə elədi. Nahaq yerə insan başı kəsmək, özü də qadın? Olarmı?! Şeytan qadının başından yaylığı cəsarətlə dartdı. Nə gördüm, baba! Qarşımda anam dayanmışdı... Başını aşağı salmışdı... Mən qışqırıb yuxudan ayıldım.

M ü r ş ü d b a b a. Xeyirliyədir, bala... Hər şey yaxşılıqla qurtaracaq... Atan da harda olsa xilas olacaq... qayıdıb gələcək...

Ş a h i n. Sən bilirsən axı o hardadır? Get, gətir onu.... gətir...

M ü r ş ü d b a b a (*öz-özünə*). İlahi, günahım nədir, məni bu tifilin əlində qoymusan! Uşağı necə başa salım ki, o adı batmış atan arı yeyib, namusu da bir kənara atıb... Onun yadına nə ata düşür, nə də ki, arvad-uşaq. (*Şahinə baxır.*) Böyük olsaydı, nə dərd idi. Ağlı kəssəydi, elə atanı heç axtarmazdı, ona tüpürərdi. İndi mən başıma haranın daşını töküm? Bu tifili necə başa salım? Xudaya, xudavəndi-aləm, bir ucuz ölüm yoxdur ki, ölüm canım qurtarsın. Mənim günahım nədir?! (*Durub evə keçir.*)

Şahin qızdırmadan yerində qurcalanır. Böyrü üstə o tərəf-bu tərəfə çevrilir. Gözünə cürbəcür qaraltılar görünür. Birdən evin divarlarından ona tərəf gələn dəli inək peyda olur. Şahin yatağından sıçrayıb qalxır. Onun əynində qırmızı köynək var. İnək Şahinin üstünə cumur. Şahin qaçır. İnək yenə hücum edir. Birdən hardansa Canpolad görünür. İnəyin buynuzlarından yapışib yerə vurur. Sonra geri qayıdıb Şahini qucağına götürür. Bu vaxt şeytan peyda olur. Şahini atasının qucağından alıb çarpayığına atır. Canpoladın yaxasından bərk-bərk yapışib harasa dartıb aparır.

Ş a h i n (*yuxudan ayılır*). Ata, mən bilirəm o səni hara aparır... Qoymayacağam... Səni aparır...

Şahin ayağa qalxır. Həyəti axtarır. Dəhrəni götürüb cəld bayıra çıxır. Kəndin küçələri ilə qaçaraq gedir. Müşkünazın evi görünür. Ev ikimərtəbəlidir. Üst mərtəbədə pəncərə qabağında şeytan cildində Müşkünaz dayanıb, telefonla danışır. Şahin onu görüb darvazanın yanına qısıılır, qorxa-qorxa Müşkünaza baxır.

M ü ş k ü n a z (*telefonun dəstəyini qulağına sıxıb*). Bacı canı, səndən ötrü burnumun ucu göynəyir. Deməyə o qədər söz var ki... Canik? Canik indi qabağında çəst verir. Otur deyirəm, oturur, dur deyirəm, durur. Ha... ha... ha... Elə fənd işlətmişəm ki, doğmaca atasını, evini-əşiyini biryolluq başından çıxarıb. Heç birini it yerinə qoymur. Hamısından zəndeyi-zəhləsi gedir... Ha... ha... ha... Boynumu qucaqlayıb deyir ki, bu dünyada varsa da sənsən, yoxsa da... Az qalır ayaqlarımı yalaya. A...az, bəxtimə çıxıb dayna. Nə danışırısan a...az.... Guya ki, cadunun gücünü bilmirsən?! Ha... ha... ha... Qırx gündən bir təzəsini yazdırıram. Gərək təsirdən düşməyə qoymayasan. Kişinin noxtasını əldən buraxmaq olar?! Gücnən əlimə düşüb... İndi indi ağ günə çıxmışam... Belə sağ əlim sənə başına olsun... Bir hərif var, özü də kalandır. Bəxtini çağır, bəlkə onu sənə caladım... Cadugər arvadı işə salaram... Nə danışırısan, aaz, birdən ikiyə saa yalan satmışam?! Kiri, az, kiri!

C a n p o l a d (*arxadan çağırır*). Müşkünaz?!

M ü ş k ü n a z. Canik məni çağırır. Sonra telefon edərsən... (*Dəstəyi qoyub, dodaqaltı zümzümə eləyə-eləyə gedir.*)

Sandıq üstə gücü var, nanay-nay,
Gücünün qırx ucu var, nanay-nay.
İki könül bir olsa, nanay-nay,
Kimin ona gücü var, nanay-nay.

Şahin hirsələnib qapını açmaq istəyir, ancaq bacarmır. Bu vaxt Tohid həkimlə rastlaşır. Darvaza ağzında Şahini görüb təəccüblənir.

T o h i d. Şahin?!
Ş a h i n. S... s... s... Tohid əmi.... s... s... s...
T o h i d. Burada nə edirsən?..
Ş a h i n. Şeytani görürsən?
T o h i d. Hani?

Ş a h i n. Odur ey, pəncərənin yanında, indicə telefonla danışdırı.

T o h i d (*Şahinə yaxınlaşıb əlini alınına qoyur*). Səni kim buraxıb çölə... Bəs demədim ki, xəstəsən, evdən bayıra çıxmaq olmaz? Gəl, gəl gedək evə...

Ş a h i n. Sus... s... Qoy şeytani öldürüm, sonra...

T o h i d. Nə danışırısan?! Burada şeytan-zad nə gəzir?! Bura başqa adamın evidir... Gəl bəri...

Ş a h i n. Yoox, atam indicə onu çağırdı. Mən onu səsindən tanıdım. Yəqin atamı tilsimə salıb, qoy onu xilas edim.

T o h i d. Bura atbalaxanımın həyatıdır. Atan burada olmur. Sən xəstəsən, bala, gözünə görünür...

Ş a h i n. Bayaq qonşumuz bizə gəlmişdi... Elə bildilər mən yatmışam. Dedilər ki, atbalaxanımın qızı şeytandı, atamı oğurlayıb... Mən onu öldürməsəm, atamı xilas etməsəm, burdan gedən deyiləm...

T o h i d. Heç baban sənə nağıl danışıb? Yəqin danışıb... Bir yadına sal. Hansı pəhləvan xəstə-xəstə divlərlə, şeytanlarla vuruşub, hə? Gedək evə, sənə təzə dərman alıb gətirmişəm... Onu iç... yat səhər sağal, mən də gəlib birlikdə yaraqlanaq, mən lap balta da götürərəm, gələrik bura, taparıq o şeytandır-nədir, kəsərik nəfəsini...

Ş a h i n. Bəs atam, səhərə kimi əzab çəksin?

T o h i d (*öz-özünə deyir: "Atan əziyyət yox, kef çəkir, ay yazıq!"*). Gəl, gəl qucağıma, gedək... Dəhrəni də götür əlinə...

Şahini götürüb gedir. Mürşüd babagilin həyatına daxil olurlar. Tohid Şahini yatağına uzadaraq deyir. Səsə Mürşüd baba və Xavər gəlirlər.

T o h i d. Gözünüz haradadı, bilmirəm uşağı tək qoyub hara getmişiniz?! Görmürsünüz od tutub yanır?!

X a v ə r. Nə olub, ay Tohid?

T o h i d. Atbalaxanımın darvazasının yanından götürüb gəlmişəm bunu! Uşaq bərk xəstədir... Başına min cür qatmaqarışq fikirlər gəlir... Gözünə Allah bilir nələr görünür...

Ş a h i n. Ana... sən deyən şeytani gördüm... İndi bildim o harda yaşayır.

T o h i d. Buyurun... Tək qoymayın bunu... Qızdırmadan lap aqlını itirib... Bir az sulfiddin tapmışam... Bunu gündə üç dəfə içirdin, görək axırı hara çıxır...

Altıncı şəkil

Müşkünazın evi. Otuzluq lampa yanır. Canpolad oturub çay içir. Müşkünaz əzilə-əzilə gəlir.

M ü ş k ü n a z. Canpolad!

C a n p o l a d. Haycan! Nə deyirsən, mənim marağım, ceyranım, can-ciyərim?

M ü ş k ü n a z. Düzünü de, mən ölsəm neynəyərsən?

C a n p o l a d. Stolun üstünə çıxıb, ordan özümü atıb öldürərəm...

M ü ş k ü n a z. Ordan hoppanmaqla adam ölər?! Heç qıçı da sınmaz...

C a n p o l a d. Stolun üstünə çıxıb, özümü asıb öldürərəm... Özü də günün günorta çağı.

M ü ş k ü n a z. Niyə gündüz?

C a n p o l a d. Gecə assam, axı görüb harayıma gələn olmaz. Cəhənnəmə vasil olaram...

Müşkünaz pətfona val qoyub, rəqs havası çalınır.

M ü ş k ü n a z. Allah eləməsin! Allah məni bir gün də sənsiz qoymasın! Canpolad, sənə qədər elə hey bəx-

timdən şikayət edirdim... Tanrı səni yetirdi... İndi elə bil cənnətə düşmüşəm, pərvazlanıb uçuram... De görüm, məni ürəkdən sevirsən?

C a n p o l a d. Sənsiz nəinki bir gün, bircə saat, heç bircə saniyə yaşaya bilmərəm.

M ü ş k ü n a z. Bəs... nə isə... sağ ol. Ürəyim nə istəyib almısan mənə... İndi bir xahişim də var, Canik...

C a n p o l a d. Başımı da əsirgəmərəm sənin yolunda, Müşü, buyur...

M ü ş k ü n a z. Bilmirəm heç necə deyim?! Anam qardaşımı əsgərlikdən qurtarmaq üçün üçaylığa iyirmi min manat borc alıb, indi gəlib xirtdəkliyiylər ki, tez ol pulumu ver. Arvad qalıb çaşbaş...

C a n p o l a d. İyirmi min! Vay! Dədəsi, nənəsi!

M ü ş k ü n a z. Dədə, nənəni bura yığma, onlardan ötrü gözüm uçmur! Nə puldur ki?..

C a n p o l a d. Mən o qədər pulu tapa bilmərəm... Nə danışırsan?! Anbardan dolanışığımız çıxır, elə bilirsən, nə desən eləmək olar? Müharibədir, vallah duyuq düşsələr dərimə saman təpərlər.

M ü ş k ü n a z. Yaxşı, yaxşı, kişi ol, guya ki, sən kassirdən borc götürə bilməzsən?! Sonra anam qədimdənqalma qızillərini satıb qaytarar.

C a n p o l a d. Allah anana verdiyi canı ala bilmir. O, mənə pul qaytarar?! Bir də kassir axı o pulu mənə necə borc verə bilər?

M ü ş k ü n a z (*özünü əsdirir*). Bəs deyirdin məni çox istəyirsən? Yox, məni sevmirsən. Mən külbaş gör kimə könül bağladım?! O qədər istəyənlərin birinə bo-

yun olmadım. Gəldim buna... bu da... Yox, bu dəfə də mənim bəxtim gətirmədi... Hə, mən başa düşürəm sən niyə anama kömək eləmək istəmirsən. Sənin fikrin-zikrin ordadır... Keçmiş arvadının yanında... Sən yenə o əyrimçənin yanına qayıtmaq istəyirsən, ağrım onun ürəyinə!

C a n p o l a d. Axmaqlama! Yüz heylə arvad-uşaq sən o atılan dırnağına dəyməz. Dalımca ha sürünsünlər, xeyri yoxdur. Onlara sözümlü birdəfəlik demişəm...

M ü ş k ü n a z. Vallah baş tapa bilmirəm. Sənin kimi kişi necə olub o ifritəni tapmışan. Bəlkə sənə cadupiti elətdirib...

C a n p o l a d. Qohumdur, bilirsən... Məni də heç istəmirdi. Alıb gətirdilər evə, uşaqdan sonra bir az isinişdik... Amma heyvan deyiləm, başa düşürəm ki, heç indi də məndən xoşu gəlmir.

M ü ş k ü n a z. Yaxşı, söhbəti yayındırma, de görüm anama nə cavab verək?

C a n p o l a d. Kəlləmə bir şey gəlir...

M ü ş k ü n a z (*sevincək*). Nə gəlir, Canik, de, bu Müşkü qurban sənə... Bizi bu borcdan necə qurtara bilərsən?

C a n p o l a d. Hər ay rayona ətlik mal-qoyun göndəririk, ferma müdirini dilə tutub deyirəm bir sürü qoyunu ətlik adı ilə aparıb Gəncədə xırtda eləsin.

M ü ş k ü n a z. Malades! Allah-təala sən o qızıldan qiymətli kəlləni həmişə uca eləsin.

C a n p o l a d (*ağzını əyir*). Sözdür də, deyirəm....

Gərək əvvəlcə çobanı ələ alam. Allah kərimdi, Kərimin də quyusu çox dərindir, görək nə kələk eliyirik, mənim gülüm, bülbülüm, sünbülüm...

Darvazanın ağzında Mürşüd baba görünür.

M ü r ş ü d b a b a (*çağırır*). Canpolad! Canpolad!
M ü ş k ü n a z (*eyvandan*). Kimdir orada?!

M ü r ş ü d b a b a. Mənəm, a qızım, Mürşüdəm!
Canpoladın atası!

M ü ş k ü n a z (*Canpolada*). Atandı. Bilmirəm bu imansız bizə nə verib ala bilmir!

C a n p o l a d. Yenə nə istəyir ee?...

M ü ş k ü n a z. Nə bilim, səni çağırır. Kaftar ölübləm ki, canımız biryolluq qurtara...

C a n p o l a d. Get deynən hələ gəlməmişəm...

Müşkünaz ev xalatında darvazaya tərəf gedib qapını açır.

M ü r ş ü d b a b a (*ədəblə*). Salam, qızım! Axşamın xeyir! Bağışlayın, sizi narahat elədim.

M ü ş k ü n a z (*Mürşüd babanı görəndə kimi alça yeyibmiş kimi sifətini turşudaraq*). Sənin salam-kəlamın lazım deyil! Sözü de! Bir az da qısa elə! Mən də deyirəm gecənin bu vaxtı kimdir zəhləmizi tökən?!

M ü r ş ü d b a b a (*ləyaqətlə əlini saqqalında gəzdirir*). Qızım, mənə Canpolad lazımdır.

M ü ş k ü n a z (*onun sözünü ağzında qoyur*). Hə?! Canpolad!!! Bilmək istəyirsənsə, Canpolad sənin oğlun yox, mənim ərimdir, başa düşdün?! O, Mürşüd ad-

da atanı tanımır! Belə tanımaq da istəmir. İndi qandın?!

M ü r ş ü d b a b a. A qızım, onu sənin əlindən alan var? Ağsaqqal kişiyəm, qapına gəlmişəm, oğluma ikicə kəlmə sözüm var.

M ü ş k ü n a z. Ağsaqqal! Ağsaqqal! Keçinin də saqqalı var, nə olsun?! Podumayeş, bu kişinin saqqalı var! Gözümüz aydın! Bizə heylə saqqal lazım deyil! (*İrişir.*)

M ü r ş ü d b a b a. Qızım, əlacım yoxdur, ayağınıza gəlmişəm. Nə desəniz, mənə qəbuldur. Təvəqqe eləyirəm, o Canpolada de ki, atan gəlib, ayağını bəri qoysun, ikicə kəlmə sözüm var.

M ü ş k ü n a z. Belə bircə kəlmə də olmaz! İmansız! Onu mənim əlimdən almağa gəlmisən? Belə Canpolad sizi istəmir! İstəmir! Pah atonnan! Bu nə üzdü kişiymiş, ee!!

M ü r ş ü d b a b a. Başa düşürəm, ay qızım, Canpolada bircə kəlmə...

M ü ş k ü n a z. A qoca, sən sənsən, mən də mənəm. Canpolad mənim çırağımdır! Onu güclə tapmışam! Tovluyub əlimdən alıb, komamı qaraltmaq istəyirsən? Amma maa da atbalaxanımın qızı Müşkünaz deyərlər. Qulağını aç, yaxşı-yaxşı eşit. Bircə onu görməzsən! Bu qarıya necə gəlmisənsə, eləcə də fas-farağat qayıt get! Yoxsa səni burda daşqalaq eləyərəm.

M ü r ş ü d b a b a (*acı istehza ilə*). Qızım, zənən olanda nə olar, sən də gərək qanasan ki, adını çəkdiyən çırağ, işığını təhqir elədiyən bu qocanın sifətindəki çalın-çarpaz qırıqlardan, nurdan düşmüş gözlərindən,

bu əllərimin qabarından, bükülən belimdən, ağaran saqqalımdan alıb. Tale elə gətirib ki, indi mənim yox, sənin komanı işıqlandırır. Cəfasını mən çəkmişəm, səfasını sən görürsən! Neynək! Şükür ilahinin dərgahına! Bəlkə belə məsləhətədi! Bəlkə günahlarımdı bu gün qabağıma çıxır? Bəlkə fələk məni də bu cür imtahana çəkir! Həyatda nə olursa, hamısı o gözəgörünməzin işidir. Ancaq üzümə üz bağlayıb dar vaxtı bura gəlməkdə məramım başqadır. Ona görə heç olmasa dəhlizə çıxsın.

M ü ş k ü n a z. A kişi ey! Açığını bilmək istəyirsənsə, adın gələndə başıma ağrı sıçrayır! Gecənin bu vaxtı qolovu ne moroç! Von otsyuda!

M ü r ş ü d b a b a. A qızım, Allah xatirinə, Canpolada de ki...

M ü ş k ü n a z. Ay abırsızın biri abırsız, kəndin ağır seyidini iki dəfə bu qapıya göndərdin! Məktəbin direktoru gəldi! Məşədi Hüseyn ayağıma minnətçi düşdü! Belə gəlmir, gəlmir, gəlmir! Sözü niyə çürüdürsən? Canpolad məni deyir! Məni, məni! (*Müşkünaz sinəsinə döyür.*) Sizi yox! İndi qanıb başa düşdün? Bir də ki, səni qınamıram ey, saqqalın ağarsa da, hələ ağlın ağır olmayıb! Pah atonnan! Bu nə sırtıq kişiymiş, əə!

C a n p o l a d (*tük basmış piyli qarnını ovuşdura-ovuşdura dəhlizə çıxır*). Müşü! O kimdi bayaqdan çənə vurursan? Özün də nazik ev paltarında çıxmısan. Saa soyuq olar! Yun jaketi gətirim sal çiyinə!

M ü r ş ü d b a b a (*Canpoladın səsinə eşidəndə gözləri alacalanır. Dabanını qaldırıb boğazını ona tərəf*

uzadır). Oğul! Canpolad, mənəm, Mürşüdəm, saa bir-iki kəlmə vacib sözüm var.

M ü ş k ü n a z. Kişi, gecənin bu vaxtı çərənləyib qanımızı it qanına döndərmə! Canpolad hamamlanmaq istəyir, vaxtı yoxdur! Get, sabah gəlib sözünü deyərsən. (*Qapını örtmək istəyir.*)

Canpolad gətirdiyi yun jaketi Müşkünazın çiyinə salanda gözü atasına sataşır. Müşkünaz qəddini Mürşüd babaya tərəf əyib nifrətlə tüpürür və hikkəli addımlarla evə sarı dönür.

C a n p o l a d. Müşü, mən ölüm hirsələnəm! Qan təzyiqin qalxsa, yenə ürəyinin pristupu tutacaq! Belə çəkil görüm, bu kişi gecənin bu vaxtı nə istəyir? Bizə nə verib ala bilmir?!

M ü r ş ü d b a b a. Oğul, bir addım irəli dur, saa sözüm var.

C a n p o l a d (*dilxor halda*). Eşidirəm! Gecənin bu vaxtı xeyir ola? Ölüb-eləməmişəm ki? Nə haray-həşir salmısan?! Adama sözü bir kərə deyərlər! O məsələ barədə danışmışıq, qurtarıb gedib. Bəsdə o mollanı, seyidi, ağsaqqalı, qarasaqqalı üstümə minnətçi saldığın! Mənnən o tərəfə qayıtdı yoxdur, bunu birdəfəlik bil! Mən də özümə görə bir kişiyəm, ya yox? Kişi tüpürdü-yün yalamaz!

M ü r ş ü d b a b a (*oğluna yalvarıcı nəzər salır, sinəsi xışıldaya-xışıldaya*). Canpolad, oğul, səni aparmağa gəlməmişəm. O barədə mən də, elə gəlin də səndən biryolluq əlimizi üzmüşük. Məni bu qapıya gəlməyə va-

dar eləyən ayrı şeydir. Bircə dəqiqəliyə eşit, gör nə deyirəm.

C a n p o l a d (*ağzını ayir*). Hə, nə demək istəyirsən?! Vaxtım yoxdur! Bir az qısa elə! Hamamın suyu soyuyur, baş-gözümü yumalıyam. Müşü gözləyir.

M ü r ş ü d b a b a. Ə, Canpolad, insafın-mürvətin olsun, məni mülahizə eləmirsən, heç olmasa Allahdan qorx, bala! Şahin neçə gündür ağır xəstədir. Nə qədər dava-dərman eləmişik, uşaq düzəlmir. Elə hey "atam gəlsin" deyib dad döyür. Ona görə məcbur olub neçə dəfə dalınca minnətçi göndərmişəm. Gördüm onlardan bir şey çıxmır, özüm gəldim. İndi tay onlardan keçib. Şahinin vəziyyəti gün-gündən xarablaşır. Üç gündür boğazından loğma keçmir. Uşaq əriyib çöpə dönüb. Gəl ona ayaq üstə görük, yenə sən ol, Müşü olsun. Mən boyda kişini o tifilin yanında bihörmət eləmə. Dədəyə yazığın gəlsin. Hesab elə ki, atan deyiləm. Bu sinnimdə qan iş tutub qapına təvəqqeyə gəlmişəm. Çal saqqalımı mülahizə elə, məni əliboş qaytarma. Şahinə söz vermişəm, beşcə dəqiqəyə onun gözünə görük, sonra yenə bildiyin kimi elə.

M ü ş k ü n a z (*onun cır səsi gəlir*). O kişini başa salmaq çətindir. Çıx bəri gəl, qoy cəhənnəm olsun! Hamamın soyuyur, dəyişəklərin də hazırdır!

C a n p o l a d (*onun hənirtisi gələndə çaşib özünü itirir*). Bilirsən, ata, sən köhnə fikirlə yaşayırsan. İndi zamanə başqadır. Müvəqqəti dünyada yaşamaq lazımdır! Sözü də çox uzatma. Mənim günüm burda xoş keçir. Nahaq gəlmisən. Müşkünaz da mənə əla baxır.

M ü r ş ü d b a b a. Ay biqeyrət oğlu, Müşkünazı sənin əlindən alan var?! Məni bura o tifilin sözü gətirib. Şahinin dilindən düşürsən. Baxıcı da deyir ki, atası gəlsə, xəstəliyi yüngülləşər. Bayaqdan bəri ona görə di-rənmişəm. Yoxsa mənim bu qapıda nə itim azıb?

C a n p o l a d (*irişir*). Odey, Müşkünaz şəklimi bö-yüdüb, verim apar Şahinə göstər. Bu gün vaxtım yoxdur, sonra gələrəm.

M ü r ş ü d b a b a (*kədərli ah çəkir*). Canpolad, rəhmətlik ananla mən sən yolunda nə müsibətlər çəkmişik, onu bir o göydəki Allah bilir. Dörd yaşında çiçəyə tutulmuşdun. Səni rayon həkiminə aparmaq üçün nə maşın tapdım, nə də ulaq. Məcbur olub dalı-ma şəllədim. Yağışlı bir gündə, gecə səhərəcən yol getdik. Rəhmətlik anan da yolboyu "Canpolad" deyib dağı-daşı ağısına qatdı. O vaxtdan belimdə bir ağrı qalıb. İndi də belimi düzəldə bilmirəm. Bu əzab-əzi-yətlərimi yerə vurdun! Məni bir bihəyə qadının aya-ğına verdin. Oğul bunu Allah götürməz!

C a n p o l a d (*ötkəm səslə*). Yaxşı, yaxşı, sözü çox uzatma! Sən də qocaldıqca ağlın azalır! A kişi, başa düşdüm də! Görürəm qır-saqqız olub əl çəkmirsən! Qoy gecədən bir az keçsin, hamı yatandan sonra gəlib xəstəyə baş çəkərəm. Amma bəri başdan şərt kəsirəm! Gələndə o kənkanın qızı əziz-xələf gəlinin oralarda üzükməsin! Budu deyirəm! Xavərdir, xortdandı-nədi, gözümə görünsə, məndən incimə! Bəlkə Müşkünazı da özümlə gətirdim.

M ü r ş ü d b a b a. Yoox, oğul, başqasına əziyyət vermə. Elə sən özün tək gəlsən yaxşıdır.

C a n p o l a d. Görürəm, Müşünün adı gələndə hamının başına daş düşür. Bilmirəm o kimin gözünə ağ salıb? Yaxşı onu gətirmərəm.

M ü r ş ü d b a b a. Oğul, könül sevən göyçək olar. Bir halda ki, ona uymusan mənim sözüm yoxdur. Özün bilərsən! Amma onu qapıma gətirmə. Eşidib-bilərlər, sonra kəndin arasına çıxıb bilmərəm. Onsuz da rüsvay olmuşam. Özün beşcə dəqiqəliyə gəl, Şahinə ürək-dirək ver, görək sonrası nə olur? Amma səni and verirəm Həzrət Abbasın kəsik qoluna, gəl! Bu yaşımda məni o xəstə uşağın yanında xəcalət eləmə!

C a n p o l a d. Yaxşı, yaxşı! Ağ eləmə! Get, mən də hamamlanıb gəlirəm.

Yeddinci şəkil

Kəndarası Mürşüd baba əlində qoşalülə tüfəng, arxasınca Qaplan gəlirlər. Səhər yenidən açılmışdır.

M ü r ş ü d b a b a (*öz-özünə deyir*).

Bu dünyada üç şey başa bələdir,
Yaman arvad, yaman oğul, yaman at!
İstəyirsən qurtarasan əlindən,
Birin boşa, birin boşla, birin sat.

Qaplan Mürşüdü mərəmını duyubmuş kimi üzünü göyə tutur və inilti bir səslə ulayır.

M ü r ş ü d b a b a (*Qaplana*). Nə ulayırsan? Özün şahidsən ki, ona yalvara-yalvara yüz yol ölüb dirildim... Xeyri nə oldu?! Gəlmədi, namərd... Səhərə qədər gözlədik yolunu, gəlmədi. Yox, mən Canpoladı elə-belə başına boşlaya bilmərəm. Bu qədər hörmətsizlikdən sonra susum? Dinməyim? Yoox! Namusu itə atıblar, it yeməyib! Bu töhməti gora apara bilmərəm. Sonra hamı goruma söyəcək. Nə nədə sağam bu iş bir əncam çəkməliyəm. Nəslimə-nəcabətimə əskiklik gətirən oğulun olmasındansa, olmaması yaxşıdır. Axır sözü bu deməlidir. (*Tüfəngə işarə vurur.*) Səhər-səhər fermalara yem buraxandan sonra mütləq gəlib buradan keçəcək. Qoy qanı fahişənin qapısına axmasın! Elə buradaca gəbərdərəm, qurtarıb gedər! Hamıya da görk olar! Bütün kənd bilir ki, Mürşüd o dünyaya töhmət yükü ilə getmədi.

Başında çoban papağı, əynində qara uzun çoban yapıncısı, əlində çomaq olan Canpolad ehtiyatla gəlib keçmək istəyir. Qaplan qulaqlarını şəkəlib ona tərəf baxır, lakin hümrür.

C a n p o l a d (*titrək səslə*). Sa... a... lam, əley...y...y...küm!

M ü r ş ü d b a b a. Sabahın xeyir! (*Canpolad gəlmək istəyir.*) Tanımadım səni, ay oğul, kimlərdənsən?

C a n p o l a d. Soğanlı kəndindənəm, əmi... gecə üç qoyunumuzu aparıblar, onu axtarmağa gəlmişdim...

M ü r ş ü d b a b a. Bizim bu Qarakollu camaatı heç kəsin malına əyri gözlə baxmaz. Məyər sizin kən-

din ağsaqqalları bunu sənə deməyiblər? Bura bax ə, kimin oğlusan?

C a n p o l a d (*çaşır*). E... e... hı... çopur Ərşadın.

M ü r ş ü d b a b a. Zatınıza lənət sizin. Bu boyda diyarda yüzdən çox kənd var. Çopur Ərşad kimi oğru hələ yer üzü görməyib... Demək oğru gəlib, doğrudan mal istəyir! Rədd ol burdan, nə qədər ki, camaat duyuq düşməyib, rədd ol. İtiyinizi ayrı yerdə axtar, bala...

C a n p o l a d. Məni niyə təhqir edirsən, kişi! Bəlkə səhv salmışan? Soğanlıda o qədər Ərşad adlı adam var ki...

M ü r ş ü d b a b a. Çopuru bir dənədir... Dayan, dayan, bəlkə bu bəhanə ilə sübhədən özün gəlmişən, buradan qoyun aparmağa?.. Uzaqdan səni çobanların içində gördüm... Satın alacaqsan, ya dərələrin birində xəlvəti çirpışdırmaq istəyirsən?

C a n p o l a d. Mən öz qoyunlarımı axtarıram, kişi...

M ü r ş ü d b a b a. Bəs sürülərin dalınca yox, niyə ayrılıb buradan gəldin?

C a n p o l a d. Heyvanları tapmıram, qayıdıb gedirəm kəndimizə...

M ü r ş ü d b a b a. Eşit, bil, bir də qulağım çalsa ki, bizim kəndi oğurluq mal üstündə dilə-dişə salırlar, vay halımıza... Kənddə evinizi də tanıyıram... Bütün camaatı yığıb gətirəcəm üstünüzə... Di, rədd ol... Yoxsa bu dolu patronları sən o boş başına boşaldaram...

C a n p o l a d. Əşşi, səninki qan-qandır... Allah xatirinə qoy çıxım gedim...

M ü r ş ü d b a b a. Bura bax, bizim kolxozun anbardarını, Canpoladı deyirəm, çobanların yanında görmədin ki?

C a n p o l a d. Deyəsən orada idi... Mən onu yaxşı tanımıram...

M ü r ş ü d b a b a. Əynində qara kostyum, başında kepka olmalıdır.

C a n p o l a d. Deyəsən ona bənzər biri var idi içlərində.

M ü r ş ü d b a b a. Hansı tərəfə cəhənnəm oldu?

C a n p o l a d. Deyəsən Həsən kişinin sürüsü ilə çıxdılar, bax o yamaqlara... Neynirsən onu? Vacib lazımdırsa, gedim çağırım.

M ü r ş ü d b a b a. Get çağır...

C a n p o l a d. Hərçənd tələsirəm, baş üstə, kolxoz sədri də yanlarında idi... Qaz ovlamaqdan söhbət salmışdılar. Deyirlər bərk qar yağanda, sular donanda bura çoxlu qaz uçub gəlir.

M ü r ş ü d b a b a. Onun qazı gülləyə gəlincə, özü gülləyə gələcək...

C a n p o l a d. Nə dedin, qoca?

M ü r ş ü d b a b a. Heç! Get çağır, deynən tez gəlsin...

C a n p o l a d. Qardaşım olsun, Canpolad kimi oğul hanı? Nə vaxt üstünə gəlmişik, heç bir şeyə "yox" deməyib... Di gəl ki, eşitdiyimizə görə yazığı dedi-qoduya salıblar. İfritə arvadını boşayıb sevdiyini aldığına görə, bütün kənd onu dilə-dişə salıb... Sən ağsaqqal kişisən, görürəm hörmətli adama oxşayırsan... Ağıl

qoya bilməzsən bu camaatın başına?.. Ömür adama bir dəfə verilir, əgər Canpolad üçün təzə aldığı arvad xoşdursa, kimin nə borcunadır?

Sandıq üstə gücü var,
Gücünün qırx ucu var,
İki könül bir olsa,
Kimin ona gücü var?!

M ü r ş ü d b a b a. Elə deyil, çopur Ərşadın oğlu... Yanılırsan... O üç qardaşın əvəzidir burda... Üç qardaşının yerinə işləməlidir, üç qardaşın adından kəndə əl tutmalıdır. O isə hər şeyi atıb, həyasızın birin tutub... Lənətə gələsən!.. Hərçəndi çopur Ərşadın nəslindən ağıllı adam çıxmayıb, amma yenə də... Bir atanın ki oğlunun xiffətinnən başına hava gələ, bir uşaq ki, "ata, ata" deyib gecə-gündüz fəryad eləyə, babası Canpoladın ayağına gedə, ona itə olmayan hörməti eləyələr, səncə belə oğul düzmü hərəkət edir?

C a n p o l a d. Nə deyim vallah... Deyir könül se-vən göyçək olar... Deyirsən gedim çağırım... gedim də...

Canpolad dal-dala çəkilir və birdən götürülür.
Tohid həkim gülə-gülə gəlir.

M ü r ş ü d b a b a. Nədi, a həkim, nə gülürsən?
T o h i d. Onu tanımadın?
M ü r ş ü d b a b a. Kimi?
T o h i d. İndicə danışdığım adamı?
M ü r ş ü d b a b a. Deyir Soğanlı kəndindənəm...

T o h i d. O sənın oğlun Canpolad idi.

M ü r ş ü d b a b a. Nə? Canpolad?! Yox, bu ola bilməz. (*Qaplana*) Ay vəfasız heyvan, heç olmazsa, sən bir işarə verəydin... Eybi yoxdur... Evinə tərəf qaç-dı?.. Əlimdən yaxa qurtara bilməyəcəkdir...

T o h i d. Yenə nə fikirləşmişən, a kişi? (*Mürşüd ba-ba cavab vermədən gedir.*)

Müşkünazın evi. Həyətin qabağı.
Canpolad qaçaraq gəlir.

M ü ş k ü n a z. Bu nə görkəmdir, adə?

C a n p o l a d. Bu saat bura mənim meyitimi gətirməliydilər...

M ü ş k ü n a z. Nə olub, kolxoza yoxlama gəlib?

C a n p o l a d. Müşkünaz canı, sən səhər məni yola salandan sonra, ürəyimə danmışdı ki, nəşə olacaq. Gəldim mal tövləsinə, qoyunları çıxartdılar çölə, elə sürü yola çıxmağa hazırlaşır ki, bir də gördüm də-dəm! Əlində tufəng düz mənə tərəf gəlir. O saat ağılma damdı ki, bu kişinin bir xatası var. Axşam axı alladıb getmədim onlara... Cəld fikirləşdim, çoban Həsənin yapıncısı ilə papağını qapıb, qaçıb çıxdım aradan... Tərs kimi kəndin arasında birdən çıxdı qabağıma, şükür Allaha salamat qurtardım. Bircə çörək ovsanata düşdü. Müşü, çox vaxt ağılma gələn başıma gəlir. Müşü, o əli tufəngli bura gəlsə, deyinən yoxdur evdə, sürü-lərlə harasa çıxdı...

M ü ş k ü n a z. Ə, nə qorxaxmışsan... O qocanın tufəngini alıb çırpı bilmirdin özcə təpəsinə?

C a n p o l a d. Nə danışsın? Nə danışsın? Dədə mənimdirsə, yaxşı tanıyırım. Onun belə yavaş tərponişinə baxma. Bilirsən nə tərs adamdı?! Üzü ki döndü, qurtardı getdi! Növzənbillah heç Allahı da tanımaz! Əgər onu çaşdırmasaydım, indi məni çoxdan o dünyalıq eləmişdi.

M ü ş k ü n a z. Allah vurmuşdu onu, vallah arvadlığım la onu tumanımın bağınan boğardım.

C a n p o l a d. Ay-hay! Sən hələ dədəmin əlinin düzünü görməmişən! Kürkünü ki qoluna doluyub bəlkə tutdu, qurtardı! Qabağında on əli dəyənəkli duruş gətirə bilməz.

M ü ş k ü n a z. Yaxşı, yaxşı! Sən də o ağyalı az təriflə! Yaxşı deyiblər ki, uşaq elə bilər ki, dədəsindən güclüsü yoxdur! Qoy rədd olsun cəhənnəm! Xatası öz başında çatlasın. Ayrı söz danış! Danışmaq dananı qurda verər. Pulları bəri ver!

C a n p o l a d. Baş üstə, mənim maralım!

M ü ş k ü n a z. Hələ de görüm nə qədər gətirmişən?

C a n p o l a d. Müşü canı, kassada olub-qalan nə vardı, hamısını yığışdırıb gətirmişəm. (*Pulları verir.*) Müşü, bilirsən dədəm nə deyir?

M ü ş k ü n a z (*göz-qaşını oynadır*). Nə deyir?

C a n p o l a d. Dədəm həmişə deyir ki, gözəllik ədəbdir, gül-camal deyil.

M ü ş k ü n a z. Dədəm qələt eləyir. Əkin-biçindən savayı o nə qanır ki?! Gözəllik ondu, doqquzu dondu. O, köhnə fikirli adamdır! İdi k çortu!

C a n p o l a d (*yazıqlaşır*). Başa düşdüm! Müşü, başa düşdüm! Nə deyirəm. On min manat nağd götürmüşəm, bədi?

M ü ş k ü n a z. Nə...ə?! On minə heç bazarda semiçka vermirlər! Mən iyirmi min istəmişdim!!

C a n p o l a d (*çiyini çəkir*). Olan budur. Müşü canı, o da camaatın əmək haqqıdır.

Müşkünaz hirsələnir, özünü ürəkçəməsinə vurub, yerə sərilir. Canpolad təşvişə düşür, onun alınına yaş dəsmal qoyur, sərin su içirdir.

M ü ş k ü n a z (*handan-hana özünə gəlir, gözlərini bərəldə-bərəldə*). Pul... pul... iyirmi min!!!

C a n p o l a d (*yalvarır*). Qələt elədim, Müşü! Qələt elədim! Yerə dibində də olsa tapım gətirirəm! Təki sən əsəbiləşmə, heylə zarafat eləyirdim. Pul nə şeydir ki?.. İstəsən beş dəqiqənin içində on milyon taparam.

M ü ş k ü n a z (*hikkəli-hikkəli*). Sənin ağlın işləmir. İndi hamının başı müharibəyə qarışıb. Bu gün nə eləsək, qənimətdir. Sabaha nə etibar var? Dilim-ağzım qurusun, olmadı elə, oldu belə. Açarı əlindən alıb səni atdılar bayıra. Onda aylıq maaşla dolana bilərik?!

C a n p o l a d. Düz deyirsən, mənim ağıllı, uzaqgörən arvadım. Sən nə desən haqlısən!

Müşkünazın üzü gülür. Canpolad onu yaltaqcasına öpür.

M ü r ş ü d b a b a (*darvaza qabağında görünür,*

əlində qoşalülə irəli çıxır). Tərpənmə! Köpəkoğlu, kəlmeyi-şəhadətini oxu! Day bıçaq sümüyə dayanıb.

M ü ş k ü n a z (*özünü irəli atır*). Əmi, ayağının altında ölüm, ona toxunma!

Qaplan arxadan Mürşüdün ətəyindən yapışıb geri dartır.

M ü r ş ü d b a b a (*Müşkünəza çəmkirir*). Qabaqdan çıx, qancıq! Çıx deyirəm sənə! Mənim işim o oğraş oğlumnandı! Qabaqdan belə çıx!

Tüfəng açılır. Müşkünəz tirtap yerə sərilir. Canpolad götürülür. Mürşüd baba onu təqib edir. Arxasınca iki güllə atır. Canpolad qaçıb özünü evə təpir.

Səkkizinci şəkil

Şahin xəstədir, özünü bilmir. Hərdən "Ba-ba! A-ta-mı" deyib gözünü açır.

X a v ə r (*yashı kimi onun yastığına söykənib ağlayır və həzin-həzin*).

Ağlaram ağlar kimi,
Dərdim var dağlar kimi.
Xəzan olub tökülləm
Viranə bağlar kimi.

Şahin, oğul, dərdim az idi ki, birini də sən qoydun üstünə?!

Bu heyndə qapı taybatay açılır,
Canpolad hövlnak içəri daxil olur.

C a n p o l a d (*əvvəlcə tərəm-tələsik Xavəri qucaqlayıb*). Yanında günahkaram! Keç təqsirimdən! Səhvim olub! Qanmamışam! Qanmamışam!

X a v ə r (*gözünün yaşını silə-silə acı təbəssümlə*). Görəsən gün haradan doğub?! (*Onu sinəsindən kənara itələyir.*) Yüz sifətin var! Bundan sonra mənə sən kimisi lazım deyil! Hardan gəlmisən, qayıt get ora! Bu xəstə tifillə o ahıl kişi mənə bəsdə. Onlarnan birtəhər keçinərəm!..

Ş a h i n (*səs-küyə gözlərini açır*). Bıy, atam gəldi! Ay can, ay can, atam gəldi! Ura! Atam gəldi!

Ata-bala qucaqlaşır.

M ü r ş ü d b a b a (*Canpoladı hədələyə-hədələyə həyəətə daxil olur*). Yerində deşiyində olsan da, tapıb öldürməliyəm! Namuslu, qeyrətli camaatı, bərəkətli torpağı, saf havası olan bu kəndə sən qara ləkəsən! Yerində cəhənnəmdir! Eyiblərini yalnız o qara torpaq örtə bilər! Binamus! Biqeyrət!

C a n p o l a d (*Mürşüd baba içəri girəndə Şahini sinəsinə sıxır*). Ata! Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz! Məni öldürmə! Yalvarıram!

M ü r ş ü d b a b a. Ə, binamus, bu yaşında neçə gündür o fahişənin qapısına ayaq döyürəm, mənə it yerinə qoymursan! Küçədə qabağıma gəlirsən, özünü qanmazlığa vurub mənə urusca danışırısan! Beşcə

dəqiqəyə gəlib bu xəstə uşağına baş çəkməyə nə söz? İndi Şahin matah olub, onu bərk-bərk qucaqlamısan?! Qorxaq tülkü kimi indi də ona qısılmısan?!

Ş a h i n. Baba, atamı vurma!!! Baba, atamı vurma! Baba, atamı vurma, sağalım!

C a n p o l a d. Ata, qanmamışan, bir qələtdi eləmişəm! Məni cəbhədə qanı tökülən o üç qardaşımın yeri bilinməyən qəbrinə bağışla!

M ü r ş ü d b a b a. Mənə oğul yox, ağır dərd olmusan! Çıx belə deyirəm! Onsuz da səhər-səhər əlim o qancığın qanına batıb! Sənin də tərəni oddamasam, ürəyim soyumaz! Camaat arasında başımı yerə soxmusan! Sənin kimi namussuza görə el-obanın üzünə baxa bilmirəm.

C a n p o l a d. Ata, məni öldürüb yurdumuzun tütüsünü kəsmə.

M ü r ş ü d b a b a. Sənin kimi oğulun çıxardığı tütü mənə lazım deyil! Bu yurda elə xəstə Şahin bəsd.

C a n p o l a d. Məni dünyadan nakam gedən anamın ruhuna bağışla!

M ü r ş ü d b a b a. Ananın ruhunu çoxdan təhqir eləmişən, oğraş! Onun südü sənə haram olsun! Əlimdəki bu tüfənglə səni qanına qəltan eləməsəm, o dünyada ananın da ruhu sakitləşməz!

X a v ə r (*tüfəngin lüləsindən yapışır*). Əmi, o bizə dağ çəkib. Neynəsən haqqın var! Ancaq istəmirəm ki, bu kənddə oğul qatili kimi ad qazanasan. Allah vurmuşdu eləsini! Qoy rədd olsun cəhənnəm!

M ü r ş ü d b a b a. Ay gəlin, geri çəkil! O mən boyda kişinin papağını yerə soxub. Öldürməsəm, ürəyim soyumaz!

Ş a h i n. Baba, atama deyərəm innən sonra evə tez-tez gələr! Mən xəstələnəndə dərman tapıb gətirər! Ona dəymə, yazıqdır. Qaplan, sən də anama kömək elə, qoymayın babam atamı güllələsin.

Qaplan hürərək Mürşüd babanın ətəyindən yapışib geri dartır.

M ü r ş ü d b a b a (*onları dirsəyi ilə geri itələyir*). Çəkilin burdan! Bu şərəfsizi öldürməliyəm, vəssalam!

Ş a h i n (*əsə-əsə tüfəngin lüləsinin ağzını tutur. Gülə-gülə*). Hə, indi vur! Vur görüm necə vurursan?!

C a n p o l a d (*Şahinin arxasına qısıılır. Xavərə göz-qaşla işarə vurur. Ona boğazını çəkir*). Qoyma, Xavər! Qoyma! Qələt eləmişəm! Qələt eləmişəm. Bir də! Bir də...

Xavər yaylığını açıb Mürşüd babanın ayağının altına atır.

M ü r ş ü d b a b a (*yaylığı görən kimi əli boşalır. Barmağını tüfəngin tətəyindən çəkir*). Get, səni qurban elədim o gəlinin ləçəyinə!

C a n p o l a d (*əyilib Xavərin ətəyini öpür. Sifəti özünə gəlir*). Qələt eləmişəm! Qələt eləmişəm! Qarşınızda təqsirkaram!..

M ü r ş ü d b a b a (*həyatə çıxır*). A gəlin, yəqin indilərdə milis, prokuror eşidib gələcək. Gülləni bu bi-

qeyrətə atırdım, fahişə özünü qabağa verdi. Onun öldüsünü, qaldısını bilmirəm. Ancaq mən bilən güllə qıçından dəyib. Bir də ki, sən də mənə bu sözə görə bağışla, fahişələr hələm-hələm ölmür. Onların canı it canından betərdir! Sən ondan bir xəbər bil, mən rayona getməli oldum... Öz ayağımla! Mərđi-mərdanə! Türməyə girməliyəm! Razi olmaram ki, bu camaatın gözü qabağında milisin qabağına düşüm. İstəmirəm ki, mənəni milis qabağında dost görüb məyus olsun, düşməni görüb sevinsin! Qəlbini də sıxma, innən sonra ölsəm də, ta ah-zarım yoxdur. Yaşım səksəni keçib, dünyanın yaxşısını da görmüşəm, pisini də! Ömrümə də tay nə qalıb? Maa ya Sibir, ya qəbir! İkisi də bir şeydir. Onsuz da biqeyrət oğulun ucbatından əlim qana bula-nıb, cinayət eləmişəm... Mənimki damlıqdı! Ancaq inanmıram ki, çox iş kəssinlər. Müsəlmanlıqda namus üstündə tutulanlar tez buraxılır. Sən Şahindən muğayat ol... Nigarançılığım bircə ondandır. Əcəl aman versə, tez qayıdaram. Onacan Şahin də yekələr, gəlib toyunu eləyərək. Ya qismət, day mən getdim.

Xavər ağlayır. Canpolad başını aşağı dikir. Şahin anasının ətəyindən yapışır. Mürşüd baba Şahini bəğrinə basır, Xavərin alnından öpür. Canpolada tərəf üz çevirmir. Axırın-cı dəfə həyət-bacaya nisgilli nəzər salıb, həyət qapısına tərəf yönəlir və üz tutur rayon milis idarəsinə.

S O N

Redaktor: *Nadir Məmmədli*
filologiya elmləri doktoru, professor

Əli İldırımoğlu. Közərən sətirlər.
Bakı, "Nurlan", 2007, - 376 səh.

Ə.İldırımoğlunun oxuculara təqdim etdiyi "Közərən sətirlər" xatirə - romanında cərəyan edən hadisələr soy-kökümüza, milli adət-ənənələrimizə, xalqımızın mənəyə dayaqlarına söykənməsi ilə ibrətamizdir. Əsər oxucuları milli dəyərlərimizi qoruyub saxlamağa, mərdliyə, alicənablığa, cəmiyyətdə təsadüf olunan nadanlığa, nafsiliyə qarşı barışmazlığa səsləyir.

Burada sadə və hə m də xalq kəlamları ilə nəql edilən əhvalatlar dünənimizin, bu günümüzün müəyyən bir tarixçəsidir və hər kəsin oxuyub bilməsi gərəklidir.

"Baba və nəvə" pyesində ailə-məişət məsələlərindən bəhs edilir. Atanın ailəsini atıb əyyaşlığa qurşanan naxələf oğluna qarşı amansız mövqeyi təsvir olunur.

İ 4702000000
N-098-2007

© "Nurlan", 2007

MÜNDƏRİCAT

Közərən sətirlər.....	13
Baba və nəvə.....	319

Korrektor: Elmira Fərruxzadə
Texniki redaktor: Vəfa Məmmədova
Kompüter dizaynı: Zəhid Məmmədov
Yığılmağa verilmiş 07.08.2007.
Çapa imzalanmış 29.10.2007.
Şərti çap vərəqi 23,5. Sifariş № 674.
Kağız formatı 84x108 1/16. Tiraj 500.

Kitab "Nurlan" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
E-mail: nurlan1959@yahoo.com
Tel: 497-16-32; 850-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

